

UiT Norges arktiske universitet

Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning

Eie eller leie, valg eller tvang?

Samiske bygsler i Vaapste og Raane 1690 – 1800: Samisk handlingsrom i kongemaktenes grenseland

Håkon Hermanstrand

Avhandling levert for graden philosophiae doctor september 2020

Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning

Eie eller leie, valg eller tvang?

Samiske bygsler i Vaapste og Raane 1690 – 1800: Samisk handlingsrom i kongemaktenes grenseland

Håkon Hermanstrand

Avhandling levert for graden philosophiae doctor september 2020

Innhold

Forord.....	11
1 De samiske bygslene.....	13
1.1 Innledning	13
1.1.1 Problemstilling	13
1.1.2 Bakgrunn	14
1.1.3 Avgrensing	16
1.2 Begrepsavklaringer	20
1.2.1 Bygsel.....	20
1.2.2 Finneodel.....	21
1.2.3 Lappskatteland	22
1.2.4 Eie, eiendom og jorddrott.....	23
1.2.5 Skatt og bygsel	24
1.2.6 Etnonymer, samiske begreper og navn	25
1.3 Historisk bakgrunn og historiografi	27
1.3.1 Perioden 1500–1600.....	28
1.3.2 Perioden 1600–1700.....	32
1.3.3 Bygslenes historiografi.....	36
1.3.4 Lappskattelandenes historiografi	43
1.3.5 Problemstillinga og underliggende spørsmål	49
1.4 Kildene	52
1.4.1 Godsarkivene.....	53
1.4.2 Tingbøkene (og pantebøkene).....	55
1.4.3 Lappetingsreferatene	57

1.4.4	Grenseundersøkelsene	60
1.4.5	Svenske skatteregnskaper.....	62
1.4.6	Det norske grensearkivet.....	62
1.4.7	Svenske håndskrifter	62
1.4.8	Slektsdatabase	63
1.5	Avhandlingas struktur	64
2	Teori og metode	68
2.1	Forskningsetikk og forskerrolle	69
2.2	Sentrale begreper.....	78
2.2.1	Valg eller tvang	78
2.2.2	Agens og aktør	79
2.2.3	Rettskultur og rettssystem.....	80
2.2.4	Eie eller leie.....	83
2.2.5	Eie og eiendomsrett.....	84
2.3	Den konkrete analysen	88
2.3.1	Situert metode og metodeknippe.....	89
2.3.2	Komparasjon som metode.....	98
2.3.3	Den komparative analysen	104
2.3.4	Fortellingene om bygslene	109
2.4	Kapittelavslutning	110
3	Samisk allmue, myndigheter og «vore folck»	112
3.1	Samisk samfunn fra kyst til kyst.....	113
3.1.1	Samisk land	113
3.1.2	Det fleretniske landet	117
3.2	Nabofolkene	122

3.2.1	Konflikt om ressurser og land	122
3.2.2	Stand og status.....	127
3.2.3	Sameksistens og samarbeid.....	129
3.3	Myndighetene.....	130
3.3.1	Ombudsmenn og embedsmenn	131
3.3.2	Kirke, tro og misjon	136
3.3.3	Kolonisering og godseiere.....	142
3.3.4	Grense og kodusill.....	145
3.4	Kapittelavslutning	150
4	Bygslene 1690–1800.....	152
4.1	Norske agrare bygsler	152
4.2	Samiske bygsler	156
4.2.1	Bygselsavtalene i Raane og Vaapste.....	159
4.2.2	Sjur Nilssons bygsel.....	161
4.2.3	Tomas Anderssons bygsel.....	163
4.3	Analyse av bygselordninga	166
4.3.1	Tidligere forståelse.....	166
4.3.2	Bygsleren.....	179
4.3.3	Bygselrettigheten.....	182
4.3.4	Bygselovergang (opplatingsrett)	186
4.3.5	Avgrensning av land og rettigheter	190
4.3.6	Bygselavgiftene og økonomisk motivasjon	196
4.3.7	Geografisk plassering.....	204
4.3.8	Finneodelen og bygslene.....	205
4.4	Kapittelavslutning	209

5	Skatteland og bygsler 1690–1800.....	212
5.1	Skattelandene i Vapstebyn og Ranbyn.....	212
5.1.1	Vapstebyn 1695.....	214
5.1.2	Ranbyn 1695	218
5.1.3	Vapstebyn, Ranbyn og bygslene 1695 –1730.....	223
5.2	Skatteland og bygselland 1740 –1760	225
5.2.1	Nils Klemmetsson Brandsfjells sǫjte i Raane	226
5.2.2	Tomas Sjursson Nortman og Jon Tomassons sǫjth i Vaapste	229
5.3	Bygsel- og skatteland; to sider av samme sak.....	232
5.3.1	Samisk land	233
5.3.2	Råderetten.....	234
5.3.3	Forskjeller mellom bygsel og skatteland.....	236
5.3.4	Bygsel, skatteland og sǫjte.....	239
5.3.5	Etnisk avgrensa rett	242
5.4	Kodisillen, bygslene og skattelandene	245
5.5	Kapittelavslutning	252
6	Avslutning.....	255
6.1	Sluttreleksjoner	255
6.2	Eie eller leie, valg eller tvang?.....	260
6.3	Bygslene fra samisk synsvinkel	265
6.4	Samisk rettskultur mǫter statens rettssystem	269
6.5	Nye spǫrsmål og problemstillinger	274
7	Iktedimmie	278
8	Litteratur.....	279
9	Appendiks 1 – Kilder	288

9.1	Originale kilder	288
9.1.1	Det brodkorbske godsarkiv	288
9.1.2	Det coldevinske godsarkiv	288
9.1.3	Riksarkivet (RA)	290
9.1.4	Statsarkivet i Trondheim (SAT).....	290
9.2	Skanna kilder.....	290
9.2.1	Tingbøker	290
9.2.2	Lappeting.....	292
9.2.3	Pantebøker.....	292
9.2.4	Norske folketellinger.....	293
9.2.5	Svensk tingprotokoll	293
9.2.6	Svenske skatteregnskaper.....	293
9.2.7	Svenske håndskrifter	294
9.3	Trykte og redigerte kilder.....	294
9.4	Andre kilder	295
9.5	Slektsdatabase	295
10	Appendiks 2 - Bygsler	296
10.1	Bygsler i Vaapste og Raane	296
10.1.1	Bygsel nr. 1 (Vaapste).....	299
10.1.2	Bygsel nr. 2 (Vaapste).....	300
10.1.3	Bygsel nr. 3 (Vaapste).....	300
10.1.4	Bygsel nr. 4 (Vaapste).....	301
10.1.5	Bygsel nr. 5 (Vaapste).....	305
10.1.6	Bygsel nr. 6 (Vaapste).....	305
10.1.7	Bygsel nr. 7 (Vaapste).....	306

10.1.8	Bygsel nr. 8 (Vaapste).....	307
10.1.9	Bygsel nr. 9 (Vaapste).....	308
10.1.10	Bygsel nr. 10 (Raane).....	309
10.1.11	Bygsel nr. 11 (Raane).....	309
10.1.12	Bygsel nr. 12 (Vaapste).....	310
10.1.13	Bygsel nr. 13 (Vaapste).....	311
10.1.14	Bygsel nr. 14 (Vaapste).....	311
10.1.15	Bygsel nr. 15 (Vaapste).....	311
10.1.16	Bygsel nr. 16 (Vaapste).....	312
10.1.17	Bygsel nr. 17 (Raane).....	312
10.1.18	Bygsel nr. 18 (Vaapste).....	313
10.1.19	Bygsel nr. 19 (Raane).....	313
10.1.20	Bygsel nr. 20 (Raane).....	313
10.1.21	Bygsel nr. 21 (Raane).....	314
10.1.22	Bygsel nr. 22 (Raane).....	314
10.1.23	Bygsel nr. 23 (Raane).....	314
10.1.24	Bygsel nr. 24 (Raane).....	315
10.1.25	Bygsel nr. 25 (Raane).....	315
10.1.26	Bygsel nr. 26 (Raane).....	315
10.1.27	Bygsel nr. 27 (Raane).....	316
10.1.28	Bygsel nr. 28 (Raane).....	316
10.1.29	Bygsel nr. 29 (Raane).....	317
10.1.30	Bygsel nr. 30 (Raane).....	317
10.1.31	Bygsel nr. 31 (Raane).....	317
10.1.32	Bygsel nr. 32 (Raane).....	318

10.1.33	Bygsel nr. 33 (Raane).....	318
10.1.34	Bygsel nr. 34 (Vaapste).....	318
10.1.35	Bygsel nr. 35 (Vaapste).....	319
10.1.36	Bygsel nr. 36 (Vaapste).....	319
10.1.37	Bygsel nr. 37 (Vaapste).....	319
10.1.38	Bygsel nr. 38 (Vaapste).....	319
10.1.39	Bygsel nr. 39 (Vaapste).....	320
10.1.40	Bygsel nr. 40 (Vaapste).....	320
10.1.41	Bygsel nr. 41 (Raane).....	320
11	Appendiks 3 – Kart	322

Forord

Det er mange som skal takkes for at dette arbeidet er ferdig. Når takk skal framføres, er det bestandig med redsel fordi noen kan synes de blir glemte, siden ikke alle kan nevnes; som alle dem som jeg har drøfta avhandlinga med, eller som i tidens løp har gitt innspill, kritikk, kunnskap, muligheter eller opplysninger som har kommet til nytte. Det er her det er vanskelig å nevne alle. Du som har vært en slik hjelper, får her en takk. Samtidig så skal de som takkes, ikke trenge å stå til ansvar for dette arbeidet. Det skal som alltid forfatteren gjøre.

Først og fremst går den største takken til veilederne mine, professor ved UiT Bjørg Evjen og professor ved NTNU Magne Njåstad. De har gitt god, konkret og målretta veiledning som har bidratt til framdrift og utvikling, og vært tilgjengelige for spørsmål og drøftinger under hele arbeidet. Veiledninga og samarbeidet har vært tydelig og ukomplisert. Uten dem hadde det ikke vært noen ferdig avhandling. Takk også til professor ved UiB Teemu Ryymin som tok på seg å være sluttleser og bidro med verdifulle innspill.

Nord Universitet skal ha takk for å ha oppretta stipendiet som jeg fikk, da det ennå het Høgskolen i Nord Trøndelag, og for at jeg har fått smidige og gode løsninger i arbeidsforholdet. Uten stipendiet ville denne avhandlinga verken blitt påbegynt eller fullført. Takken går også til kolleger på Nord Universitet, og spesielt til Asbjørn Kolberg, Trond Risto Nilssen og Leiv Sem som har utgjort et fruktbart og inspirerende samarbeidsteam i prosjektet *The indigenous identity of the South Saami*, der stipendiet mitt var en del av prosjektpakken. Trygve Wicklund Skavhaug skal ha takk for å ha ordna karta midt oppi koronatilstandene.

Saemien Sijte var raskt ute da jeg fikk stipendiet, og tilbød meg arbeidsplass hos dem. Det har jeg satt stor pris på, og takker mye. Det har vært utbytterikt å ha muligheten til å bruke deler av arbeidstida ved en samisk institusjon som også huser flere fagmiljøer. Etter stipendperioden ble Saemien Sijte min arbeidsgiver, som også tilbød smidige arbeidsforhold fram mot avslutninga av arbeidet med avhandlinga. En stor takk går til alle med arbeidsplass ved Saemien Sijte. Takk til Ellen Bull Jonassen for oversettinga av sammendraget til sørsamisk.

Biblioteker, arkiv, digitale arkiv og digitale biblioteker har gjennom sin uunnværlighet gjort meg oppmerksom på hvor svært tungvindt og umulig arbeidet ville ha blitt uten dem, spesielt fordi koronaviruset slo til i de siste månedene av arbeidet med avhandlinga. Derfor går en takk til alle innafor disse institusjonene.

1 De samiske bygslene

1.1 Innledning

Da grensetraktaten mellom Norge og Sverige var ferdig forhandlet og signert i 1751 og grensa var fastsatt, var det som kjent med et tillegg som regulerte samiske rettigheter; lappekodisillen. I lappekodisillen brukes begrepene skatteland og bygselland parallelt om forholdene på henholdsvis svensk og norsk side, slik som det for eksempel står i lappekodisillens § 2:

«Ingen Lap maa herefter eye Skatte eller Bøxel-Land udi meere end Eet Rige, paa det al Anledning til Fellesskab udi Undersaatter og Land herefter kan undflyes»¹

Det er disse «Bøxel-Land» (bygselland), gjerne kalt bygsler, som er temaet for denne avhandlinga.

1.1.1 Problemstilling

Avhandlingas hovedanliggende å gi en så grundig og omfattende analyse av temaet som mulig, og så langt som råd er fra samisk perspektiv og i samisk kontekst, vel vitende om at det ikke finnes ett tidløst samisk perspektiv og én samisk kontekst. Dette vil bli videre behandla i kapittel 2. Motivasjonen er mangelen på kunnskap om de samiske bygslene, og hva de egentlig var. Derfor er det behov for så grundig empiri som mulig. Debatten om de svenske skattelandene har overordna dreid seg om hvorvidt skattelandene var kongens og dermed statens eiendom, eller om det var samisk land eid av den eller dem som satt på landet. Dette er også et spørsmål relevant for bygslene på norsk side, både sett ut fra dagens problemstillinger om samme spørsmål, og også sett ut fra et ønske om å kjenne fortidens virkelighet. Videre har flere tidligere framstilt bygslene som en ordning initiert av norske myndigheter, med

¹ <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1751-10-02>

andre ord med lite vekt på samisk agens (1.3). Med dette som bakgrunn velger jeg følgende overordna problemstilling.

Hvordan kan samisk «bøxel» og samiske «bøxel-land» forstås i og utenfor en samisk sammenheng? Som eie eller leie, valg eller tvang?

For å kunne svare på problemstillinga, vil det være nødvendig å stille opp en rekke underliggende spørsmål. Dette blir gjort i 1.3.5 når den historiske bakgrunnen og historiografien klarere er gjort rede for.

1.1.2 Bakgrunn

Bygsel er enkelt sagt et norsk system for landleie, som vil bli grundigere behandlet lenger fram i 1.2.1 og 4.1. Den svenske parallellen var altså lappskatteland, som vil bli grundigere behandlet lenger fram i 1.2.3 og 5.1. På svensk side har skattelandene, eller lappskattelandene, vært gjenstand for interesse fra mange hold; akademisk, politisk og juridisk. Skattelandene har blitt behandla av flere forskere og i flere bøker, for eksempel Kaisa Korpjaakko-Labba *Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland*.² De har vært gjenstand for større rettssaker, som for eksempel skattefjällsmålet, der samebyer i Jämtland hevdet eiendomsretten til de jemtlandske parallellene til skatteland; skattefjellene.

De norske bygsellandene har ikke vært omfatta av den samme omfattende interessen, selv om de har vært av interesse i konkrete saker og i lokalhistorie. Den kommisjonen som undersøkte forholdene før innføringa av reinbeitedistrikter i Hedemarkens, Søndre- og Nordre Trondjems amter i 1894, la vekt på å undersøke eksisterende samiske bygsler. De skulle avvikles etter hvert med innføringa av reinbeitedistrikter, men man så på dem som viktige kilder i arbeidet. Også ved forhandlingene om reinbeitekonvensjonen av 1919 beskrev man eksisterende bygsler.³ I historiske arbeider nevnes bygslene som regel i sammenheng med skattlegging. Det

² Korpjaakko-Labba 1994

³ Hermanstrand & Kosmo 2009: 193–195

er sjelden selve bygselordningen drøftes. Dette står i motsetning til at lappekodisillen altså omtaler bygsler som en norsk parallell til de svenske skattelandene, og derfor tillegger dem lik vekt. Situasjonen beskrives slik av Anne Severinsen i en oppsummering av kunnskapsstatus for Vefsn sin del i *NOU 2007:14. Samisk naturbruk og rettssituasjon fra Hedmark til Troms*:

«[...] Selv om skatt og bygsel trolig er blant de sørsamiske emnene som er mest omtalt, er det fortsatt mye vi ikke vet om rettighetene som knyttet seg til lappeskatten og bygselavgiften. Vi vet heller ikke hvorfor samene aksepterte denne typen krav og kostnader. [...]»⁴

Nettopp denne mangelen på kunnskaper om et fenomen som i lappekodisillen framstår med største selvfølgelighet, er hovedgrunnen til at denne avhandlinga handler om samiske bygsler, eller bygselland. Dessuten har de samiske bygslene, som allerede nevnt, også sammenheng med hvordan samiske rettigheter har blitt forstått og framstilt, særlig gjennom forskning på den svenske parallellen lappskatteland. Som både Kaisa Korpijaakko-Labba, Nils Johan Päiviö og mange flere har påpekt, har oppfatningen av samiske rettigheter til land blant forskere vært i endring i takt med samers egen medvirkning i forskning og samfunnets generelt mer positive innstilling til samiske spørsmål.⁵ For eksempel tar Kaisa Korpijaakko-Labba et oppgjør med forestillingen om at samer, som et folk på et primitivt utviklingstrinn, ikke kunne ha oppfatninger om eiendomsrett til land, siden eiendomsrett eller ressursrettigheter bare kom med fastboende jordbrukskultur. Hun mener og viser at samer også har hatt sterke og klare oppfatninger om eiendom og rettigheter.⁶ Dette er et syn som også ligger til grunn for avhandlinga. Derfor er arbeidet med avhandlinga gjort ved å anlegge en positiv inngang til temaet samiske bygselland, inspirert av flere samtaler opp gjennom årene der mennesker har undret på hvorfor ens forfedre leide sitt eget land. Med

⁴ Severinsen 2007: 161

⁵ Korpijaakko-Labba 1994; Päiviö 2001

⁶ Korpijaakko-Labba 1994

positiv inngang menes å ta utgangspunkt i beskrivelsen av landet som *sitt eget land*, og ved å gå ut fra at samer hadde oppfatning av eiendomsrett. Dette blir grundigere behandlet i kapittel 2. Utgangspunktet i avhandlinga er at dette var samisk land med samiske rettigheter. Derfor er utgangspunktet også rett og slett å stille spørsmålstegn ved om de samiske bygslene egentlig kan forstås som norske bygsler, eller om det er en misforståelse? I dette ligger det at begrepet *bygsel* kan hende her mer tilslører enn forklarer, fordi det er enkelt å forstå fenomenet samiske bygsler med utgangspunkt i norske gårdsbygslene (1.2.1). For å søke svar på dette legges det vekt på først og fremst å undersøke den samiske sammenhengen bygslene stod i, og i mindre grad drøfte norsk og norsk-dansk rettskultur og rettssystem og praksis i det norske agrarsamfunnet. Utgangspunktet for en slik framgangsmåte er også at man ikke kan forstå de samiske bygslene bare ved å se på norske og norsk-danske (eller svenske) rettskultur, rettssystemer og oppfatninger av hvem som hadde retten til landet.

I dette innledende kapittelet skal det først gjøres rede for avgrensinga av arbeidet tidsmessig og geografisk, og presentere det overordna forskningsspørsmålet og delspørsmål. Deretter gis en oversikt over temaet, en del sentrale begreper avklares og historiografi knytta til temaet presenteres, og til slutt framlegges den videre disposisjonen av avhandlinga.

1.1.3 Avgrensing

Det har vært en rekke slike samiske bygsler, eller bygselland, i det indre samiske området langs riksgrensa fra Salten og sørover til Femundstraktene og Østerdalen. I Salten avviste samiske grensevitner for Schnitler i 1742 at de hadde hatt bygsler.⁷ Allikevel var det et av vitnene som viste fram en bygselseddel fra 1733 utstedt til hans farfar på *Skademefjell*, utstedt av fogden i Salten.⁸ Skademefjell må tilsvare dagens Skærrim nord for dagens grenseovergang Graddis i Junŋkárvuobme/ Junkerdalen. De

⁷ Qvigstad & Wiklund 1929: 127

⁸ Hutchinson 2006: 85

samiske vitnene fra Rana fortalte utvetydig om bygsel til Schnitler.⁹ Det samme gjelder vitnene i Vefsn. Videre sørover er det flere kilder i tillegg til Schnitlers vitneavhør som forteller om bygsler.¹⁰ Dette reflekter at bygslene var vanlige sannsynligvis fra og med Rana og sørover, mens den nordligste kjente forekomst var i Saltoduottar/ Saltfjell-området (se 1.4.1).¹¹ I Østerdalen kjennes det samisk bygsel i Håmmålfjellet i Hedmark fra 1663, og det er den sørligst kjente.¹² Det kjennes ikke bygsler fra de vestlige og kystnære områdene sør for Saltoduottar/Saltfjellet, altså vest for Langvatnet ved Måehvie/ Mo i Rana og vest for elvene Drevja, Vaapstenjeanoë/ Vefсна og Nååmesje/ Namsen og vest for Trondheimsfjorden og elva Gaula.¹³

Denne undersøkelsen er begrenset til det samiske områdene Raane og Vaapste. Dette er to områdebegreper som ikke har eller har hatt entydige geografiske grenser siden de ikke har vært administrative enheter, som for eksempel Vefsn, og de har vært begrensa til bruk på samisk.¹⁴ De er valgt for å kunne referere til områder som riksgrensa har delt (1.2.7), med samiske områdebetegnelser som et grep for å framheve samisk perspektiv og kontekst. Vaapste tilsvarer grovt sagt store deler av gamle Vefsn i Norge og gamle Vapstebyn i Umeå lappmark i Sverige. Raane tilsvarer gamle Rana og deler av gamle Nesna fjerdinger i Norge, og hele gamle Ranbyn i Umeå lappmark i Sverige.¹⁵ Etter dagens administrative inndelinger vil dette si dagens Aarborten tjjelte/ Hattfjelldal kommune, størsteparten av Hemnes og Rana kommuner og deler av Grane og Vefsn kommuner i Nordland fylke i Norge, og de nordvestlige delene av Luspie/ Storuman og Suorsán tjeälddie/ Sorsele kommuner i Västerbottens län i Sverige. Samtidig må det tas hensyn til at kildeproduksjonen har vært styrt av svenske og

⁹ Qvigstad & Wiklund 1929: 27ff

¹⁰ Se bla. Bergsland 1999

¹¹ Berg 2000:14 nevner i en fotnote med referanse til Korpjiaakko-Labba 1985:106 (Samerna och äganderätten 2, *Dieđut 4*. Guovdageaidnu) at reindriftssamer før 1751 i en del tilfeller også betalte bygsel i indre Finnmark.

¹² Bergsland 1999: 64

¹³ Det finnes eksempler på bygsler fra siste del av 1800-tallet, som ikke uten videre kan settes i sammenheng med eldre bygselordninger, for eksempel på Fovsen-Njaarke/ Fosen.

¹⁴ Mathisen 1996: 19 – 20; Jacobsen 1975:14.

¹⁵ Gamle Ranbyn og Vapstebyn må ikke blandes sammen med dagens Ranby og Vapsteby, som er moderne reindriftsbyer og har en annen utstrekning.

norske myndighetsorganer. Rana og Ranbyn har vært henholdsvis en norsk og en svensk inndeling. Det samme gjelder Vefsn og Vapstebyn. Dette betyr også at det for disse områdene finnes relevante kilder skapt av norske og svenske offentlige organer. Avgrensninga begrunnes også av at en studie av hele bygselområdet ville bli for omfattende, og at en studie av et avgrensa område i større grad ville gi mulighet større detaljrikdom i beskrivelsen.

Innafor Raane og Vaapste var det både bygsler og skatteland før og etter grensedragninga i 1751. Dette gir muligheter for å sammenholde samisk rettskultur, bygsler og skatteland. Avgrensninga til Raane og Vaapste må ikke forstås absolutt. Dette har som sagt ikke vært administrative områder med fastlagte grenser, og for eksempel har reindriftas årstidsvandringar gått ut av Raane og Vaapste på vinteren, og samiske slektskapsbånd har også gått ut over dette området.

Perioden 1690–1800 er valgt som tidsmessig avgrensing av flere grunner. Det er en periode tingboka for Helgeland dekker (den starter i 1690), det er en periode der man vet at det var både bygsler og skattefjell på begge sider av dagens riksgrense i Raane og Vaapste, og det er en periode med godt kildetilfang alle forhold tatt i betraktning. De to eldste bygselsavtalene i mitt materiale er fra 1691 og 1717. Gjennom annet kildemateriale kjennes flere eksempler på bygsler som må være inngått før år 1700 fra Vaapste og andre områder. I 1695 ble det i Sverige satt opp en skattebetalingsoversikt som er kjent som en jordebok over blant annet skattelandene i Umeå lappmark.¹⁶ Denne såkalte jordeboken er sammen med de senere regnskapene for betalt skatt viktige kilder for 1700-tallet på svensk side. På norsk side utgjør altså tingbøkene for Helgeland (som omfatter Rana og Vefsn) en kilde som favner hele perioden 1690–1800 (med lakune 1714–1717), og en kilde der tinglyste bygsler i Raane og Vaapste burde komme til syne. Videre har grenseundersøkelsene og grensetrekkinga produsert en rekke kilder både på norsk og svensk side i perioden 1740–1761, og resultert i lappekodisillen, som allerede nevnt tillegger bygsler vekt.

¹⁶ Lundmark 2006: 69 – 71

1700-tallet var også en periode der kristen misjon blant samer produserte kilder som er av interesse i den grad de kan belyse mitt tema. 1800-tallet er også en periode som for sørsamisk historie sin del er bedre utforska. Bygslene har for eksempel i størst grad har blitt undersøkt med referanse til 1800-tallet.¹⁷ 1800-tallet representerer også etter hvert

Figur 1-1 Kart over Saepmie (skyggelagt) med undersøkelsesområdet skravert i rødt. Mørkere skygge markerer det sørsamiske området, og skravering viser områder man nå ser kan ha hatt samisk bosetting før ca. 1700. Kart: Trygve Skavhaug, Nord universitet (basert på kart først utarbeidet i Hermanstrand, Kolberg, Nilssen og Sem 2019, <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

¹⁷ F.eks. Vorren 1986

endringer i norsk politikk overfor samene med en vending vekk fra den aksepterende holdningen som dominerte de første tiåra, og som kanskje var en arv fra «1700-tallets danske konglomeratstat».¹⁸ Samme århundre representerer også på begge sider av grensen store endringer knytta til jordbrukskolonisering.¹⁹

Det var derfor grunn til å legge vekt på tida før 1800. 110-års-perioden ga også et godt nok kildegrunnlag og gir også en rimelig tidsperiode etter innføringa av lappekodisillen slik at eventuelle endringer kunne reflekteres i kildene. Det var derfor naturlig å avslutte undersøkelsen ved inngangen til 1800-tallet. 1690–1800 må ikke forstås som en absolutt avgrensning. Bygslene eksisterte også på 1600-tallet og på 1800-tallet. Den siste bygslen vedvarte faktisk til 1966 i Rana.²⁰

1.2 Begrepsavklaringer

1.2.1 Bygsel

Når begrepet bygsel presenteres i sammenheng med samisk historie, er det sjelden man opplever gjenkjennelsens nikk. Derfor er det grunn til å presentere forholdet tidlig i avhandlinga. Dessuten vil begreper knytta til bygsel bli brukt gjennom hele avhandlinga, noe som også er en viktig grunn til først å klargjøre bygselordninga.

Bygsel er et norsk begrep som knytter seg til jordleie.²¹ En person eller institusjon leier ut jord som vedkommende eier, til en annen person eller institusjon. Dette er bygsel i dag. Her støter man med en gang også på problemer knytta til begrepet *eie*, som vil bli behandla i 1.2.4. Bygselordninga eller bygselsystemet er et system med røtter langt tilbake i middelalderen.²² Bygselsystemet var ikke ett statisk forhold. Det var en såpass fleksibel institusjon, eller kanskje heller en prosess rundt eierskap og kontroll av agrare ressurser, at den ga rom for tilpasninger og endringer i

¹⁸ Andresen, Evjen & Ryymin 2021: 154 – 155.

¹⁹ Andresen, Evjen & Ryymin 2021: 142 – 143.

²⁰ Berg 2000: 24

²¹ Johannesen 1999a

²² Myhre & Øye 2002: 229 -230

flere hundre år.²³ Dette vil bli nærmere behandlet i 4.1. Historiografien blir presentert i 1.3.

De samiske bygslene skiller seg fra de norske gårdsbygslene på flere punkter. Siden dette er temaet for avhandlinga, skal dette bare presenteres i grove trekk her i innledninga. Mens bygsel og leilendingsjord var alminnelig over det hele norske agrarsamfunnet, ser samiske bygsler ut til å ha vært begrenset til bare deler av Saepmie med utelukkende samisk befolkning på norsk side av nåværende riksgrense eller i områder der suvereniteten var uklar før 1751. Bygslene har vært knytta en primærnæringsøkonomi uten gårdsdrift.²⁴ Disse områdene var ikke matrikulerte eller skyldsatte, og vil fra en agrar synsvinkel bli definert som utmark eller allmenning, eller begge deler. En sentral eller i hvert fall iøynefallende del av økonomien var reindrif, som for Vaapste og Raane sin del ser ut til å ha vært basert på veksling mellom vinterbeite hovedsakelig i det østlige skogsamelandet godt inne på svensk territorium og sommerbeite i vest og ofte i områder som enten var uavklart suverenitetsmessig før 1751 eller som lå nært disse områdene. Med andre ord utgjorde bygsellandet ikke hele det landområdet man trengte for reindriftas årssyklus slik den ble drevet i disse områdene. Det ble betalt to avgifter knytta til de samiske bygslene. I kildene er det brukt mange ulike begreper. For å holde orden, trass i den uklare begrepsbruken i kildene, bruker jeg begrepet bygselavgift om engangsavgiften som ble betalt ved inngåelse av bygsel. Den årlige avgiften omtaler jeg som landskyld.

1.2.2 Finneodel

Mens bygsel i samisk sammenheng er relativt ukjent, er derimot finneodel en innarbeidet og kjent ordning når det gjelder sjøsamiske rettigheter til land og ressurser i Norge. I min sammenheng er finneodelen relevant for sammenlikningas skyld. Finneodel er betegnelsen på de rettighetene som var knytta til sjøsamiske gårdsbruk, i

²³ Bjørkvik 1958: 11

²⁴ Hadde det vært snakk om gårdsdrift, ville bygslenes innhold og avgiftene vært annerledes. Da ville det blitt snakk om allminnelige norske leilendingsvilkår.

noen framstillinger kalt finnejorder, fram til ordninga ble avskaffa i siste halvdel av 1700-tallet. Finneodelen lå i kystnære strøk. Opprinnelsen til ordninga er uklar, men den eksisterte i hvert fall fra begynnelsen av 1600-tallet og kjennes fra de kystnære områdene fra helt sør i Salten og til og med Nord-Troms. Finneodelen gikk ut på at samiske gårdsbruk og gårdbrukere i praksis rådde over gårdene og ressursene på gårdene sine som sjøleiere, og retten til å sitte på finneodel var knytta til etnisitet. Det vanlige var at bønder på denne tida var leilendinger. Finneodelen ble først avskaffa i Sør-Troms i 1661.²⁵ Det er ikke sikkert påvist finneodel på Helgeland, men betalinga av oterskinn i finneleidang fra to gårder fra Nesna (se 1.3.1) i 1597 kan tyde på at det også har eksistert finneodel på Helgeland, men at den ble avvikla tidligere enn lenger nord. Finneodelen vil bli drøfta nærmere knytta til bygslene (4.3.8).

1.2.3 Lappskatteland

Den svenske parallellen til bygselland var ifølge lappekodisillen altså lappskattelandene. Disse er langt bedre kjent enn bygslene. Mens det på norsk side bare finnes sporadiske skattelister og ingen bygselregistre, er den svenske kildesituasjonen bedre og mer oversiktlig. Generelt har man i Sverige kalt de samiske områdene Lappmarken, som igjen ble delt inn i lappmarker som for eksempel Umeå lappmark og Pite lappmark, som igjen var delt inn i lappbyer, slik som Vapstebyn og Ranbyn.²⁶ Innafor disse lappbyene lå lappskattelandene. Den personen som satt på et lappskatteland, ble betegna som skattlapp. Dette vil si at mitt undersøkelsesområde omfatter lappskatteland i Vapstebyn og Ranbyn i Umeå lappmark.

Dette systemet har blitt sett som et skattleggingssystem og en administrativ inndeling bygd på eller med røtter i det samiske samfunnet.²⁷ De svenske kildene gir god oversikt over de ulike lappskattelandene og skattlappene, spesielt fra 1695 da det

²⁵ Hansen & Olsen 2004: 298-305; Evjen 2007: 216 – 217

²⁶ Jämtland og Härjedalen falt utafør denne lappmarksinndelingen til tross for sin samiske befolkning og områder med overveiende samisk befolkning. Allikevel hadde man i disse områdene *skattefjäll*, en parallell til lappskatteland.

²⁷ Päiviö 2001: 34

ble oppretta en oversikt som senere har blitt omtalt som en jordebok over Lappmarken, og som de senere oppbeørselesoversiktene ble basert på. Lappskattelandet var som det norske bygsellandet basert på primæringsøkonomi uten gårdsdrift, og lå i det som fra et agrart synspunkt vil bli betegna som utmark. Skattelundene vil bli behandla historiografisk i 1.3.4, og en sammenlikning av bygslene og skattelundene kommer i kapittel 5.

1.2.4 Eie, eiendom og jorddrott

Når man gir en oversikt over bygsler og skatteland, kommer man nødvendigvis inn på retten til jorda og spørsmålet om eiendomsrett og begrepet *eie*. Dette blir nærmere problematisert og drøfta i 2.2.4 og 2.2.5. Lappekodisillen bruker begrepet *eye*. Her blir det en avveining i framstillinga av å bruke begreper fra kildene og det moderne begrepet *eie*, eller ord som *inneha* eller liknende, og dette må innledningsvis problematiseres.

På Helgeland hadde store kongelige eiendommer kommet på private godseieres hender i 1666, da kongen solgte store deler av sitt jordegods i Nord-Norge til Joachim Irgens. Derav navnet Irgens-godset. Mitt undersøkelsesområde omfattes av dette godset. Et stridsspørsmål har vært om kongen ved dette salget også solgte umatrikulert utmark, altså fjell- og skogsmark eller den såkalte allmenningen. Det vil betyr enkelt sagt at stridsspørsmålet dreier seg om alle områder på Helgeland ble solgt til Irgens eller om det bare gjaldt dyrket mark og gårdsbruk. Det var ulike syn på dette på 1700-tallet, og spørsmålet ble behandlet av historikere på slutten av 1800-tallet og senere med jevne mellomrom. Også Utmarkskommisjonen har berørt spørsmålet i nyere tid (se også 3.3.3). Det er ennå i dag ulike syn på saken, som i størst utstrekning har dreid seg om nordmenns rettigheter i forholdet til Staten.²⁸ Med godssalget 1666 fulgte også retten til bygselavgifter, landskyld og skatteoppkreving på vegne av kongen, også fra samer. Det har også vært uenighet blant forskere om rekkevidden av denne retten til

²⁸ Severinsen 2007: 153–155

skatt fra samer siden begrepene som har blitt brukt, for eksempel finneleidang og lappeskatt, gir uklarheter knytta til om man kan tolke det som skatt fra sjøsamer eller fjellsamer eller begge deler.²⁹

Irgensgodset ble i mitt område senere delt på flere godseiere, og disse ble også eiere av rettigheten til å kreve inn skatten fra samer, og de så seg også som bygselrådige og inngikk bygselsavtaler med samene. Blant disse godseierne og deres representanter som så seg som bygselrådige, var Margrethe Sverdrup, Johan Hvid og Nils Brodtkorp. Med bakgrunn i den innledende problematiseringa av begrepene *eie* og eiendom, legger jeg meg på linje med John Ragnar Myking og velger å omtale disse bygselrådige godseierne som *jord-drotter* for å unngå det langt mer problematiske begrepet *eiere*, som forutsetter noe annet enn begrepet *jorddrott*.³⁰ Jorddrott referer til den som har råderett. Som avhandlinga vil vise i kapittel 4, er også dette et problematisk begrep i sammenheng med samiske bygsler.

1.2.5 Skatt og bygsel

Begrepene for skatt og jordleie er svært krevende å holde fra hverandre i norske kilder angående de samiske bygslene. Mens det på svensk side var en enkel begrepsbruk, nemlig skatt, var det en forvirrende begrepsbruk omkring samer, skatt og jordleie i norske kilder.

Samtidig med at samene betalte skatt i Sverige, brukte man i Norge det samme begrepet, skatt, i samrøre med andre begreper om betalinger fra samer som slett ikke alltid var skatt. Resultatet er en forvirrende floke av begreper i norske kilder. Det kan i samme setning være snakk om *finneleidang*, *lappeskatt* og *rettighet* (4.2.1). I bygselbrev, som handler om jordleie, kan det forvirrende nok fastslås at skatten må betales årlig, mens bygselen er betalt etter sedvane (tabell 4-1, figur 4.1). Denne begrepsbruken er sentral å avklare tidlig for å unngå misforståelser.

²⁹ Severinsen 2007: 136

³⁰ Myking 2002: 20

For det første må det brukes begreper fra kildene hele tiden gjennom avhandlinga i sitater og omtale av opplysninger fra kildene. Dette skal være likeframt å forstå ut fra sammenhengen. Når jeg ellers bruker begrepene *bygselavgift* og *landskyld* i denne sammenhengen, er det snakk om de avgifter som jorddrott og bygslere har blitt enige om i bygselsavtalene, bygselbrev. Dette er snakk om en betaling for et gode; bruken av jorda. Når jeg bruker begrepet *skatt* er det snakk om akkurat det, altså en innbetaling til kongemakten eller kongemaktens representant, i vårt tilfelle lappeskatteieren, som ikke er en betaling for et gitt gode. Jeg opererer altså med et klart og reelt skille mellom *skatt* på den ene siden og *bygselavgift* og *landskyld* på den andre, selv om kildene inneholder en forvirrende begrepsbruk. Dette skillet er også et analytisk grep for å holde fokus på bygslene, og ikke skatten.

1.2.6 Etnonymer, samiske begreper og navn

I det overstående er det kommet klart fram ulike betegnelser på samer som stammer fra kildene. Dette har blitt behandla, drøfta og problematisert av andre tidligere.³¹ Det er åpenbart at det gangbare ordet i dag er *samer*. I sin alminnelighet blir ordet *samer* brukt, men ordene *lapp* og *finn*, og liknende fra kildene i avhandlinga vil bli brukt. Dette er uproblematisk fordi en annen løsning ville gi en meningsløs beskrivelse av forholdene på 1600- og 1700-tallet, da det var ord som *lapp* og *finn* som ble brukt om samer på svensk, dansk og norsk. I samtida skrev man *lappeskatt* eller *finneleidang*, og i bygselsavtalene brukes *lap* som betegnelse på den samiske bygsleren. De egne tingene for samer som opptrer på 1700-tallet blir omtalt som *lappeting*. Det går ikke an å oversette disse begrepene til moderne språkdrakt.

I kilder og litteratur brukes ulike begreper som reflekterer ulike samiske næringstilpasninger og bosettingsområder; *søfinn*, *bøygdefinn* og *granlapp* for å nevne noen. Dette er uproblematisk å sitere fra kildene, men noen ganger dukker også behovet for å referere til slike gruppeinndelinger uten å sitere, for eksempel ved

³¹ Hansen 1999; Evjen & Hansen 2008: 17-28

omtale av skattlegging av ulike grupper. Da brukes her begreper fjellsamer for å benevne dem som knyttes til innlandet og en eller annen form for nomadisk reindriftsøkonomi, og til forskjell fra andre grupper som for eksempel sjøsamer eller skogssamer.

Det er naturlig og prinsipielt å bruke samiske begreper og navn i denne framstillinga. På samme måte som Norge og Sverige brukes som betegnelser på to kongedømmer og to folks landområder, brukes her Saepmie med sørsamisk skrivemåte om det samiske folkets landområder. Sørsamisk rettskriving er brukt i de mest alminnelige begreper, som Raane og Saepmie, selv om jeg er klar over at mitt undersøkelsesområde også omfatter umesamisk og delvis også pitesamisk språkområde. Grunnen er at det er den rettskrivinga jeg kan. Så langt som det går an, er det brukt samiske geografiske navn, og parallelle norske og svenske navn der de finnes. Skrivemåten for dem er i størst mulig grad den samme som på norske og svenske offisielle kart slik de finnes på nett hos Statens kartverk og Lantmäteriet. I noen tilfeller har det vært flere varianter å velge mellom, eller mangel på offisielle navn. Da har det vært nødvendig å velge, men uansett vil en av variantene i teksten gjøre det greit å identifisere stedet. Videre er her Vaapste og Raane allerede brukt som en betegnelse på de samiske områdene på begge sider av dagens riksgrense som avhandlinga omfatter. Dette er et valg for å ha samiske geografiske begreper som man på norsk og svensk har ulike begreper for. Dette innebærer også en skiftende begrepsbruk som kan oppfattes som uklar, men som må være slik. For eksempel vil Vaapste, Vapstebyn og Vefsn og Raane, Ranbyn og Rana bli brukt om hverandre fordi det noen ganger refereres til området Vaapste generelt, andre ganger refereres det til det norske geografiske begrepet Vefsn og gamle Vefsn fjerding eller gamle Vapstebyn, og gjerne da med referanse til begrepene i kildene. Å velge bare det ene begrepet, noe som gjerne vil bety å velge det norske og svenske, vil tegne et feil bilde både hos meg og hos leseren.

Av samiske begreper er spesielt *sijte* (flertall *sijth*) aktuelt. Dette er den sørsamiske ekvivalenten til det nordsamiske *siida*, som er bedre kjent. *Sijte* refererer til en samisk sosial enhet ut over husholdet, og kan problematiseres i tid og rom fordi det ikke nødvendigvis har hatt eksakt samme referanse ulike steder og til ulike tider.

Jeg ser ikke at det her er nødvendig med en slik problematisering av den enkle grunn at det refererer til en samisk realitet og er det eneste fornuftige begrepet man kan bruke om en slik sosial enhet. Eventuelle avklaringer vil bli gjort eller drøftet underveis. Et annet aktuelt begrep er *laedtie* (flertall *laedtieh*), et nøytralt ord for nordmann og svenske, altså for den som ikke er same. Det er brukt spesielt i kapittel 3 i sammenheng med forholdet mellom de etniske gruppene. En del andre begreper vil bli introdusert, forklart og eventuelt drøftet der de første gang forekommer i teksten og der det er naturlig å introdusere dem i sin sammenheng, og spesielt i kapittel 2.

Personnavn brukes i stor utstrekning, og jeg holder meg til en normalisert skrivemåte av i dag med den tilpasninga at jeg skriver patronym med -dotter og -son, altså for eksempel Tomasdatter og Sjursson med mindre det er direkte sitat fra kilder. Da brukes skrivemåten i kilden. Siden samiske navn, eller samiske former av svenske og norske navn, sjelden kommer fram i det skriftlige kildematerialet, bruker jeg bare de svenske og norske navna som kommer fram i kildene. Identifikasjon av personer med samme navn er vanskelig, og har sjelden vært nødvendig. I tilfelle det har vært nødvendig, har flere kilder blitt brukt for å få identifikasjonen så rett som mulig (se for eksempel 10.1.4).

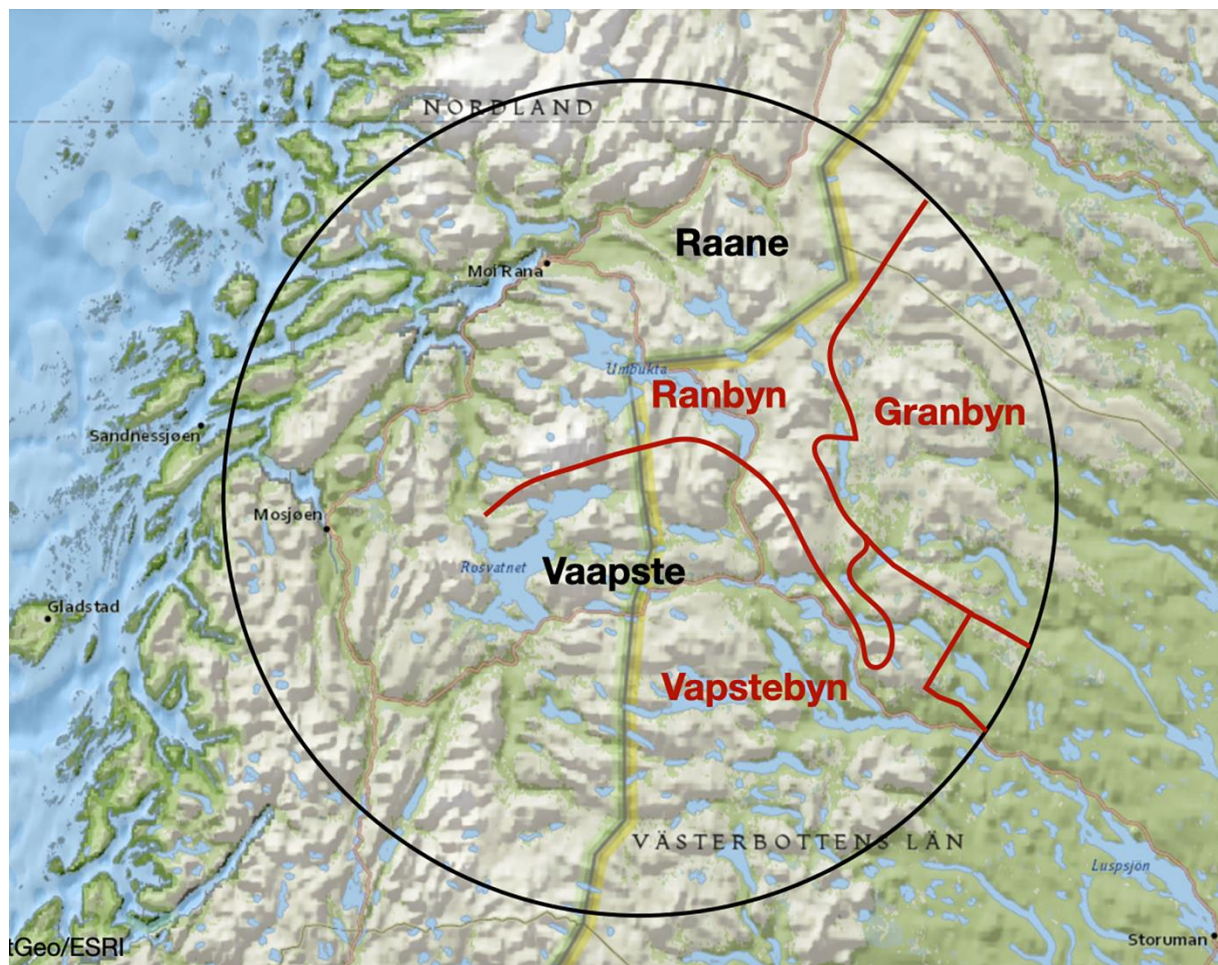
1.3 Historisk bakgrunn og historiografi

Det er nødvendig å trekke opp de historiske hovedlinjene for mitt tema og studieområde før historiografien om bygslar og lappskatteland gjennomgås. En oversikt over 1500–1600-tallets bestrebelser på å skattlegge den samiske befolkninga er nødvendig for å forstå eksistensen av lappskatteland og uklarheten mellom skatt og bygsel på norsk side. Det gjør det dermed lettere å sette også historiografien inn i en kontekst.

Etter denne oversikten gjennomgås historiografien knytta til bygslar og lappskatteland, som blant annet vil vis hvordan ulike fagtradisjonar og epoker har gitt ulike perspektiver hos forskere. Mens for eksempel Arnold Ræstad skrev ut fra et norsk nasjonalistisk perspektiv (i motsetning til et svensk perspektiv) på 1920-tallet da man anså at samer ikke kunne ha hatt (oppfatning av) eiendomsrett, skrev Korpijaakko-Labba fra et rettshistorisk perspektiv om lag 70 år etter Ræstad og ut fra

et helt annet grunnsyn med hensyn til eiendomsrett, og om lag ti år etter Korpjaakko-Labba skrev Lundmark fra et historisk-økonomisk perspektiv. Dette har sammenheng med den konteksten denne avhandlinga søker å forstå bygslene i og som drøftes nærmere i kapittel 2.

Figur 1-2 Kartet viser omtrentlig ytre avgrensning av området avhandlinga dekker markert med svart sirkel og svart skrift. Avhandlinga dreier seg først og fremst om områdene langs dagens riksgrense (gul og grønn linje). Ranbyns, Vapstebyns og Granbyns navn og grenser mot hverandre er markert med rødt (etter Bergsland 1994: 184–185). Dagens riksgrense, läns- og fylkesgrenser m.m framgår også. Kart: Trygve Wiklund Skavhaug, Nord Universitet.

1.3.1 Perioden 1500–1600

Den samiske historien i Vaapste og Raane har vært relativt sparsomt beskrevet. Det som har blitt skrevet og gjort av forskning har gjerne fokusert på skattebetalinga som en inngang til samisk historie. En naturlig grunn til dette er at det er skattebetalinga som har gitt opphavet til mange av kildene. Her er situasjonen den at kildematerialet er langt rikere på svensk side enn på norsk side, og før 1751 var riksgrensa i dette

området ikke fastlagt og skattlegginga var også et uttrykk for suverenitetshevdelse fra de to konkurrerende kongemaktene. Det er ikke tilfeldig at det dukker opp kildeopplysninger om norsk skattlegging av samer i forbindelse med de mange krigene mellom de nordiske kongemaktene. Skattlegging var suverenitetsskapende og underbygde de konkurrerende kongemaktenes krav på landområder. Skattlegging dokumenterte evnen til å hevde suverenitet. Det er også en grunn til at skattlegginga har vært interessant for historikere.

I Sverige før 1523 var det birkarlene som stod for skatteoppkrevinga fra den samiske befolkninga i form av en slags kjøpskatt. Birkarlene var handelsmenn som også oppebar skatt på vegne av den svenske kongemakten mot å betale kongemakten en avgift. Denne birkarl-virksomheten omfattet sannsynligvis også samer fra Raane og Vaapste, og dermed et østvendt handelsnettverk.³² Med Gustav Vasas maktovertakelse i Sverige i 1523 tok sentralmakten gradvis sterkere kontroll over samisk skatteoppkreving. Fra om lag 1550 ble birkarlenes virksomhet overtatt av kronen og samene betalte skatt direkte til svenskekongen.³³ Gjennom de svenske skatteregnskapene får man fra da av bedre kilder til samisk historie i avhandlingas undersøkelsesområde.

Med Gustav Vasas forbedrede skatteinnkrevningssystem får man skatteinnkrevningslister for den såkalte Laisbyn i Pite lappmark, en eiendommelig fiskal konstruksjon som ikke på noen måte reflekter en samisk sosial, politisk eller økonomisk institusjon. Den fiskale Laisbyn dukker opp i skattelister i 1553, og inkluderte både den egentlige Laisbyn, og Raane, Vaapste, Bindal, Namdal og Snåsa, altså et enormt område. Med dette starter en mer systematisk skattlegging av områder innafor Vaapste og Raane, og det gir etter hvert bedre og flere kildeopplysninger. Allerede i 1554 skjer en inndeling av Laisbyn i to forskjellige avdelinger, som igjen i 1557 hver fikk en av skatteyerne som lensmann. I 1558 inkluderes ei liste over

³² Bergsland 1978: 77-80

³³ Bergsland 1978: 77-79

fiskevann i skatteregnskapet. Denne reorganiseringa av skattelistingene, oppnevninga av lensmenn og inkludering av fiskevann tolker Bergsland som et uttrykk for en stadig bedre kunnskap om skatteobjektene og deres områder. Blant eksempler på fiskevann som nevnes en eller flere ganger mellom 1559–1564 og som vil dukke opp senere i denne avhandlingen (5.1.2), finnes *Älekinnors staff tresk*, fortolket som Äldsjávrrie/ Ältsvattnet i Raane, og *Kråketräsk*; sannsynligvis Kruvhtegenjaevrie/ Krudtvatnet i Vaapste.³⁴ Den skatten som ble betalt, ble betalt med skinn og fisk, og var knytta til skinnhandelen. I 1591 omtales skattebetaleren Tomas Nilsson i Laisbyn med land på *Canglijd* og *Moofiell*, Kangsen og Mofjellet (mellom dagens Korgen og Måehvie/ Mo i Rana) i Raane, som en del av sitt «selskab». Det er derfor rimelig å gå ut fra at hver skatteyter på 1500-tallet stod som representant for en større gruppe mennesker, en *sijte*.³⁵

Noe etter at Gustav Vasa fikk effektivisert skattesystemet, under sjuårskrigen (1563–70), får man de første kildeopplysningene om norsk skattlegging av samer på Helgeland. Regnskaper fra Bergenhus og de nordlige len i 1567, *Kronnenns finndeskatt aff the nordlanndske lenn och Finndmarckenn anno 1567*, viser at man fikk inn 8 benkedyner og et mårsinn i kronens finneskatt på Helgeland, «[...] oppeborridt aff field finderne som er neder dragen wdj fiorene adtt kjøpsla [...]», altså krevd inn av samer som var kommet ned til fjordene på handel.³⁶ Dette er tolka som en kjøpskatt, og ikke som en regulær årlig skatt.³⁷ Det vil si at denne kjøpskatten var å forstå mer som en adgangsbillett til markedshandel, og ble kassert inn av dem man regner som fjellsamer, når de kom ned til markedene ved fjordene for å handle. Samme typen skattlegging eller adgangsbillett omtales også for Salten i 1598, i form av en «skaenck oc foræring» fra samer til fogden for å få delta i handel.³⁸

³⁴ Bergsland 1978: 81–82

³⁵ Bergsland 1978: 85–87

³⁶ Riksarkivet 1943: 244

³⁷ Bergsland 1978: 84

³⁸ Hutchinson 2006: 71

Dette betyr at det i hvert fall periodevis kunne bli tatt opp norsk skatt fra samer på Helgeland på 1500-tallet. Man må si periodevis fordi det ikke finnes bevart årlige skatteregnskap å gå ut fra, men tilfeldige opplysninger som dem fra sjuårskrigen. Videre kjenner vi også norsk skattlegging fra svenske kilder i 1584 ved at allerede nevnte Tomas Nilsson på Kangsen og Mofjellet ble skattlagt også i Norge, og at nordmennene prøvde å kreve mer skatt enn vanlig fra ham og hans *selskab*. På samme tid vet vi også fra skattelistingene i Laisbyn at det var både norske og svenske lensmenn blant skatteyterne.³⁹ Et annet eksempel på norsk skattelegging er fra 1597, da det kom inn to oterskinn i leidang fra finner på to gårder i Nesna, ytterst i Ranafjorden.⁴⁰ Her møter man også de ulike formene for skatt. I det første eksempelet om kjøpskatt, ble skatten omtalt som finneskatt, mens i det andre eksempelet fra 1597 kalles skatten leidang fra finner, som også er en skatt, men en skatt knytta til samiske gårdsbruk og såkalt finneodel. Den første må dreie seg om skatt fra fjellsamer og den andre om skatt fra sjøsamere. Dette vitner om en norsk skatteinnkreving av samer på Helgeland, men reflekter også at skatteinnkrevinga virket å være av en nokså tilfeldig karakter og fra forskjellige samiske grupper.

Det var med andre ord slik at det i Vaapste og Raane på 1500-tallet var en fjellsamisk bosetting og befolkning som betalte skatt til både svensk og norsk kongemakt, men med ulik regularitet. Siden de to sentralmaktene i liten grad hadde klar suverenitet eller annen langvarig og sterk innflytelse på samisk samfunnsliv ut over mer eller mindre tilfeldig skattlegging, er det rimelig å gå ut fra at den sosiale og politiske orden i hvert fall i de indre strøka måtte ha hatt et samisk utgangspunkt, sijte, og ikke var et resultat av kongemaktens politikk. Det kan synes også klart at det på norsk side kunne bli oppebåret to typer skatt fra samer, en finneskatt fra fjellsamene og en finneleidang fra en sjøsamisk befolkning. I sammenheng med bygslene og spørsmålet om det egentlig var jordleie, er dette verdt å merke seg. Dette dreide seg

³⁹ Bergsland 1978: 87

⁴⁰ Bergsland 1994: 197

om et område med uavklart suverenitet i grenseområdene der befolkninga på 1500-tallet betalte skatt til en sentralmakt, og ikke avgift eller leie til en jorddrott. Konkurransen mellom kongemaktene og den uavklarte suvereniteten kan ha skapt et nokså stort samisk handlingsrom med hensyn til relasjoner til kongemakten. Knut Bergsland har ellers vist hvordan samene bevisst agerte til egen fordel ved å manøvrere mellom de to sentralmaktens skattesystemer for å få best tilgang til handel. For eksempel betalte samer fra dagens Sørli i Trøndelag vekselvis skatt i Trøndelag, i Jämtland og til fogden i Piteå på 1570-tallet, noe som ikke kan forklares med annet enn at de valgte å betale skatt der de fikk best handelsvilkår og pris for skinn.⁴¹

1.3.2 Perioden 1600–1700

I 1602 kom det i Sverige en skatteomlegging fordi den svenske hæren trengte forsyninger. Man gikk fra å betale skatt hovedsakelig med skinn og fisk til bare å betale i matvarer.⁴² Skatten ble etter reformen av 1602 utliknet på hele byen, og så måtte lappelensmannen (hver by hadde en lappelensmann) sørge for å fordele den på hver skattebetaler i byen ut fra skattelandets størrelse, men også etter hvert på grunnlag av reinantall, innkreve den og betale den.

Videre avskaffet svenskene i 1620 lappefogdene, som hadde stått for skatteinnkrevinga, og skinnhandelen avtok. Omtrent samtidig forsvant også skatteenheten Laisbyn som fiskal enhet, og den svenske inndeling i lappmarker og lappbyer som gjaldt på 1700-tallet begynte å ta form. Områdene lengst nordvest i Umeå lappmark, Vapstebyn og Ranbyn (Laisbyn) fikk en litt omskiftelig administrativ tilknytning før 1663. På grunn av kirkebygging i Liksjoe/ Lycksele ble Laisbyn lagt inn under Umeå lappmark.⁴³ Med oppstarten av Nasafjällgruva 1635 ble Nordre Vapstebyn og Ranbyn lagt til Pite lappmark og Arjeplog kirkested fram til 1663.⁴⁴

⁴¹ Bergsland 1978: 85-86

⁴² Päiviö 2001: 35

⁴³ Norstedt 2011: 11

⁴⁴ Norstedt 2011:13

Deretter ble Vapstebyn og Ranbyn liggende i Umeå lappmark. Umeå lappmark fikk etter hvert en egen rudimentær oversikt over skatt og skatteyttere i lappebyene Granbyn, Umbyn, Ranbyn og Vapstebyn i 1670.⁴⁵ Denne oversikten blir ofte kalt et jordebokutkast.⁴⁶ Med basis i disse forarbeidene fikk man i 1695 en fortegnelse der lappbyens, landets og skattebetalerens navn i stor grad er innført sammen med skattens størrelse. Denne oversikten har blitt kjent som 1695-års jordebok.

Gudrun Norstedt viser for Umeå lappmark at ordet *skatteland* ikke forekommer før ca. 1650, og at *land* var den vanlige betegnelsen i kartleggingsarbeidet for Umeå lappmark tidlig på 1670-tallet. Hun påpeker også at ikke noe annet enn en samisk inndeling av landområdet kan ligge til grunn for skattelandsinndelinga, som følger som en logisk konsekvens av at for eksempel Umeå lappmark først ble kartlagt tidlig på 1670-tallet, og ved hjelp av den samiske lokalbefolkninga som kjente forholdene.⁴⁷ Nils-Johan Päiviö ser det også slik at en samisk bruk av land og ressurser utviklet seg til det som ble kjent som lappskatteland, som så ble knyttet sammen til kamerale enheter kalt lappbyer i en prosess fra 1500-tallet.⁴⁸

Den doble beskatninga av samer i Vaapste og Raane fortsatte på 1600-tallet, så langt kildene kan berette. Ifølge en svensk undersøkelse fra 1606 betalte samer fra *Wafst* (altså Vefsn/ Vapstebyn) 1 skattedaler til hvert rike, men de fra *Raadan* (Rana/ Ranbyn) betalte 1 skattedaler til Sverige og ½ skattedaler til Norge. En skattedaler tilsvarte 1 mårskinn, og reflekterer den ennå da viktige skinnhandelen. Skatten var altså differensiert mellom rikene. Typisk nok finnes fra Kalmarkrigen (1611–1613) et norsk fogderegnskap over finneskatt/ lappeskatt fra Rana og Vefsn's fjerding. Stort sett var skatten betalt i *dynnewar* (oppgitt i alen og altså dynevar), men skinn forekom også. Betalinga svarte til ½ lappeskatt, dvs. ½ riksdaler pr. skattebetaler, noe som stemmer med den svenske oversikten fra 1606 og som vel må sies å reflektere et visst

⁴⁵ Qvigstad & Wiklund 1909 bind 2: 237–240

⁴⁶ Norstedt 2011: 14–16

⁴⁷ Norstedt 2011:20

⁴⁸ Päiviö 2001: 34

fast system eller sedvanemessig betaling. I Norge ble fogdregnskapene på Helgeland omlagt fra 1620. Lingvisten Knut Bergsland (1.3.3), som også arbeidet med samisk historie, så det som en grunn til at man får en kildemangel til samisk skattebetaling på norsk side. Derfor er det vanskelig å følge norsk beskatning til 1600-tallets slutt.⁴⁹

På norsk side oppstod som allerede nevnt ei stor privat godssamling, Irgensgodset, ved at privatmannen Joachim Irgens i 1666 fikk ta over store rettigheter og eiendommer blant annet på Helgeland som betaling av gjeld som kong Fredrik 3. ikke greide å betale i penger. En del av de rettigheten som ifølge skjøtet fulgte Irgensgodset, var blant annet rett til å kreve inn ulike skatter fra samer, ofte omtalt som lappeskatt.⁵⁰ Om man går til kjøpekontrakten, og oppsettet av inntektene som Irgens tok over, ser man at det for Helgeland fogderi sin del blant annet dreide seg om drøyt 442 riksdaler bare i landskyld (fra gårder) og drøyt 516 riksdaler i leidang (altså skatt). Finneskatten på Helgeland var satt til 24 riksdaler, med andre ord en svært liten del av de inntektene Irgens skulle få fra Helgeland.⁵¹ Videre kan man merke seg at det er begrepet finneskatt, «finde schat», som var brukt, og ikke begrep som for eksempel landskyld, noe som ville peke i retning av bygsel. Bergsland fastslår at overdragelsesdokumentet til Irgens ikke inneholder noen lappeskatt, altså skatt av fjellsamer, men bare finneleidang, altså skatt av sjøsamer, for Helgeland. I kjøpsdokumentet står «finde schat», ikke finneleidang. Dette kan være med på å forklare den uorden i begrepsbruken og realiteter som senere kommer til syne, siden det sannsynligvis ikke var klar begrepsbruk i samtida og siden senere framstillinger kanskje heller ikke har vært helt presise.

Fra tidlig på 1600-tallet kjennes også de første kjente oversikter over samisk reinhold, uten at dette betyr at reinhold da var noe nytt. Vorren viser til en oversikt fra 1605 som viser gjennomsnittlig reintall i Helgeland, Namdalen og Snåsa til 30 dyr pr.

⁴⁹ Bergsland 1978

⁵⁰ Severinsen 2007: 152

⁵¹ Kopi ved SAT, privatarkiv 333, Alf Kiils privatarkiv, boks 33

reineier.⁵² En oversikt fra 1620 viser at gjennomsnittstallet rein pr. skatteytter var 136 i Ran (dvs. Ranbyn), og 154 i Vafsten (dvs. Vapstebyn).⁵³ Disse tallene kan problematiseres på mange måter, for eksempel opp mot det faktum at hver skatteytter representerte en sjette og opp mot hvor pålitelige tallene er, men vurdert ut fra opplysninger om tida på slutten av 1700-tallet fra Anna Tomasdotter, er dette siste (1620) et reintall som skulle kunne gi en økonomisk basis fra melkereinndrift, skinn og slakt til eget bruk og ikke minst kløv- og kjørerein.⁵⁴ Dette kan være med å gi et bilde av den samiske økonomien i området når den sees i sammenheng med tidligere opplysninger om handel, fiske og pelsdyrjakt.

På 1600-tallet betalte altså samer Vaapste og Raane skatt til begge riker, men det er få konkrete spor etter det som kan kalles bygsel. Allikevel er de kildene som finnes fra 1717 og framover (10.1.1 ff) sammen med opplysninger om bygsler fra Trøndelag på 1600-tallet sterke argumenter for at bygsel eksisterte i dette området også (4.2). På svensk side i skjer det en stadig sterkere, men fremdeles rudimentær, integrasjon av samisk samfunn i Vaapste og Raane inn i den svenske sentralmaktens administrative systemer, og begrepet skatteland dukker for første gang opp i kildene etter midten av århundret. Mellom 1670 og 1695 utvikles en oversikt over skattebetalere, skatt og land som senere er kjent som jordebok; 1695-års jordebok. På norsk side kan det virke som om det motsatte, en desintegrasjon, skjer med krongodssalget til Irgens og uklarheten rundt innkrevningen av skatt fra samer og mangel på kilder.

1700-tallet innledes med den store nordiske krig, og etterfølges av et arbeid med det mål en gang for alle på fredelig vis å fastsette grensa mellom de kongedømmene Norge og Sverige. Dette kulminerte med grensetraktaten i 1751 og med lappekodisillen. Med lappekodisillen kom den første formelle reguleringa av

⁵² Vorren 1986: 10

⁵³ Bergsland 1978

⁵⁴ Nedtegnelser etter Anna Tomasdotter (1751 – 1831). Uppsala universitetbibliotek, Kyrkoherdens i Dorotea församling Jonas A. Nenséns anteckningar och samlingar, I. s. 249. <https://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0258&pid=alvin-record:16240>

samisk reindrift og reindriftras rettigheter over grensa mellom de to riker. Som det vil komme fram spesielt i kapittel 4, var bygslene sentrale dokumenter i forbindelse med samiske rettigheter. Også senere, i forbindelse med Norges løsrivelse fra Sverige i 1905, var samenes rettigheter et spørsmål som måtte avklares. Da var det reindriftsamenes fortsatte grensekryssende reindrift ett av de vanskeligste spørsmålene Norge og Sverige måtte forhandle om.

1.3.3 Bygslenes historiografi

Arnold Ræstad (1878–1945) skrev om bygslene ut fra et slikt grensekryssende og internasjonalt perspektiv, og kan stå som en representant for et eldre syn på spørsmålene rundt bygsler og skatteland og samiske rettigheter. I artikkelen *Lappeskatten og lappenes rettigheter i Norge før 1751* fra 1928 slo han fast at «[...] man kan neppe tenke sig at lapperne har kjent noen eiendomsrett eller utelukkende bruksrett til land [...]».⁵⁵ Dette var i samsvar med datidens syn på hvordan eiendomsrett gikk hånd i hånd med utviklingen av samfunn. Primitive samfunn uten åkerbruk og annet landbruk kunne ikke ha oppfatninger om for eksempel eiendomsrett. Derfor drøftet han heller ikke det.

Noe av Ræstads argumentasjon er knytta til å vise hvordan norske samer hadde bedre rett til land på norsk side enn svenske samer. Han knytter altså bygslene til suverenitetsspørsmål, og skilte mellom norske og svenske samer, eller lapper. Dette er også et viktig moment fordi de samiske bygslene da er av interesse for nasjonale norske spørsmål, som bevis på norsk suverenitet, og ikke fordi de er kilder til samisk historie. Ræstad trekker ei linje fra den gamle lappeskatten og finneleidangen til bygselen, men mener den gikk over fra skatt til avgift på 1600-tallet. Han avviste at lappeskatten var en del av det som ble overdratt til Irgens på Helgeland fordi den ikke var nevnt i jordeboka som ble satt opp i forbindelse med overdragelsen til Irgens.⁵⁶ Altså at skjøtet omfattet alt hva Irgens fikk overdratt, herunder lappeskatt i enkelte

⁵⁵ Ræstad 1928: 233

⁵⁶ Ræstad 1928: 227

områder, men at jordeboka viser at det på Helgeland ikke var lappeskatt. Han skriver videre:

«[...] Hvorom allting er, så foreligger der ikke nærmere oplysning om, hvorledes lappeskatten blev opkrevd i Helgeland før slutten av det 17. århundre. Da var skatten gått over til å bli en bygselavgift, om enn navnet lappeskatt holdt sig. Skatten var blitt knyttet til besiddelsen og bruken av reinbeiteland. [...]»⁵⁷

Videre mener Ræstad at overgangen til bygselordning ikke forandret samenes (lappenes) rettsstilling, selv om bygsel åpnet opp for innskrenkninger av samenes (lappenes) rettigheter på sikt.⁵⁸ Han sammenligner med den tette sammenhengen til bøndernes ordninger og skriver:

«[...] Man må gå ut fra at lappene – hvis de ellers hadde f.eks. alders tids bruk å påberope sig – uansett bygselordningen fikk beholde sine beiteland upåtalet. Bygselseddelen er et hjemmelsbrev, liksom det svenske immisjonsbrev på lappskatteland; men det kunde være hjemmelsbrev på en rett som bestod fra før, og som bygselherren ikke tenkte å dra i tvil [...]»⁵⁹

Ræstad avviste altså at samene (lappene) kunne ha kjent til eiendomsrett eller eksklusiv bruksrett til land, men tilkjente dem sterk rett til bruken land gjennom alders tids bruk, og at dette kunne knyttes til suverenitetsspørsmål. Han så også bygslene som en arvtaker til en eldre skatteordning, og at bygslene var en hjemmelsordning på en allerede bestående rett.

Knut Bergsland (1914–1998) var professor i finsk-ugriske språk og spesialist på sørsamisk språk. Han engasjerte seg på samisk side i konflikter om rettigheter og historiefortolkning, og hans behandling av bygselland hører hjemme i hans arbeider med disse spørsmåla mellom 1964 og 1998. Bergsland kan sies å representere et nyere

⁵⁷ Ræstad 1928: 227

⁵⁸ Ræstad 1928: 238–239

⁵⁹ Ræstad 1928: 238

syn der samiske perspektiver i større grad ble trukket inn, og knytta til nyere aktuelle diskusjoner om samiske rettigheter til land, vann og ressurser. Bergsland hadde en grundig kjennskap til samisk samfunn, språk og kultur, og han så samiske, svenske og norske forhold i sammenheng. Bergsland drar inn teoretiske og metodiske spørsmål i kritikk av tidligere arbeider om samiske historie og knytta til samiske samfunnsforhold for å drøfte hvordan man skal forstå bygslene.

Bergsland så bygselområdene som fortsettelsen av områder skattebetalende samer hadde brukt tidligere, og bygselavgiften som en arvtager til skattebetalinga, spesielt til skattebetalinga til Sverige på 1500-tallet og tidlig 1600-tall. Han var av den oppfatning at bygsler ikke var et område eller en tillatelse som samer fikk av myndighetene, men en bekreftelse på en allerede eksisterende samisk rett og områdebruk. Her er han på linje med Ræstad. Bergsland skiller seg fra Ræstad ved at han mener samene absolutt hadde en oppfatning av eksklusiv rett til land bygd på den allerede eksisterende områdebruken.⁶⁰

For Helgelands del mente Bergsland med referanse til Ræstad at det med krongodssalget til Irgens i 1666 ikke fulgte med lappeskatt, og den dansk-norske skattelegginga kom først i gang igjen under navn av bygsel ved et samarbeid mellom finnemisjonen og Irgensgodsets forpakter under den store nordiske krig (1709–20) for å støtte territorialkrav mot Sverige.⁶¹ Denne koblinga mellom territorialkrav og bygsel drøfta ikke Ræstad, selv om han også knytta samiske rettigheter til suverenitet. Bergsland brukte også bygslene i sin argumentasjon mot den såkalte framrykkingsteorien, som framstilte samene som et nyinnvandra folk i Sør-Skandinavia.

Kjell Haarstad var en av de norske historikere som arbeidet mest med sørsamisk historie på 1980- og 1990-tallet. Han forsvarte framrykkingsteorien, og det var dette spørsmålet som var hans interessefelt. Hans geografiske interesseområde var derfor

⁶⁰ Bergsland 1999: 116

⁶¹ Bergsland 1999: 95,102, 115

Sør-Trøndelag, Hedmark og Jämtland/ Härjedalen. Haarstad var ikke spesielt interessert i bygsel som fenomen, men behandler det flere steder i tilknytning til drøftinger omkring framrykkingsteorien. Han så bygsel som knytta til reindrift og en betaling for beiteleie.⁶² Han knyttet bygsel lengst i sør (Røros og sørover) til Schnitlers undersøkelser, norske grensepretensjoner og støtte til reindrift i området, og dermed som et resultat av norske myndigheters agens.⁶³

Ørnulv Vorren kommer også inn på bygsel i innledinga av sitt verk *Reindrift og nomadisme på Helgeland* (1986), der han tegner en klar sammenheng fra 1700-tallets bygsler og reindrift via 1800-tallets bygsler og reindrift og til 1900-tallets lovregulerte reindrift på norsk side, som han beskriver. På 1900-tallet var det lovgivinga som regulerte reindriften og som hadde tatt over for bygslene, selv om de formelt eksisterte innover på 1900-tallet. Han skriver at bygselavgiften ga enerett til reinbeite, og at den var en form for innkreving av lappeskatt på 1700-tallets begynnelse.⁶⁴

Lokalhistorisk har bygslene fått omtale i ulike sammenhenger, blant annet har Arna Haga beskrevet bygselsområdene i Rana ved å sammenlikne beskrivelser fra Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller og Jens Bulls *Vidneforklaringer om reinbetningen i Ranen og Salten* (fra 1911). Hun kartfestet om lag 15 ulike bygselland med kontinuitet fra 1700-tallet og fram til 1900-tallet.⁶⁵ I Vefsn bygdebok skriver Kjell Jakobsen om samisk historie og forholdet mellom skatt og bygsel. Han fastslår at det som ble betalt før 1700 må ha vært en skatt, og aldri en leie. Bygslene som han beskriver som igangsatt tidlig på 1700-tallet, forstår han som en gjenopptagelse av gammel skattlegging og ikke som en reell leie. Derimot ser han det slik at dette førte til en oppfatning av at samene ikke hadde eiendomsrett til landet. Jakobsen er altså på linje med Bergsland og delvis med Ræstad i disse spørsmåla. Han problematiserer

⁶² For eksempel Haarstad 1981: 46,165

⁶³ Haarstad 1992: 164-166,186

⁶⁴ Vorren 1986: 12

⁶⁵ Haga 1987

også at det helt fram til inn på 1800-tallet var uklarerheter godseierne mellom om hvem som for eksempel var bygselrådige overfor samene og hvem som egentlig eide hva.⁶⁶ I Hattfjelldal bygdebok skriver Jakobsen at finneskatten opprinnelig var en personskatt, men som i løpet av de Petersens tid (1675 –1751) som eier av skatteinntektene, ble utviklet til en praksis som innebar at bygselbrev ble gitt til de samene som betalte skatten, og dermed ble skatten oppfatta som ei landleie av alle parter. Jakobsen anser dette som grunnen til at lappeskatteierne ble ansett også som eiere av geografiske områder.⁶⁷

Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsen behandler bygsel grundig i oversiktsverket *Samenes historie fram til 1750* fra 2004. Ulike perspektiver, spørsmål og sammenhenger løftes fram og forsøkes drøfta, for eksempel knytta til spørsmålet om samiske rettigheter da samenes områder skulle legges inn under ulike staters territorier på 1600- og 1700-tallet. I sin behandling av bygsel tar de utgangspunkt i den norske allmenningsretten og private jordeieres krav til eiendomsrett til allmenninger på Helgeland. De beskriver bygsel som sporadisk forekommende lenger sør, men allikevel som en særordning på Helgeland satt i system av private jordeiere, først ved madame Sverdrup tidlig på 1700-tallet. Private jordeiere håndterte dette ulikt lenger nord, der det ikke vokste fram bygslar. Denne forskjellen i praksis setter de i sammenheng med lokale forhold, dansk-norske myndigheters grensepretensjoner overfor Sverige og misjonens virksomhet.⁶⁸ De påpeker også at det formelt dreide seg om et leieforhold.⁶⁹ Hansen og Olsen setter også institusjonaliseringen av bygslene i sammenheng ikke bare med private jordeieres interesser, men også med nasjonalstatenes spill og kanskje et mottrekk mot skattelandsinstitusjonen som gikk hånd i hånd med misjonen.⁷⁰ De skriver at bygslene fra de samiske nomadenes side kunne være motivert av at de fikk en hjemmel til beiteområder som også

⁶⁶ Jacobsen 1975: 27–29

⁶⁷ Jacobsen 2001: 24

⁶⁸ Hansen & Olsen 2004: 305–306

⁶⁹ Hansen & Olsen 2004: 279–280

⁷⁰ Hansen & Olsen 2004: 312

jordbrukere og myndigheter aksepterte og som kunne regulere deres rettigheter opp mot norske bønder. De påpeker også at bygselen faktisk innebar at andre hadde mer grunnleggende rettigheter.⁷¹

Alan Hutchinson beskriver hvordan samene i Saltdal til Schnitler fortalte at de hadde overtatt foreldrenes fjelleie uten å spørre noen eller ble forespurt.⁷² Det vil si at de hadde land som gikk i arv, men nevnte ikke bygsel. Som allerede nevnt i 1.1.3 forekom også bygsel i Saltdalsområdet, og Hutchinson skriver at bygselssystemet ikke ble brukt systematisk der. Allikevel hadde altså fjellsamene sine oppfatninger av avgrensa landområder som man overtok fra sine foreldre. Hutchinson skriver fjellsamene i området tidligere (altså før 1742) hadde betalt skatt, omtalt som en kjøpskatt, til den norske kronen for sommerlandet de brukte, men at denne ordningen var forfalt. Her antydes en forbindelse mellom en offentlig anerkjennelse av retten til land og betaling av en såkalt kjøpskatt. Forfallet av skatteoppkrevinga var heller ikke i fjellsamenes interesse, siden de trengte skattebetalingen som bevis for sine rettigheter. I denne sammenhengen setter Hutchinson at fjellsamene på lappetinget i Saltdal i 1744 godtok å betale skatt for de områdene de brukte. De så dette som å være i sin interesse. Her brukes også begrepet skatt. Hutchinson skriver at mens man i Sverige hadde hatt skattelandsordninga, hadde en slik ordning i Norge blitt «[...] praktisert, men helt usystematisk og trolig etter pågang fra samene sjøl, som så fordelene i det, heller enn myndighetene [...]».⁷³ Hutchinson viser også hvordan ulike familier og slekter kan knyttes til ulike landområder gjennom hele 1700-tallet og knyttes til bevillinger på landene gitt i 1784.⁷⁴

Selv har jeg tidligere skrevet om samiske bygsler i nordøstre delen av Trøndelag, like sør for denne undersøkelsens område. Jeg skrev ut fra ei oppfatning av at bygselene var basert på gammel samisk landskapsbruk og rettskultur, og parallelle

⁷¹ Hansen & Olsen 2004: 312–313

⁷² Hutchinson 2006: 99

⁷³ Hutchinson 2006: 99

⁷⁴ Hutchinson 2006: 88–98

ordninger til skattefjell. Jeg har kalt dem kollektive eiendommer siden bygslene omfattet flere familiegrupper, slik som Bergland også påpekte, og ut fra en gjengs antakelse om at det samiske samfunnet i stor grad var basert på kollektive rettigheter, og som en utfordring mot et syn som ikke anså samer i stand til eiendomsoppfatning. I stor grad har jeg satt likhetstegn mellom bygsel og sįjte. I den framstillinga la jeg vekt på å dokumentere bygslene geografisk og vise kontinuitet fra 1600-tallet og fram til innfōringa av felleslappeloven. Jeg drōfta ikke selve bygselordninga og heller ikke endringer som kunne ha skjedd ut over den geografiske avgrensninga.⁷⁵

Mellom 2000 og 2010 har Anne Severinsen og Sverre Fjellheim arbeidet med spørsmål knytta til de samiske bygslene. Anne Severinsen har med utgangspunkt i nåtidige rettighetsspørsmål forsōkt å forstå bygselordninga spesielt på Helgeland og hvilke rettigheter dette egentlig representerte for samene. Hun har forsōkt å se sammenhengen mellom lappeskatt og bygsel, blant annet med utgangspunkt i de norske eiendomsforholdene og rettene som fulgte Irgensgodset. Hennes arbeid gir ikke svar på hvorfor samene bygslet og heller ikke på hva forholdet var mellom lappeskatt og bygsel, men stiller spørsmålstegn ved om de som hevdet å eie landet, altså godseierne og senere Staten, formelt sett egentlig var eiere.⁷⁶

Sverre Fjellheim har sęrlig hatt interesse for bygslene med tanke på å dokumentere samisk bruk og tilstedevęreelse spesielt i Rōrostraktene. Han har i mindre grad gått inn i selve bygselordninga, det vil si hvordan den fungerte og hvilke rettigheter den regulerte, men konsentrert seg om geografiske opplysninger og dateringa av dem for å argumentere mot framrykkingsteorien, og tegner et bilde av den samiske historien i området der bygsler går hįnd i hįnd med samisk samfunnsorganisasjon, sįjth.⁷⁷

⁷⁵ Hermanstrand & Kosmo 2009

⁷⁶ Severinsen 2007

⁷⁷ Fjellheim 2007

1.3.4 Lappskattelandenes historiografi

Mens bygslene på norsk side som sagt ikke har vært gjenstand for en bredt anlagt forskning, har lappskattelandene i større grad blitt gjenstand for omfattende arbeider. Flere elementer fra behandlinga av bygslene kan finnes i forskninga om lappskattelandene, blant annet synet på om samer kunne ha kjent til eiendomsrett til land, slik det reflekteres hos Ræstad. Korpjaakko-Labba oppsummerer dette slik: «[...] Enligt förhärskande uppfatningar har samerna inte under något skede i historien förvärvat med egentlig äganderätt jämförbar rätt til marken. [...]».⁷⁸

Kaisa Korpjaakko-Labba, Nils Johan Päiviö, Lennart Lundmark og Gudrun Norstedt har alle i tidsrommet 1990–2019 publisert arbeider om de svenske skattelandene, som jeg baserer min framstilling på. De har alle tilbakevist dette synet, som for eksempel Ræstad stod for, om at samer ikke kjente til eiendomsrett eller eksklusiv rett til land. De står også for et syn på historikken bak skattelandene som samsvarer med Bergslands syn på hvordan bygsler hadde utspring i samiske forhold. De ser det slik at tradisjonell samisk bruk lå til grunn for kongemaktens utvikling og senere kontroll av skatteland, slik som Päiviö beskriver at samisk bruk av land utviklet seg under påvirkning av kronen til å bli skatteland, og på midten av 1600-tallet ble det landet en same (lapp) hadde i sin besittelse begynt kalt skatteland.⁷⁹

Blant andre Korpjaakko-Labba viser gjennom sitt arbeid hvordan samer i høy grad hadde oppfatning av eksklusive land- og ressursrettigheter knytta til sine skatteland helt fra de første skattelistene opptrer på 1500-tallet, og hvordan rettsaker reflekterer grenser og rettigheter til ressurser. Hun viser også hvordan generasjonsskifte og salg av skatteland foregikk etter regler for odelsjord.⁸⁰ Päiviös arbeider underbygger dette. Korpjaakko-Labba har vist at den samiske retten til land var sterk, og i og med at skattebetalinga øyensynlig var knytta til landet, har hun satt skattebetalinga i sammenheng med retten til land. Korpjaakko-Labba viser til

⁷⁸ Korpjaakko-Labba 1994: 17

⁷⁹ Päiviö 2001: 33-34

⁸⁰ Korpjaakko-Labba 1994

oppsettet av manntall og utkast til jordebøker på 1600-tallet for å underbygge sitt syn om at skatten var basert på jordinnehav. Lundmark avviser Korpjaakko-Labbas syn om at man ved denne tiden fikk manntallssatt jord og skattet på grunnlag av jord. Skatten var personlig, fastholder Lundmark, og argumenterer for at ordet *manntall* i kildene ikke refererer til fastsettelse av jordverdi, men til antall skattende personer. Han poengterer også at ingen av 1600-tallets forsøk på jordebøker i Lappmarken tilfredsstilte kravene til å bli regnet som jordebok.⁸¹

Lundmark påpeker også at samtidige kilder fra rundt år 1600 gir veldig omtrentlige angivelser av skattelandene, at de opplysninger som ellers finnes også er ufullstendige og sporadiske, og det finnes ikke fullstendige skattelister eller manntall.⁸² Dette er for Lundmark et argument for at man ikke skattet av jord, siden et slikt system ville betinge bedre og fastlagte ordninger for verdifastsettelse av jorda for å utligne skatt. Lundmarks syn er at det var lappbyen som skattla området ved at hele byen fikk et skattetall av myndighetene, og så ble skatten fordelt på skatteyterne innafor byen. Alle samer over en viss alder og med skatteevne skulle betale skatt, uansett om man hadde land eller ikke. Om man hadde land, men ikke betalte skatt over lengre tid, kunne noen andre få landet. Dette ble administrert av lappbyen med hjelp av häradsretten. For kongemakten var alt annet uinteressant så lenge skatten kom inn.⁸³

Lundmarks og Korpjaakko-Labbas ulike syn på skatt endrer allikevel ikke på at begge to deler samme grunnsyn, nemlig at samer hadde skatteland med eksklusive rettigheter der rettergangskilder viser til at samene etter sedvane hadde grenser for sine land, oppfatninger av hvilke retter som gjaldt for ressursutnyttelse, sjøl styrte overdragelse og salg av land og gjennom häradsrettene dømte etter sedvane i stridigheter om disse rettighetene. En del av disse sedvanene var at kollektive hensyn kunne overstyre individuelle interesser.

⁸¹ Lundmark 2006: 39–41

⁸² Lundmark 2006: 41ff

⁸³ Lundmark 2006: 46

Både Korpijaakko-Labba, Päiviö og Lundmark har vist at det i løpet av 1700-tallet skjedde en endring i Sverige til at skattlandene ble sett på som kongens jord. Päiviö tegner opp situasjonen slik at de samiske skattelandene i begynnelsen var individuelle avgrensede områder der innehaveren hadde sterk rett til skattelandet på linje med bønders skattejord. I denne tiden var det den lokale häradsretten som avgjorde uenighet om overtagelse av skatteland for eksempel ved generasjonsskifte. De lokale häradsrettene var dominert av samiske lekdommere som dømte etter sedvane. Med lappmarksplakaten av 1673 kom endring i lappmarken, der nybyggerne fikk bedre vilkår enn lappene for å fremme jorbruk og bebyggelse. Dette reflekteres med lappskattereformen fra 1695, da lappene og nybyggerne fikk adskilte jordebøker og de to folkegruppene regnskapsmessig skilte lag. Allerede da oppfattet en landshøvding i Västerbotten Lappmarken som kronoallmenning, kongens land, i strid med rettspraksis.⁸⁴ Etter hvert mistet rettssystemet sin rolle til fordel for administrative institusjoner. Dette skjedde gradvis og ble regelen ut over på 1700-tallet. Det vil si at häradsrettene mistet sin innflytelse til fordel for kongens administrative embedsmann. Samtidig skjedde det også en glidning over til at kronen så på landet som sitt, og at skattelandene fikk en mer kollektiv status.⁸⁵ Länsstyrelsen hevdet at lappskattelandene var *krono*, altså statens grunn, og at myndighetene da kunne gjøre de disposisjoner de syntes var nødvendige. Med dette ble skattelandene for godt ansett å være statens grunn. Fra 1824 ser dette ut til å være innført som prinsipp.⁸⁶

Umeå lappmark fikk altså etter hvert en egen rudimentær oversikt over skatt og skatteyttere i lappebyene Granbyn, Umbyn, Ranbyn og Vapsten i 1670.⁸⁷ Denne oversikten var et resultat av at landshøvding Johan Graan arbeidet for en jordebokordning for Lappmarken. Mens Korpijaakko-Labba ser dette arbeidet som en anerkjennelse av samiske rettigheter, avviser Gudrun Norstedt at denne kartleggingen

⁸⁴ Päiviö 2001: 36–41

⁸⁵ Päiviö 2001

⁸⁶ Päiviö 2001: 95–104

⁸⁷ Qvigstad & Wiklund 1909 bind 2: 237–240

var en anerkjennelse av samenes rettigheter og en jordebokforberedelse. Hun argumenterer for at dette var en undersøkelse for å bane vei for nyrydning.⁸⁸ Med basis i disse forarbeidene fikk man i 1695 en fortegnelse der lappbyens, landets og skattebetalerens navn i stor grad er innført sammen med skattens størrelse. Denne oversikten har blitt kjent som 1695-års jordebok. Jordeboken fra 1695 var altså ifølge Lennart Lundmark ikke en virkelig jordebok.⁸⁹ Dette reflekterer situasjonen både med hensyn til kunnskap og system angående lappmarkene, altså at det stod heller dårlig til på dette feltet, selv om situasjonen var bedre enn i Norge bedømt ut fra de kildene vi har i dag.

Päiviö ser visse forandringer i jordebokspraksisen 1695–1751. Fram mot 1743 føres bøkene mer nøye, og med det skjedde av den grunn en del endringer, men i 1744 skjedde det store endringer som ikke kan forklares med bedre system og kontroll. Endringene bestod i at antallet skatteland gikk drastisk ned enkelte steder og samer i stort tall lot seg registrere på skatteland som utelukkende var svenske. Dette setter Päiviö i sammenheng med Schnitlers grenseundersøkelser, og som en taktisk manøver fra samisk side for å posisjonere seg med tanke på grensa som ville komme. Dette er altså et eksempel på samisk agens, en reaksjon på endringer de så eller antok ville komme. Etter dette mener Päiviö også å se en endring av tvistene i domstolsprotokollene. Det gikk fra tvister mellom enkelte lappskatteland til tvister mellom byer, og mot en kollektiv utnyttelse av byens område. Päiviö setter altså at det store antallet innskrivinger på svenske skatteland i sammenheng med at individuelle skatteland vek for en kollektivitet innafor lappebyens heller enn lappskattelandenes rammer. Päiviö mener med referanse til Nord-Sverige at lappebyene fra om lag 1750 ble kollektive enheter der den individuelle retten vek for byens, og der rettssystemet mistet sin rolle til fordel for administrative institusjoner (länsstyrelsen), med andre ord at häradsretten med samiske lagrettemenn mistet sin betydning. Det kan se ut som om

⁸⁸ Norstedt 2011: 14–16

⁸⁹ Lundmark 2006: 61 – 72

Päiviö mener at skattlandene var individuelle eiendommer, men at slektene kunne være på ulike land, slik at skatteland og slekt var to ulike utfyllende systemer.⁹⁰

Det som hovedsakelig skiller Korpjaakko-Labba og Päiviö på den ene siden og Lundmark på den andre er for det første at Lundmark avviser at skatten var knytta til jorda (skattelandet). Lundmark mener skatten, gjennom en kollektiv skattesum fastsatt for en lappeby, i praksis var en personskatt.⁹¹ For det andre mener Lundmark at begrep som *eie* og *eiendom* i moderne forstand ikke er anvendbare på forholdene rundt skatteland før etter 1789.⁹² Dette problemet påpeker også for eksempel Hansen og Olsen.⁹³

Hansen og Olsen behandler også skattelandene grundig i Samenes historie fram til 1750. De stiller også spørsmålet om ved skattelandsinstitusjonen var snakk om reell eiendomsrett eller en begrenset bruksrett, og i den sammenhengen drøfter de både næringsmessige endringer og statlig inngripen. De går gjennom den historiske bakgrunnen og drøfter individuelle og kollektive sider ved skattelandsordninga, og setter det i sammenheng med svenske typer av agrare jordeiendomsforhold for å vise hvorfor spørsmålet om skatt av land var viktig. Om den var skatt av land, var det en parallell til skattejord, et svensk uttrykk for bondeselveie. Det vil reflektere samme type rett til lappskatteland.⁹⁴ De gjennomgår Korpjaakko-Labbas arbeider og konkluderer med at hennes resultater er vel underbygde, men kan være steds- og tidsbundne.⁹⁵ Derfra retter de søkelyset mot svenske skattereformer og skattelandenes utvikling fra begynnelsen av 1600-tallet, siden det der finnes et avvikende mønster. Det legges vekt på innflytelsen av svenske skattereformer og den sterke viljen til å regulere og styre i Lappmarken. Siden samenes råderett over ressurser fikk andre rettslige former i Norge, spør de om påvirkningen fra svenske myndigheters styring

⁹⁰ Päiviö 2001: 45–57

⁹¹ Lundmark 2006: 40

⁹² Lundmark 2006: 30

⁹³ Hansen & Olsen 2004: 283

⁹⁴ Hansen & Olsen 2004: 284–289

⁹⁵ Hansen & Olsen 2004: 289–292

var avgjørende for skattelandsinstitusjonen og om den ble godt mottatt av samene sjøl siden inndelinga passa godt på den tidlige intensive melkereindrifta.⁹⁶ Videre påpeker de endringa fra stabilitet til endring i skattelandsstrukturen etter ca. 1730 med større grad av tvistemål, oppsplitting og kollektive mer enn individuelle konflikter, som de setter i sammenheng med både med framveksten av nomadisk reindrift og tilpasninger til grenstrekinga i 1751.⁹⁷

Ett av de nyeste bidragene til kunnskap om de svenske skattelandene er Gudrun Norstedt avhandling *A land of One's Own* fra 2018.⁹⁸ Hun har arbeidet med de skogssamiske områdene i de svenske barskogene på 1600- og 1700-tallet, og argumenterer for at de skogssamiske skattelandene tilhørte familier og ikke større kollektiver. Hennes tittel spiller på at hun beskriver skattelandene som autonomt styrte områder. Disse familiene hadde enerett på ressursene innafor sitt skattland, og hadde en mangesidig økonomi med hovedvekt på fiske. De krevde beiteleie av fjellsamene som kom ned i skogen med rein på vinterbeite. Videre skriver hun at økonomien endra seg i løpet av de to århundrene hun studerte. Skogssamenes økonomi dreide seg over fra vekt på fiske på 1600-tallet og til vekt på reindrift på 1800-tallet.

Hovedlinjene som tegner seg historiografisk, er at både når det gjelder bygsler og skatteland har det vært en noe ulik forståelse av i hvilken grad begge systemene bygger på en samisk landskapsbruk og en samisk oppfatning av eksklusive rettigheter til land og ressurser, eller er påvirket av eller et resultat av myndighetenes agering. For skattelandene har man påvist variasjon og endring i myndighetens syn på hva de representerte av samiske rettigheter. I skogssamisk område har Gudrun Norstedt argumentert med at skattelandene hadde en sterk individuell karakter, i motsetning til en gjengs oppfatning av det samiske samfunnets kollektive karakter og knytning til sjiite-institusjonen. Både Lundmark, Päiviö og Korpijaakko-Labba viser sterke individuelle rettigheter, men også kollektive trekk. Videre har synet på skattelandene

⁹⁶ Hansen & Olsen 2004: 292–294

⁹⁷ Hansen & Olsen 2004: 294–296

⁹⁸ Norstedt 2018

fra svenske myndigheters side mellom 1600 og 1800 gått fra å anerkjenne en sterk samisk rett til en oppfatning av at det dreide seg om kongemaktens eller statens land.

Når det gjelder bygslene har forskere vært opptatt av dem som dokumentasjon på norsk suverenitet fram til Norge ble sjølstendig, som for eksempel Ræstad. Ved et slikt syn har skatt og bygsling blitt viktige fenomener. Bygslene har blitt forstått som et senere fenomen enn skattlegginga, og begge er viktig dokumentasjon på kontinuerlig suverenitet. Dessuten har forholdet mellom skatt og bygsel vært diskutert, og det er ikke enighet om hva sammenhengen er. Det rådende synet, som for eksempel Ræstad og Bergsland stod for, har sett bygselen som en fortsettelse av skattlegginga der overgangen skjedde sent på 1600-tallet eller tidlig på 1700-tallet. Flere, som for eksempel Hansen og Olsen, har påpekt ulike sider ved bygslene som er uklare og knytta dem til ulike sider ved norsk politikk overfor Sverige og særegen utvikling på Helgeland. Senere har også spørsmål om samiske rettigheter blitt av interesse, og i denne sammenhengen har for eksempel Ræstad og Hansen og Olsen påpekt at bygsling formelt sett betyr landleie, og det er delte oppfatninger om hvor bokstavelig dette skal forstås. Som det går fram av min hovedmålsetting og hovedproblemstilling, er dette emner og spørsmål jeg vil komme inn på videre i avhandlinga, og disse hovedsynene vil spesielt bli analysert i 4.3.1.

1.3.5 Problemstillinga og underliggende spørsmål

Det er altså flere grunner til å ønske og finne ut hva bygslene var. For det første finnes det en nåtidig undring over at man ser ut til å ha leid sitt eget land som slekta i generasjoner har brukt og bebodd. Videre lå bygslene i det som på 1700-tallet var områder med nesten utelukkende samisk befolkning, så hvorfor inngikk man da bygsler? For det tredje lå bygslene også i områder der man med god grunn kan stille spørsmålstegn ved om det var noen formell grunneierstatus eller statlig suverenitet. For det fjerde er to kongemakters systemer (bygsel og skatteland) brukt på det samme folket, og det gir grunn til å spørre hvilken samisk praksis som lå til grunn. Til slutt er det relevant å spørre om hvordan samisk agens var knytta til bygslene, noe som ofte ser ut til å ha blitt oversett siden bygsel er et norsk system og dermed knytta til et norsk perspektiv. Ut fra dette og historiografien springer hovedproblemstillinga

Hvordan kan samisk «bøxel» og samiske «bøxel-land» forstås i og utenfor en samisk sammenheng? Som eie eller leie, valg eller tvang? Dette leder fram mot underliggende spørsmål som vil bidra til å gi svar på hovedproblemstillinga.

I og med at man her snakker om forskjellige folk og kongemakter og ett distinkt folk, samer, er ikke spørsmålet om det fantes en samisk sammenheng. Spørsmålet må bli hva som karakteriserte en slik samisk sammenheng, og kongemaktens forhold til samene. De to første underliggende spørsmåla som avhandlinga må søke å gi svar på vil da være:

- I hvor stor grad kan man snakke om en samisk sammenheng og et samisk handlingsrom?
- I hvor stor grad greier kongemaktene å sette tydeligere rammer for det samiske handlingsrommet?

Med *samisk sammenheng* menes her rett og slett samfunnslivet som var karakteristisk og eget for den samiske folkegruppa, til forskjell fra det samfunnslivet man hadde felles med den øvrige befolkninga og den øvrige befolkningas egne særtrekk (se også 2.2.3). Med *handlingsrom* menes her de muligheter og arenaer som var fantes for å ha et eget samisk samfunnsliv, for eksempel egen religionsutøvelse, egne kontaktpunkter med myndighetene, egne samfunnsinstitusjoner som sǫjte og egne sedvaner, og hvordan dette møtte kongemaktens ekspansjon. Disse spørsmåla vil kapittel 3 analysere og forsøke å gi svar på, og spørsmålet peker videre mot de følgende delspørsmåla og kapittel 4, som blant annet går nærmere inn på opposisjonene valg – tvang og eie – leie.

Selv om Ræstad avviste at samer kunne ha eiendomsrett, tilkjente han samene en sterk rett, og senere har forskere som Bergsland og Korpijaakko-Labba argumentert for at det faktisk fantes en oppfatning av eiendomsrett, selv om for eksempel Hansen og Olsen påpeker at bygsel formelt handler om leie og at andre egentlig har retten, altså eiendomsretten. På svensk side er det også påvist at det i løpet av 1700-tallet utviklet seg et rådende syn om at staten eide lappskattelane. Derfor vil opposisjonen eie – leie være en relevant motsetning å gå ut fra, selv om begrepene er henta fra nåtida. Severinsen stiller spørsmålet om hvorfor samene gikk med på skatt og

bygsel, og flere som Bergsland og Hansen og Olsen setter bygslene i sammenheng med norske grensepretensjoner eller myndighetenes interesser. Bak den noe nyere undringen over hvorfor man leide eget land, kan man tolke inn en mistanke om en form for tvang. Dette blir et syn på bygslene som vektlegger myndighetenes agens og makt. Vorren og Hutchinson peker derimot på fordelene man fra samisk hold hadde i dette systemet, og dermed en samisk motivasjon og agens. Derfor blir det relevant å bruke motsetningen valg – tvang som en del av hovedproblemstillinga. For å svare på hovedproblemstillinga er det nødvendig å bruke en rekke delspørsmål. De første spørsmålene vil være om tidligere hovedforståelser holder i møtet med kildene i denne undersøkelsen (4.3.1):

- Var bygslene en gjenopptaking av 1600-tallets skattlegging?
- Var bygslene et samarbeid mellom misjon og lappeskatteier for å sikre suverenitet etter den store nordiske krig?
- Var bygsel en leieavtale innført av jorddrotten i første halvdel av 1700-tallet?

Dette handler om agens, og vil i stor grad gi en pekepinn på om dette dreide seg om valg eller tvang. Deretter vil det være relevant å gå nærmere inn på selve bygselordninga. Siden bygsel er et norsk fenomen, vil det være relevant å sammenlikne de samiske bygslene med de norske bygslene ved å søke svar på følgende spørsmål (4.2.2.–4.2.8).

- Hvem bygsllet?
- Hvilke rettigheter og ressurser omfattet bygselsavtalen?
- Hvem hadde råderetten over ressursene?
- Hvem styrte opplatinga (opplatingsretten)?
- Hva innebar bygselavgifta og landskylda?
- Finnes det en sammenheng mellom bygslene og finneodelen?

Dette vil i stor grad handle om å definere om dette dreier seg om eie eller leie, men også i hvor stor grad dette handlet om valg eller tvang. I og med at lappskatteland, som vist, er nært knyttet til bygslene, leder det til en sammenlikning av svarene på de

overstående spørsmål med eksisterende kunnskap om lappskattelandene, der for eksempel Korpijaakko-Labba og Päiviö har undersøkt liknende spørsmål. Dette har også relevans til først og fremst opposisjonen eie – leie siden graden av likhet med lappskatteland har betydning av hvordan man forstår bygslene. Lappskattelandene har for eksempel lenge blitt debattert ut fra spørsmålet om eiendomsrett. Dette leder fram til å klargjøre to delspørsmål (kapittel 5).

- Hvilke likheter og forskjeller finnes mellom bygsler og lappskatteland?
- Finnes det grunner til å si at bygsler og lappskatteland var to sider av samme sak?

Disse to spørsmålene som behandles i kapittel 5 leder fram mot et siste delspørsmål som dreier seg om dokumentet som likestilte lappskatteland og bygsler, lappekodisillen. Analysen og sammenlikninga gjør det naturlig å holde dette opp mot kodisillens bestemmelser for å belyse hovedproblemstillinga.

- I hvor stor grad beskyttet eller endret lappekodisillen etablerte samiske rettigheter knytta til bygsel- og skatteland?

Hele avhandlinga er, selvfølgelig, bygd opp rundt forsøket på å finne svar på hovedproblemstillinga og delspørsmåla, og som alltid er kildene og kildeutvalget sentralt.

1.4 Kildene

Valget av kilder var naturlig nok styrt av hvor det kunne gå an å finne opplysninger om bygslene. I utgangspunktet var leting etter bygselsavtalene sentralt, men siden det viste seg at få av dem er bevart, ble det nødvendig å lete etter andre kilder til bygselssystemet. I og med tidsramma, 1690–1800, er det også klart at det i svært liten grad ville være mulig å finne skriftlige samiske kilder.

Avhandlingas kildemateriale har i hovedsak vært norske kilder; arkivene etter Dønnes- og Tjøttagodsene (Irgensgodset), tingbøker for Helgeland, Schnitlers grenseforhørsprotokoller og dessuten både svensk og norsk materiale fra grenseforhandlingene. I mindre grad har jeg støttet meg på svensk

skatteinnkrevingsmateriale, svensk rettergangsmateriale og målretta søk i norske pantebøker, det norske grensearkivet og svenske håndskriftsamlinger. Jeg har også brukt personopplysninger fra slektsdatabasen ved Sijti Jarne utarbeidet av Kjell Åke Lundström. Detaljert oversikt over alle kildene er satt opp i appendiks 1. Her skal bare de arkivene og kildene omtales som har blitt brukt i stor utstrekning og som det er relevant å knytte utfyllende kommentarer til. I noen enkeltstående tilfeller har det blitt brukt andre. De framgår av fotnotereferanse og kildelista i appendiks 1.

I appendiks 2 er en kommentert oversikt over de fleste bygslene eller bygselsavtalene som i ulik grad har kommet fram av kildematerialet, og som har blitt brukt i avhandlinga. De andre framgår i tabell 4-2. Dette betyr at det fra kildematerialet er mer enn 40 eksempler på bygslar eller bygselsavtaler. I tillegg kommer andre kildeopplysninger knytta til bygslene (rettsaker, avhør m.m). Derfor er kildematerialets totale omfang bedømt tilfredsstillende for å gi grunnlag for å undersøke problemstillinga. Behandlinga av kildekategoriene nedenfor vil gi en ytterligere beskrivelse av kildenes relevans.

1.4.1 Godsarkivene

Vaapste og Raane kom inn under Irgensgodset i 1666, for siden å bli tatt over av baron de Petersen og solgt og delt opp mellom de to godssamlingene på Helgeland; Tjøttagodset og Dønnes-godset. Siden godseierne som jorddrotter kasserte inn både skatt, landskyld, lappeskatt og andre avgifter, var det sannsynlig at arkivene måtte inneholde relevante kildeopplysninger og dermed kunne gi viktige kilder. Dette kunne ikke avgjøres uten å gjennomgå deler av arkivene. Arkivet etter Tjøttagodset er Det brodtkorbske godsarkiv, og arkivet etter Dønnesgodset er Det coldevinske godsarkiv, begge oppbevart ved NTNU universitetsbiblioteket, Trondheim.

Tjøttagodset kom etter Irgens i Angellslektas eie, og så via flere ekteskap og kjøp til Dass-familien og senere til Brodtkorb-familien i 1767. Det er flere slektsnavn som dukker opp i kildene knytta til dette godset, blant annet Hvid og Winter. Med Johan Hvid kom retten til å oppkreve lappeskatt inn under Tjøttagodset gjennom et kjøp i 1751. Petter Dass d.y fikk kongeskjøte på allmenningene i Rana og Vefsn i 1750. Dønnesgodset, eller Coldevin-familiens jordegods, er noe lettere å holde rede

på, da det godset var i familiens eie i hele perioden, bortsett fra noen mindre salg og kjøp. For eksempel solgte Coldevin Vefsn-allmenningen til Aleksander Holst i 1781.⁹⁹

I og med at disse to godsarkivene omfatter mange arkivstykker, ble undersøkelsen lagt opp slik at ved gjennomgangen av registeret over arkivbeholdningen, ble de arkivsakene valgt ut der det virket mest sannsynlig å finne opplysninger om samiske bygslar, skatter eller liknende, for eksempel i skatte- og tiendemanntall, jordebøker, matrikkelbøker over landskyld, regnskap over innbetalt landskyld, kopibøker for bygselsavtaler og lister over husmenn for å nevne noe.¹⁰⁰

Jeg fant ingen opplysninger om samer (lapper eller finner) i det coldevinske godsarkivet. I det brodtkorbske godsarkiv, i *Fæste-Protocoll for Justitsraad Brodtkorp*, fant jeg tre samiske bygselsbrev fra Rana (Raane) fra 1777, 1778 og 1794.¹⁰¹ Med andre ord var det ingen opplysninger om forhold i Vefsn (Vaapste) i disse arkivene, og det samiske nærværet i disse kildene var påtakelig lite, nesten fraværende. Dette framstod som underlig fordi disse godssamlingene omfattet Vaapste og Raane, og også retten til innkreving av lappeskatt, og fordi utstedelsen av bygslar ser ut til å ha vært gjort av godseierne eller den som de bemyndiget. Enka Margrethe Sverdrup, omtalt hos Schnitler og hos Bergsland som madame Sverdrup, utstedte flere bygselsbrev til samer gjennom sine fullmektiger på 1730- og 1740-tallet, og var knytta til Tjøttagodset.¹⁰² Dette betyr at det burde blitt innkrevd bygselavgift og landskyld fra samer, men det finnes ingen oversikter over dette i godsarkivene. Den samme Sverdrup lot også presten i Rana oppebære lappeskatten for seg for årene 1735–1737.¹⁰³ Allikevel var ikke tilsvarende lister over lappeskatt å finne i godsarkivene. Det viste seg altså at godsarkivene ikke inneholdt annet en noen få kilder som direkte omhandlet samiske bygslar.

⁹⁹ Severinsen 2007: 151 ff

¹⁰⁰ Se appendiks 1 for fullstendig liste over gjennomgått kilder

¹⁰¹ NTNU Universitetsbiblioteket, Gunnerusbiblioteket, Spesialsamlingene, Privatarkiv nr. 59, det brodtkorbske godsarkiv, eske nr.4

¹⁰² Se for eksempel Nissen & Kvamen 1962: 84

¹⁰³ Nissen & Kvamen 1962: 84–88

1.4.2 Tingbøkene (og pantebøkene)

Fra oppstarten av prosjektet framsto tingbøkene og pantebøkene som svært viktig kildekategorier. Tankegangen var at siden man inngikk bygsler, måtte man tinglyse dem (de skulle jo tinglyses om man fulgte lovverket), og dermed var det igjen også en sjanse for at selve avtalene ble gjengitt i pantebøkene. Det viste seg at pantebøkene var av liten nytte, og bare hadde med avskrifter av noen av de yngste bygselbrev.

Derimot viste tingbøkene seg å være av større nytte, både på grunn av funn og mangel på funn. Ut fra hvor ofte norske bygsler forekommer i tingboksmaterialet (og panteboksmaterialet), var det rimelig å regne med at de samiske bygslene skulle følge samme mønster. Lenka i fotnotene viser til den sida i den digitale versjonen der den aktuelle innførselen finnes.

Referatene for bygdingene i Vefsn 1690–1800 i tingbøkene for Helgeland er gjennomgått som de ligger skanna på Digitalarkivets sider.¹⁰⁴ I tillegg har bygdingene for Rana blitt gjennomgått 1733–1738 for å kontrollere både inntrykket av en lav forekomst av samiske saker på bygdingene for Vefsn, og om fraværet av lappetingsreferat (se 1.4.3) i de åra betød at samiske saker dukka opp på bygdinget. Det var lappeting i Rana i åra 1730–1731. Kontrollen opp mot bygdinget i Rana ble gjort noen måneder etter at gjennomgangen av Vefsn var ferdig. Kontrollen bekrefta inntrykket av lav forekomst av samiske saker ved at det i perioden 1733–1738 bare ble funnet en samisk sak, en farskapssak. Det betyr også at saker fra lappetinget neppe ble flytta til bygdinget.

Metoden var fra starten å bla gjennom alle tingbøkene for Helgeland, men kun lese tingreferatene fra Vefsn bygding nøyere på leting etter tinglysninger. Spesielt listene med tinglysninger har blitt lest nøye. Etnonymet *lapp* eller *finn* var en viktig indikator å være oppmerksom på, i tillegg til formuleringer som skiller seg ut fra vanlige gårdsbygslar. Dette stiller selvfølgelig krav til leseren, og det vil være

¹⁰⁴Digitalarkivet, oversikt over tingbøker for Helgeland på https://media.digitalarkivet.no/rg/browse?counties%5B%5D=18&source_types%5B%5D=TBOK&start_year=&end_year=&text=

vanskelig å garantere at noen opplysninger ikke kan ha blitt oversett. For å redusere sjansene for slike feil, har kildearbeidet vært stykket opp med pauser, i noen tilfeller har spesielt vanskelig lesbare partier blitt lest flere ganger. Sammenlikninga med Rana for perioden 1733–1738 var også en kontroll, siden ulik tendens for Vefsn og Rana ville peke i retning av feillesning og grunn til ny gjennomgang.

For denne studiens del er kanskje den viktigste observasjonen fra tingbøkene det oppsiktsvekkende lave antallet tinglyste samiske bygsler. I åra 1690–1800 ble det bare tinglyst 9 bygsler på bygdetinget i Vefsn.¹⁰⁵ Det vil si i snitt mindre enn én tinglysning for hvert tiår. I realiteten var det ingen tinglysninger lange perioder, for eksempel 1690–1750, 1752–1757 og 1759–1780, og det fleste tinglysningene (7 stykker) skjedde i perioden 1788 til 1793. Dette minimale antallet samiske bygsler er i kontrast til tinglysningspraksisen for gårder. Det manglet ikke på tinglysning av gårdsbygslar i perioden 1690–1800, selv om det var relativt få også av dem før ca. 1715. Videre framgår det fra tingbøkene at man fra øvrighet og jorddrottens side gjerne passet på å få bygslene i orden, slik som for eksempel advarselen fra viselagmann Jacob Wilhelm Dass til allmuen på høsttinget i Vefsn i 1746 om at det måtte ryddes opp i uorden i bygsel forhold.¹⁰⁶ Det kan da ikke være en alminnelig lemfeldigheit som ligger til grunn for det minimale antallet samiske bygsler.

Fra og med 1724 kom en periode på om lag 6 år da en del forordninger og brev angående lapper og finner kunngjøres på tinget. Dette skiller seg ut fra perioden før og etter. Det er en kjent sak at misjonen fikk stor kraft etter opprettelsen av Misjonskollegiet i 1715. Denne perioden med offentlige brev og forordninger referert i tingboka 1724–1730 angående samiske forhold er knytta til misjonsvirksomheten. Først kom forordningen basert på von Westens initiativ om forbud mot å skjenke sterk drikk til lapper og finner i 1724. I kjølvannet av den kom flere rettsaker mot nordmenn

¹⁰⁵ Her må nevnes at Torkel Monsson Find fikk bygsel på gården Kilmark 8. mai 1724, men dette er for det første en alminnelig gårdsbygsel, og for det andre ikke i Vaapste, men i Njaarke, vest for Vaapste (i Tjøtta).

¹⁰⁶ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0013: Tingbok 13, 1745-1749, s. 133b-134a
<https://www.digitalarkivet.no/rg20090427370593>

som hadde brutt dette påbudet. Så kom en forordning fra amtmann Schjelderup fra 1728 på initiativ fra misjonær Dass. Denne forordninga skulle beskytte samisk neverflekking og innlandsfiske mot norske bønder.¹⁰⁷ I 1730 kom amtmann Schjelderup med to forordninger, igjen på initiativ fra misjonær Dass. I den ene oppretta amtmannen årlig lappemarked i Mo (sannsynligvis dagens Mo i Rana/ Måehvie). I den andre forordningen innførte han ekstrating for lappene ved Ranafjorden og Vefsnfjorden.¹⁰⁸ I samme tidsrom på 1720-tallet var det åpna skoler for samer i dagens Måehvie/ Mo i Rana og Mussere/ Mosjøen og samiske skolemestre var i virksomhet i tillegg til misjonærene. Bakgrunnen for byggingen av kirke i dagens Måehvie/ Mo i Rana var spesielt hensynet til misjon blant samene. Det samme gjaldt byggingen av det norske kapellet ved Upmeje/ Över-Uman. Begge gudshusene ble satt opp på 1720-tallet. Også lappetingene hadde altså utspring i et initiativ fra misjonen. Med andre ord er det myndighetenes interesse for den samiske befolkninga som forårsaker samisk synlighet i kildene.

Funnet av lappetingsforordningen, og ikke minst referatene fra lappetingene, kom som en overraskelse. Dette løste et påtrengende problem, nemlig mangelen på opplysninger om samisk bygging. Denne mangelen hadde gitt erkjennelsen om at det ikke holdt med kilder bare fra Vaapste, og at Raane også måtte inkluderes. Funnet av lappetingsreferatene gjorde at undersøkelsene for Raane kunne konsentreres om lappetingsreferatene fra Rana, siden tingboka fra Vefsn viste svært få funn fra de ordinære bygdetingene, og det var en rimelig antagelse at dette også var tilfellet for Rana, bekrefta av den overnevnte kontrollen mot bygdetinget i Rana.

1.4.3 Lappetingsreferatene

Med lappetingene kom også samiske saker for tinget, og kildeopplysningene blir flere. Lappetingsreferatene viste seg å være svært viktige kilder fordi det her ble ført saker

¹⁰⁷ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0007: Tingbok 8, 1726-1730, s. 143b-144a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350714>

¹⁰⁸ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0008: Tingbok 9, 1730-1734, s. 4b-5a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350838>

som angikk konflikter om land og ressurser, og andre saker der bygsel eller bygselbrev nevnes. Med lappetingsreferatene ble også kildeopplysningene fra tingbøkene så mange og detaljerte at de kunne gi grunnlag for avhandlingsarbeidet. Innføringa av lappingene i 1730 skapte en arena der samiske saker i større grad har kommet med i tingboka, og det er på lappingene bygslene først trer fram i kildene. Dette skjedde på Vefsn lapping i 1730. Bygsel nevnes også på lappinget i Rana i 1730 sammen med lappeskatt.

Det er også i lappetingsreferatene de fleste kildeopplysningene om bygsler, og lappeskatt, forekommer i tingboka. Da amtmann Schjelderup svarte på en del spørsmål fra oberst Mangelsen (som ledet grenseforhandlingene) i 1745, fastslo amtmannen at det ikke hadde vært en gammel ordning med lapping verken i Salten eller Senjens fogderier i hans tjenestetid (fra 1704) og han hadde heller ikke hørt om noe slikt fra eldre fogder og sorenskrivere.¹⁰⁹ Han nevnte vel og merke ikke Helgeland, men dette sammen med forordninga fra 1730, åpner for at lappingene på Helgeland, i Rana og Vefsn, var en nyskaping. Da Paul Jonsson Lap i 1727 ble beskikket til tolvmann (lagrettemann) blant lappene i Rana av sorenskriver Søren Dass, ble han pålagt å møte på Mo (i Rana) når «[...] lappinget af Øfrigheden anordnis».¹¹⁰ Dette må forstås som et uttrykk for at lappinget i 1727 var under planlegging, og lappingene må ha blitt innført, og ikke gjeninnført i 1730.

I august 1730 ble de første lappingene holdt i Rana og Vefsn. De ble beskrevet som ting for «fjeldlapperne».¹¹¹ Altså var de retta mot de samene som jevnt over søkte østover på vinterbeite med rein. Referatet fra det første lappinget i Vefsn 9. august 1730 åpner med referanse til amtmann Schjelderups ordre om opprettelsen av disse tingene:

¹⁰⁹ Qvigstad & Wiklund 1909, bind 1: 503–504

¹¹⁰ Qvigstad & Wiklund 1929: 98

¹¹¹ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0008: Tingbok 9, 1730-1734, s. 37b-38a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350871>

«Amtmand Ove Schjelderups Resolution paa Missionairens Lorents Dassis andragende dat. Bodø-Gaard d. 9. juni 1730 tilladis og befalis Kongl. Majts foged Sr. Peder Broch Angel at beordre fieldlapperne, som ligger i de fielde, som henhører til Vefsens menighet, it frit Sage-ting og Ret, hvor de deris tvistigheder miellem dem selv, eller mellom dem og bøygde folchene kand fuldføre og paatale, og som samme resolution tilholder Kong. Majts Sorenskriver Søren Dass, eller i hans forhold og fraværelse Anders Gyth, samme deris Klager og Sager at forhøre, examinere og paadømme eftter Gieste Rettis varsel Saa er i dag d. 9. august 1730 sat samme Ting og Ret her ved Moe-søen i Missions Skolen.»¹¹²

Som allerede påpekt kom initiativet fra misjonær Dass, og amtmann Schjelderup iverksatte det hele. Denne tingordninga måtte ha vært planlagt i noen år.

I Vefsn ble det siste lappetingsreferatet skrevet i 1751, samme året som grensetraktaten med lappekodisillen trådte i kraft. Det er vanskelig å se bort fra en sammenheng. I Rana vedvarte lappetingene, men også der er det opphold i referatene fra 1751 og til 1759, fulgt av et opphold til 1762 og så en serie med nærmest årlige referat i perioden 1764–1778 (1771 mangler). I Rana ble det siste lappetingsreferatet skrevet i 1792.¹¹³ Noen åpenbar forklaring på hvorfor lappetingene vedvarte lenger i Rana, er vanskelig å se. Det er en rekke lakuner i kronologien til lappetingsreferatene. Lappetingsreferatene er dessuten ikke ført inn i tingboka kronologisk som de andre tingreferatene, men ble gjerne etterført etter årets siste ordinære ting på Helgeland, slik som det ble gjort med for eksempel ulike befaringer og notarialforretninger. Dette åpner opp for at det faktisk har vært flere lappeting enn det har blitt ført referat fra, siden etterføringa betyr at man må ha hatt en referatkladd, som kanskje ikke alltid ble overført til tingboka.

¹¹² SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0008: Tingbok 9, 1730-1734, s. 36b-37a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350870>

¹¹³ Jeg har ikke undersøkt om det har forekommet lappeting etter 1800.

Mange av lappetingene var preget av dårlig oppmøte og få saker. Det er perioden 1740–1751 som for både Vefsn og Rana er den første perioden med noenlunde jevnlig referat fra lappetingene, men fremdeles preget av dårlig oppmøte. En gjenganger blant de sakene som kom opp, var landkrangel som involverte norske bygselbrev og skattebetaling på svensk side som bevismateriale. Trass i mangelen på oppmøte og mangelen på saker er det klart at økningen av antall referater og forsøk på regelmessige lappeting faller sammen i tid med kartleggingsarbeidene forut for grensetraktaten og lappekodisillen i 1751. Det er nærliggende å anta en sammenheng.

Først i 1770 etterspurte sorenskriverfullmektig Fyhn tingallmuen (i Rana) om de ikke hadde gamle dokumenter, bygsler, bevilgninger eller likende på gamle steder i fjellet som de ville tinglyse for deres egen sikkerhet. Dette er den første gangen man kan se at man har etterspurt de gamle dokumentene, og bedt om at de ble tinglyst. Det er også verdt å merke seg at dette har form av en henstilling, og ikke et påbud eller en ordre. Først i 1773 ble en del bygsler tinglyst. Da ble det tinglyst 5 bygsler inngått i 1745, 1755, 1770 (2 stykker) og 1772. De to eldste var utstedt av eierne av lappeskatten, mens de fra 1770 og 1772 var utstedt av sorenskriverfullmektigen. Deretter tinglyses 2 bygsler i 1775, 1 bygsel i 1777 og 1 bygsel i 1778. Det var altså ikke et stort skred av tinglysninger etter oppfordringene om å tinglyse, og det avtok fort.

En gjenganger i lappetingsreferatene, også de gangene få møtte eller ingen saker ble reist, er en avsluttende bemerkning om innkassering av skatter og avgifter. Videre er det to eksempler fra lappetinget i Rana på at lappeskatteieren prøver å nærme seg uorden i skatteinnkrevinga både i 1759 og 1762. Dette vil bli grundigere behandlet i kapittel 4.

Lenka i fotnotene viser til den sida i den digitale versjonen der det aktuelle lappetingsreferatet begynner fordi lappetingsreferatene ofte er korte og innklemmt i andre referater, og dette er den enkleste måten å finne fram i dem på.

1.4.4 Grenseundersøkelsene

Arbeidet med grensetrekkinga og utredningene som ble gjort i forkant skapte en rekke kilder både på norsk og svensk side. Sammen med opplysningene fra lappetingene er

det arkivmateriale fra grenseundersøkelsene som har produsert kilder nok til å gi grunnlag for avhandlinga. Her har jeg i første rekke basert meg på trykte kilder. Først og fremst gjelder dette Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller og Qvigstad og Wiklunds *Dokumenter angående flytlapperne mm* (1909). Mens Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller forholder seg til norsk side av grensa, er Qvigstad og Wiklunds arbeid en kildesamling med både norske og svenske dokumenter. Denne siste kildesamlinga er nettopp dette, en kildesamling som ble til i forbindelse med de problemene ved samisk grenseoverskridende reindrift man oppfatta fra myndighetens side i tilknytning til unionsoppløsninga. Dette er det viktig være klar over, og jeg har brukt denne kildesamlinga mer kritisk enn grenseeksaminasjonsprotokollene, blant annet ved å søke etter originale bygselbrev omtalt i kildesamlinga. Samtidig er kildesamlinga verdifull av flere grunner, særlig fordi den gir rask inngang til svenske kilder i en situasjon der man må vurdere tidsbruken opp mot antatt nytte.

Med Schnitlers grenseeksaminasjon 1742–1745, grenseoppmålinga og senere med selve grensedragninga i 1751 trer samer og de samiske bygslene og skattebetaling enda tydeligere fram i kildematerialet gjennom forhørsreferatene av samiske vitner. Samtidig blir det også klart at grunnen til at man i dag har disse kildene, er spørsmålet om grensa. Med Schnitlers og grensekommisjonens arbeid ble det også samla inn ulike kilder av noe eldre dato. Av interesse her er selvfølgelig bygselsavtaler, men også en rekke andre kilder slik som manntallslistene og skattelister. Misjonær Dass hadde for eksempel satt opp en fortegnelse datert 4. mai 1733 over alle bygde- og fjellapper i Vefsn inkludert skoleelever i 1731 I 1739 var det også satt opp en oversikt over Vefsn skattlapper og hva de skulle betale i skatt, og om de hadde betalt i 1739. Det er også kolonner for åra 1740–1748, men ingen betaling er registrert etter 1740–1742. Med i denne oversikten er også ei liste over *FjeldLapfiner* som svarte skatt til Norge og Sverige. Videre er det også tatt med en oversikt over innbetaling av lappeskatt i Rana 1735–1737 datert 17. oktober 1737 og underskrevet av prest Rachløw, som hadde foretatt innkrevinga på madame Sverdrups vegne.

I de dokumentene som gjengis i Qvigstad og Wiklunds *Dokumenter angående flytlapperne mm* og som hører til tida for grenseoppmålinga fram til 1761, er det flere opplysninger samla inn på svensk side. Blant disse dokumentene finnes flere

opplysninger om bygsler, og lister over skattebetalere og lister over hvordan samene valgte statstilhørighet etter bestemmelsene i lappeskodisillen. Dette gir verdifulle opplysninger omkring en større del av den samiske virkeligheten, og et bredere empirisk grunnlag for å tolke bygslene i en større sammenheng. Det viser også at kilder fra svensk side hører med i arbeidet med å forstå hva bygslene var, og hva lappeskatten var.

1.4.5 Svenske skatteregnskaper

Den såkalte jordeboken fra 1695 (1.1.3; 1.2.3) og påfølgende oppebørselsbøker for Umeå lappmark er brukt som kilder til lappskattelandene i Vapstebyn og Ranbyn slik de er skanna hos Riksarkivet i Sverige. Gjennom denne jordeboken og de påfølgende oppebørselsbøkene får man opplysninger om personnavn og hvilke landområder de knyttes til, og hvor mye skatt de betalte. Dette kan sammenholdes med norske kilder og kilder fra grensoppmålinga for å få et sikrere bilde av forholdene, og et bedre drøftingsgrunnlag.

1.4.6 Det norske grensearkivet

I Qvigstad og Wiklunds *Dokumenter angående flytlapperne mm* refereres det til flere originalkilder ved Riksarkivet. I flere tilfeller gjengir Qvigstad og Wiklund teksten eller deler av teksten i disse kildene, men spesielt for de gjengitte bygselsavtalenes del var det viktig å få se originalkildene. Det viste seg at Qvigstad og Wiklunds gjengivelse var preget av at de hadde referert de delene som de så viktige for sitt formål, og utelatt andre deler av bygselsavtalene. De bygselsavtalene som jeg fant, lå i pakke 2 i grensereguleringsarkivet i grensearkivet ved Riksarkivet. Blant annet var det der den eldste originale bygselsavtalen i mitt materiale lå (figur 2-1; figur 4-1; 10.1.3).

1.4.7 Svenske håndskrifter

Det viste seg altså i arbeidet at kildetilfanget var begrensa, og det var derfor viktig å bruke i ulike kilder både for å sikre representativitet og for å lete etter alternative tilgjengelige beskrivelser eller opplysninger. I denne sammenhengen er beretninger og opplysninger nedtegnet fra Anna Tomasdotter (1751–1833) av folkelivsgranskeren Jonas Nensén vurdert relevante og utdrag fra dem blir brukt. Anna Tomasdotter var fra

en reindriftsfamilie med bygsel i Raane og med tilhørighet til Ranbyn og med sommerland i området ved Aagkelejaevrie/ Akersvatnet. Hun hadde farsslekt også fra Granbyn. Hun ble gift i Stoerevaerie/ Norra Storfjället og gir det nærmeste man kan komme førstehåndsberetninger fra dagliglivet i det samiske samfunnet som bygslene og lappskattelane høyrte hjemme i, og ikke minst gir hun en kvinnes beretning i et ellers mannsdominert kildemateriale. For eksempel er hennes fortellinger om familiehistorien, som gikk på tvers av lappebyene, og om reindriftas ulike variasjoner, mye mer nyanserte enn for eksempel de generelle opplysningene Schnitler samla inn, og dermed viktige for å forstå samtida til bygslene. Ikke minst er hennes beretninger viktige fordi hun forteller om kvinners adgang og råderett til ressurser, noe som andre kilder ikke gjør. Derfor er hennes beretninger nedtegnet av Nensén relevante i min sammenheng. Sigrid Drake støttet seg også mye på hennes opplysninger til Nensén i sin bok *Västerbottenlapparna*, der hun vurderte henne som en rik kilde.¹¹⁴ Nenséns nedtegnelser er oppbevart ved Uppsala universitetsbibliotek, som har digitalisert dem. Lenka i fotnotene viser til den sida i den digitale versjonen der den aktuelle innførselen finnes.

Noen PDF-gjengivelser av Sigrid Drakes og Phebe Fjällströms avskrifter av Nenséns nedtegnelser fra Anna Tomasdotter har også blitt brukt som støtte i tolkninga av originalen. Sigrid Drakes og Phebe Fjällströms nedtegnelser oppbevares ved henholdsvis Uppsala universitetsbibliotek og Umeå universitetsbibliotek.

1.4.8 Slektsdatabase

Bygselsystemet er knytta til personer. For å forstå bygslene virket familiestruktur og slektskap som viktige brikker ut fra blant annet antagelser om at slektskap måtte ha vært viktig. Det ville vært å foretrekke sjøl å følge de ulike personene i kildematerialet slik som kirkebøker, og rekonstruere deres slektskaps- og familieforhold. Dette ville bli et for omfattende arbeid innafor rammene av denne undersøkelsen, og for

¹¹⁴ Drake 1918: XIII

arbeidskrevende om det skulle gjelde alle personer. Derfor har jeg har i stedet støtta meg på Sijti Jarnges slektsdatabase utarbeidet av slektsgranskeren Kjell Åke Lundström, og bare i noen enkelttilfeller gjort egne kontroller med originalkilder.

1.5 Avhandlingas struktur

Den overordna strukturen i avhandlinga er å skape et sammenhengende narrativ om de samiske bygslene i Vaapste og Raane 1690–1800 som gir svar på problemstillinga og også gjør forskningsprosessen og fortolkningene så tydelige og konkrete at det gir muligheter for etterprøvbarhet.

Kapittel 1 har vært en presentasjon av tema, problemstilling, delspørsmål og kilder. Videre har det vært gjennomgang av sentrale begreper, historisk bakgrunn og historiografi som skal tjene som en inngang til hele avhandlinga og et slikt narrativ. Kapittel 1 legger grunnlaget for det som presenteres senere i avhandlinga.

I kapittel 2 behandles teoretiske, metodologiske og metodiske spørsmål. Søkelyset vil være på utviklinga av et metodeknippe som passer med kildeproblematikken og de teoretiske utfordringene som er knytta til forskning på samisk historie. Utgangspunktet for kapitlet er avhandlingas fortolkende subjekt, og hvordan ulike elementer fra for eksempel urfolksmetodologi og forskningsetikk kan danne et teoretisk grunnlag for utviklinga av et situert metodeknippe. Elementene i metodeknippet presenteres, drøftes og eksemplifiseres. Spesielt kan her nevnes elementer fra forankra teori, bruk av perspektivskifter og særlig komparasjon. Kapittel 2 peker fram mot kapittel 3, 4 og 5, som er de analytiske kapitlene.

Kapittel 3 er en beskrivelse og analyse av de to første delspørsmåla fra 1.3.5, altså spørsmålet om en samisk sammenheng, samisk handlingsrom og kongemaktens rammeverk 1690 - 1800. Kapitlet følger også opp poenger fra kapittel 2, for eksempel med hensyn perspektiv. Kapitlet setter søkelys på trekk ved det større samiske samfunnet som Vaapste og Raane hørte til, forholdet til nabofolkene og til

myndighetene, og beskriver og analyser hvordan man kan snakke om et samisk handlingsrom og samtidig en integrasjon med nabofolk og myndigheter.¹¹⁵

Kapittel 4 er en presentasjon, analyse og drøfting av mine funn om bygslene opp mot problemstillinga og de tilhørende spørsmålene presentert 1.1.1 og 1.3.5. Først presenteres de agrare norske bygslene i 4.1, og de samiske bygslene blir nærmere presentert i 4.2. Deretter starter selve analysen i 4.3, og først sammenliknes og drøftes bygslene opp mot tidligere forståelser av bygslene som er behandla i 1.3.4 og de tre første delspørsmålene i 1.3.5. Deretter, og fremdeles med utgangspunkt i delspørsmålene i 1.3.5 analyseres, sammenliknes og drøftes bygslenes bruk og funksjon i det samiske samfunnet, og de sammenliknes med for eksempel agrare bygslers opplatingsrett og jorddrottens råderett. Til slutt i kapitlet sammenliknes bygslene med finneodelen som er kjent noe lenger nord i Norge enn Vaapste og Raane, og prosessperspektivet på finneodelen blir holdt fram som et fruktbart perspektiv også på bygslene.

I kapittel 5 presenteres allerede eksisterende forskning angående lappskattelandene med vekt på Vapstebyn og Ranbyn.¹¹⁶ Hovedhensikten med kapittel 5 er å sammenlikne funnene i kapittel 4 med forskning på lappskattelandene, og dermed sammenlikne bygslar og lappskatteland med utgangspunkt i 1.3.5. Denne sammenlikninga munner ut i en syntese av kunnskapen om de to forholdene, og også et forslag til hvordan norske kilder kan belyse skattelandene. Denne syntesen brukes til slutt for å stille spørsmålet om lappekodisillen faktisk bare var samenes Magna Carta og en bekreftelse av gammel rett, eller faktisk også innføringa av noe nytt.

Kapittel 6 er det avsluttende kapitlet der det gis en sammenfatning av funnene opp mot hovedproblemstillinga og de tilhørende delspørsmålene fra 1.3.5, en

¹¹⁵ Koronarestriksjonene ble satt i verk under arbeidet med kapittel 3 og vedvarte under sluttarbeidet med avhandlinga. Dette gjorde det først umulig å få tak i litteratur fra Sverige. Etter noen måneder ble det mulig å få tak i svensk litteratur, men bare hvis den var i norske biblioteker. Det var flere lokale- og regionale verk og titler vedrørende Västerbotten og Norrbotten som ikke gikk an å skaffe. Derfor ble den svenske litteraturen i denne perioden begrensa til oversiktsverk og litteratur som var tilgjengelig innafør de restriksjonene som gjaldt.

sammenstilling av funnene og tidligere forskning fra 1.3.4 og en vurdering av hvor hensiktsmessige de teoretiske, metodologiske og metodiske vurderingene fra kapittel 2 var. Til slutt pekes det på en del nye spørsmål og aktuelle problemstillinger.

Avhandlinga har tre appendikser. Appendiks 1 er en liste over alle brukte kilder, og trenger ingen større kommentar her. Appendiks 3 er en samling av de tre oversiktskarta i figurene 1-2, 1-4 og 4-3, altså de som viser undersøkelsesområdet og aktuelle stedsnavn. De er samla i appendiks 3 for å gjøre det lettere å slå opp underveis i lesinga. Appendiks 2 er et oppsett over individuelle bygselsavtaler, og må kommenteres.

Avhandlingsarbeidet har gjennom kildene identifisert flere titalls bygslar. I begynnelsen av arbeidet med phd-prosjektet og avhandlinga var det en målsetting å rekonstruere bygselland, det vil si kartfeste dem og sette opp brukersuksesjoner. Etter hvert ble det klart at dette ble et for stort og sannsynlig mangelfullt arbeid med hensyn til avhandlingas hovedproblemstilling. Bygslene framgår nokså tilfeldig i kildene, og det er ikke ført noen samla oversikt hos noen jorddrott. Fordi kildeopplysningene som eksisterer, ofte er fragmentariske, ville et slikt arbeid med bygsellandene ikke stå i forhold til nytteverdien. Samtidig var det ikke til å komme forbi at en god del bygselsavtaler og bygselland manifesterte seg i arbeidet med kildene og dette var sentral empiri. En systematisering og oversikt var nyttig og nødvendig både i arbeidet med avhandlinga og for leserne av avhandlinga, men det viste seg å være en dårlig løsning å la dette materialet være en del av kapittel 3–5 eller legge det til et eget kapittel. Vurderinga var at det var en bedre løsning å legge alt i en appendiks, og så referere til dette i kapitlene, for eksempel med henvisninger som 10.1.1 eller 10.1.20. Samtidig er appendiks 2 ikke en liste over alle bygslar. Den inkluderer for eksempel ikke bygslene i tabell 4-2. Appendiks 2 er ikke systematisk sammenlikna med Qvigstad og Wiklunds oppstilling av personer og bygsel- og skatteland.¹¹⁷ For en nærmere begrunnelse for dette, se innledninga til appendiks 2. Det er grunn til tydelig

¹¹⁷ Qvigstad og Wiklund 1909, bind 2: 498–499

å understreke dette; appendiks 2 ikke er en uttømmende liste over bygselland, men en liste over bygselsavtaler som det refereres til i avhandlinga og som er knyttet til person(er) og land, og med kommentarer. Det betyr at ett land kan være representert flere ganger ved fornyelse av bygsler. Lista er heller ikke en gjengivelse av kildeopplysninger, men en samling av kildeopplysninger, opplysninger fra litteratur og egne kommentarer. Lista er også tatt med fordi den kan tjene som dokumentasjon, og et utgangspunkt for andre.

2 Teori og metode

Dette kapitlet åpner med en drøfting av forskningsetikk og forskerrolle. I denne drøftinga behandles også det fortolkende *jeg*. Det er også i tråd med hvordan urfolksmetodologiske arbeider har problematisert forskerens ståsted, og behovet for å synliggjøre nettopp forskeren i fortolkningsprosessen. Begge deler er relevant problematikk for meg som etnisk norsk forsker i samisk historie. Spørsmålene som reiser seg er blant annet hvilke forutsetninger avhandlinga legger til grunn for å kunne ivareta et samisk perspektiv på bygslene, og hvilke overveininger og valg som ligger til grunn for valg av metoder for å analysere objektet for undersøkelsen; de samiske bygslene.

I 2.1 brukes forskningsetikk og urfolksmetodologi som redskap for å begrunne hvorfor jeg gir forrang til en samisk kontekstualisering av bygslene, og derfor nedtoner den norske og svenske. Med støtte i samiske forskeres og andre urfolksforskere arbeid begrunnes hvorfor man aktivt må forsøke å innta ulike fortolkningsposisjoner.

I 2.2 behandles sentrale og drøftes sentrale begreper i avhandlinga. De drøftes blant annet med referanse til problemstillingene i 2.1. Både 2.1 og 2.2 leder fram mot presentasjonen av metoden og den konkrete analysen.

I 2.3 presenteres den konkrete analysen og utviklinga av metode. Noe av poenget er å klargjøre hvordan metoden ble til i møtet med kildene og med støtte i teori, og derfor ikke er én metode, men et metodeknippe. Metodeknippet ble utvikla både for å håndtere fraværet av kildeopplysninger om samiske forhold i det som jeg antok var sentrale kilder og for å håndtere mangelen på samiske kilder. Tidligere har skatteland og bygslar blitt behandla hver for seg som deler av en svensk eller norsk sammenheng. Her utvikles et metodeknippe som tar hensyn til dette og samtidig til forutsetninga om at dette dreier seg om samisk land. Sammenlikning, eller komparasjon, er derfor en viktig del av metodeknippet.

2.1 Forskningsetikk og forskerrolle

Spørsmålet om et samisk perspektiv berører både forskningsetikk og forskerrollen. Når en utenforstående skal forske på et annet folks historie reiser dette forskningsetiske problemstillinger som åpner opp for teoretiske betraktninger. Dette er relevant å behandle her, siden jeg altså er en norsk historiker som arbeider med samisk historie. I den norske statens anerkjennelse av samene som urfolk, ligger også en anerkjennelse av en utsatt posisjon overfor majoritetssamfunn, institusjoner og statsmakt.¹¹⁸ Denne posisjonen er historisk skapt, og knytta til norsk (og svensk) makt og hegemoni. Denne utsatte posisjonen finnes også innen forskning, der urfolk i ulik grad har blitt utsatt for marginalisering, objektivisering og kritikkverdige metoder og menneskesyn.¹¹⁹ Dette har endra seg i positiv retning de siste tiåra, men er fremdeles aktuelt. Dette leder også til en drøfting av avhandlingas subjekt og forskerrollen, som ikke er ukjent i historiefaget og er også inspirert fra andre samfunnsvitenskapelige og humanistiske fagtradisjoner der det fortolkende *jeg* blir drøfta. Det er også i tråd med hvordan urfolksmetodologiske arbeider har problematisert forskerens ståsted, og behovet for å synliggjøre nettopp forskeren i fortolkningsprosessen.

Urfolksmetodologiske bidrag til forskningsteori viser at forskningsetikk er en vesentlig side av teoretiseringa og refleksjonen ved forskningsarbeid som angår samiske forhold. Siden jeg er en etnisk norsk forsker som arbeider med samisk historie blir dette i enda større grad relevant. I betoninga av at jeg er norsk forsker som forsker på samisk historie, ligger ikke en essensialistisk tilnærming. Det er uproblematisk å avvise en essensialistisk begrensning av hvem som kan forske på hva. Samtidig er det det umulig å avvise at forskerens ståsted og person har relevans også i historie. Forskjellen mellom Arnold Ræstads og Kaisa Korpijaakko-Labbas standpunkter og perspektiver slik de framgår i 1.3 eksemplifiserer det på ulike måter, og det samme

¹¹⁸ Kommunal-og moderniseringsdepartementet (2014): *Hvem er urfolk?* Hentet 15. april 2017 fra <https://www.regjeringen.no/no/tema/urfolk-og-minoriteter/samepolitikk/midtpalte/hvem-er-urfolk/id451320>

¹¹⁹ Hagerman 2016; Niemi & Semb 2009

gjør andre forskernes innganger til spørsmål omkring bygsel og lappskatteland slik det er beskrevet i kapittel 1.

Linda Tuhivai Smith, som en av de fremste innen urfolksmetodologi og dekoloniseringsteori, har forklart bakgrunnen for kritikken mot tidligere forskning (og forskere), og påpekt og problematisert spørsmålet om hvordan urfolksforskning kan foregå. Smith har påpekt hvordan urfolk systematisk har blitt usynliggjort, marginalisert eller undertrykt som en følge av det hun kaller koloniale strukturer både i politikk og vitenskap. I sin bok *Decolonizing Methodologies* går hun detaljert inn på dette, og noe av hennes hovedpoeng er at urfolks synspunkter må tas inn i vitenskapens arbeid og man må gjøre forsøk på å forstå de mekanismene som ligger til grunn for urfolks utsatte posisjon innafor forskning generelt, og hva man må gjøre for å bøte på skaden og unngå samme feil igjen.¹²⁰ Om historiefagets, og dermed historikeres forhold til urfolk, formulerer historikeren Jean M. O'Brien seg slik:

«[...] Part of the problem for proponents of Indigenous history is that the discipline of history is deeply wedded to national narratives as the infrastructure that channels analysis and interpretation in particular directions to the exclusion of others. [...]»¹²¹

Sitatet fra O'Brien kan knyttes til hvordan samiske bygsler har vært knytta til utforskninga av norsk suverenitet og hvordan kildene har blitt skapt spesielt knytta til fastsettelsen av grensa (1.3.3–1.3.4). O'Briens sitat kan også eksemplifiseres gjennom mangelen på forskning på temaet for denne avhandlinga, og gjennom at jeg er utdanna i et norsk nasjonalt historiefag som i liten grad har vist interesse for samisk historie sør for Saltoduottar/ Saltfjellet og øst for riksgrensa. For min del blir dette i første omgang et spørsmål om hvordan jeg er bevisst min fortolkningsposisjon for å ta hensyn til Smiths og O'Briens hovedpoenger, og forsøker å innta det jeg i innledninga omtalte

¹²⁰ Smith 2012

¹²¹ O'Brien 2017: 16

som et samisk perspektiv, en alternativ fortolkningsposisjon. Dette blir på engelsk kalt *decentering*.¹²²

Dale Turners bok *This is not a Peace Pipe* inspirerte meg til å finne verktøy til en annen fortolkningsposisjon. Hans syn baserer seg på det han betegner en urfolksforståelse av forholdet til den canadiske staten, nemlig som et forhold mellom nasjoner, og at urfolkene (i Canada) eier sitt land mens den canadiske staten hevder suverenitet.¹²³ Dette mener jeg er et perspektiv som kan brukes i arbeidet med samiske bygsler og skatteland ved at de som et utgangspunkt tenkes på som land som ble eid av samer, men som den svenske og norske kongemakten hevdet suverenitet over. Det blir annerledes enn om man tenker på landet som kongemaktens land eller norsk eller svensk land. Perspektivet er heller ikke bare henta fra Turner, men finnes også hos for eksempel Bergsland og Päiviö (1.3). Uansett vil et slikt utgangspunkt poengtere et annet perspektiv enn om man som utgangspunkt anså bygslene som formelle leieforhold av land som andre eide. Dette perspektivet eller utgangspunktet må selvfølgelig prøves mot kildene. I dette perspektivet ligger ikke en politisk stillingtagen, men et bevisst positivt utgangspunkt som også viser seg for eksempel i Korpjaakko-Labbas arbeider (1.3), og som er et utgangspunkt eller perspektiv som Steinar Pedersen har poengtert.¹²⁴ Dette innebærer at man faktisk ser på samisk historie som verdt å utforske i seg sjøl, og ikke med utgangspunkt eller begrunnelse i andres historie eller andre problemstillinger, og at det faktisk finnes en historie man ikke først må forsvare eksistensen av eller relevansen av.

Steinar Pedersen (1990), Sverre Fjellheim (1991) og flere foregrep Turners tankegang gjennom sine argumenter for samisk kontroll over egen historieforskning og egne kulturminner.¹²⁵ En slik anerkjennelse løfter den samiske historien ut av den norske og svenske, og som Turner påpeker, gir den en likestilt plass. Videre tar

¹²² Olsen 2017: 8

¹²³ Turner 2006: 4

¹²⁴ Pedersen 1990

¹²⁵ Pedersen 1990; Fjellheim 1991.

Pedersen og Fjellheim, som Turner, konsekvensen av at det har manglet en medvirkning som må få følger for hvordan man arbeider videre og for hvilke prinsipper man følger. Både Pedersen og Fjellheim, og flere samtidig med dem og etter dem, har kommet med den kritikken Turner så som fraværende. Kanskje hele det norske akademia har vært utsatt for kritikk. Innen humaniora er historiefaget det fagområdet som fra sørsamisk side har blitt assosiert med flest kritikkverdige forhold. Etter Tråante 2017 skrev Inge Even Danielsen, leder i Åarjel Dajven båatsoesaemieh, en kronikk i Adressa med tittelen *Det er på tide å si unnskyld* med bakgrunn i norsk behandling av sørsamisk historie, og ikke minst den konsekvensen dette har fått i rettsavgjørelser.¹²⁶

Dette har relevans for praktisk bruk av begrepet *decentering*, endra fortolkningsposisjon. Jeg har en positivt anlagt anerkjennelse av at samtida, og for så vidt også historikeren, står mellom historikeren og historien. Med gode intensjoner og ved å være mest mulig objektiv eller empirisk orientert går det an å anta at man greier å unngå samtidas påvirkning og egne blindsoner, men vil det holde til å endre fortolkningsposisjon? Leiv Sem har i sin artikkel *Om framstillinga av sørsamar i Trøndelags historie* vist hvordan gode og tydelige intensjoner om å la samisk historie komme til syne allikevel ikke forhindra at resultatet ble prega av det han kaller blinde flekker og ideologiske forutsetninger. Han etterlyste blant annet en refleksjon om dette.¹²⁷ En slik refleksjon må munne ut i konkrete grep for å opprettholde et kritisk perspektiv på forskerrollen og være bevisst et fortolkningsutgangspunkt og forsøk på å endre det, en endra fortolkningsposisjon. Dette dreier seg om en teoretisk begrunnelse for bevisst søke og holde på et kritisk fortolkningsperspektiv.¹²⁸ Her spiller forskningsetikken i mine øyne en viktig og hjelpende rolle for å operasjonalisere ønsket om kritisk perspektiv og fortolknning.

¹²⁶ Danielsen 2017

¹²⁷ Sem 2017

¹²⁸ Malpas 2016; Gadamer 2004: 251–271

Her tas utgangspunkt i generelle forskningsetiske retningslinjer som de står på sidene til De nasjonale forskningsetiske komiteene.¹²⁹ Først ønsker jeg å ta utgangspunkt i prinsippene om gode konsekvenser og integritet. Det er åpenbart at man skal forsøke å etterstrebe gode konsekvenser, men hva vil det si i arbeidet med samisk historie og dette tilfellet samiske bygsler? Jeg velger å begynne med å støtte meg på Steinar Pedersens poeng om at man som forsker må ha et positivt utgangspunkt i arbeidet med samisk historie.¹³⁰ Sett i forhold til historiografien lagt fram i 1.3 vil etter mitt syn for eksempel Gudrun Norstedt representere et slikt utgangspunkt, der hun utforsker skogssamisk ressursbruk i seg sjøl. Videre er det for meg et positivt utgangspunkt å anse samisk historie som et folks historie, og ikke bare en del av Sveriges historie eller Norges historie. Dette er en begrunnelse for at avhandlinga ikke avgrenses av riksgrensa og bruker samisk avgrensning gjennom Raane og Vaapste.

Steinar Pedersen påpeker at man må stå fritt til å kunne arbeide med tema som er viktige «[...] for samenes samfunnsmessige situasjon i dag [...]».¹³¹ Med andre ord betoner han spørsmålet om relevans. Denne friheten til å velge relevante tema gjelder i bred forstand selvfølgelig for all historie og alle historikere, men påpekningen må settes inn i samme kontekst som O'Brien og Smith tegner opp. Det har vært andre interesser som har bestemt tema, og dette la og legger føringer på forskning slik som det gjenspeiles i gjennomgangen av historiografien i kapittel 1, der for eksempel nasjonalstatlige spørsmål rundt riksgrensa og samisk reindrift kan sees reflektert. Det kan ikke være norske eller svenske forskningsinteresser som er førende for hva man undersøker. Som norsk historiker er bevisstheten om dette spørsmålet viktig, ja nær sagt spesielt viktig, fordi det vil være en hjelp til å kunne etterstrebe gode konsekvenser i form av relevans og en endra fortolkningsposisjon.

¹²⁹ De nasjonale forskningsetiske komiteene 2014 <https://www.etikkom.no/forskningsetiske-retningslinjer/Generelle-forskningsetiske-retningslinjer/>

¹³⁰ Pedersen 1990

¹³¹ Pedersen 1990: 50

Et annet av Steinar Pedersens poenger er at samisk historieforskning, her forstått i vid forstand, skal komme den samiske brukergruppa til gode. Dette passer godt til en forskningsetisk målsetting om gode konsekvenser, og det samsvarer med hva Linda Tuhivai Smith har argumentert for, for eksempel ved at urfolks synspunkter må tas inn i forskningen. Det har jeg brukt bevisst i mitt valg av tema og problemstilling. Et overordna mål er at mitt arbeid skal være et bidrag til samisk historieforskning generelt og i tilknytning til eksisterende forskning på norsk og svensk side. I dag vil spørsmål knyttet til bygselsfenomenet i høyeste grad være aktuelle, og historie har erfaringsmessig relevans for mennesker, siden fortida alltid har ansporet til vitebegjær og identitetsdannelse.

Dette vil ikke komme i nødvendig konflikt med kravet om integritet, det vil si sjølstendighet. I denne sammenhengen forstår jeg integritet som evnen til å komme fram til sjølstendige fortolkninger og kritisk vurdere ulike tolkninger. Det ligger ikke i alt dette en avvisning av forskningens frihet, men en anerkjennelse av at forskningen er i en kontekst og har konsekvenser som man må ta inn i hele fortolkningsprosessen før man ender opp med sin forståelse.

I forlengelsen av dette vil jeg videre også ta utgangspunkt i Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi slik som de står på sidene til De nasjonale forskningsetiske komiteene.¹³² Jeg velger her å ta utgangspunkt i punkt A1 og det som der står om personlig ståsted og dokumentasjon, punkt B5 om menneskeverd og punkt C23 angående andre kulturer. Dette valget begrunnes med relevansen dette har for avhandlinga. Drøftinga av fortolkningsposisjon kan videreutvikles gjennom retningslinjene i A1 om ståsted og dokumentasjon. Det samme gjelder B5 om menneskeverd og punkt C23 angående andre kulturer, som også er aktuelle og relevante sett i sammenheng med urfolksmetodologi og komparativ metode (2.3.3).

¹³² De nasjonale forskningsetiske komiteene 2014 <https://www.etikkom.no/forskningsetiske-retningslinjer/Samfunnsvitenskap-jus-og-humaniora/>

I punkt A1 påpekes blant annet at innlevelse og fortolkning er en del av forskningsprosessen i humaniora.¹³³ Dette er også et teoretisk og metodisk grep slik jeg ser det, fordi refleksjon rundt dette også vil kunne klargjøre hvordan jeg kan bygge opp min metode og argumentasjon slik at jeg ivaretar kravet til integritet, men også åpenhet. Med innlevelse forstår jeg her først og fremst betydningen av å sette meg inn i den samiske og sørsamiske forståelsen av egen situasjon i dag og forståelsen av den norske historieforskninga på samisk historie som har blitt gjort. En slik innlevelse kan gi en åpning for interseksjonalitet i metode og ikke minst fortolkning. Selv om det ikke nødvendigvis kan knyttes direkte til utmeislinga av metode, er et slikt perspektiv nødvendig som et overordna prinsipp, slik at man forstår alvoret knytta til spørsmålet om sørsamisk historie og hvor sterkt knytta historie er til nåtida. Man har gjort seg negative erfaringer knytta til andres behandling av egen kulturarv og kulturminner som er på linje med Smiths beskrivelse av hvordan forskning eller akademiske institusjoner har marginalisert eller undertrykt samiske synspunkter eller behov. Sverre Fjellheim påpekte at som en konsekvens av dette, må samene ha kontroll over sin kulturarv gjennom forvaltning av kulturminner.¹³⁴ Dette kan man forstå som avkolonialisering, en frigjøring eller med det engelske begrepet *empowerment*. Historikeren og historiefaget må settes inn i en slik kontekst.

Det kan synes som om punkt B5 om menneskeverdet er fjernt sammenlikna med mitt prosjekt siden jeg ikke arbeider med levende mennesker, men fra eksemplene over er det klart at sammenhengen ikke er uklar.¹³⁵ Et folks historie har relevans for mennesker av i dag, og også sett opp mot punktet C23 om forskning i andre kulturer mener jeg dette er relevant for meg.¹³⁶ Dette tangerer også Steinar Pedersens poenger nevnt tidligere, om et positivt utgangspunkt med tanke på samisk historie. I dette

¹³³De nasjonale forskningsetiske komiteene 2016 <https://www.etikkom.no/forskningsetiske-retningslinjer/Samfunnsvitenskap-jus-og-humaniora/a.-forskning-samfunn-og-etikk/>

¹³⁴ Fjellheim 1991

¹³⁵ De nasjonale forskningsetiske komiteene 2016 <https://www.etikkom.no/forskningsetiske-retningslinjer/Samfunnsvitenskap-jus-og-humaniora/b.-hensyn-til-personer-5---18/>

¹³⁶ De nasjonale forskningsetiske komiteene 2016 <https://www.etikkom.no/forskningsetiske-retningslinjer/Samfunnsvitenskap-jus-og-humaniora/C-Hensyn-til-grupper-og-institusjoner-20---26/>

ligger også erkjennelsen av at jeg arbeider med en annen kultur. Selv om jeg holder meg til 1700-tallet, må jeg reflektere over at jeg behandler andres kulturarv og historie. Sverre Fjellheim kalte noe av kunnskapen man må ha for å arbeide med samiske kulturminner for etnobetinget kulturell kompetanse.¹³⁷ Dette kan man kritisere som essensialistisk, men ut fra sammenhengen det ble skrevet i, velger jeg å forstå det som en betoning av at samisk kulturell kompetanse er viktig for å finne, beskrive og forvalte samiske kulturminner. Kulturell kompetanse kan læres, og er viktig for også for historikeren. Med en høy grad av kulturell kompetanse vil man i større grad kunne ivareta integritet og gode konsekvenser, og kritisk vurdere kildeopplysninger og holdbarheten av analyser. Kulturell kompetanse ivaretar også det forskningsetiske kravet til innlevelse.

Det er slik at de samiske bygslene ennå i dag har en betydning gjennom sin rolle som en formell ramme rundt en samisk landskapsforståelse. Jorunn Jernsletten har vist hvordan landskapet har en åndelig og dypt personlig dimensjon i livene til nåtidens mennesker. De har en relasjon til slektas landskap.¹³⁸ Det finnes historier fortalt for litt mer enn hundre år siden, som beskriver hvordan eldre innehavere av den svenske parallellen til bygselland, lappskatteland, gikk tre runder på ski rundt sitt land for å ta farvel med landet, gjorde opp kaffebål og takket for et godt liv, og ønsket godt for samer som kom etter dem.¹³⁹ Slike historier er ennå i dag regna som etiske forbilder, og fordrer tenksomhet i arbeidet med avhandlingas tema. Med andre ord kan mitt arbeid berøre dagens mennesker. Det finnes i dag et annet perspektiv på land enn det norske, og det har røtter bakover i tid. Dette kan også gjelde andre forhold som for eksempel rettigheter.

Fjellheim og Jernslettens poenger betyr at det sannsynligvis også før var slik at landskapet hadde for eksempel åndelige dimensjoner, siden dette er forankra i samisk tro. De aktørene jeg møter i mitt kildemateriale levde i brytningstida mellom pietistisk

¹³⁷ Fjellheim 1991: 42

¹³⁸ Jernsletten 2009

¹³⁹ Fjellheim 1991: 40

kristen misjon og levende samisk tro (3.3.2). Det er rimelig å anta at mellom 1690 og 1800 var for eksempel samiske religiøse forestillinger en del av den kulturen de samiske aktørene levde og virket innafor, og som kunne være med på å styre valg. Man kan anta at en kristen tro ville svekke slike forestillinger eller at de rent ut ble forlatt, men senere eksempler som for eksempel fra Fjellheim og Jernsletten viser at forestillinger om landskapets åndelighet har gjennomlevd religionsskiftet.

Denne drøftinga av forskningsetikk og forskerrolle begrunner teoretisk forsøket i avhandlinga på å gi et samisk perspektiv forrang. Ikke i den forstand at jeg hevder å innta et slikt personlig perspektiv, men ved en endra fortolkningsposisjon som beskrevet over og ved at fokuset, så langt som råd er, er på hva kildene kan fortelle om samiske forhold og samiske aktører, og kilder der man kan komme så nært som mulig samers egne beretninger, synspunkter eller opplysninger vil bli vektlagt. Det er fort gjort å overse hva som kan ha påvirket samiske historiske aktører, og det er kanskje umulig å avdekke hva det skulle være, gitt kildenes tilblivelseskontekst. En måte å forsøke å holde på fokus på samiske aktører, er gjennom forsøk på å legge vekt på kilder og kildeopplysninger som ligger tettest på samer. Det vil være et praktisk gjennomførbart forsøk på et samtidsperspektiv som ikke konstruerer antagelser på bakgrunn av nåtidige opplysninger og kjensgjerninger, og som samtidig tar opp i seg etiske refleksjoner av i dag. Dette betyr også at mitt fokus er samiske bygsler som et samisk fenomen som er verdt å utforske fordi det er samisk, og en bevisst nedtoning av det norske (og svenske) elementet. Dette betyr også at verdien av å få en grundig analyse og en kildebasert forståelse blant annet kommer av dagsaktuelle temaer omkring spørsmålet om rettigheter. Ikke fordi dagens standpunkter skal bevises eller motbevises, men fordi det er relevant. Dette er også i tråd med de teoretiske og etiske momentene som framholdes i sitatet fra Lester-Irabinna Rigney i Jelena Porsangers *An Essay about Indigenous Methodology*: «[...] Indigenous topics, interests, knowledge and experiences must be at the center of research methodologies and the construction

of knowledge.»¹⁴⁰ Allerede beskrevet i kapittel 1 er valget av en samisk geografisk avgrensning av området for undersøkelsen, og bruken av samiske begreper og stedsnavn. Dette er elementer i et forsøk på å endre og holde på en endret fortolkningsposisjon, som altså har sin opprinnelse i refleksjon rundt min egen forskerrolle og forskningsetikk, og som har relevans for problemstilling, begreper og metode.

2.2 Sentrale begreper

Som en forlengelse av de resonnementene som er lagt fram foran, er det grunn til å klargjøre og drøfte en del begreper som er brukt i hovedproblemstillinga og i avhandlinga.

2.2.1 Valg eller tvang

I hovedproblemstillinga brukes motsetningsparet valg – tvang. Innafor urfolksmetodologi har det asymmetriske maktforholdet mellom urfolk og stat blitt betont, og det kan med referanse til konkrete tilfeller gis eksempler på hvordan dette kan ha fått utslag i overgrep og undertrykkelse. Kan det være slik at samene ble påtvunget dette bygselssystemet av kongemakten eller kongemaktens representanter, og at det slik sett var et uttrykk for en form for tvang eller pålagt underordning? Severinsens spørsmål om hvorfor samene fant seg i slike utgifter (dvs. skatt og bygsel) berører den samme problemstillinga (1.1.2). Det samme gjelder beskrivelsen av bygslene som noe som ble innført av godseierrepresentanter i forbindelse med norsk-danske grensepretensjoner og i forståelse med kongemakt og misjon. Dette legger til grunn at initiativet, eller agens (se under), ikke lå hos den samiske befolkninga, og at bygselssystemet var en ufrivillig ordning.

Som et kritisk motspørsmål kan man da gå til motsatt ytterlighet. Kan det heller ha vært slik at den samiske befolkninga valgte å inngå slike avtaler fordi det tjente deres

¹⁴⁰ Porsanger 2004

interesser og de så en fordel av det? I så tilfelle er det snakk om samisk agens, og en mindre inngripende øvrighet. Derfor er valget av dette motsetningsparet et bevisst anskueliggjørende grep, og et forsøk på å fastholde et samisk perspektiv ved å søke etter alternativ forklaring på forekomsten av bygslene, altså alternativ til at det var et fenomen innført av myndigheter eller kongemakt. Den historiografiske oversikten viser at for eksempel Hutchinson og Korpijaakko-Labba ser samisk initiativ i liknende sammenhenger. Det endelige svaret på om det dreide seg om valg eller tvang er lagt til kapittel 6.

2.2.2 Agens og aktør

Agens og aktør kan knyttes til begrepsparet valg-tvang, som forutsetter aktører og agens. For det første er det et uttrykt ønske å ha et aktørperspektiv for å fastholde et samisk perspektiv. I denne sammenhengen menes med aktør et menneske eller mennesker som handler, i vid forstand.¹⁴¹ Begrepet aktør er ikke forstått med referanse til for eksempel utelukkende intensjonale handlinger eller bare reaktiv handling. Det er her snakk om å se «samene som aktivt handlende subjekter».¹⁴² Med begrepet samisk aktør forstås både samiske personer i sin alminnelighet som trer fram og kan identifiseres i kildene, og som handler, men også for eksempel Tomas Sjursson Nortman, som spiller en mye mer aktiv rolle for eksempel ved å inngå bygselsavtale eller trekke for folk for retten (3.3.4/ 4.3.1). Man kunne også ha sett samiske kollektiv som aktører, for eksempel sijte, men de kommer i liten grad til syne i kildene, og fokuset blir derfor på individet eller individene. Siden de samiske aktørene var nettopp samiske, må man kunne anta at det de på ulikt vis gjorde, reflekterte kulturen hos det folket de tilhørte. Dermed blir aktørperspektivet et grep for å holde på et samisk perspektiv og for å kunne gå bak kildenes umiddelbare representasjon.¹⁴³ Som en følge av dette perspektivvalget vil betoninga av andre aktører bli nedtonet, men ikke

¹⁴¹ Kjelstadli 1999: 32 – 34; Andresen, Evjen & Ryymin 2021: 22.

¹⁴² Andresen, Evjen & Ryymin 2021: 2.

¹⁴³ Rasmussen 2018.

oversett. Her kan nevnes for eksempel godseierne og kongemakten, med sine representanter.

Agens er et begrep som er knytta til aktørbegrepet, men samtidig et begrep som er brukt vidt og forskjellig.¹⁴⁴ I denne sammenhengen er begrepet brukt om menneskers, aktørers, evne til å skape handling og dermed et resultat.¹⁴⁵ Begrepet er her brukt for å betone det samme som også har blitt kalt agens-perspektivet av Teemu Ryymin og Jukka Nyysönen i deres framstilling av ulike hovedfortellinger i nordnorsk minoritetshistorie.¹⁴⁶ Agens-perspektivet slik som beskrevet hos Ryymin og Nyysönen har blant annet vært en reaksjon på en statisk og ensidig framstilling av samisk historie der fokus har vært lagt på andres handlinger overfor samer eller samiske samfunn. Agens-perspektivet framhever at samer har hatt muligheter til egne valg og handlinger i den historiske konteksten de var i. Slik brukes begrepet agens i denne avhandlinga, og det er begrenset til mennesker. De samene som trer fram i kildematerialet blir sett som aktører som har en agens i forhold til de prosesser og den kontekst de stod i. Som en følge av dette blir også samisk kultur, foranderlig og mangslungen, dratt inn som en forutsetning i framstillinga.

2.2.3 Rettskultur og rettssystem

Det er derfor en annen forutsetning som da også ligger til grunn for framstillinga i avhandlinga, nemlig eksistensen av en samisk rettskultur.¹⁴⁷ I denne avhandlinga brukes begrepet vidt. Det gjelder ikke snevert forstått juridiske regler og rettspraksis. Det er her brukt om den delen av det kulturelle systemet som angikk rettsoppfatning i sin helhet, og som en aktør hele tiden var en aktiv del av. Rettsoppfatning er en sentral del av en kultur og en sentral del av aktørens forutsetninger for å handle, slik som Jørn Øyrehagen Sunde beskriver det.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Schlosser 2019; Ryymin & Nyysönen 2012.

¹⁴⁵ Andresen, Evjen & Ryymin 2021: 22.

¹⁴⁶ Ryymin & Nyysönen 2012: 556.

¹⁴⁷ Sunde 2005: 21 – 22.

¹⁴⁸ Sunde 2005: 15.

Eksistensen av en rettskultur, uten at man kjenner det konkrete innholdet, kan også illustreres og begrunnes med referanse til og bruk av samiske begreper. *Maadtoe jih laahkoe* er en viktig institusjon i samisk kultur også i dag som har dype historiske røtter, og som uten tvil eksisterte og var i bruk 1690 – 1800. Dette er et svært begrepsrikt system for å holde orden på slektskap, herkomst og rettigheter, og for å plassere mennesker i et sosialt system, i et samisk sosialt rom.¹⁴⁹ Laahkoe er det omfattende systemet med samiske slektskapstitler. Maadtoe refererer til et videre system av herkomst, fødested og slekt. Gjennom dette systemet kunne man, og kan man, definere menneskers roller overfor hverandre og oppfatninger om forpliktelser eller rettigheter som kommer av dette, og også ut over den sǵjtte man var i. Gjennom for eksempel mor og far hadde man rettigheter og forpliktelser overfor mennesker der de to kom fra, eller der disse slektingene var. Selv om man selvfølgelig må regne med variasjoner i tid og rom, er det ingen grunn til å betvile relevansen av *maadtoe jih laahkoe* 1690 – 1800. I visse sammenhenger i avhandlinga er det relevant å bruke dette begrepet for å beskrive eller minne om menneskers valgsituasjoner eller motivasjon for handling, og peke på eksistensen en egen rettskultur.

Et nyere begrep, *dǵajmijes vuekie*, har blitt brukt av Gaepien Leena (Lena Kappfjell) og Harald Gaski. De utvikla begrepet *dǵajmijes vuekie* forankra i tradisjonelle samiske oppfatninger om estetikk knytta til framferd, språkbruk, kontekst og kunnskap.¹⁵⁰ Gaski forklarer hvordan bruken av begrepet *dǵajmijes vuekie* er nødvendig for å kunne greie å beskrive hvordan samisk estetikk må forstås bredere enn på en tradisjonell vestlig måte.¹⁵¹ *Dǵajmijes vuekie* er relevant i min sammenheng fordi begrepet også peker på eksistensen av en historisk skapt og forankra samisk tenkemåte og kultur, naturlig knytta til oppfatninga av en samisk rettskultur og forsøket på å holde fast på et aktørperspektiv. På liknende måte ser jeg relevansen i et annet nyere begrep, *tjaalehtjimmie*, skapt gjennom Maja Dunfjelds arbeid med samisk

¹⁴⁹ Dunfjeld 2006: 23 – 24, 198.

¹⁵⁰ Gabpien (Kappfjell) & Gaski 2018.

¹⁵¹ Gaski 2017.

ornamentikk for å betegne det avanserte forholdet mellom form, tegn, symboler og ornamentikk og det kommunikative aspektet ved disse elementene.¹⁵² Det som Dunfjeld ser kommunisert, er blant annet en felles identitet.¹⁵³ Den samiske ornamentikken som avfødte dette begrepet, var i fullt monn til stede 1690 – 1800. Sammen underbygger dette at de samiske aktørene som kommer til syne i mitt materiale, bevisst må forutsettes å handle i en samisk kontekst. Dette er i for seg ikke annerledes enn når man forsøker å beskrive og analysere innholdet i en rettskultur i vid forstand.¹⁵⁴ Det er ikke vanskelig å være enig med Øyvind Ravna når han skriver at

«[...] det må tas hensyn til samisk historie, sedvanerett og rettskultur. Ved å gi disse disiplinene den plassen de har krav på innen norsk historie og rettskultur, kan man også motvirke at historie og rettsvitenskap blir brukt for å sette samisk kultur til side [...]».¹⁵⁵

Det er derfor rimelig og riktig å forutsette en dynamisk samisk rettskultur med en egen rettsoppfatning og særegne forventninger blant og mellom aktørene. Blant annet vil det være rimelig å forutsette samiske oppfatninger og forventninger rundt retten til ressurser som land og fiske. Samtidig har den samiske rettskulturen levd side om side med og innvikla i den norske og svenske rettskulturen og ikke minst rettssystemer.¹⁵⁶ Her forstås rettssystem slik som Sunde beskriver det, som ikke bare en rettsorden der det er organer som danner og opprettholder normer, men også som en institusjonalisert rettsenhet. Det omfatter for eksempel appellnivåer og profesjonaliserte dommere.¹⁵⁷ Dermed blir spørsmålet om en samisk rettskultur mer komplisert, noe som ikke blir inngående drøfta i avhandlinga, men skissert i kapittel 3. Dette valget er begrunnet i avhandlingas perspektiv, hensikten med avhandlinga og omfanget av arbeidet. De

¹⁵² Dunfjeld 2006: 128–129

¹⁵³ Dunfjeld 2006: 132

¹⁵⁴ Sunde 2008: 13–18

¹⁵⁵ Ravna 2013: 58

¹⁵⁶ Sunde 2005: 21

¹⁵⁷ Sunde 2005: 19

samiske aktørene stod altså ikke bare i en samisk kontekst, men også i en mer sammensatt og videre kontekst.

2.2.4 Eie eller leie

Dette motsetningsparet har også sin opprinnelse i nåtida, og er også et anskueliggjørende begrepspar for å ha ytterpunkter på en skala. Begrepsparet er langt mer problematisk å bruke enn valg-tvang, og forutsetter en problematisering av spesielt begrepene eie og eiendomsrett (se under).

Bruken av motsetningsparet har sin begrunnelse i historiografi der en del av den eldre fagdebatten rundt skattelandene var knytta til spørsmålet om samer har hatt det vi i dag vil kalle eiendomsrettigheter til sine ressurser, slik som eksemplene fra Ræstad og Korpijaakko-Labba reflekterer. Motsetningsparet har også sin opprinnelse i selve bygselsfenomenet, forstått i norsk agrar kontekst, der det forutsetter en jorddrott og en leilending, altså forenkla sagt en som eier og en som leier. Dermed representerer eie og leie en juridisk distinksjon mellom den som har eiendomsretten og den som ikke har den (2.2.5) Derfor er det relevant å kontrastere disse ytterpunktene. Motsetninga eie-leie har også sin begrunnelse i opprettholdelsen av et samisk perspektiv og referansen til en samisk rettskultur.

Motsetningsparet eie-leie har også relevans i aktuelle debatter omkring rett til ressurser og eiendomsrett til land og ressurser, eksempelvis både fra Finnmark i Norge og Norrbotten i Sverige. Ravna skriver at striden om samisk rett til land og vann kan følges fra middelalderen da statene festet sin suverenitet, og fram til den endelige fastleggelsen av grensene på 1800-tallet (for Vaaapste og Raane sin del var grensen fastlagt fra 1751). Det går an å knytte denne utviklinga sammen med ulike avtaler mellom de ulike statene, men også til ulike paradigmeskifter i politikken statene førte overfor samene.¹⁵⁸ Det som er åpenbart er at dette sammenfaller med forhistorien til og utviklinga av bygslene (1.3). Dermed er begrepsparet eie-leie også begrunnet ut fra et

¹⁵⁸ Ravna 2013: 21

forskningsetisk hensyn til relevans. Samtidig er det et anakronistisk begrepspar, siden spesielt eiendom og eiendomsrett er et mangesidig og foranderlig forhold både kulturelt og historisk. Dette begrepsparet må sees i forhold til klargjøringa av begrepene eie og eiendomsrett.

2.2.5 Eie og eiendomsrett

Spørsmålet om eie og eiendomsrett har allerede blitt behandla i sammenheng med historiografien, og er gjenspeila i begrepsparet eie-leie og relevansen avhandlinga har med hensyn til nåtidige rettighetskonflikter. Det er også knytta til eksistensen av samisk rettskultur sammenvevd med norsk og svensk rettskultur og rettssystem. Dette betyr at begrepene eie og eiendomsrett kan ha ulikt innhold til ulik tid og sted. Hans Sevatdal forsøker følgende definisjon på eiendomsrett:

«Eigedom retten er ein institusjon som bestemmer relasjonar og styrer åtferd mellom menneske m.o.t. ting. Det kan omfattast av eit knippe rettar. Omfanget av knippet vil variere i tid og rom, og rettane kan vere definerte på ulike måtar, og fordelte mellom ulike rettshavarar»¹⁵⁹

Sevatdal fortsetter med å påpeke at knippet av retter ikke i seg sjøl bestemmer om vedkommende har eiendomsrett. Det er hvilke retter som er i knippet som bestemmer.¹⁶⁰ Den som har eiendomsretten har eksklusive rettigheter som ingen andre har.¹⁶¹ Videre er eiendomsforholdene, altså hvem som kan eie hva, og hvordan eiendomsobjektet er avgrensa, viktig.¹⁶² Overført på avhandlingas tema vil det da være vesentlig å prøve å finne ut av hvilke rettigheter jorddrott og bygsler faktisk rådde over, hvordan de var avgrensa eller oppfatta og i hvilken grad det var snakk om eksklusivitet.

¹⁵⁹ Sevatdal 2017: 17

¹⁶⁰ Sevatdal 2017: 18

¹⁶¹ Sevatdal 2017: 16

¹⁶² Sevatdal 2017: 17 - 18

Sevatdals klargjøring minner om at oppfatninga av eiendomsrett varierer i tid og rom. Det vil si at det vi i dag legger i begrepene eie og eiendomsrett ikke er universelt, men avhengig av den rettskultur og det rettssystem man hører til i. De samiske bygslene som er undersøkt her, eksisterte innafor to eller tre rettskulturer (samisk, norsk, svensk) i et område der riksgrensa og suvereniteten ikke var klarlagt før i 1751. Det betyr at konteksten de samiske bygslene stod i, var kompleks og annerledes fra dagens situasjon.

I dag har vi gjerne innafor norsk rettskultur en oppfatning av det å eie land eller tilgang til ressurser som en svært individuell, eksklusiv og altomfattende rettighet, som er forskjellig fra det som var vanlig praksis for noen hundre år tilbake. De reelle forholdene, praksis og lover for eksempel i tidlig nytid og på 1700-tallet gjør det feilaktig å snakke om *eie* og *eiendom* med referanse til dagens betydning. Rettere vil det være å snakke om ulike rettigheter og råderetter over ulike ressurser.¹⁶³ Eksempelvis hadde det innafor det norske agrare systemet også utvikla seg skyldieie, det vil si at man eide ideelle andeler av avkastninga og ikke fysiske deler av gården.¹⁶⁴ Gjerne var forholdene også innfløkte og i endring.¹⁶⁵ De reelle forholdene på 1600- og 1700-tallet var langt mer sammensatt, og det var heller snakk om eksklusive rettigheter til ulike goder og ressurser innafor samme landområde, gjerne beskrevet som kløyvd eiendomsrett. Slike syn på eiendomsrett og rettigheter ble gradvis skiftet ut i løpet av 1800-tallet med et syn på eiendom som tilsvarer det vi har i dag, og som kan spore sin opprinnelse til romerretten.¹⁶⁶

Lundmark påpeker det samme forholdet flere ganger også for Sveriges del. Han viser blant annet til at ordet «äga» kunne brukes om skattelandene, men at betydningen den gang var annerledes og «(...) det är uppenbart att det betydde besitta, inneha, eller bara ha.»¹⁶⁷ Med andre ord hadde ikke begrepet samme referanse som i dag. Samtidig

¹⁶³ Myking 2002: 17–18

¹⁶⁴ Dørum 1993: 182

¹⁶⁵ Dørum 1993: 186–193

¹⁶⁶ Myking 2002: 14–42

¹⁶⁷ Lundmark 2006: 29

var det i Sverige på 1700-tallet på ulike myndighetsnivå og blant tjenestemenn uenighet om innholdet i begrepet *äga*.¹⁶⁸ Lundmark påpeker også en uenighet blant svenske jurister og historikere om svenske skattebønders rett til jord kan betegnes som eiendomsrett før 1789, da man kan begynne å snakke om formelt individuelt eierskap til bondejord. Derfor vegrer Lundmark seg mot å bruke begrepet *eiendomsrett* i sin behandling av samiske skatteland, selv om han argumenterer for at det var samisk land som staten overtok.¹⁶⁹ Også Nils Johan Päiviö har problematisert begrepene eie og eiendomsrett historisk.¹⁷⁰

Sammenlikna med de norske forholdene i mitt undersøkelsesområde, er allikevel forholdene på svensk side mer avklart. For eksempel Päiviö og Lundmark er enige om at lappskattelandene i praksis ble behandla som det som på norsk vil bli kalt som odelsjord eller sjøleierjord på 1600-tallet og innover på 1700-tallet. På 1600-tallet behandlet de svenske häradsrettene i praksis lappskattelandene som sjøleierjord eller odelsjord, for å bruke norske uttrykk.¹⁷¹ Denne praksisen kom under press og endra seg i løpet av 1700-tallet slik at det samiske landet etter hvert ble sett på som kongemaktens eiendom av myndighetene. Dette synet vant fram i løpet av 1700-tallet, og fra inngangen til 1800-tallet var dette det rådende synet og praksis.

Som behandla i den historiografiske oversikten i dette kapitlet, har tanken om eiendom tidligere blitt knytta til en eller annen form av rangering av mennesker og menneskesamfunn, slik at samer og samisk samfunn ikke har blitt sett på som i stand til å ha en oppfatning av eiendomsrett eller eksklusiv rett til ressurser, mens agrare samfunn gjerne ble definert som den samfunnstype som måtte til for at man kunne snakke om eiendom. Korpjaakko-Labba (1994) tar et oppgjør med synet på samer ute av stand til å kunne eie land, og også med rettsutviklingen i spørsmålet.¹⁷² Hun har vist at samer praktiserte rettsoppfatninger som absolutt hadde karakter av eiendomsrett

¹⁶⁸ Lundmark 2006: 83

¹⁶⁹ Lundmark 2006: 30

¹⁷⁰ Päiviö 2001: 25-29; 37 – 40

¹⁷¹ Lundmark 2006: 61 – 72; Päiviö 2001: 33-34

¹⁷² Korpjaakko-Labba 1994: 21-43

som høver med Sevatdals definisjon. Sammen med den kjensgjerningen at spørsmål om eie og eiendom og liknende forhold av eksklusiv tilgang til en ressurs eller et objekt også er avhengig av anerkjennelse fra andre eller sanksjon fra en myndighet, betyr det at begrepene eie og eiendom også er knytta til makt. Gunnar Eriksen trekker fram dette forholdet i forbindelse med skattefjällsmålet i Sverige (1.1.2). Der hevdet den samiske parten at de var eiere av skattefjellene i Jämtland med referanse til norsk rett før 1645, siden Jämtland til da hadde vært norsk. Argumentet falt fordi det ikke var noe belegg for at kongemakten hadde anerkjent en slik eiendomsrett før 1645.¹⁷³ Lundmark har også poengtert makt som en viktig side ved eie og eiendom, eller liknende rettigheter:

«I et historiskt perspektiv är den [äganderätt] en fråga om makt. Från medeltiden och framåt kontrollerades den centrala makten i Sverige av olika interessen som kunde ställa krav på rikets ressurser. Maktkampen stod mellan furster och adelsgrupper. Vem som skulle tillgodogöra sig avkastningen från mark og vatten avgjordes av maktbalansen. Men ingen av dem «ägde» jord på samma sätt som vi äger jord i dag»¹⁷⁴

Det er derfor klart at å forstå ordet *eie* (og eiendom) om forhold knytta til samiske bygslar og skatteland) 1690 – 1800 ut fra nåtidas eiendomsbegrep kan bli misvisende. Samtidig opererer *Norsk historisk leksikon* med «jordeiendomsforhold» som oppslagsord og begreper som «jordeier» og «leie» når det gjelder norske historiske forhold, for eksempel angående landskylda.¹⁷⁵ Videre er tanken om å ekskludere begrep som «eie» og «eiendomsrett» i samisk sammenheng knytta til høyst problematiske rangerende og evolusjonistiske forestillinger om ulike folk og menneskesamfunn.¹⁷⁶ Det vil derfor være et feil perspektiv om man ikke også kan

¹⁷³ Eriksen 2002: 230.

¹⁷⁴ Lundmark 2008: 72.

¹⁷⁵ Winge & Imsen 1999: 179, 246.

¹⁷⁶ Andresen, Evjen & Ryymin 2021: 2-3, 131-137.

bruke liknende begreper i samisk historie. Allikevel må man søke å beskrive og forstå samtida ut fra samtidas forståelser. Parallelt er det slik at vi har nåtidas blikk og nåtidas spørsmål med i analysen. Derfor er det relevant, etter først å ha forsøkt å forstå bygslene i samtida, å spørre hvordan dette ser ut for oss i dag, vel vitende om forskjellene. Dette er først og fremst forsøkt besvart i kapittel 6.

2.3 Den konkrete analysen

Den konkrete analysen, basert på kildematerialet, nedbrytinga av problemstillinga i 1.3.5 og de innledende drøftingene i dette kapitlet er preget av at ingen før har studert de samiske bygslene inngående. Å foreta et metodevalg på forhånd framstod som lite hensiktsmessig all den tid det var usikkert hva kildematerialet inneholdt og hvilken retning arbeidet kunne ta. Metoder og analyser brukt på svensk materiale og i svensk litteratur kunne heller ikke uten videre overføres på avhandlingsmaterialet både fordi historiografien på svensk og norsk side er forskjellig og fordi kildematerialet er forskjellig. Det måtte derfor bli slik at metoden ble til i møtet med kildene, altså en situert metode.

Figur 2-1 Dette er en avskrift det eldste kjente opprinnelige bygselbrev i mitt materiale. Det er utstedt til Anders Olsson og Nils Olsson i 1717 på deres fars land. Landet ligger sør for det som i dag regnes som Vaapste, og i dagens Västerbotten i Sverige. Originalen finnes på Riksarkivet i Grenserereguleringsarkivet og er gjengitt i figur 1-2.

Gjør vitterlig at Jeg haver Stæd og fæst som Jeg og her med stæder og fæster Anders Ols: og Nils Olson Lapper det land som deris sl. Fader tilforne brugt haver det lille Berg field, luus field, laster field, Vass field, Raens field, det halve mellem findfield som dee begge maa nyde lige deel udi, hvilche land dee maa fresteligen tiltræde nyde Bruge og beholde saa lenge dee i Rætt tid betaller de af landet gaaende Rettigheder, er sin Land drott hyrig og lydige, og sig udi alt som shichelig undersaatte efter Norgis lov for holder, hvor med Jeg dee dette hender og tilstaar

Kustad Søen d. 5. Juli

Hans Aars

Ao 1717

Enhver af ovenmelte Brødre haver nu lige lydende Bygsel Seddel

H. Aars

Fremvist paa Haltæl d. 6. Juni 1721

S. Ganes

Kildesituasjonen og det teoretiske utgangspunktet betinger en kvalitativ og hermeneutisk metode. Det er lite grunnlag for å vurdere en kvantitativ tilnærming fordi mulighetene for et stort og mangfoldig datagrunnlag ikke er til stede, og dette bekreftes underveis i kildearbeidet.

Som vist i kildeoversikten (1.4) er det ikke et stort og systematisk kildegrunnlag. Til tross for at godsarkiv og tingbøker burde ha inneholdt opplysninger om bygslene, gjør de ikke det. Kildene er ofte tause om samiske forhold. Kildeopplysningene er heller ikke systematiske på samme måte som for eksempel landskyldregnskaper i godsarkivene eller jordebøker og regnskaper på svensk side. Videre er kildeopplysningene konsentrert til lappetingsreferatene og grensearbeidet, som var blitt til ut fra spesifikke initiativ basert på myndighetenes behov. Det mest fornuftige er da å legge opp til en metode som tolker kildeopplysningene og setter dem inn i en sammenheng for analytisk å kunne resonnerer fram mot etablering av fakta, som igjen kan analyseres og brukes i forsøk på å svare på problemstillingene. Metoden må også kunne håndtere endringer og stabilitet over tid.

2.3.1 Situert metode og metodeknippe

Metode er normativ i den forstand at den bidrar både til å beskrive og produsere realiteten. Derfor vil en statisk metodisk ensidighet legge begrensninger på forståelsen, og jeg har forsøkt å være i metodisk bevegelse hele tiden.¹⁷⁷ Både kildesituasjon og innledende teoretiske betraktninger gir grunner til å utvikle en situert metode og et metodeknippe, mer enn én metode. Med situert metode menes en metode som er tilpasset forskningssituasjonen og utviklet i den. Til metodeknippet regnes forsøk på å bruke ulike synsvinkler som en rettshistorisk eller økonomisk synsvinkel i fortolkninga av kildene. Det innebærer også å vurdere kvalitative metodegrep også fra andre fag. Begrepet metodeknippe¹⁷⁸ er lånt fra John Law, som introduserte begrepet i stedet for metode begrunnet i metodens relasjoner og performative sider til for

¹⁷⁷ Law 2004: 8–9

¹⁷⁸ *method assemblage*, min oversettelse

eksempel studieobjektet og verden rundt.¹⁷⁹ Dette handler om å sørge for at man ikke låser seg i en forståelse ut fra én metode eller ett perspektiv, som også begrunnes i fra urfolksmetodologi og forskningsetikk.¹⁸⁰ I Laws resonnement kommer begrepene *nærvær, åpenbart fravær og fravær som annerledeshet* inn som viktige tankeredsaker.¹⁸¹ Når en metode utvikles, vil den skape et objekt som skal studeres og som blir nærværende, og samtidig utelate andre objekter som allikevel er erkjent som utafor; åpenbart fraværende. For å eksemplifisere dette på en svært enkel måte blir da avhandlingas studieobjekt bygsel nærværende. Samtidig velger jeg å holde skatt utafor. Dette vet jeg, og skatt blir da åpenbart, erkjent, fraværende. I tillegg vil man også ha forhold som slett ikke er med og som man ikke erkjenner som en del av saken, *fravær som annerledeshet*. Dette møter Sems etterlysning av refleksjon omkring egne blinde flekker (2.1). I dette metodeknippet er også begreper fra forankra teori (grounded theory) metodisk passende. Noe av min metode kan sies å være likt forankra teori, som for så vidt ikke er ulikt hermeneutisk framgangsmåte. Forankra teori er en metode for systematisk å forankre kvalitativ teoridannelse, altså forståelse eller fortolkning, i kilder og data. Enkel datainnsamling, i dette tilfellet lesing av kildene, leder over i systematisk datainnsamling, her sammenkobling av kildeopplysninger, som igjen leder over i teoretisk datasamling (teoridannelse). Man tolker data fra kildene og noterer dem ned sammen med spørsmål som man stiller seg i et stadig mer sammenkoble og sammenhengende forsøk på å forstå, en idesamling. Sammenkobling av data og idésamling til senere bruk samvirker i en stadig pågående spiral av forståelse og fortolkning.¹⁸² Etter hvert blir man i stand til å gi en stadig mer grundig framstilling av en sak.¹⁸³ Dette danner grunnlaget for det første metodiske steget i arbeidet, og preger hele framstillinga i kapittel 4, 5 og 6.

¹⁷⁹ Law 2004: 144

¹⁸⁰ Andresen, Evjen & Ryymin 2021: 26

¹⁸¹ *presence, manifest absence, absence as Otherness, min oversettelse*

¹⁸² *Coding* (sjøl om koding også fungerer på norsk), *memoing*, min oversettelse

¹⁸³ Morse 2007

I arbeidet med kildelesninga, altså for eksempel gjennomgangen av godsarkivene og senere lesing av tingprotokollene, er det ikke bare spørsmål om å registrere opplysninger, men også forsøke å se sammenhenger og foreslå fortolkninger eller forklaringer. Ved også å notere hva som ikke kommer fram fra kildene eller ved å forsøke å formulere nye spørsmål med søkelys på de samiske aktørene ut fra allerede eksisterende kunnskap, kan det formuleres forsøk på en analyse og forståelse av hva de samiske bygslene kunne ha vært. Dette er en bevisst, systematisk fortolkningsprosess for å operasjonalisere de prinsippene tegna opp tidligere, blant annet fra kritisk urfolksmetodologi.¹⁸⁴ Denne delen av metodeknippet synes mest konkret i de eksemplene, de drøftingene og de analysene som blir gjort i kapittel 4 og 5, og i oversikten over bygslar i appendiks 2. Metoden vil eksempelvis også innebære å notere seg og etterfølge fraværet av kvinner i kildematerialet, og derfor søke alternative kilder som Nenséns nedtegnelser (1.4.7), eller å notere seg navn på aktørene slik at for eksempel Tomas Sjursson Nortman etterfølges i flere kilder for å slutte seg fram til mønstre eller nye spørsmål, eller å spørre hvorfor samiske bygslar forekom allerede på 1600-tallet, men ikke ble dokumentert i norske arkiver.

Metodeknippet ble utviklet videre med utgangspunktet i bygselbrev. De var i utgangspunktet tenkt som sentrale og bærende kilder, men siden de viste seg å være relativt få, får de ikke en så framtrekkende plass. De er allikevel viktige brikker i å få grepet om fenomenet samiske bygslar, og det er viktig å fortolke dem så systematisk og mangesidig som mulig. Law framhever også at metoden gjør et objekt singulært, selv om det er mangesidig og oppdelt.¹⁸⁵ O'Brien argumenterer at fortolkinga styres av for eksempel nasjonale narrativer i historiefaget, noe som skaper skjevheter og utelatelser.¹⁸⁶ I den grad samiske bygslar har blitt studert tidligere, går det an å si at fenomenet bygsel i stor grad har blitt forstått singulært som en rettslig avtale uten å

¹⁸⁴ O'Brien 2017: 20–21

¹⁸⁵ Law 2004: 145

¹⁸⁶ O'Brien 2017: 16

problematisere det faktum at bygsel er en norsk ordning, mens samene utgjorde et eget folk og samfunn med egen rettskultur. Altså at fortolkninga blir styrt på den måten

Figur 2-1 Dette er en avskrift av en av de få bygselsavtalene som finnes i godsarkivene. Det er bygselsavtale fra Raane (Rana). Dette er en bygsel gitt i 1777 til lappelensmann Nils Klemetsson Gresfieldet på nettopp Gressfjellet, eller Graesievaerie på samisk. Utsteder er lappeskatteieren og godseieren Brodtkorp. Legg merke til bruken av begrepene «bygsele», «skatteland» og «skatt», og at samme land var brukt av en annen før, Anders Larsson Gresfieldet. Avskrift fra Fæsteprotokoll for Justitsråd Brodtkorp, Privatarkiv nr. 59, Eske 4 1777-1811, Det Brodtkorbske godsarkiv, Spesialsamlingene Universitetsbiblioteket, NTNU.

Jeg underteignede tilstaar herved at have Bygslet og fæstet, som jeg og herved stæder og fæster til Lappe Lensmanden Nils Klemetson Gresfieldet Skattelandet Gresfieldet for saavidt forhen og er bortbygset, nemlig alt hvad Anders Larsen Gresfieldet forhen haver brugt, samt at nyde Fiskerier i Achersvandet, byggende paa Nordre Side af Gresfield. Og da Bygselen er betalt efter sædvane, maae han sin levetiid bruge bemeldte Skatteland med Fiske Vand og om han samme skulle bruge, efter at han af Lensmands Ombudet er endtlediget, betaler han Aarlig skatt Toe Mark Danske.

I det Ovrige forholder han sig Ærlig og Skikkelig, og ingen huusmænd ind tager uden sin Landherres Villie, under sin Bygselsforbrytelse. Til Stadfæstelse under min haand og Seigl. Moe Den 11 Augusti 1777.

Paa min Principal hr. Justitz-Raad og Sorenskriver Brodtkorb veigne

Til Tugthuuset givet 4 β

Alexander Holst

L.S.

Revers

Overstaaende, hvoraf ligelydende Bygsel Brev er modtaget, forbinder jeg mig i alle Dele at efterleve, Actum ut Supra.

N:C:S

O'Brien beskriver. For å ha et metodeknippe ved lesinga av bygselbrevene som tok hensyn til denne kritikken, blir metodeknippet utvida med det som kan kalles metodiske hovedperspektiver. I boka *The new language of qualitative methods* beskrives fire metodiske hovedperspektiver.¹⁸⁷ De fire hovedperspektivene, eller paradigmene, som Jaber F. Gubrium og James A. Holstein kaller dem; naturalisme, etnometodologi, emosjonalisme og postmodernisme, er lette å koble eller assosiere til humanistisk og historisk metode.¹⁸⁸

Man kunne også snakke om enkel, dobbel og trippel hermeneutikk.¹⁸⁹ Først ser man på kildene og dataene man har for å finne ut grunnleggende fakta (naturalisme). Man vil også gjerne bak de umiddelbare fakta for å finne bakenforliggende meninger og mønstre eller hvordan mening har blitt konstruert (etnometodologi). Det å kunne komme seg nært de levde liv som ligger bak kildenes representasjon og kunne si noe om menneskene før oss, kjennetegner også ofte historiske framstillinger (emosjonalisme), og reflekterer også innlevelse. Historikere har alltid vært tett innpå kritisk behandling av tekst, og er ikke ukjente med for eksempel anerkjennelsen av teksters og språkets performative aspekter (postmodernisme). Her er det altså som betegnelser på metodiske hovedperspektiver begrepene brukes, også postmodernisme. De skal her fungere som hjelp til å foreta perspektivskifte, og for eksempel bidra til en bevissthet om kildenes performative sider, flertydighet i kildene og mulighetene for ulike forståelser. Perspektivskifter som del av metodeknippet samsvarer også med ett av særtrekkene ved urfolksmetodologi.¹⁹⁰ Om man kombinerer disse metodiske perspektivene med framgangsmåten fra forankra teori og Laws prinsipper, kan dette være et godt utgangspunkt for å lese og tolke bygselsavtalene eller bygselsedlene.

Dette kan eksemplifiseres nærmere med utgangspunkt i de to bygselbrev i figur 2-1 og 2-2, men kommer også godt til syne i 4.2.1 ved analysen av bygselbrev.

¹⁸⁷ Gubrium & Holstein 1997

¹⁸⁸ Jeg har ikke oversatt disse fire begrepene, men bare fornorska dem fordi tre av dem er velkjente på norsk.

¹⁸⁹ Fangen 2015

¹⁹⁰ Andresen, Evjen & Ryymin 2021: 26

Innafor forankra teori er det første man gjør en enkel datainnsamling. Deretter kommer koding som et sentralt metodetrinn. Koding vil si at man fester seg ved ulike sider av data og kobler sammen data, som så blir forsøkt kobla sammen til idesamlinger, altså forsøksvise konklusjoner eller hypoteser. Her kommer også teoretiske elementer inn fra tidlig i dette kapitlet. Med utgangspunkt i figur 2-1 og 2-2 vil da en koding med utgangspunkt i la oss si forutsetningen om samer som et eget folk med egen rettskultur, gi muligheter til sammenkoblinga av data og som igjen vil gi såkalte idesamlinger. Disse idesamlingene vil kunne være annerledes enn om man hadde et annet utgangspunkt, for eksempel at samer ikke hadde en egen rettskultur. Kodingen vil rett og slett i min sammenheng være en del av analysen av innholdsdelene i bygselbrevene. I denne prosessen vil det være en stadig hermeneutisk vekselvirkning mellom data, sammenkoblinger, begreper, perspektivskifter og idesamlinger. Det vil være en stadig prosess der en hel rekke oppdagelser og noen uforklarte funn må testes opp mot andre funn.¹⁹¹ Dette arbeidet kan illustreres ved at jeg eksempelvis analyserer bygselbrevene i følgende deler på grunnlag av informasjonen som formidles, noe som altså kalles koding av innholdet (tabell 2-1):

Tabell 2-2 Eksempel på koding, altså sammenkobling av data, av bygselbrevenes innholdsdelene. Dette er rett og slett en systematisering og analyse av de ulike delene av bygselbrevene. Man kan framheve likhetstrekk og forskjeller og påvise endringer.

Bygsel fastslås	Navn og betegnelse på bygsler	Bygseltid
Navn på landet	Geografisk avgrensning	Skatt
Betegnelse på landet	Bygselavgift	Betingelser og begrensinger

Disse forslagene til sammenkobling av data, eller koding, vises her for å klargjøre en del av metodeknippet. De ulike cellene i tabellen representerer ulike sammenkoblinger

¹⁹¹ Morse 2007

av data fra bygselbrevene (figur 2-1 og 2-2), og bakgrunnen for dem kan forklares slik ved å bruke cellene i første kolonne som eksempel.

Bygsel fastslås er et viktig moment å følge i kildene fordi det forteller om retts- og myndighetsoppfatning. Bygselsavtalene har to parter, der tilgangen til et gode reguleres og stadfestes som en kontrakt mellom partene. I bygselbrevet i figur 2.2 er det sorenskriver Brodtkorb som via sin fullmektig Alexander Holst «[...] Bygslet og fæstet [...]» til lappelensmannen Nils Klemmetsson. I den eldst kjente avtalen (figur 2-1) var det brødrene Anders Olsson og Nils Olsson som fikk bygselen av Hans Aars. Det er altså en norsk øvrighetsperson, enten sjøl eller gjennom sin fullmektig som gir rettighet til en eller to samer, begge menn, mot en betaling som i bygselsavtalen gjerne omtales som skatt. I andre tilfeller var det for eksempel madame Sverdrup på baron de Petersens vegne eller Mikkel Jakobsson Røsvatsholmen på lappeskatteierens vegne.¹⁹² Det kan synes som om det var vanligere i de eldste bygselsavtalene at bygselen var to samiske menn, men her er kildemateriale for tilfeldig bevart til at man kan konkludere.

Navn på landet er også viktig fordi det forteller noe om den norske administrasjonens kjennskap til landet, og historien bak bruken. Dette forandrer seg også. *Betegnelse på landet* refererer til begrep som skatteland, fjellstrekning osv. og åpner opp for sammenlikning av forståelser av landet i samisk og norsk kontekst. Landområdet som avtalen gjaldt, er i varierende grad beskrevet. I figur 2.1 er landet nokså detaljert beskrevet med en rekke stedsnavn, selv om det allikevel ikke er snakk om en detaljert grenselinje. I figur 2.2 er området beskrevet med referanse til en allmenn oppfatning av et område, nemlig skattelandet Gressfjellets nordre side med fiskeriet i Akersvandet inkludert. I andre tilfeller er stedsangivelsen bare svært generelt angitt. Landområdet omtales gjerne som *lappeland* eller *skatteland*.

Samtidig med en slik analyse eller koding kommer forsøk på å lage idesamlinger, eller spørsmål om man vil, som kan drive forståelsen framover:

¹⁹² Madame Sverdrup er et unntak siden hun var kvinne, men avtalene ble inngått av hennes sønner eller fullmektige.

- Begrepet skatteland brukes om området. Hvorfor bygges det da bort?
- Gresfjeldet er tydeligvis et avgrenset landområde. Med basis i hva? Samisk tradisjon?
- Hvem var forgjengeren Anders Larsson?

Dette åpner muligheter for å bygge ut forståelsen. Min lesing av bygselbrevet er selvfølgelig influert av mine kunnskaper om samiske forhold og metodeknippet. Laws begreper som *nærvær*, *åpenbart fravær* og *fravær som annerledeshet* kommer inn som viktige metodedeler her, fordi man må kritisk vurdere hva det er som har nærvær her, og hva som åpenbart er fraværende. Det er for eksempel nokså åpenbart at det så langt er et fravær av samiske kvinner. Siden bygsel som institusjon er festnet i nordmenns og norsk samfunns felles forståelse, kan disse avtalene altså framstå som enkle å forstå. En person leide ut jord og en eller to andre personer som betalte for bruken. Den første hadde en rett som den eller de andre fikk bruke. Dette virker ikke være mye å diskutere. Om man anlegger andre synsvinkler, for eksempel ut fra forutsetninga om at dette er samisk land og om eksistensen av en samisk rettskultur, framstår ikke bygselsavtalene helt likeframme.

Bygselsavtalen starter med å fastslå at dette dreier seg om et leieforhold, og det det kan tolkes slik at det etableres et maktforhold gjennom avtalen. Det var madame Sverdrup, Mikkel Røssvatsholmen, proprietær Brodtkorp eller andre norske myndighetspersoner som delte ut bygsel til samer. Det er disse personene, det de representerte da og representerer for oss i dag som gir et inntrykk av myndighet. En myndighet som de brukte til å dele ut land til brødrene Anders og Nils Olsson, Nils Klemmetsson Gresfjeldet og andre samiske bygslere. Denne makten er gjennom bygselsavtalen rammet inn av norsk språk, norske navn og offisielle stempler og språklige vendinger. Makt og agens virker helt ut norsk, og bygselsavtalen legger opp til et norsk narrativ. Det er lett å glemme at dette dreide seg om samisk land og samisk befolkning, og være kritisk til om det faktisk var slik at dette var et enkelt leieforhold.

Nils Klemmetsson var sannsynligvis tospråklig og helt sikkert samiskspråklig. På samisk heter landet hans Graesievaerie. Sammen med dette området fikk han også

fiske i Akersvatnet, på samisk Aagkelejaevrie.¹⁹³ I bygselsavtalen ble landet norsk gjennom bruken av de norske navna. Nå var det ikke noe språklig alternativ i 1777, men følgen er at den norske fortolkningen får overtaket på leseren. Det legger grunnlaget for en tolkning som ser bort fra den samiske dimensjonen. Graesievaerie var et samisk geografisk begrep og bruken tufta på samisk rettskultur. Om man anlegger dette synet, en fortolkning som tar hensyn til en samisk virkelighet, vil det endre lesinga av makt og agens som avtaleteksten legger opp til, og narrativet vil bli annerledes. Dette kan også videreutvikles ved å følge et poeng hos Marianne Ryghaug (etter Sørensen 1984), som påpeker at i mange sammenhenger «[...] kan det imidlertid være en stor fordel om teksten også leses med hensyn til tekstens eksterne relasjoner [...]».¹⁹⁴

Begrepet skatteland i Nils Klemmetsens bygselsavtale minner i betydelig grad om det svenske skattelandsbegrepet, og minner oss om at den samiske befolkninga forholdt seg til to riker og hadde gjort det lenge før 1777, lappekodisillen og grensefastsettelsen. I 1695 var Hans Amundsson fra Gräsfield registrert som skatteytter i Vapstebyn på svensk side.¹⁹⁵ Dette kan vanskelig være annet enn Graesievaerie, Gresfieldet. Det er ingen andre større områder med dette navnet innafor Vaapste/Vapstebyn eller Raane/Ranbyn, og i for eksempel beskrivelsene til grensekommisjonen er Gräsfield, Graesievaerie og Gresfieldet tydelig samme område. Det er sannsynlig at begrepet skatteland i den norske bygselsavtalen har en sammenheng med de svenske ordningene og begrepene.

Eksempelet på anvendelsen av metodeknippet på bygselbrevene i figur 2.1 og 2.2 viser også hvordan metodeknippet blir brukt på andre kilder som tingbøkene. Metodeknippet gir lettere sammenlikning med andre bygselbrev og med data om

¹⁹³ På dagens norske kart har ikke Akersvatnet samisk navn. Utgangspunktet for det samiske navnet brukt her, er forleddet i formen Akkelsjaure eller Akkelsvand fra 1700-tallskilder og Bergslands fortolkning av det forleddet til aagkele (Bergsland 1999:20). Skrivemåten er den samme som for vannet med samme navn sør for Aapije/Abelvattnet.

¹⁹⁴ Ryghaug 2002: 303-327

¹⁹⁵ Västerbottens läns landskontors arkiv, Jordeböcker., SE/HLA/1030006/G III a/2 (1695), bildid: A0000773_00008

bygslers fra andre kilder, som vil gi en stadig utvikling av både sammenkoblinger og idesamlinger. Likhetene og ulikhetene mellom norske agrare bygslers, samiske bygslers og skatteland kan bli klarere. Dermed kommer utviklinga av metodeknippet fram til sammenlikning eller komparasjon.

2.3.2 Komparasjon som metode

På norsk blir begrepet sammenlikning, eller jamføring, gjerne brukt synonymt med og sammen med begrepet komparasjon.¹⁹⁶ Slik blir det også gjort i denne avhandlinga. Det har i hvert fall siden 1980-tallet vært en debatt i Norge omkring nytten og bruken av komparasjon i historiefaget, selv om komparasjon i historiefaget er eldre enn som så.¹⁹⁷

Det har blitt påpekt, ofte som en utfordring for historiefaget, at komparasjon ikke er én stringent metode som uten videre kan brukes. Dette betyr at komparasjonen må operasjonaliseres i hvert enkelt tilfelle.¹⁹⁸ Man kan si at komparasjon er en situert metode i og med at den må tilpasses situasjonen. Når det gjelder denne avhandlinga er denne siden ved komparativ metode heller en styrke enn en svakhet. Det gir muligheten til å tilpasse komparativ metode som en del av metodeknippet og de teoretiske og kildemessige utfordringene som har blitt tegna opp. Med komparasjon som en del av metodeknippet vil også risikoen for at en ensidig metode legger begrensninger på tolkning og resultat, være redusert.

Prinsipielt vil komparasjon gå godt sammen med de hovedlinjene som ble trukket opp først i dette kapitlet. Komparasjon blir gjerne satt i sammenheng med fagets behov for å gå ut over de rammene nasjonalstaten og den nasjonale historien har satt for historiefaget.¹⁹⁹ Dette går også godt i hop med f.eks. O'Briens kritikk av historiefagets forhold til urfolkshistorie. En sammenlikning av de samiske bygslene og skattelandene vil gå ut over de nasjonalstatlige rammene, men samtidig vil den ikke

¹⁹⁶ F.eks. Kjelstadli 1988; Melve 2009; Melve 2018.

¹⁹⁷ F.eks. Kjelstadli 1988; Engesæter & Byrkjeland (red) 1989; Cohen & O'Connor 2004: ix.

¹⁹⁸ Melve 2009: 78-79

¹⁹⁹ Green 2004: 42, 45-46.

forlate den samiske rammen. Et utgangspunkt for dette arbeidet er å se på landet, enten det kaltes bygsel eller skatteland, som samisk. Dermed vil komparasjonen kunne kaste lys over de nasjonale rammene rundt bygsel og skatteland.

En viktig forutsetning for komparasjon som metode er at det finnes en hensikt med den. Som for mange andre sider ved komparativ metode har det vært forsøk på å sette opp typologier over hensikter med komparasjon.²⁰⁰ Siden dette avhandlingsarbeidet har et preg av å rydde i og systematisere forhold ved et nokså ukjent studieobjekt, er det lite hensiktsmessig å binde seg opp til typologier, men mer hensiktsmessig å forsøke å sortere de ulike hensiktene og dermed få et system i sammenlikninga. Den overordna hensikten i denne avhandlinga finnes i problemstillinga og beskrivelsen av den: Hvordan kan samiske bygsler forstås i og utafør en samisk sammenheng? Dessuten er også hensikten å komme fram til en så god analyse og forståelse av fenomenet bygsler som mulig. Dermed har den komparasjonen som foretas her en heuristisk hensikt. Samtidig er det klart at å forstå samiske bygsler i og utafør en samisk sammenheng innebærer en kontrasterende og distanserende hensikt med komparasjonen. Samiske bygsler søkes kontrastert mot de norske agrare bygslene, og etter hvert distansert fra dem og i sammenheng med skattelandene. Dessuten må avhandlinga undersøke tidligere standpunkter om bygselsfenomenet, noe som gir komparasjonen en analytisk eller prøvende hensikt.²⁰¹ Dette gjelder også for utgangspunktet om at landet var samisk.

Det er klart at den heuristiske hensikten er overgripende, mens den kontrasterende, distanserende og prøvende hensikten er smalere avgrensa. For eksempel vil komparasjonen av tidligere forståelser av bygslene og funnene i avhandlinga være avgjørende for den videre komparasjonen, og dermed må den foretas tidlig (4.3.1), samtidig som den er avhengig av en helhetlig forståelse og fortolkning av kildematerialet. Den kontrasterende og distanserende komparasjonen vil

²⁰⁰ F.eks. Kjelstadli 1992; Melve 2018.

²⁰¹ Melve 2018: 72-73

da måtte komme etterpå og først dreie seg om en sammenlikning mellom de norske agrare bygslene og de samiske bygslene, og mellom de samiske bygslene og finneodelen, både med en heuristisk hensikt og for å finne likheter og forskjeller ved fenomenene. Fremdeles er dette en del av et metodeknippe. Dette er oppbygninga av kapittel 4. En fare med å ha så mange virksomme hensikter er at man ikke greier å holde dem fra hverandre, og foretar ugyldige sammenligninger eller feilslutninger. Dette er veid opp imot at samiske bygsler er et lite utforska fenomen, og dermed representerer et behov for en bredest mulig tilnærming. Samtidig er komparasjonen i kapittel 4 og 5 forsøkt lagt opp slik at den går trinnvis og akkumulerende som en del av metodeknippet, og dermed systematisk for å unngå sammenroting. En mer overordna oppsummering og konklusjon kommer dessuten i det siste kapitlet. Slik vil faren for å rote sammen flere hensikter være redusert.

En vesentlig side ved sammenlikning er søkelyset på likhet eller ulikhet. Det er nettopp dette som gir grunnlag for sammenlikning, og sammenlikning tar gjerne utgangspunkt i idealtyper, som reflekteres i motsetningene valg-tvang og eie-leie (2.2.1/ 2.2.4). Historiefaget har gjerne blitt tillagt en preferanse for særegenhet.²⁰² I utgangspunktet syntes dette også som et godt utgangspunkt for komparasjon som en del av metodeknippet for å utforske bygslene. Siden de samiske bygslene forekom innafor Norge og på en eller annen måte framsto som en parallell til de agrare bygslene, er en komparasjon av de to med søkelys på ulikheter en vei å gå for å få tak på noen av de samiske bygslenes særegenheter. Dette kommer fram i hoveddelen av kapittel 4. Samtidig er det klart at en slik sammenlikning ikke fullt tar opp i seg det faktum at de samiske bygslene også er et samisk fenomen, og dermed måtte sammenliknes med både finneodel og ikke minst skatteland som liknende samiske fenomener. Dette skaper et behov for et videre perspektiv enn fokus på ulikhet, og også likhet må trekkes inn i analysen. Den likheten som tross alt er mellom de agrare og samiske bygslene og trer fram for eksempel i avtaleformen, taler også for det. Et

²⁰² Melve 2009: 67, 72

argument mot å se etter både likhet og ulikhet er at dette kan skape en lite klar analyse som er usystematisk og nærmest eklektisk. Dette kan imøtegås med urfolksmetodologiens vekt på perspektivskifte som en virkningsfull metode. Faren for uklarhet ble forsøkt unngått ved en systematisk tilnærming på samme måte som for å unngå sammenblanding av hensikter. Først i kapittel 4 sammenliknes agrare bygsler med samiske bygsler, og deretter sammenliknes finneodel og bygsel på slutten av kapittel 4 etter at bygslene er analysert blant annet ved komparasjon med norske agrare bygsler, for så å holde den komparative analysen av bygsler og skattelend for seg i kapittel 5.

Komparasjon forutsetter at man har objekter som er sammenlignbare.²⁰³ Det kan synes som om norske agrare bygsler og samiske bygsler, siden de er bygsler, er lett sammenlignbare, og faktisk uttrykk for det samme. Det teoretiske og forskningsetiske utgangspunktet forutsetter en noe mer kritisk tilnærming, og det samme gjør erfaringer fra komparativ historie. Like begreper behøver ikke bety likhet, og ble tidlig identifisert som en fallgrube i komparativ historie.²⁰⁴ Den innledende gjennomgangen i kapittel 4 av sentrale trekk ved de norske agrare bygslene og analysen av bygselbrevene (også i 2.3.1), får fram sider ved begge typer bygsler som kan undersøkes nærmere og sammenliknes, og som dermed kan vise at agrare bygsler og samiske bygsler ikke er uproblematisk like.

Spørsmålet om tid er også sentralt for komparasjon. Ved en diakron sammenlikning vil man kunne få fram endringer over tid, og dermed påpeke vesentlige forhold som krever forklaring. Problemstillinga har en diakron innretning siden den stiller spørsmål om fortida med nåtidas begreper. Allikevel framstår diakron sammenlikning som et mindre aktuelt metodegrep i denne sammenhengen. Selv om avhandlinga går over 110 år og tidsspennet kunne ha blitt brukt til å kontrastere bygsler ved slutten av 1600-tallet og inngangen til 1800-tallet, er dette lite aktuelt.

²⁰³ Melve 2009: 72-73

²⁰⁴ Green 2004: 50

Dette skyldes tre forhold. For det første er kildesituasjonen slik at det vil kreve et større undersøkelsesområde for å tenke seg et tilstrekkelig materiale. Bygselbrevene i kildene er få, og de fleste tingboksinnførslene ligger i perioden 1730 – 1751. Selv med et større område er det tvilsomt om man kan få et godt nok grunnlag for en slik diakron sammenlikning. For det andre vil en slik sammenlikning først og fremst dreie seg om samiske bygsler sammenlikna med samiske bygsler. Det ville neppe gi et godt svar på hovedproblemstillinga. Derfor, for det tredje, vil en synkron sammenlikning med agrare bygsler (og finneodel), og så med skatteland bedre oppfylle hovedhensikten med avhandlinga, å få et grep om hva de samiske bygslene var. Dermed blir fokuset på de samiske bygslene som et statisk objekt som sammenliknes med andre objekter, som er samtidige, men fra ulike områder. Det vil si at valget faller på en hovedsakelig synkron sammenlikning av agrare bygsler og samiske bygsler og samiske bygsler og samiske skattland innafor det valgte tidsrommet. Det er selvfølgelig at dette er en konstruksjon og et eksempel på hvordan metoden former undersøkelsesobjektet, slik som både Law (2.3.1) og komparativt arbeidende historikere har påpekt.²⁰⁵ Det er klart at bygslene og skattelandene eksisterte 1690 – 1800, og for så vidt hadde en høy grad av stabilitet, men det er også klart at det i samme periode skjedde endringer (3.3). Spesielt må nevnes de politiske forholdene som omsluttet bygslene (3.3.4) og som fikk konkret uttrykk i grensedragninga i 1751 og lappekodisillen. Dette var en nyordning som på sikt ser ut til å ha skapt endring. Også den stadige nyrydninga av gårder representerte endring (3.2.1). Dette framgår av analysen og sammenlikninga av bygselbrev i 4.2. Derfor er ikke det synkrone perspektivet i sammenlikninga absolutt. Det diakrone perspektivet kommer også inn som en del av overblikket og oppsummeringa i kapittel 6.

En komparasjon som går ut over nasjonalstaten, eller for den saks skyld er interetnisk har også blitt problematisert. På den ene siden har dette blitt sett på som komparasjonens store fordel og kanskje egentlige hensikt. På den andre siden vil

²⁰⁵ Kjelstadli 1992

transnasjonale grep skape utfordringer for historikeren.²⁰⁶ Dette gjelder for eksempel det kritiske perspektivet på nasjonalstaten som ramme, noe som kan tapes ved en transnasjonal komparasjon. Det er også aktualisert innafor varianter som *tranfergeschichte* og *histoire croisée* der overføring av ideer blir studert og historikerens egen posisjon problematisert.²⁰⁷ I denne avhandlinga har perspektivet blitt forsøkt holdt på samiske forhold, og med et kritisk perspektiv på egen posisjon. Arbeidet går egentlig ikke bare ut over nasjonalstatens grenser, men inn i nasjonalstater, eller det som skulle bli nasjonalstater. Arbeidet blir både intraetnisk og interetnisk i tillegg til å være innafor ulike nasjonale tradisjoner. Sjøl har jeg bakgrunn fra arbeid med sørsamisk historie. Dette setter noe av de tradisjonelle utfordringene ved komparativ metode litt på hodet, siden mitt perspektiv er mer inn i nasjonalstatene enn ut over nasjonalstatene, men statene er fremdeles aktuelle. Det har i denne sammenhengen blitt problematisert at komparasjon er krevende fordi man må sette seg inn i forhold utafør den nasjonale rammen man til vanlig arbeider innafor.²⁰⁸ I mitt tilfelle var også dette noe annerledes, men prinsipielt det samme. For å kunne arbeide med samiske bygsler må man kjenne samisk historie, men i tillegg må jeg sette meg inn i norsk og svensk politisk historie, norsk agrarhistorie, og også svensk agrarhistorie i tillegg til å håndtere de ulike historiografiske tradisjonene for samisk historie i Sverige og Norge. Bortsett fra arbeidsmengden, gir dette utfordringer når det gjelder kvaliteten på arbeidet, og problemene knytta til å sammenlikne resultatene fra kildestudier med litteratur.²⁰⁹ Denne utfordringa blir forsøkt løst praktisk ved høy grad av kildenærhet, kritisk drøfting av utvalgte kildedata og forsiktighet i generalisering.

En annen side av komparative metode som har bekymret historikere, er graden av abstraksjon og teoridannelse, altså avstanden til primærkildene og forsøk på vidtfavnende generaliseringer.²¹⁰ Utfordringa knytta til språk, historiografi og

²⁰⁶ Cohen 2004: 58-59, 61; Melve 2009: 75-78.

²⁰⁷ Cohen & O'Connor 2004: xii – xiv.

²⁰⁸ Melve 2009: 75.

²⁰⁹ Melve 2009: 75, 77.

²¹⁰ Baldwin 2004: 10-11

arkivskikk i komparativ historie har gjerne blitt løst ved å støtte seg på litteratur mer enn på primærkilder. Slik har generaliseringer og teoridannelse gjerne blitt bygd på andres analyser. Litteraturstudier framfor kildenærhet og omfattende teorier om kompliserte samfunnsforhold vil tilsvare en høy grad av abstraksjon og teoridannelse. Abstraksjonen i dette arbeidet ligger hovedsakelig i å bruke litteratur om agrare bygslar og skatteland for å foreta sammenlikninga med samiske bygslar, der dataene for de samiske bygslene i analysen i størst mulig grad kommer fra primærkilder. Avhandlingas kildenærhet og aktørperspektiv sørger også for å holde abstraksjonen på et lavt nivå, og analysen blir hele tiden prøvd mot kildene og data om aktørene.²¹¹ Litteraturen om de samiske skattelandene er også supplert med bruk av svenske primærkilder fra Vaapste og Raane. Når det gjelder teoridannelse er denne hovedsakelig begrensa til å konkludere med at bygslar og skatteland var to sider av samme sak, nemlig et uttrykk for en underliggende og forutgående samisk rettskultur som møtte to staters systemer, og som dermed kan forstås på ulike måter. Unntaket er forsøket på å forstå funnene ut fra nåtidens begrepsbruk i kapittel 6 som bringer abstraksjonsnivået noe høyere. I mange tilfeller blir begrepene makro, meso og mikro brukt for å angi graden av abstraksjon.²¹² Siden komparativ historie har favnet både transnasjonale, nasjonale og internasjonale historiefelt, er begrepene ikke absolutte. Siden denne avhandlinga i stor grad sammenlikner kildeopplysninger fra et nokså begrensa tidsspenn og geografisk område med litteratur om bygslar og skatteland, og hele tiden holder seg innenfor et samisk perspektiv eller en samisk avgrensing, er det rimelig å si at den holder seg på mikro – og mesonivå.

2.3.3 Den komparative analysen

Analysen av kildematerialet starter i kapittel 4. Kapitlet bruker komparasjon som en del av metodeknippet med en overgripende heuristisk hensikt. Den komparative delen av analysen bygger på historiografien og litteraturen om de samiske bygslene og

²¹¹ Melve 2009:69, 72-73

²¹² F.eks Melve 2018: 78

skattelandene (1.3.3-1.3.4), og de teoretiske perspektivene trukket opp i 2.1. Sammen med gjennomgangen av ytterligere sentrale trekk ved agrare og samiske bygsler tidlig i kapittel 4 og den kritiske nærlesinga og sammenlikninga av bygselbrevene (2.3.1/ 4.2) identifiserer dette viktige trekk ved agrare og samiske bygsler og skatteland som må undersøkes analytisk, komparativt og trinnvis for å forstå de samiske bygslene og avgjøre om videre sammenlikning var mulig. Dette gjaldt spørsmål omkring jorddrotten, bygsleren, landinndelinga, råderetten, økonomisk motivasjon og geografisk utbredelse. Målet er gjennom denne analysen av sentrale trekk å få fram karakteristiske trekk ved de samiske bygslene, som også kan sammenliknes med tilsvarende trekk ved agrare bygsler og skatteland. Dette vil også være med på å definere de samiske bygslene som forskningsobjekt. Utfallet av denne analysen vil bygge forståelsen av bygslene og bestemme om bygslene kan sammenliknes med finneodel og skatteland.

Som argumentert for i 2.1 og 2.2 er det teoretiske utgangspunktet å forutsette samiske aktører, samisk agens, samisk rettskultur og innafor denne rettskulturen en samisk oppfatning av eksklusive rettigheter til ressurser, og så prøve dette mot kildene og sammenlikne med det norske agrare bygselssystemet. Dette er hele tiden en del av den totale analysen og drøftinga, sammen med et metodeknippe der perspektivvekslinger og systematisk analyse av kildeopplysninger brukes for å bygge opp forståelse av de samiske bygslene. Komparasjonen er en integrert del av dette.

Først av alt brukes komparasjon med prøvende hensikt for å analysere tidligere forståelser av de samiske bygslene. Et sentralt trekk ved agrare bygsler er at det fantes en jorddrott som hadde råderett over sentrale rettigheter og dermed kunne ha eierskap til gården eller gårdparten (reelt eller ideelt). Samtidig viser litteratur om lappskattelandene at en stor grad av frihet som hadde karakter av sjøleie, kan knyttes til dette fenomenet. Anlegger man et samisk perspektiv på dette ved å ta utgangspunkt en samisk rettskultur, vil det være sentralt å finne ut hvordan det forholdt seg med råderett over de samiske bygslene. Bygselsystemet forutsetter en eier og en leier, en jorddrott og en bygsler, selv om det norske bygselsystemets historie viser at virkeligheten var mer plastisk og foranderlig enn det formelle skillet mellom jorddrott og bygsler og den spissformulerte motsetninga eie-leie kan tilsi. Videre har tidligere

forståelser av de samiske bygslene på ulikt vis framhevet jorddrottens aktive tiltak når det gjaldt innføringa av bygselssystemet i samisk sammenheng. Avhandlingas søkelys på samiske aktører og agens betinger et kritisk blikk på akkurat dette. Tidligere forståelser av samiske bygsler (og skatteland) har også framhevet ulik oppfatning av hva som lå til grunn for bygslene og landinndelinga, for eksempel landinndeling etter samisk rettskultur eller målretta bygsling med internasjonale motiver fra jorddrotten. Den første bruken av komparasjon er derfor en sammenlikning av ulike sider av tidligere forståelser av agens og jorddrottens rolle i bygslinga ved å sammenlikne for eksempel synet på bygslene som et initiativ knytta til norske grensepretensjoner med data fra kildematerialet. Det er viktig å få gjort en slik komparasjon først, fordi resultatet vil legge føringer på veien videre i analysen. Blir resultatet at eksistensen av bygslene kom fra et initiativ knytta til norske grensepretensjoner, vil det gi føringer på den videre analysen og dannelsen av problemstillinger.

Deretter iverksettes kontrasterende og distanserende hensikter med komparasjonen for å få fram likheter med agrare bygsler og særtrekk ved samiske bygsler. I agrar sammenheng var jorddrottens motpart bygsleren, bonden som fikk rett til å bruke gården gjennom avtalen med jorddrotten. Fra de samiske bygselbrevens tekst framgår et tilsvarende forhold mellom to parter. Ut fra forutsetningen om en samisk rettskultur, og for å undersøke om forholdet var likt med forholdet mellom jorddrott og bonde, er det vesentlig å bringe klarhet i om denne individuelle karakteren stemte overens med andre kildeopplysninger. Var det en individuell bygsler og en jorddrott som inngikk avtale, vil det være mulig å si at likheten mellom agrare bygsler og samiske bygsler er til stede, spesielt om også jorddrotten var den som hadde initiativet og håndhevet eksklusive retter til ressursene. De norske gårdene, og leilendingssystemet, var allerede i 1690 et gammelt system og formalisert i form av oppfatninga av gårders avgrensing og fastsatt verdi, landskyld, forankret i norsk rettskultur og norsk rettssystem. Det var en nokså fastlagt ramme rundt forholdet mellom jorddrott og leilending, selv om det også var dynamisk. Om det var en slik tilsvarende samisk ramme til grunn for de samiske bygslene, er det viktig å få det på det rene. Gitt eksistensen av en samisk rettskultur, vil det være viktig å finne ut om

den samiske bygsleren stod i den samiske rettskulturens sje. På denne måten sammenliknes situasjonen for den norske leilendingen og den samiske bygsleren.

En sentral del av forholdet mellom jorddrott og bygslere var altså spørsmålet om hvilke ressurser man hadde råderett over. Dette er også det Sevatdal beskriver som kjernen i eiendomsrett, altså om en person har tinglige rettigheter ingen andre har. I agrar sammenheng hadde leilendingen frihet innenfor bestemte rammer, men jorddrotten skulle ha sin andel av avdrått, eide jord og vanligvis hus og kontrollerte skog. De samiske bygselsavtalene er ikke entydige eller klare på dette punktet, og det er derfor nødvendig å bygge opp en analyse av også dette trekket ved de samiske bygslene. Hvilke ressurser henholdsvis jorddrott og samisk bygslere hadde råderett over, og spørsmålet om i hvilken grad og overfor hvem vil ha betydning for å avgjøre om råderetten var eksklusiv. Om resultatet er at for eksempel jorddrotten hadde eksklusiv råderett over ressurser som hørte til innafor bygsellandet, vil en likhet med skattelandene bli langt mindre og en likhet med de agrare bygslene tilsvarende større.

Styrkeforholdet mellom jorddrott og leilending i agrare bygslere har variert, blant annet styrt av etterspørselen etter jord. Et forhold som illustrerer styrkeforholdet, har vært opplatingsretten og graden av arvefeste. En analyse av hvordan dette forholdt seg for de samiske bygslene vil muliggjøre en kontrasterende og distanserende sammenlikning med agrare bygslere. Igjen blir dette gjort ved å ta utgangspunkt i kildene for å analysere graden av samisk kontrollert arvefeste, opplatingsrett og råderett over ressurser. Som påpekt i 2.3.2 er komparasjonen i kapittel 4 trinnvis og akkumulerende, og dessuten systematisk og hele tiden i tett sammenheng med kildene. Dette betyr at komparasjonen og analysen også frambringer problemstillinger knytta til de samiske bygslene og forsøk på svar.

Komparasjonen og analysen leder fram mot spørsmålet om økonomisk motivasjon. Igjen er perspektivet samisk gjennom spørsmålet om hvorfor de samiske bygslerne godtok de avgiftene som bygslene innebar. Svaret som gis, framkommer ved sammenlikning av de samiske bygslernes utgiftene med de agrare leilendingenes utgifter, og ved sammenlikning av de mulige inntektene og utgiftene de samiske bygslerne hadde. Dette er mulig ved å bruke metodeknippet på kildematerialet for avhandlinga for å få data til en komparasjon med litteratur om de agrare bygslene.

Det som analysen i kapittel 4 frambringer som karakteristiske trekk ved bygsellandene gjør det mulige å se likheter med og forskjellene fra de agrare bygslene. Det muliggjør også en sammenligning med finneodelen i slutten av kapitlet. Dette bringer abstraksjonsnivået i komparasjonen noe høyere ved at to geografisk adskilte fenomener sammenliknes, og ved at det diakrone perspektivet kommer tydeligere til syne. Sammenlikninga med finneodel underbygger også at det er mer nærliggende å forsøke sammenlikning mellom bygslar og skatteland. De lå side om side, var samtidige og oppfatta som parallelle i lappekodisillen.

Analysen i kapittel 5 handler om skattelandene og komparasjonen med bygslene. Som påpekt er det vesentlig å avgjøre om objekter faktisk er sammenlignbare. Første del av kapittel 5 analyserer derfor grundig om Vapstebyn og Ranbyn hadde en inndeling i skatteland 1690-1800 som er sammenlignbar med norske bygslar i samme periode. Her sammenliknes spesielt oppfatninga av at Ranbyn ikke hadde en oppdeling i skatteland på 1700-tallet med kildeopplysninger fra norsk side, altså sammenlikning med prøvende hensikt. Om Ranbyn var uten en slik landinndeling vil det komplisere en eventuell sammenlikning mellom skatteland og bygslar.

Deretter brukes en sammenliknende analyse på aktørnivå av data fra kildematerialet fra svensk og norsk side i Raane og Vaapste angående områder som etter 1751 ble delt av grensa. Hensikten er å finne ut hvordan land og personer var knytta sammen eller ikke. Dette er en analyse med en kontrasterende og distanserende hensikt, og den er også til en viss grad diakron fordi den i ett tilfelle delvis kan sammenlikne et område i to forskjellige tidsrom på 1700-tallet. Denne innledende analysen og sammenlikningene bidrar også til avhandlingas heuristiske hensikt, og prøver fundamentet for at en komparasjon av funnene om bygslene fra kapittel 4 med litteraturbaserte data om skattelandene er en gyldig komparasjon. Til slutt i kapitlet sammenliknes resultatet av denne komparasjonen med deler av lappekodisillen, noe som igjen hever abstraksjonsnivået noe.

I avslutningskapitlet drøftes ulike perspektiver også komparativt og det legges opp til et høyere abstraksjonsnivå med referanse til motsetningsparene valg-tvang, og særlig eie-leie og det diakrone perspektivet som ligger i disse parene. Det poengteres at dikotomien eie-leie kan analyseres og fortolkes ulikt ut fra hvilket perspektiv man

anlegger, og ulike tolkninger skisseres. Komparasjonen av bygslene med skatteland, og finneodel, påpeker overordna likheter i integrasjonen av disse fenomenene i kongemaktenes og statenes rettsorden, og maktperspektivet som Lundmark påpeker (2.2.5), løftes fram. Slik heves abstraksjonsnivået og generaliseringen til slutt.

2.3.4 Fortellingene om bygslene

Selve skriveprosessen og valgene som blir gjort om framstillingsform og struktur har sin egen føring på forståelsen. Dette er også en del av metodeknippet. Selv om avhandlinga også har en analytisk framstillingsform, er den et narrativ eller en fortelling om bygselphenomenet. Som et forenklet eksempel kan man si at bygsler og skatteland hos Ræstad har blitt forstått innenfor et narrativ om samisk primitivitet; samer kjente ikke til eiendom. Et annet narrativ man kan tenke seg er at samisk kultur, som en positiv motsats til den norske, var kollektiv og nærmest egalitær. Begge legger føringer på hvordan man vil fortolke kildene. Dette gir utfordringer både knytta til fortolkning og metode, og er en kjent problemstilling for eksempel i sammenheng med intervjumetode.²¹³ Mitt narrativ forsøker å gi vekt til samisk agens og samisk rettskultur og derigjennom et samisk perspektiv.

I mitt arbeid er narrasjon en del av metodeknippet for å systematisere og framføre fortolkninga av kildene. Catherine K. Riessman presenterer en innsiktsfull forståelse av hvordan forskeren lager fortellinger, eller narrativer, og hvor mangfoldig alt er, som hører til under betegnelsen narrativ metode og narrativitet.²¹⁴ Jeg er orientert imot det som Tor Egil Førland skisserer som historiefagets orientering mot narrativitet; den bevisste bruken av narrasjon som konstruksjonen av en meningsfull fortelling om et fenomen.²¹⁵ Altså bruker jeg narrasjon for å skape mening.

Riessmann behandler også dette temaet. Blant annet påpeker Riessman hvordan en forsker ikke har direkte tilgang til en annens erfaring, men man må forholde seg til

²¹³ Gudmundsdottir 1996: 293-306.

²¹⁴ Riessman 2008

²¹⁵ Førland 2013: 355-370

et materiale konstruert av mennesker som stod i en kontekst, skrev for et publikum og faktisk også i dokumenter konstruerte en kausal sammenheng. Det åpner opp for en kritisk tilnærming både til bygselbrevene og kildene i seg sjøl, men også til de narrative de allerede står i og forstås ut fra. Jeg er allerede også innafor ett eller flere narrativer, og må forholde meg til dem. For meg er ideen om motnarrativ viktig i betydninga av å være kritisk til de eksisterende narrative om bygslene.²¹⁶

Narrativitet spiller to roller i denne avhandlinga, ordne materialet og synliggjøre forståelsen. For det første vil skapelsen av et narrativ omkring bygselphenomenet være et viktig grep for å skape mening av materialet og analysene. Altså rett og slett en måte å bringe sammenheng til stoffet. Narrativitet skjer ikke til slutt, men hele tiden. Forsøk på å forstå er en narrativ prosess der jeg hele tiden søker å sette databitene inn i en meningsfull rekkefølge og sammenheng, og derfor en del av metodeknippet.

2.4 Kapittelavslutning

Sammendratt har jeg i dette kapitlet forsøkt å få synliggjort en utvikling og et resonnement om metode forankra i teoretiske poenger og sentrale begreper. Den teoretiske drøftinga brukte forskningsetikk som en inngang til å drøfte forskerrollen knytta til avhandlingas tema. Som norsk forsker er dette viktig i arbeidet med samisk historie og forskerens fortolkningsposisjon. Drøftinga tok også opp sentrale sider ved urfolksmetodologi og historiefaget, og begrunner hvorfor avhandlinga legger vekt på en samisk kontekst for å analysere de samiske bygslene. Den teoretiske drøftinga tas med inn i drøfting og klargjøring av sentrale begreper. Deretter operasjonaliseres den teoretiske drøftinga i begrunnelsen av metodevalg. Forskningsetikk, behovet for en kritisk fortolkningsposisjon og innsikter fra urfolksmetodologi brukes for å utvikle metode. Dette resonnementet munner ut i et situert metodeknippe som må kunne håndtere ulike perspektiver. Situert metode, altså en metode tilpassa forskningsprosjektet og utviklinga i forskningsprosjektet, er i samsvar med

²¹⁶ Riessman 2008: 145–153

urfolksmetodologiske prinsipper. Det samme gjelder bruken av et metodeknippe og ikke bare en singular metode. Metodeknippet må ivareta forskningsetiske prinsipper, og det må håndtere og skape ulike former fortolkningsposisjoner i tråd med urfolksmetodologiske argumenter og prinsipper i kvalitativ metode. Sentralt i metodeknippet er bruken av komparasjon, aktørfokus, bevisste perspektivskifter, elementer fra forankra teori og et narrativ som vektlegger samisk agens og samisk rettskultur.

Denne metodebruken er ikke lineær, altså ikke steg for steg der den ene metoden følger den annen. Utviklinga og bruken av metodeknippet blir nærmest selvfølgelig som den metaforen som gjenkjennes både fra hermeneutikk og kvalitativ metode, nemlig spiralen. Vekselvirkningen mellom forsker, metodeknippe, data og resultat er en stadig pågående prosess der forskeren akkumulerer, reviderer, skaper og forkaster innsikter, altså slik som for eksempel forankra teori legger opp til. Målet er å forsøke å nå en grundigere, mer mangfoldig og aktørforankra forståelse av bygsselfenomenet som er så åpen at andre ved å lese det jeg skriver, kan skjønne fortolkninga, utsette det for kritikk og etterprøve.²¹⁷ Det er dette målet som ideelt har styrt arbeidsgangen og gangen i framstillinga.

Kapittel 3, det neste kapitlet, vil framheve samisk kontekst i en større sammenheng og utforske eksistensen av samisk handlingsrom, noe som ikke bare er en naturlig følge av problemstillinga, men også er en naturlig følge av drøftingene i dette kapitlet. Dette er ment å skape et annerledes perspektiv og en annerledes start på narrativet enn for eksempel om perspektivet var historien om bygsler innafor rammen av norsk suverenitet. Kapittel 3 legger slik grunnlaget for kapittel 4, 5 og 6.

²¹⁷ Ryghaug 2002: 303-327

3 Samisk allmue, myndigheter og «vore folck»

Kapitlet skal analysere og svare på spørsmålene fra 1.3.5 om hvorvidt det var et samisk handlingsrom og en samisk sammenheng som ble avgrenset av kongemaktenes ekspansjon i perioden 1690 – 1800. Kapittelittelen spiller på at det var en samisk befolkning, allmue, som ofte forholdt seg til to myndigheter, kongemakter, og som hadde nabofolk som myndighetene så på som mer sine folk enn den samiske befolkninga (3.3).

For å nærme seg et svar på spørsmåla fra 1.3.5 vil det bli lagt vekt på å beskrive og analysere både den etniske variasjonen, interetniske og intraetniske forhold, og sambandet mellom myndigheter og samer for å få fram både relevante trekk ved det samiske samfunnet og undersøke eksistensen av et handlingsrom som den samiske befolkninga hadde og brukte. Derfor favner dette kapitlet videre ved å ta med forhold som ikke direkte henger sammen med bygslene, slik som religion og misjon, men som er viktige for å sette bygslene i et større perspektiv, og blant annet for å se grunnen til at bygslene ble satt i sammenheng med misjonsvirksomheta i tidligere framstillinger (1.3.3). Et annet viktig moment i kapitlet er å framheve et samisk agens- og aktørperspektiv ikke bare knytta til bygslene, og vise samisk nærvær med tanke på hvordan nærvær og fravær har vist seg i kildene (2.3.1). Videre er det viktig å få fram de endringene som skjedde i løpet av 1700-tallet med hensyn til for eksempel religion og riksgrense, og som påvirka handlingsrommet. I kapitlet nyanseres også forholdene mellom de etniske gruppene, som ellers kunne ha framstått som nokså uensartet svart – hvitt.

Et annet hovedpoeng ved kapitlet er å forsøke på en perspektivendring, slik som påpekt i kapittel 2. Det blir lett utilsikta slik at et norsk og svensk perspektiv eller kontekst legger føringer på fortolkinga, om man ikke kritisk velger et annet

perspektiv.²¹⁸ Kapittelet er videre ment som en klargjøring av forhold og sammenhenger som har spilt en rolle i fortolkningsarbeidet, selv om det ikke alltid direkte er uttalt i kapittel 4 og 5. For eksempel refereres det i kapittel 4 og 5 til vestlige områder, eller områder utafor Vaapste og Raane uten å gå i større detalj. Videre nevnes der også bygdesamer og norsk nybygging uten at dette får større oppmerksomhet. Dette gis mer oppmerksomhet her, og nyanseres.

3.1 Samisk samfunn fra kyst til kyst

Mellom 1690 og 1800 dekket det samiske bosettingsområdet som Raane og Vaapste var en del av, området fra kysten ved Atlanterhavet til Bottenvikens kyst. Det dreide seg om mange ulike næringstilpasninger og næringskombinasjoner. Mellom 1690–1800 kom flere endringer; etniske, demografiske, religiøse, politiske og økonomiske, og de kom ikke over natten, men utviklet seg over hele perioden uten store brudd. Det finnes ingen sikre tall for størrelsen på den samiske befolkninga både på grunn av den store mobiliteten og fordi folketellinger og manntall i svært varierende grad avspeiler samisk befolkning. Allikevel kan man gå ut fra at samene totalt sett var en minoritet i hvert fall på Helgeland.

3.1.1 Samisk land

I Raane og Vaapste, som avhandlinga først og fremst omhandler, var det større områder med utelukkende samisk bosetting 1690–1800. Før 1700 var det i Umeå lappmark bare rundt Suorssá/ Sorsele og Liksjoe/ Lycksele at det var annen bosetning, og den var knytta til disse stedene som kirkesteder.²¹⁹ Først sørøst for Umeå lappmark ved Bottenviken var den nærmeste byen; Upmeje/ Umeå som hadde hatt bystatus tilbake til begynnelsen av 1600-tallet.²²⁰ I vest, på Helgeland, var det ingen by eller tettsteder.

²¹⁸ Sem 2017

²¹⁹ Norstedt 2011: 49–50

²²⁰ Villstrand 2011: 425

Figur 3-1. Kart over Rana tegnet av misjonær Aron Norman i 1742. Øst er opp på kartet, og nord er mot venstre. Sjøl om gjengivelsen er uklar på grunn av målestokken, sees de generelle trekkene. Kartet har Ranafjorden nederst. Dagens riksgrense er omtrent midt på kartet, men ingen riksgrense er antyda på kartet. Det mørkere feltet øverst er de skogssamiske skogene. Teksten under dette feltet lyder: «Her begynnder den store granschoug som rekker alt til Sveriges bøygd». Gangveier er markert som prikkete linjer, elvenes farbarhet og vadbarhet er angitt og samiske boplasser, «Lappe Leye», er markert med trekanttegn for gåetie, gamme. Misjonæren var østover og i fjellene om sommeren, og var sannsynligvis en av få norske myndighetsrepresentanter som jevnlig var i de indre samiske områdene i Raane og Vaapste, og visste hvor samiske boplasser lå. Norman kunne antakelig også samisk, som andre misjonærer. Allikevel har kartet den største detaljrikdommen nært Ranabygdene med navn, kirker og gårder. Alt er på norsk, og på kartet ser kjennskapen til landet og innbyggerne ut til å tape seg mot øst. (Fotografi av original hos Riksarkivet, Grensearkivet)

Vest for Umeå lappmark var det ryddet gård av nordmenn i Aarborte/ Hattfjelldal på slutten av 1600-tallet, og det skulle gå nesten 100 år før det ble ryddet flere gårder i samme område.²²¹ Ved Reevhtse/ Røssvatnet var det før 1730 kommet norske gårdbrukere, blant annet i Kruvhtege/ Krutå, som ga en tvistesak på lappetinget i Vefsn i 1730.²²² I Rana fjerding vokste gårdsbosettinga og dermed den hovedsakelige norske bosettinga innover fra Ranafjorden allerede på 1600-tallet. Rundt 1750 var flere gårder ryddet nokså langt oppover dalene, slik som Dunderland.²²³ Blant gårdsrydderne var også samer, og sannsynligvis ble flere av de øverste gårdene ble tatt opp av samer.²²⁴ I 1784 fortelles at de øverste gårdene på Dunderland og Krogstrand i Dunndaravuobme/ Dunderlandsdalen nylig var ryddet av samer.²²⁵ Også i øst ble flere og flere gårder ryddet innover i landet, også av samer, slik at rundt år 1800 var denne østlige gårdsbosettinga nådd utkanten av Vapstebyn og områdene ved Stuora Ubmeje/ Storuman.²²⁶

Den samiske befolkninga i disse indre områdene hadde en økonomi basert på primærnæring uten gårdsbruk før gårdsbosettinga ble vanlig. Det vil si at de høstet og sanket vegetabiliske ressurser, hadde båter og fisket i sjøer og elver med snøre, not og garn, drev jakt og fangst på en rekke arter og på ulike måter og de hadde tamrein som både sørget for transport, melkeprodukter, kjøtt og skinn. Dessuten var de med i byttehandel og markedshandel med sine egne produkter.

Bosettinga var mobil, men ikke tilfeldig. Det vil si at man flyttet på seg ut fra hvilke ressurser man skulle dra nytte av, hvilke behov husholdet hadde og årstidenes skiftninger. Innafor disse rammene hadde man boplasser man skifta mellom. Dessuten måtte man forholde seg til naboenes land, og de grenser som fantes. Som en del av dette var reindrifta sentral, fordi reinens behov influerte mange av valgene man måtte

²²¹ Jacobsen 2001: 14, 19

²²² SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0008: Tingbok 9, 1730-1734, s. 36b-37a

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350870>

²²³ Coldevin 1965: 59–61

²²⁴ Coldevin 1965: 64

²²⁵ Coldevin 1965: 232

²²⁶ Norstedt 2011: 49–50

ta. Blant annet er det klart, for eksempel fra lappetingene og Schnitlers avhør, at hovedmønsteret var at man om høsten flyttet østover med de store elvene som Upmejejeanoë/ Umeälven og Vidduoljiennuo/ Vindelälven, og så returnerte vestover på våren. Flyttingene østover medførte også adgang til markeder og handel, noe som var vesentlig og som var lettest å få til på vinterføre.²²⁷ Dessuten var det fremdeles ved 1600-tallets slutt vanlig med villreinjakt i de østligere områdene, der den ennå da forekom og også forekom på 1700-tallet. Denne jakta ble lettest gjort på vinteren.²²⁸ Det betyr at det ikke bare var vinterbeitene med rein som motiverte for flyttinger østover. Om sommeren hadde man kortere vei til markedene ved fjordene i vest fra sommerlandet, men ikke like lettvind reiseføre som på vinteren. Sommeren var dessuten en svært travel tid. Man kunne også velge å flytte vestover og mot atlantehavskysten om vinteren, eller bli igjen i sitt land over vinteren mens man sendte eventuelle rein med andre som skulle foreta vinterflytting (5.2.1). Anna Tomasdatter sin familiehistorie viser gjennom søsknens dåp at de veksla mellom områder ved Aagkelejaevrie/ Akersvatnet i sommerhalvåret og områder ved eller i retning av Suorssá/ Sorsele eller Liksjoe/ Lycksele om vinteren, eller var i Norge.²²⁹ Hun fortalte sjøl at hennes familie også av og til flyttet fra traktene ved Aagkelejaevrie/ Akersvatnet og vestover om vinteren. Da flytta de til Bardalstraktene og Selhornet ved Ranafjorden, eller Baddalenvaerie og Sælovuernie som hun kalte det. Der i området drev de også rypejakt for salg.²³⁰ De fisket leilighetsvis på sjøisen på de stedene i Ranafjorden som frøs til.²³¹

Raane og Vaapste omfattet Ranbyn og Vapstebyn, og øst for dem lå Granbyn og Umbyn. Granbyn og Umbyn ble på slutten av 1600-tallet og på 1700-tallet regnet som skogssamebyer. Noe av grunnen til denne betegnelsen er geografi og økologi

²²⁷ Hansen og Schmidt 1985: 10

²²⁸ Norstedt 2011: 38

²²⁹ http://sijtjarng.no/sorsamiskeslekter/vefslapkkk/sida1/h____1bb.htm

²³⁰ Nedtegnelser etter Anna Tomasdatter (1751 – 1831). Umeå universitetsbibliotek. Phebe Fjellstöm Håndskrift 106. J. A. Nensén avskrifter. 106:87. (Nensén 6/40 s. 182).

²³¹ Nedtegnelser etter Anna Tomasdatter (1751 – 1831). Umeå universitetsbibliotek. Phebe Fjellstöm Håndskrift 106. J. A. Nensén avskrifter. 106:86. (Nensén 6/40 s. 194).

siden de to byene lå i skoglandet. Skogssamebyene var også inndelt i skatteland, og var i hovedsak dominert av ett hushold, i hvert fall på 1600-tallet.²³²

Skogssameøkonomien var i stor grad basert på fiske og inndeling av land ser ut til å ha hatt sin basis i fiskeressurser.²³³ Man høstet også av andre ressurser og jakta blant annet på villrein, og drev i mindre grad tamreinhold.²³⁴ Dette betød også at man sjeldnere flytta ut av sine skatteland. Skogssameøkonomien endra seg fra slutten av 1600-tallet og inn på 1700-tallet i retning av mer vekt på reindrift slik at reindriften tok over som økonomisk basis i løpet av 1700-tallet.²³⁵ Fra Schnitlers forhør i 1742 vet vi at når fjellsamene fra Vaapste og Raane var i skoglandet på vinterbeite med sin rein, betalte de beiteavgift til eieren av skogsskattelandet.

3.1.2 Det fleretniske landet

Mens det i Umeå lappmark 1690–1700 var relativt langt mellom Vaapste og Raane og den svenske bondebygden, og få om noen gårder før man kom til bondebygden utafor lappmarken, var det på norsk side, på Helgeland, ingen lappmark. Geografien, med fjorder og dalganger og relativt kort avstand mellom kyst og høgfjell, gjorde grensen mellom samisk og norsk bosetting annerledes og vanskelig å definere. Norsk bosetting var i hovedsak langs kysten, i fjordene og i dalene, og var på frammarsj. Samer fra de indre strøka i Raane og Vaapste brukte også områdene til vinterbeite for sine rein. Samtidig var det andre samer som brukte områdene og i større grad bodde side om side med nordmenn. I norsk historisk sammenheng er begrepene fjellsame, sjøsame og bygdesame etablerte begreper. Samtidig må man huske på at kategoriseringa i samtida sannsynligvis var flytende. I kildene møter vi disse vestlige samene beskrevet med ulike betegnelser, og begrepene kan av og til synes uklare og vanskelig å avgrense mot hverandre. Eksempler på begrepene som brukes er *fjellapp*, *finn*, *markefinn*, *bygdefinn* og *beggfinn*, og Anna Tomasdotter brukte også begrepet *duvven saemieh* for å betegne

²³² Norstedt 2018: 29

²³³ Norstedt 2018: 109

²³⁴ Norstedt 2011: 36–41

²³⁵ Norstedt 2018: 109

samer som var langt fra de indre strøkene og den gruppa hun tydeligvis mente hun tilhørte; reinlappene eller fjellappene.²³⁶

Som nevnt i 1.3.1 kom det på slutten av 1500-tallet inn finneleidang fra to gårder i Nesna fjerding (ytterst i Ranafjorden), noe som reflekterer ei sjøsamisk befolkning som kanskje hadde finneodel. Tidligere lensregnskap for 1567 har opplysninger om leidang fra sjøsamere (finner) også i Rødø fjerding, altså like nord for Ranafjorden. Rundt 1720 var det 11 sjøsamefamilier i Rødøy (Rødøy, Meløy, Lurøy).²³⁷ I 1730 ble det foreslått at det skulle være en skolemester i Rødøy som skulle lære samisk, men i 1774 mente biskopen at siden samene i Rødøy var så fåtallige og uansett kunne norsk, var det ikke var nødvendig for prestene å kunne samisk.²³⁸ Dette viser at det på 1700-tallet var ei sjøsamisk befolkning i dette området nord på Helgeland med røtter tilbake til 1500-tallet. Lokalhistoriske arbeider har støtta dette, blant annet gjennom å vise at Konsvikbygda var et kjerneområde for sjøsamisk bosetting i Lurøy på 1700-tallet, der sjøsamene etter hvert ryddet gårdsbruk. De levde av jordbruk og fiske, håndverk, jakt og fangst. Disse sjøsamene blir etter hvert på 1800-tallet ikke kategorisert som samer i kildene, men som nordmenn. Dette er sannsynligvis uttrykk for en assimilasjonsprosess.²³⁹

Folketellinga i 1801 identifiserer få samer på Helgelandskysten, men i Alstahaug midt på Helgelandskysten er noen få personer og familier registrert som samer, eller lapper, som for eksempel en husmannsfamilie under gården Hestad.²⁴⁰ Ingen av dem som er betegna lapper i 1801-tellinga for Alstahaug, er oppgitt å være reindriftssamer ved at de for eksempel knyttes til fjellet eller til å ha rein. Etnonymet som er brukt, lap, kan problematiseres fordi det ofte ble brukt til å skille lapper og finner, altså reindriftssamer og andre samer, men siden de tydeligvis var bofaste, kan

²³⁶ *Tevve(n) same* i manuskriptet.

²³⁷ Elsvatn 2011: 357.

²³⁸ Hutchinson 1997: 303.

²³⁹ Hutchinson 1997: 239; Bang 2007: 42-50.

²⁴⁰ RA, Folketelling 1801 for 1820P Alstahaug prestegjeld, 1801, s. 125b-126a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/ft20090807310318>

denne samiske husmannsfamilien og de andre samene 1801-tellinga i Alstahaug ha vært sjøsamer.

Selv om ulike kilder og alminnelig bruk i litteratur har gjort begrepet bygdesame vanlig, er grenseoppgangen mellom sjøsamer og bygdesamer uklar. I Anna Tomasdotters beskrivelse av dem hun kalte beggfinna, er det opplysninger som passer både til å gruppere dem som sjøsamer og bygdesamer. Blant annet livnærte de seg av å flå hester, hunder og katter, noe som har blitt regna som en typisk bygdesamisk økonomisk nisje.²⁴¹ I et brev beskrev misjonær Morten Sommer i 1732 samene i Rana, og oppga at om lag to tredjedeler av dem var fjellsamer, og resten var betegna enten markesamer eller bygdesamer. Markesamene var veldig få og hadde noe i fjellet og noe i bygden å leve av, mens bygdesamene mer beskrives som omflyttende løsarbeidere som levde av lønnet arbeid hos nordmenn.²⁴² Med Sommers bruk av begrepet markesamer (*Marke Lapper*), dukker ytterligere problemer med kategoriseringa opp, men som ikke skal drøftes i større grad her i denne oversikten. Sommer bruker da heller ikke begrepet mer enn et par ganger. I 1789 gjorde sognepresten i Rana en redegjørelse til biskopen og fortalte at det da var 24 bygdesamiske familier som benyttet seg av skolen på Ånes ved Måehvie/ Mo i Rana, og nesten alle var beskrevet som fattige. De levde av å arbeide for bygdefolket.²⁴³ Folketellinga fra 1801 har for Vefsn sin del en egen gruppering av samer til sist i tellingslista under overskrifta *Hatfieldals og Bøygdens Lapper*, der altså begrepet *Bøygdens Lapper* må tilsvare bygdesamer.²⁴⁴ Bygdesamene i denne tellingslista er betegna som husmannsfamilier, for eksempel med 3 familier i Mosåsen ved dagens Mussere/ Mosjøen.²⁴⁵ Mosåsen var et sentralt bygdesamisk bosettingsområde med

²⁴¹ Nedtegnelser etter Anna Tomasdotter (1751 – 1831). Uppsala universitetsbibliotek, Kyrkoherdens i Dorotea församling Jonas A. Nenséns anteckningar och samlingar, I. s. 259. <https://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0268&pid=alvin-record:16240>

²⁴² SAT, A-0968, Nidaros biskop, G – pakkesaker, L 0247, 0005 innberetning om lappene i Rana 28.6.1732

²⁴³ Elsvatn 2011: 354

²⁴⁴ RA, Folketelling 1801 for 1824P Vefsn prestegjeld, 1801, s. 103b-104a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/ft20090807310297>

²⁴⁵ RA, Folketelling 1801 for 1824P Vefsn prestegjeld, 1801, s. 105b-106a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/ft20090807310299>

flere småbruk. I et skifte derfra fra i 1829 nevnes 12 rein og to nordlandsbåter, noe som sammen med jordbruket på husmannsplassene forteller om variasjon i livberginga. Ut over på 1800 forsvinner bygdesamene fra kildene.²⁴⁶

Det var også reindrift i de områdene vest for Raane og Vaapste der den norske bebyggelsen og befolkninga dominerte.²⁴⁷ Som allerede nevnt var det dem fra de indre områdene i Raane og Vaapste som flyttet vestover på vinterbeite med rein i stedet for østover. Anna Tomasdotter nevnte også at sjøsamene (beggfinnan) hadde rein som de ikke flyttet østover om vinteren. Anna Tomasdotter fortalte også at ei gruppe samer, *finnan*, sendte sin rein med fjellsamene om høsten og forble i Norge.²⁴⁸ Slik sett tegner det seg et sammensatt bilde av reinholdet i det samiske samfunnet i vest, og det kompliserer kategoriseringa. En sak fra Brønnøy bygdeting i 1737 viser også reindrift i vest gjennom en reintjuverisak. Den krangelen som hadde resultert i rettsaken, foregikk i Velfjorden i Njaarke våren 1737.²⁴⁹ I et referat fra en bispevisitas i Brønnøy sommeren 1734 skrives det at samene (lappene) i *Brøndøens fiede* oppholdt seg nærmere Vefsn, og derfor lettest kunne betjenes av misjonæren der.²⁵⁰ Om man leser denne opplysningen i forhold til årstida, altså at de er nærmest Vefsn om sommeren, sammen med at misjonærene dro opp i fjellene om sommeren, sammenfaller dette med det senere godt kjente reindriftsmønsteret der man var i de kystnære høg fjella i Njaarke med reinen om sommeren og flytta ut på kysten om vinteren. I en leiermålssak som kom for bygdetinget i Rana i april 1723, kom det fram at den kvinnelige tiltalte i desember 1722 alene hadde gjett rein og hatt boplass i områdene ved Langvatnet i Rana.²⁵¹ Dette betyr at hun var i dette området på vinteren med rein. Flere samiske

²⁴⁶ Elsvatn 2011: 360.

²⁴⁷ Elstad & Hutchinson 2015: 136

²⁴⁸ Nedtegnelser etter Anna Tomasdotter (1751 – 1831). Uppsala universitetsbibliotek, Kyrkoherdens i Dorotea församling Jonas A. Nenséns anteckningar och samlingar, I. s. 259. <https://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0268&pid=alvin-record:16240>

²⁴⁹ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0009: Tingbok 10, 1734-1739, s. 302b-303a

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427360306>

²⁵⁰ SAT, A-0968 Nidaros biskop, F. – Protokoller, L0001 Visitasprotokoll 1732 – 1770, visitas i Brønnø 30. juli – 1. august 1734

²⁵¹ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0005: Tingbok 6, 1717-1723, s. 323b-324a

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350322>

vitner hadde også vært i områdene samtidig med henne. Disse eksemplene viser at det var et variert reinhold i vest, og en reindrift som ikke nødvendigvis var kobla på den østvendte flyttinga. Sett sammen med opplysningene om fjellsamene, bygdesamene og sjøsamene viser dette at en klar kategorisering med tre samegrupper i disse områdene i vest er vanskelig, og helhetlig er det også åpenbart at en klar avgrensning mot Raane og Vaapste heller ikke er mulig. Denne variasjonen i reindriften samsvarer ellers veldig godt med Johan Albert Kalstads beskrivelse av sjøsamisk (kystsamisk) reindrift i Nordre Nordland i nyere tid. Kalstad beskriver fire forskjellige geografisk avgrensede årssykluser i reindriften; en østlig i skogslandet, en midtre med lange flyttinger mellom sommerbeite i grensefjella og vinterbeite i øst og to vestlige. De vestlige var på vinterbeite med rein på de vestlige kystflatene og på sommerbeite enten i de kystnære høyfjella eller høyfjellene lenger øst.²⁵² Det ser ut til at det samme mønsteret eksisterte på Helgeland på 1690–1800, men det har gitt et veldig svakt avtrykk i kildene.

I perioden 1690–1800 var det totale folketallet i økning. Den svenske og den norske gårdsbosettinga vokste langs begge kystene og innover og oppover landet med kongemaktens velvilje i ryggen. På nordkysten av Helgeland var det en tilflytting til Rødøy og områdene der av samer fra Rana og områdene lenger øst som tok opp rydningsbruk omtrent fra 1730-tallet av.²⁵³ Dette kan kanskje settes i sammenheng med den framrykkende gårdsryddinga, befolkningsøkning og ressurskonkurransen. Anna Tomasdotter fortalte at fattige samer fra Umeå lappmark kom over til Norge for å slå seg ned. Grunnen til den samiske fattigdommen sa hun var nybyggerne.²⁵⁴ Hun fortalte også at da hun gifta seg og flytta til Stoerevaerie/ Norra Storfjället (i 1769), var det bare hennes foreldre igjen som drev med rein i Hemnes sogn. Alle de andre

²⁵² Kalstad 1982: 39 – 40.

²⁵³ Hutchinson 1997: 211.

²⁵⁴ Nedtegnelser etter Anna Tomasdotter (1751 – 1831). Uppsala universitetsbibliotek, Kyrkoherdens i Dorotea församling Jonas A. Nenséns anteckningar och samlingar, I. s. 260. <https://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0269&pid=alvin-record:16240>

renlapparne var dødd ut og barna deres var utfattige.²⁵⁵ Dette kan sammenholdes med opplysninger fra tabell 4.2, som både styrker og svekker hennes påstand. Norstedt viser at i løpet av 1700-tallet går den skogsamiske Umbyn i oppløsning, og samer der oppga eller forlot sine skatteland, og gårdbrukere tok over.²⁵⁶ Også samer tok opp gårder, men det generelle bildet er at i perioden 1690–1800 ekspanderte norsk og svensk bosetning. Dette betød mindre areal for den samiske befolkninga. Dette må kunne beskrives som en negativ endring for samenes del.

3.2 Nabofolkene

Svenskene og nordmennene, *laedtieh*, var nabofolkene. Historieskrivinga om vanlige folks kår i Norges og Sveriges historie har generelt dreid seg om disse folkenes historie. Mye er også felles for samisk, norsk og svensk historie, selv om perspektivene kan bli annerledes.

3.2.1 Konflikt om ressurser og land

Både svensker, nordmenn og samers økonomi var 1690–1800 primærnæringsøkonomier med høy grad av sjølbergning. Den store forskjellen var at den spesielle samiske primærnæringsøkonomien ikke var agrar, og den var i mye større grad mobil. Mellom 1690 og 1800 var nordmennene på Helgeland i all hovedsak leilendinger, husmenn eller nyryddere, og var på kysten knytta til fisket. Dette var et samfunn preget av hva man levde av, og de utfordringene en primæringsøkonomi bærer med seg av usikkerhetsfaktorene knytta til klima og vær.²⁵⁷ Også nordmennene og svenskene brukte utmarka rundt gårdene. I Norge var dette ikke en eiendomsrett, men en fortrinnsrett.²⁵⁸ I Sverige var det forskjellige regler i forhold til om man var i eller utafor lappmarken (3.3.3). Når da de aller fleste nordmenn også

²⁵⁵ Nedtegnelser etter Anna Tomasdotter (1751 – 1831). Uppsala universitetsbibliotek, Kyrkoherdens i Dorotea församling Jonas A. Nenséns anteckningar och samlingar, I. s. 249. <https://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0258&pid=alvin-record:16240>

²⁵⁶ Norstedt 2011: 50–51

²⁵⁷ Elstad & Hutchinson 2015: 125

²⁵⁸ Elstad & Hutchinson 2015: 129

var leilendinger eller husmenn, betyr det at spørsmålet om eiendomsrett i dagens forstand for så vidt var uaktuelt mellom folk. Det var tilgangen til ressurser som var viktig og kunne gi konflikt. De konfliktene som var mellom samer og nordmenn på Helgeland på 1700-tallet er lite dokumentert.²⁵⁹ Den dokumentasjonen som finnes, viser allikevel klare konflikter. Povel Resens beretning om sterk samisk motstand mot nybyggere i indre deler av Vaapste i 1706 (4.2.1) viser åpen konflikt.²⁶⁰ Når amtmanden utstedte en forordning som forbød bønder å trenge seg inn på innlandsfiske og neverflekking for salg i 1728 (3.2.1), viser også det en klar ressurskonflikt.²⁶¹ Samenes klage på lappetinget i Rana 1730 om de «ble trøchede» av bøndene i sine tidligere eksklusivt samiske områder reflekterer også det samme og en konflikt om areal.²⁶² Da klaget fjellappene på inntreng på deres områder fra bøndene, noe som ifølge samene (fjellappene) tidligere ikke hadde skjedd. Bøndene, som tydeligvis også hadde representanter til stede på lappetinget, svarte med å si at også samene (lappene) gjorde dem skade på deres bygselgrunn. I referatet forklares dette med mangelen på klare grenser mellom lapper og bønder. Tinget beordret så fire samer ledet av lappelensmannen Anders Klemmetsson til å ta rede på og kartlegge alle lappmarkene «[...] som af urgamel alder har ligget til Raens District udi Norges rige, og de kand vide og med æd bekræfte at lappe-mænd deris forfædre som har siddet paa de stæder tilforne, som har samme field og marker da skattet derfor til Norgis Crone [...]».²⁶³ Målsetninga var at undersøkelsen kunne

«[...] tiene til at afværge for fremtiden dend confution og u-skich, som nu paa nogen tid mellem lap og lap er forøvet, i det, at dend ene sige det sit og sine forfædris, og dend anden sit og sine forfædris at have været, men naar nu

²⁵⁹ Elstad & Hutchinson 2015: 141-143

²⁶⁰ Løøv et al 2014: 54–55

²⁶¹ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0007: Tingbok 8, 1726-1730, s. 143b-144a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350714>

²⁶² SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0008: Tingbok 9, 1730-1734, s. 40b-41a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350874>

²⁶³ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0008: Tingbok 9, 1730-1734, s. 41b-42a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350875>

saadan riktig og god oplysning og beskrivelse om alle field, dale, marker, elver og beche Raens district af gl. Tid tilhørig, for dette steds øfrighed og lappernis ombudsmand indkomme, da kand beste ligning skee, hvad marker og fielde nu hvor lappe familie eftter dends storhed kand forundes, og derpaa tage beviis og bøxel-brev hos ombudsmannen, og da kand dereftter en hver sit lands godhed og størrelse best sættis for en hvis aarlig skat eller finde leeding, og ej løbe saa i fleng fra en sted til anden, uden nogen øfrigheds tilladelse [...]».²⁶⁴

Her nevnes for øvrig bygsel som en del av den ordning som i tingreferatet uttrykkes som et nødvendig utkomme av den pålagte undersøkelsen, men den nevnes ikke som en eksisterende ordning man skal bygge videre på, til tross for at avhandlingas kildemateriale viser at bygslene allerede eksisterte. Det som tingreferatet refererte til som en slags hjemmel, var altså at man hadde skattet til Norge. I referatet fra lappetinget framstår samene som aktører på lik linje med nordmennene, og fire av dem med lappelensmannen i spissen får i oppdrag å kartlegge de samiske områdene. Om undersøkelsen ble gjort og rapportert sier kildene ingenting om.

Fra svensk rettgangsmateriale er det flere eksempler på at det kom til rettsak omkring tilgang på jakt, fiske og arealer mellom nybyggere og samiske skattelandseiere. I slike saker var de samiske interessene på vikende front. Bøndene ved Reevhtse/ Røssvatnet imøtegikk forbudet mot neverflekking, og påstod at det var noe samene hadde tatt etter fra dem.²⁶⁵ Gårdbosettinga gikk ikke tilbake, men rykka stadig inn på nye områder. Allikevel er det fra det norske tingrettsmaterialet klart at det er få slike saker som havnet på bygdetingene og at tingene på Helgeland var en arena dominert av nordmenn og norske saker. Generelt er inntrykket for hele perioden 1690–1800 at det ordinære bygdetinget i Vefsn ikke tok opp mange saker som på en eller annen måte angikk den samiske befolkninga, enten med samer som part eller

²⁶⁴ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0008: Tingbok 9, 1730-1734, s. 41b-42a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350875>

²⁶⁵ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0007: Tingbok 8, 1726-1730, s. 235b-236a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350806>

vitne.²⁶⁶ Så vidt det er mulig å bedømme var alle lagrettemennene eller tingrettsmedlemmene på de ordinære vår- og høsttingene i Vefsn hele perioden 1690–1800 nevnt uten etnonym og med kjente gårdsnavn som etternavn. Det er ikke kjent at det mellom 1690 og 1800 i Vefsn var ei samisk gårdsbosetting som det var lenger nord i Salten i de sjøsamiske bygdene, som også var knytta til finneodel. Samisk agrar bosetting kjennes knytta til såkalt bygdesamiske husmannsplasser eller nyrydningsbruk (3.1.2) Med andre ord var tingrettens medlemmer 1690–1800 høyst sannsynlig laedtieh, norske. Mens gjennomgang av skattemanntall for den norske befolkninga var vanlig på bygdetinget, slik som lister over skipper og odelsbønder for eksempel, ble det ikke funnet noe tilsvarende for den samiske befolkninga. Det er også klart at mens norske gårder var matrikulert, skyldsatt og dermed verdsatt, fantes det ingen slik ordning for samisk land.

Sett i denne sammenhengen er ikke det lave antallet samiske saker eller konfliktsaker mellom nordmenn og samer overraskende. En undersøkelse av det totale antallet saker med samisk part eller vitne på bygdetinget i Vefsn er ikke en del av dette prosjektet, men gjennomgangen av referatene har gitt en oversikt bedømt god nok til å si noe om en generell tendens. For hvert tingreferat angående Vefsn har alle saker eller opplysninger blitt notert som angikk samer. Saker med en samisk part som kom for tinget ser ut til typisk å ha vært alvorlige lovbrudd som anklager om drap, og utover på 1700-tallet noen leiermålssaker. Med andre ord ser det ut til at tingbokas referater viser at samene i liten grad søkte til bygdetinget med egne saker eller tvistemål.

Det er vanskelig å gi et tall både fordi dette ikke har blitt undersøkt spesielt, men også fordi saker kommer opp flere ganger. Noen saker framstår som uklare med hensyn til hvem som var parter og vitner, og med hensyn til om saken var en fortsettelse, men i 20-års perioden 1690–1709 ble det bare funnet 2 slike saker som angikk samer. På vårtinget 27. april 1693 ble det nevnt en avdød Thor Find som hadde uoppgjort gjeld, og 22. april 1709 stevnet fogden inn en mann på Anders Nilsen Finds

²⁶⁶ Referatene fra bygsetinget i Rana er ikke gjennomgått på samme måte som for Vefsn, jfr. 1.4.2.

vegne. Dette vil si 2 saker i løpet av 20 år. Mellom 1710 og 1800 var det om lag 24 saker der samer var part eller vitne. Det vil si at det i snitt gikk nesten 4 år mellom hver sak. Selv om dette indikerer en svak økning i forhold til tida 1690–1709, støttes inntrykket av at samene i liten grad søkte bygdetinget, og heller ikke i større grad ble stevnet for tinget.

På høsttinget i Vefsn i 1788 ble det tinglyst to samiske bygsler, uvanlig mange, men til sammenligning ble det på samme ting utstedt 20 bygselsavtaler som angikk gårder, parter i gårder eller husmannsplasser. Nå framgår det ikke av disse hvorvidt noen av dem angikk samer, men i stor grad må altså det som foregikk på tinget ha vært lite knytta til samiske forhold, for i tillegg til tinglysningene var det også andre saker over 19½ sider med referat i tingboka. Den eneste andre saken som angikk samer på høsttinget i 1788 var at samens Torkil Pedersson innkasserte skuddpremie på 2 riksdaler for en bjørn han hadde skutt i Såvsoe/ Susendalen.²⁶⁷ For perioden 1770–1800 ble det i 31 tilfeller utbetalt skuddpenger til samer for nedlagte rovdyr, og det er først og fremst innkassering av skuddpenger som er det jevne samiske innslaget i tingboksreferatene fra Vefsn i disse tretti åra. Skuddpremie betinget at skinnen eller skinnene måtte framvises for tinget før skuddpremien ble utbetalt. For eksempel var det i perioden 1770 til 1800 om lag 30 tilfeller av innkassering av skuddpremie av en eller flere samer for ett eller flere dyr. Dette viser at samene kunne søke tinget eller bruke tinget i den grad det var i deres interesse, altså et uttrykk for samisk agens. De samiske bygslene spesielt og den samiske befolkninga generelt må allikevel ha utgjort svært lite av det tingene handlet om. Bygdetinget var rett og slett en norsk arena og en institusjon for norske saker.

Om tinget reflekterte samfunnslivet generelt i Vefsn fjerding på denne tida, var det samiske samfunnslivet altså svært lite synlig. Nå kan dette selvfølgelig settes i sammenheng med at den samiske befolkninga totalt sett var en minoritet i Vefsn, selv

²⁶⁷ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0013: Tingbok 13, 1745-1749, s. 133b-134a
<https://www.digitalarkivet.no/rg20090427370593>

om det var områder der de var nokså enerådende ennå på slutten av 1700-tallet, som for eksempel Såvsoe/ Susendalen og Burkije/ Børgefjell. Folketellinga fra 1801 viser at om lag 5% av befolkninga i Vefsn var samer, selv om man kan stille flere spørsmålstegn ved representativiteten i folketellinga, og andelen må ansees som en minimumsangivelse. Fraværet på tingene kan også settes i sammenheng med at samene sjøl valgte å holde seg borte, og kanskje heller søkte ting i Liksjøe/ Lycksele, der häradsretten stort sett bestod av samiske domsmenn.²⁶⁸ De kunne også ha løst sakene sjøl, som man har kildeopplysninger om fra Schnitler angående Tydals- og Rørosområdet i Trøndelag.²⁶⁹ Slike samiske institusjoner for konflikthåndtering har på svensk side blitt omtalt som *kåtating*, og representerer samisk rettskultur og muligheten for en viss grad av egen samisk rettsorden.

3.2.2 Stand og status

Det norske og svenske samfunnet var et samfunn der stand, status og kjønn var viktige sosiale kategorier, i tillegg til at slektskap og bygdetilhørighet, på samme måte som det samiske samfunnet hadde liknende kategorier og sosiale systemer gjennom *maadtoe jih laahkoe* (2.2.3), og også sosial ulikhet (4.2.1). Anna Tomasdotter fortalte at hun avlo et frieri fra en bygdesame på grunn av hans lavere stand.²⁷⁰ Da hun senere gifta seg med en annen, ble bryllupet hennes feiret hos nordmenn, som gjorde stor stas på henne fordi hun var en rikmannsdatter.²⁷¹ Slik synes stand å ordne sosiale forhold på tvers av etniske skillelinjer. Det var allikevel en etnisk skillelinje som satte samene ytterst eller nederst i de sosiale kategoriene blant nordmenn. Utvilsomt hadde også samene sin rangerte kategorisering av nordmenn og svensker, *laedtieh*. Dette kjennes

²⁶⁸ Lycksele tingslags häradsrätts arkiv, Domböcker vid ordinarie ting, SE/HLA/1040109/A I a/2 (1729-1739), , tinget i Lycksele 1729, liste over nämdemän. https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/H0000374_00005

²⁶⁹ Nissen & Kvamen 1962: 57

²⁷⁰ Nedtegnelser etter Anna Tomasdotter (1751 – 1831). Uppsala universitetsbibliotek, Kyrkoherdens i Dorotea församling Jonas A. Nenséns anteckningar och samlingar, I. s. 259. <https://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0268&pid=alvin-record:16240>

²⁷¹ Nedtegnelser etter Anna Tomasdotter (1751 – 1831). Uppsala universitetsbibliotek, Kyrkoherdens i Dorotea församling Jonas A. Nenséns anteckningar och samlingar, I. s. 251. <https://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0260&pid=alvin-record:16240>

for eksempel fra Jämtland og Trøndelag tidlig på 1800-tallet.²⁷² Gjennom bevarte språklige spor av i dag kan man også finne det samme. Blant flere alternativer til det nøytrale laedtie finnes ordene *daatje* (negativ betegnelse) og *staelie-njuenie* (stålnese). I daabloe, et samisk brettspill, har de to sidene (motstanderne) i spillet gjerne blitt betegnet *almetjh* (*folk*) og *daatjh* (*flt. av daatje*). Anna Tomasdotter nevnte dette brettspillet, men hun kalte fienden i spillet *karrjil* (karelere), og ikke daatjh.²⁷³

De etniske skillene kan man finne for eksempel i giftermålsmønster, der det ofte var uvanlig med interetniske par, og når det forekom var det gjerne knytta til at den samiske befolkninga hadde tatt opp flere sentrale kulturelle tegn som var felles med laedtieh, for eksempel bosted, klesdrakt og levevei. Rune Bang viser for Lurøy hvordan dette skjedde etter at den samiske befolkninga hadde blitt bofaste på husmannsplasser eller gårdsbruk.²⁷⁴ Anna Tomasdotter fortalte at sjøsamiske menn kombinerte samisk kofte og norsk hatt, og gifta seg med norske kvinner.²⁷⁵

Kirkerommet speilet stand og status. Kvinner og menn var adskilt, og de med lavest status satt bakerst. I kirkerommet i Norge var den samiske befolkninga i hvert fall i de sørlige områdene helst skilt ut med egne sitteplasser, bakerst i kirka.²⁷⁶ De skulle sitte på det som er kjent som *finnbenken*. Det er også kjent at prest og misjonærer kunne ha problemer med å få norske bønder til å stille opp som skyssfolk for dem når de skulle til samekapellet i Aarborte/ Hattfjelldalen, og dette ble i samtida knytta til nordmennenes hatefulle forhold til samer.²⁷⁷ Også kirkegården hadde gjerne et eget felt for de samiske døde; *finnkråa*.²⁷⁸

²⁷² Hermanstrand & Kosmo 2009: 180

²⁷³ Nedtegnelser etter Anna Tomasdotter (1751 – 1831). Uppsala universitetsbibliotek, Kyrkoherdens i Dorotea församling Jonas A. Nenséns anteckningar och samlingar, I. s. 260 – 261. <https://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0269&pid=alvin-record:16240>

²⁷⁴ Bang 2007: 50

²⁷⁵ Nedtegnelser etter Anna Tomasdotter (1751 – 1831). Uppsala universitetsbibliotek, Kyrkoherdens i Dorotea församling Jonas A. Nenséns anteckningar och samlingar, I. s. 259. <https://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0268&pid=alvin-record:16240>

²⁷⁶ Elstad & Hutchinson 2015: 171 – 174; Dunfjeld 2001: 37–40

²⁷⁷ Elstad & Hutchinson 2015: 171–174

²⁷⁸ Svare 1973: 214–215

3.2.3 Sameksistens og samarbeid

Samtidig som det var etniske skiller, konflikter og et ulikt maktforhold mellom samer og de andre, var det også sameksistens, samarbeid, sannsynligvis vennskap og som sagt eksempler på ekteskap. Samiske ungdommer tjente gjerne en periode av livet for norske gårdbrukere. Som Schnitler fikk høre av et vitne i Vefsn i 1742, hadde han i sin ungdom «[...] tiendt hos bønder folck i Raens-Preste giæld om Sommeren, og om Vinteren været hos hans Forældre i Fieldene [...]».²⁷⁹ Et annet av Schnitlers vitner fra Vefsn fortalte at han i sin ungdom hadde «[...] tiendt hos bønder Folck ved Velfjorden i 16 aar [...]». Velfjorden ligger i Njaarke. Vitnet var sønn av en «Bøid-eller Tiggerfinn», men var i 1742 gift i Såvsoe/ Susendalen, hadde bygsel der (10.1.2) og flyttet hver vinter til de svenske lappmarkene, altså til skogssamenes områder.²⁸⁰ Dette illustrerer igjen problemet med kategoriseringa av den samiske befolkninga (3.1.2).

I referatet etter en bispevisitas i Rødøy nevnes den samiske befolkninga der ved kysten og blant dem «[...] nogle unge Finnedrenger tiener hos bønderfolch [...]».²⁸¹ Som allerede nevnt var en del av bygdesamenes økonomi å yte betalte tjenester for resten av bygdas befolkning, og på markedene og ellers var det handel mellom de ulike folkegruppene. Fra den tidligere nevnte forordningen om neverløyping, er det klart at samene handlet med never, som var en etterspurt vare blant annet for takteking.²⁸² Dette støttes gjennom en beretning fra tinget for Umeå lappmark i 1756. Der opplyses det at fleste som var på sommerbeite med rein i fjella mot Norge, dro over til norsk side i noen dager for å handle, og hadde ofte med kløvrein som bar never.²⁸³ En annen vare som stod høyt i kurs hos bøndene, var reinost.

Anna Tomasdotter hadde detaljerte og rike beskrivelser om nordmennenes liv, og refererte til bestemte navngitte personer og gårder, og kunne beskrive talemåter og

²⁷⁹ Qvigstad & Wiklund 1929: 16

²⁸⁰ Qvigstad & Wiklund 1929: 11–13

²⁸¹ SAT, A-0968 Nidaros biskop, F. – Protokoller, L0001 Visitasprotokoll 1732 – 1770, visitas i Rødøy 19. juli – 1734

²⁸² Klausen 2011:197

²⁸³ Qvigstad & Wiklund 1909 bd. 2: 40

matskikker. Bønder hadde sytingsrein i farens reinflokk.²⁸⁴ Familien fikk også hjelp med båtskyss på fjorden i forbindelse med flytting til de vestlige områdene på vinterbeite, og hun kunne fortelle om enkelte nordmenn som faktisk kunne samisk, selv om det ikke var vanlig.²⁸⁵ Det var heller aldri snakk om annet enn at man fikk mat når man kom innom. Hun kunne fortelle at samene kjøpte fisk i de norske bygdene, men ikke sild. Den fikk de nok av som servering på besøk hos bøndene. I følge Nenséns notater sa hun at «[...] [l]apparna älskade Norrmän; för deras glätthet och munterhet [...]».²⁸⁶ Slik har nok Hutchinson en god beskrivelse når han med referanse til Lurøy, Rødøy og Meløy-området bedømmer nordmenns forhold til samene som tvetydig på slutten av 1600-tallet.²⁸⁷ Rimeligvis kan det synes å ha vært gjensidig, og vedvarende på 1700-tallet.

3.3 Myndighetene

Samene på Helgeland forholdt seg i ulik grad til to kongemakter, den svenske og den norske. Samtidig var det nødvendigvis slik at det måtte bli samene i Vaapste og Raane som hadde størst kontakt med begge kongemaktene, og som opptok kongemaktene. De flytta både østover og vestover, og bodde i et statsgrenseløst land som kongemaktene gjerne ville ha kontroll over. Sjøsamene, bygdesamene og skogssamene syntes alle være klart og uomtvistelig innafor sine respektive riker. Nettopp forholdet mellom de to rikene, kongedømmene, hadde vært sentralt før 1690, og var det 1690–1800. Det store nordiske krig ble avslutta i 1720, riksgrensa ble fastlagt rett gjennom Vaapste og Raane i 1751 og den samiske befolkninga måtte velge statsborgerskap.

Myndighetene, eller kongemaktens myndighet, ble representert gjennom embedsmenn og offentlige ombudsmenn; prester, misjonærer, lensmenn,

²⁸⁴ Nedtegnelser etter Anna Tomasdotter (1751 – 1831). Umeå universitetsbibliotek. Phebe Fjellstöm Håndskrift 106. J. A. Nensén avskrifter. 106:86 og 106:87.

²⁸⁵ Nedtegnelser etter Anna Tomasdotter (1751 – 1831). Umeå universitetsbibliotek. Phebe Fjellstöm Håndskrift 106. J. A. Nensén avskrifter. 106:86. (Nensén s. 192).

²⁸⁶ Nedtegnelser etter Anna Tomasdotter (1751 – 1831). Umeå universitetsbibliotek. Phebe Fjellstöm Håndskrift 106. J. A. Nensén avskrifter. 106:86. (Nensén s. 191).

²⁸⁷ Hutchinson 1997: 143

sorenskrivere, fogder og offiserer og amtmann. Allmuen, samene og de andre, kom i varierende grad i kontakt med dem, og myndighetspersonene så på allmuen fra sitt perspektiv. Fra de øvre stender så man noe forskjellig på denne allmuen. I *Nordlands Trompet* hadde ikke samene plass ved det bordet som Petter Dass poetisk samlet «Nordlands bebyggende Mænd» rundt. Samene ble beskrevet sammen med landskapet.²⁸⁸ I *Norges Beskrivelse* fra 1632 beskrives bøndene i Nordland som «vore Folck», til forskjell fra samene.²⁸⁹ Språklig var også avstanden større mellom samene og myndighetene, enn mellom myndighetene og de andre.

3.3.1 Ombudsmenn og embedsmenn

Selv om den sosiale avstanden mellom øvrighet og allmue var stor, kan man tro at avstanden føltes enda større for den samiske allmuen. Allikevel hadde det lenge vært offisielle posisjoner eller ombud også i den samiske befolkninga. De eldste samiske posisjonene som representanter for myndighetene i sine lokalsamfunn var lappelensmannen og lappefogden. Dernest kom legdommerne, lagrettemennene, på tinget, og skolelærere og tolker. Noe unøyaktig kan man kalle disse personene for samiske ombudsmenn, selv om ordet ombud strengt tatt ikke vil dekke alle funksjonene, slik som lærerens.

Helt fra 1500-tallets skatteoppkreving kjennes samiske lensmenn (1.3.1) som var oppnevnt både av svensk og norsk kongemakt i Vaapste og Raane. Den samme tittelen finnes også i de svenske skattelistene fra 1695 og etterpå (tabell 5-1, 5-2), og den brukes i lappekodisillen. Fra 1700-tallets lappeting ser man også at lensmannen forkynte stevninger til rettsaker, ga opplysninger til tinget og foretok undersøkelser. Det er sannsynlig at rollen som lappelensmann kunne sammenlignes med den norske bygdelensmannen. Lappelensmannen hadde skattefrihet så lenge han hadde ombudet. Ved siden av ombudet som lappelensmann, fantes det også ombud som lappefogd og legdommer. Tittelen fogd viser sannsynligvis til en rolle som skatteoppkrever, og selv

²⁸⁸ Elstad & Hutchinson 2015: 148

²⁸⁹ Elstad & Hutchinson 2015: 19

om lensmannen også hadde sin rolle knytta til skatten, var det nok fogden som hadde størst hånd om denne oppgaven.

Legdommer var ikke et ord i samtida. I stedet ble dette ombudet benevnt nemdemann, tolvmann eller laugmann. Vedkommende var medlem av det kollegiet av legmenn som både på norsk og svensk side sammen med en embedsmann utgjorde dommerpanelet på de lokale tingene. I kirkeboka for Vefsn møter vi to av disse titlene på St. Hansaften i 1692. Da var Tomas Jørgensson Lensmand og Nils Olsson Laugmand (lagrettemann) faddere for hvert sitt dåpsbarn.²⁹⁰ Når Nils Olsson Laugmand hadde den tittelen i 1692, kan det tyde på at det forekom samiske lagrettemenn også i Norge så tidlig, uten at det framgår av tingreferatene. Det kan også være at det var i Liksjoe/ Lycksele han var laugmann. I skatteoversikten for Vapstebyn i 1695, altså omtrent samtidig, var Jakob Larsson lensmann i Vapstebyn for svenske myndigheter (tabell 5-1). Dette er et eksempel på at det var to lensmenn i Vaapste, en for norske myndigheter og en for svenske myndigheter. Gjennom lappetingene i Rana framgår det at Jon Jonsson Burfjeld var lappfogd så sent som i 1776, og Østen Andersson Virvand var lensmann i 1792.

Med misjonsvirksomheten kom enda en offisiell stilling, nemlig som lærer. Det var skole for samer både på svensk og norsk side, og i Liksjoe/ Lycksele kom Skytteanska skolan i gang allerede i 1632. I tillegg til de faste lærerne hadde man også i Sverige omreisende lærere, lappkateketer, slik også lappeskolemesterne på norsk side kunne operere. På norsk side kom det i gang skole i Måehvie/ Mo i Rana og Mussere/ Mosjøen rundt 1720. Det var også prester og misjonærer som var aktive i undervisninga i tillegg til læreren. Den samiske læreren var nødvendigvis lese- og skrivekyndig og tospråklig. Læreren var ofte også tolk, og på tingene på norsk side var det enten læreren, fogden eller lensmannen som fungerte som tolk. Slik hadde det samiske samfunnet dobbelt sett med ombudsmenn oppnevnt av hver sin kongemakt.

²⁹⁰ SAT, Ministerialprotokoller, klokkerbøker og fødselsregistre – Nordland, 820/L0280: Ministerialbok nr. 820A01, 1690-1693, s. 69. Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/kb20071004620154>

Dermed hadde de også sine folk i stillinger som ga myndighetskontakt og medvirkning, og som derigjennom også hadde kunnskaper og ferdigheter vedrørende for eksempel rettssystemer. Det er uklart ut fra kildene hvorvidt disse ombudsmennene på norsk side virket i hele det samiske samfunnet i Norge, eller om de hadde sine roller begrensa til Vaapste og Raane, eller det som man også kan kalle Ranbyns og Vapstebyns forlengelse vestover inn i Norge. Det kan se ut som om de samene som bodde lengst vest, som sjøsamene og bygdesamene, gjerne også falt inn under bygdelensmannens domene.

Den samiske befolkningas møte med embedsmennene var i hovedsak i kirka og på tingene. Det hadde vært tingsted i Liksjoe/ Lycksele siden tidlig på 1600-tallet. Allmuen som samla seg der hver januar for ting, kirke og marked, var alt overveiende samisk. De nemdemennene som satt i häradsretten der, var fra begynnelsen alle samer. Selv om den svenske bondeinnvandringa økte på 1700-tallet og den etniske sammensetninga endra også häradsrettens sammensetning, var lenge flertallet av nemdemennene samer. Sannsynligvis hadde også samisk språk en dominerende rolle. Annerledes ser det ut til å ha vært på norsk side. Felles for tingene både på norsk og svensk side var at lederen for tinget var en dansk-norsk eller svensk embedsmann, og på tingene dukket også andre opp; fogden, presten og noen ganger offiserer eller andre embedsmenn.

På de norske lappetingene var det gjerne et sterkt nærvær av embetsfolk, og de første tiåra var det nordmenn som var lagrettemenn. På lappetinget i Rana møtte gjerne også bygdelensmannen, som var nordmann. På lappetinget i Rana i 1749 møtte sognepresten Jens Andreas Parelius, lappemisjonæren Hans Frugaard, godseier Peter Jacob Sverdrup, fogdefullmektig Jens Grønbech, finnelensmannen Paul Jonsson Virvatnet og lappeskolemester Ole Sjursson som tolk. Før sakene ble ført, ble det opplest en forordning fra kong Fredrik 4. skrevet på slottet Fredriksborg 27. september

1746, som advarte samene mot brennevinets *saft* og de tilhørende synder.²⁹¹ Dette viser både kontakten med embedsmenn og ombudsmenn og den fjerne kongemakten, som i dette tilfellet var kongen i København, og beskjeden derfra som ser ut til å ha brukt 2 år på ferden til lappinget i Rana. Tinget reflekterer også hvor viktig den samiske befolkninga var for kirka og misjonen; både prest, misjonær og lappeskolemester var til stede. Allikevel ser tospråklighet ut til å ha vært en samisk kompetanse, siden tolkene var samer.

Den samiske befolkninga allerede kjent med svensk rettsvesen, dokumenter og administrative rutiner. Lappingene var noe nytt for norske myndigheter, men ikke noe særlig nytt for den samiske befolkninga. Den samiske befolkninga, og spesielt de som årlig flytta østover på vinterbeite med reinen, hadde i generasjoner forholdt seg til det svenske tingstedet i Liksjoel/ Lycksele og tingene der i januar hvert år, der det var en samisk tingalmue som en naturlig følge av at majoriteten av befolkninga var samer, og det var en majoritet av samiske lagrettemenn (nämndemänn) inntil svenske nybyggere kom i majoritet. For eksempel var det i 1729 blant annet lagrettemenn både fra Ranbyn og Vapstebyn, noe som betyr at de som møtte på de norske lappingene i 1730 nok var godt kjent med tingprosedyrer.²⁹² Til tross for dette var det norske bønder som den første tiden var lagrettemenn på lappingene. I 1731 og 1732 var en same, Nils Mortensson Lap, lagrettemann på lappinget i Vefsn.²⁹³ Deretter er det en lakune i referatene fram til 1736. I 1736 var alle lagrettemennene på lappinget i Vefsn samer.²⁹⁴ Så var lagrettemennene i Vefsn igjen utelukkende nordmenn. I Rana nevnes de første samiske lagrettemennene i 1748.²⁹⁵ For alle lappingene i Rana fra

²⁹¹ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0014: Tingbok 14, 1749-1753, s. 4

<https://www.digitalarkivet.no/rg20090427380006>

²⁹² Lycksele tingslags häradsrätts arkiv, Domböcker vid ordinarie ting, SE/HLA/1040109/A I a/1 (1729-1736), bildid: H0000413_00004

²⁹³ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0008: Tingbok 9, 1730-1734, s. 75b-76a

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350909>

²⁹⁴ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0009: Tingbok 10, 1734-1739, s. 219b-220a

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427360223>

²⁹⁵ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0013: Tingbok 13, 1745-1749, s. 315b-316a

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427370775>

og med 1759 gjelder at retten består av samiske edsvorne menn, og det er slutt på norske lagrettemenn. Om dem som fungerte i 1759 het det at «[...] samtlige er Eedsorne saakaldede Tolvmænder, ogsaa vel bekiendte det Norske, som svenske Sprog».²⁹⁶ Dette styrker både en tolkning av lappetingene som en norsk affære motivert ut fra myndighetenes behov, og en integrasjon av samiske forhold inn under også den norske kongemakten. Samtidig er også lappetingsreferatene med sine lakuner en kilde til opplysninger om samisk aktører og uttrykk for samisk agens.

Mange av lappetingene var preget av dårlig oppmøte og få saker. I perioden 1730 – 1751 er det 12 referater fra lappeting i Vefsn. På 4 av disse kom ingen, eller det var ingen saker. De aller fleste sakene på de øvrige 8 tingene var mellom samer, eller mellom øvrighet og samer. Bare 2 saker gjaldt inter-etniske forhold. I samme periode er det i fra Rana 10 referater, og derav 6 tilfeller uten at noen kom eller at ingen saker var innmeldt. Også i Rana gjaldt sakene i overveiende grad saker samer imellom eller mellom øvrighet og samer. I Rana er referatet fra det første tinget i 1730 ellers preget av samers klage på bønders inntrengning på deres marker, og klage på den doble beskatninga som fulgte med sommerbeite for rein i Norge og vinterbeite i Sverige. Det er også slik at 16 av de til sammen 22 referatene i perioden 1730–1751 fra lappetingene i Rana og Vefsn er konsentrert til perioden 1741–1751 med 8 referat fra hvert ting, altså fra den tida da grensarbeidet var i full gang og grensa til slutt ble avgjort. Dette er nok et eksempel på hvordan kongemaktene innfører større kontroll over Vaapste og Raane, uten at det samiske handlingsrommet opphører å eksistere. Man kan merke seg lappetinget i Vefsn i 1742, som egentlig ble avsluttet på tingdagen, ble gjenopptatt 2 dager senere etter krav fra samene som ikke hadde meldt opp alle sakene. Det kan vitne om kommunikasjonsproblemer, men også om samisk agens i tilfeller der man hadde behov for øvrigheten og ikke en lydlig skare samiske undersåtter som lot seg befale og bruke.

²⁹⁶ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0018: Tingbok 16B, 1758-1760, s. 412b-413a
<https://www.digitalarkivet.no/rg20090427390422>

3.3.2 Kirke, tro og misjon

Ved siden av tingene var kirka en arenaene som alle etniske grupper møttes på, og av embetsstanden var nok presten (og misjonæren) den som hadde tette kontakt med den samiske befolkninga, og som samene forholdt seg mest til. Misjonen var knytta til kristendommen og kirka, selv om det ikke alltid var et knirkefritt samarbeid. Med kirke og misjon kom også skolene. Nettopp i forholdet til kirka, troen og misjonen skjedde en av de store endringsprosessene mellom 1690 og 1800; samene ble knyttet nærmere kirka og staten og religionsskiftet fikk fart.

Svenske myndigheter etablerte kirker i lappmarken på 1600-tallet av både religiøse og verdslige grunner. Kirkene sørget for å styrke den rette tro og markerte kongemaktens herredømme. Det ble satt opp svensk kirke i Liksjo/ Lycksele 1607.²⁹⁷ Deretter tok det under tretti år før Skytteanska skolan ble etablert der. Slik fikk befolkninga i Vaapste og Raane møte kirka, kristendommen og lese- og skriveferdigheter når de var østover om vintrene. Dette hadde såpass effekt at da den norske misjonæren Morten Sommer i 1732 skulle summere opp sine erfaringer fra Rana, konkluderte han med at fjellsamene (altså de som var i øst om vinteren) faktisk ikke var så verst opplyst i sin kristendom og at det heller stod dårligere til med bygdesamene. Hans tilråding var at når man vurderte effekt opp mot innsats, burde man satse på å misjonere blant bygdesamene og overlate fjellsamene til svenskene. Sommers vurderinger samsvarer med senere og generelle vurderinger fra Sverige, da Direktionen for Lappmarkens ecklestiastiverk i 1769 konkluderte med at man var fornøyd med samenes kristendoms-kunnskaper.²⁹⁸ Dessuten kunne de svenske prestene samisk og brukte alltid samisk overfor samene. Sommer forteller også om tydelig samisk agens, siden samene ifølge ham syntes Skytteanska skolan i Liksjo/ Lycksele var bedre enn den i Måehvie/ Mo i Rana, og foretrakk den skolen. Ytterligere viste samene en «[...] utiidelig Kiærlighed for deris børn [...]», og av den grunn ville de

²⁹⁷ Norstedt 2011: 12

²⁹⁸ Mansén 2011: 46

ikke sette barna igjen på skolen i Norge vinteren over.²⁹⁹ Denne «Kierlighed for deris børn» og tydelig bevissthet om egen sjølråderett demonstrerte Tomas Sjursson og Klemmet Jonsson på lappetinget i Vefsn i 1730. De var innstevnet av misjonær Dass. Begge hadde nektet å sende sine barn til lappeskolen som Dass drev i Mussere/Mosjøen, og ingen av dem adlød stevninga eller møtte for tinget. Man måtte i stedet få forklaring fra vitner. Tomas Sjursson ville rett og slett ikke la sitt barn gå på den norske skolen, men på skolen i Sverige, altså i Liksjoe/ Lycksele.³⁰⁰ Han mente altså sjøl å kunne bestemme hvor barna skulle gå på skole. Klemmet Jonsson hadde møtt lensmannen og skolemesteren med ukvemsord da de kom for å hente barnet hans, og var også stevnet for det forholdet, og møtte heller ikke for tinget. Lensmannen vitnet om at Klemmet Jonsson hadde sagt at han kjente til denne skolen til misjonær Dass, en skole Klemmet Jonsson tydelig mente det var fattigslig og dårlig stelt med. Derfor skulle ingen av hans slekts barn måtte gå i den skolen, sa han og «[...] skulle hand komme i bøder for hand iche lod dem komme i skolen, agtet han dend lov iche mere end hans Rompe».³⁰¹ Både Tomas Sjursson og Klemmet Jonsson framstår som personer som tok sin sjølråderett som en selvfølge, og spesielt Klemmet Jonsson gjengis som en person som slett ikke var spesielt underkuet. Saken mot Klemmet Jonsson ble tatt opp igjen ved neste lappeting i 1731, og heller ikke da møtte Klemmet Jonsson. Han ble dømt til å bøte 9 lodd sølv, til å stå i halsjern ved lappeskolen til spott og skam ved tinget i 1732, og da overøses med vann.³⁰² Om dommen ble effektuert sier tingboka ingenting om. Begge mennene representerer både eksistensen av et samisk handlingsrom som samiske aktører utnyttet, og motstand mot forsøk på å avgrense dette handlingsrommet. Saken mot Klemmet Jonsen viser også hvordan kongemaktens representanters inngrep begrenset handlingsrommet.

²⁹⁹ SAT, A-0968, Nidaros biskop, G – pakkesaker, L 0247, 0005 innberetning om lappene i Rana 28.6.1732

³⁰⁰ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0008: Tingbok 9, 1730-1734, s. 38b-39a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350872>

³⁰¹ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0008: Tingbok 9, 1730-1734, s. 38b-39a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350872>

³⁰² SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0008: Tingbok 9, 1730-1734, s. 75b-76a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350909>

På norsk side kom den målretta misjonen i gang med opprettelsen av Misjonskollegiet i København og ansettelsen av Thomas von Westen som ansvarlig for misjonsvirksomheten. Før von Westens arbeid startet, hadde det ikke vært kirke i Måehvie/ Mo i Rana, men etter hans besøk i Rana på den tredje misjonsreisen 1722 – 1723 ble det satt opp kirke i Måehvie/ Mo i Rana og det ble bygd et kapell i *Schapsvaimo* ved Upmeje/ Över-Uman for å betjene den samiske menigheten om sommeren.³⁰³ Kapellet var også en viktig norsk markering i et omstridt grenseland. Det ble også bygd kapell i Aarborte/ Hattfjelldalen 1727–28.³⁰⁴ I det norske misjonsarbeidet var det delte meninger om bruken av samisk, men von Westen arbeidet for bruk av samisk, og misjonær Lorentz Dass, som virket i Vefsn rundt 1730, og presten Rachløw i Rana var av samme oppfatning. Begge to lærte seg samisk, brukte samisk og oversatte religiøse tekster til samisk.³⁰⁵ Blant embetsfolk var det altså overfor misjonens- og kirkas folk som den samiske befolkninga kunne bruke samisk. Som et resultat av skolearbeidet må man gå ut fra en god del samer i perioden 1690–1800 var lese- og skriveføre, og spesielt dem som hadde fått opplæring på svensk side hadde sannsynligvis lese- og skriveferdigheter på samisk. En annen side ved misjonen var at samene gjennom i hvert fall enkelte misjonærer også fikk et talerør. Misjonær Lorentz Dass var den som fikk amtmann Schjelderup til å forsøke å stoppe bøndernes neverflekking og innlandsfiske som gikk på samenes bekostning, og som tok initiativ til lappetingene.³⁰⁶

Selv om Thomas von Westen og hans misjonærer tegnet et heller bedrøvelig bilde av kristendommens fotfeste i den samiske befolkninga, hadde samene i Vaapste og Raane vært i kontakt med kristendom i århundrer. Det er hevet over enhver tvil at den gamle og tradisjonelle religionen fremdeles levde da misjonærene satte i gang sin virksomhet tidlig på 1700-tallet, men kristendom var altså ikke ingen nyhet. På svensk

³⁰³ Elstad & Hutchinson 2015: 185–189

³⁰⁴ Elstad & Hutchinson 2015: 190

³⁰⁵ Elstad & Hutchinson 2015: 185–189

³⁰⁶ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0007: Tingbok 8, 1726-1730, s. 235b-236a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350806>

side hadde man drevet skole for samiske barn, som samene i Vaapste og Raane hadde gått på, ut fra en holdning fra myndighetene om at det var kunnskapsmangel mer enn noe annet som forårsaket mangelen på rett kristelighet.³⁰⁷ Som allerede vist i 3.3.1 var det samer som døpte sine barn, høyst frivillig må man gå ut fra, i kirka i Vefsn i 1692. I samme kirke giftet lappfogden Lasse Jakobsson seg 5. januar 1715, altså før misjonskollegiet og von Westen var kommet ordentlig i gang, og ifølge kirkeboka skjedde vielsen med fire samiske vitner og faktisk «[...] effter lappernis maneer [...]».³⁰⁸ Fremdeles i samme kirke kom det nesten til håndgemeng i 1725 mellom presten Ole Broch og misjonæren Søren Spendrup om blant annet samenes religiøse tilstand. Broch avbrøt misjonærens gudstjeneste, gikk fram i kirka, slo stokken i knefallet på alterringen og tok den samiske menigheten til vitne for sine påstander. Broch påstod blant annet at han lenge før misjonærene hadde tatt samenes hedendom fatt og fjernet runeboommene.³⁰⁹ Han spurte også den samiske menigheten om de kjente til det avguderer von Westen hadde beskyldt dem for, noe som menigheten svarte nei til.³¹⁰ Svaret til menigheten kan man jo stille spørsmålstegn ved, men eksempelet viser striden mellom kirke og misjon, mellom ortodoksi og pietisme og muligheten for et samisk handlingsrom i religiøse spørsmål. Viljen til handling kom klart til uttrykk ved at samene i Njaarke i 1734 gikk til boikott av Vassås kirke i Bindalen etter at prestene hadde krevd større religiøst engasjement ved bedre oppmøte.³¹¹

Dette handlingsrommet lot ikke sjøsamene og bygdesamene stå uutnyttet. De solgte magiske tjenester til nordmennene. Ifølge Anna Tomasdotter var dette nettopp en spesialitet som fjellsamene ikke drev med. Blant annet fikk nordmennene kjøpe

³⁰⁷ Mansén 2011: 46

³⁰⁸ SAT, Ministerialprotokoller, klokkerbøker og fødselsregistre – Nordland, 820/L0281: Ministerialbok nr. 820A02, 1712-1720, s. 58-59. Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/kb20071004620205>

³⁰⁹ gievrie (pl. gievrieh) – sørsamisk for runeboomma, sjamantromma.

³¹⁰ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0006: Tingbok 7, 1723-1725, s. 214b-215a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350549>

³¹¹ SAT, A-0968 Nidaros biskop, F. – Protokoller, L0001 Visitasprotokoll 1732 – 1770, visitas i Brønnø 30. juli – 1. august 1734

vind.³¹² Samtidig fortalte hun nokså detaljert (til Nensén som var prest) om forhold som vedrørte den gamle religionen. Hun kunne beskrive *gievrie*, sjamantromma, og fortelle hvordan man helst ville ha den så stor som mulig for å få plass til figurene som skulle tegnes på. Hun mente å huske at det var sølvvedheng på tromma, og at man brukte en slags ring hun ikke husket navnet på, liggende på trommeskinnet. Ringen bar man på seg, visste hun. Trommehammeren skulle være av geviret fra en kastrert reinokse. Sjøsamene eller bygdesamene brukte kuvomskinn til trommeskinn, og det ble så fint og hvitt, kunne hun fortelle. Hun mintes også at hennes far ikke brukte tromme, men heller baserte seg på det han hadde sett i drømme.³¹³ Anna Tomasdotter, som hadde gått på misjonsskolen i Måehvie/ Mo i Rana og blitt konfirmert der, understreket allikevel at hvis hun ikke i livets motganger hadde stått ved Guds ord, hadde hun for lenge siden mistet vettet.³¹⁴

Flere av dem som var bygslere 1690–1800 var etter all sannsynlighet både godt skolert i den gamle troen og innviet i kristendommen. Eksemplene over viser begge deler, og viser den endringa som skjedde ved at kristendommen fikk en stadig sterkere plass i en persons liv uten at det gamle plutselig mistet taket. En mann som hadde bygsel (10.1.23), var Bengt Sjursson Oksfjeld (1672–1748).³¹⁵ Han hadde sannsynligvis også en *gievrie* som i dag er på British Museum.³¹⁶ Om det stemmer, reflekterer han forholdet mellom ulike deler av samisk rettskultur fordi i det gamle trossystemet var forholdet til landet gjennom religiøse forestillinger, offerplasser, gravplasser og forfedrenes bruk en integrert del av livet, og det er derfor også begrepene *dåajmijes vuekie* og *tjaalehtjimmie* (2.2.3) er presentert i avhandlinga som

³¹² Nedtegnelser etter Anna Tomasdotter (1751 – 1831). Uppsala universitetsbibliotek, Kyrkoherdens i Dorotea församling Jonas A. Nenséns anteckningar och samlingar, I. s. 259. <https://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0268&pid=alvin-record:16240>

³¹³ Nedtegnelser etter Anna Tomasdotter (1751 – 1831). Uppsala universitetsbibliotek, Kyrkoherdens i Dorotea församling Jonas A. Nenséns anteckningar och samlingar, I. s. 265. <https://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0274&pid=alvin-record:16240>

³¹⁴ Nedtegnelser etter Anna Tomasdotter (1751 – 1831). Uppsala universitetsbibliotek, Kyrkoherdens i Dorotea församling Jonas A. Nenséns anteckningar och samlingar, I. s. 254. <https://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0263&pid=alvin-record:16240>

³¹⁵ http://sijtjarnge.no/sorsamiskeslekter/vefslapkkk/sida4/h____26o.htm

³¹⁶ https://www.britishmuseum.org/collection/object/H_Eu-5263 lest 19. mai 2020

en hjelp til å kontekstualisere bygslene. Blant de forestillinger og skikker som levde på 1700-tallet var bruken av offerplasser på bestemte steder. De kunne være felles eller familiens.³¹⁷ En annen viktig forestilling var *saajve*, et komplisert begrep som blant annet dreide seg om forholdet mellom mennesker, landskap, forfedre og religiøse forestillinger.³¹⁸ Knyttet til dette var gravskikkene, der døde ble gravlagt i landet, og ikke på kirkegården, en skikk som tydelig svekkes med kristendommens økende innflytelse. Stedsnavn som Bissiedurrie (Helligskaret) nord for Reehvtse/ Røssvatnet reflekterer slike religiøse knytninger til landskapet. Området ved Aatoklibpie/ Atoklimpen på nordre siden av Åarjel Stoerevaerie/ Södra Storfjället er i dag et kjent og rikt område for samiske kulturminner knyttet til gamle tradisjonelle religiøse forestillinger, og ligger innafor kjente skattefjell/ bygselland. Samtidig måtte også kristendommen være en del av handlingsrepertoaret. Folk var også kristne, og uten kristendommen ble man ekskludert fra en del sammenhenger. Blant annet fungerte man ikke som vitne i en rettsak hvis kristendoms-kunnskapene ble vurdert for svake. På det første lappetinget i Vefsn i 1730 vegret man seg for å bruke Jakob Jakobsson som vitne fordi det var tvil om standarden på hans kristentro, og fordi det var vanskelig å undersøke saken fordi han bare kommuniserte gjennom tolk.³¹⁹ Slike vurderinger finnes ikke senere på 1700-tallet i tingkildene for denne avhandlinga, men Schmitler sørget for at de samiske vitnene gjorde rede for hvor og hvordan de hadde lært sin kristendom. Det slapp de norske vitnene. Dette reflekterer endringen i religion som skjedde på 1700-tallet, selv om vi fra for eksempel Vaapste – Njaarke vet at den tradisjonelle troen ikke forsvant, men heller ble en skjult tro og praksis for laedtieh og kirka.³²⁰ Utad var kristendoms-kunnskapen blitt tilstrekkelig i første halvpart av 1700-tallet, og for mange, som Anna Tomasdotter, var den viktig og sentral.

³¹⁷ Hermanstrand & Kosmo 2009: 65–67

³¹⁸ Bäckman 1975

³¹⁹ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0008: Tingbok 9, 1730-1734, s. 36b-37a

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350870>

³²⁰ Bjørklund 1997a; Bjørklund 1997b.

3.3.3 Kolonisering og godseiere

Mellom 1690 og 1700 kom ikke bare forholdet til nabofolkene og kirka tettere på. Sammen med kirkebygging og suverenitet var også muligheter for rike ressurser og økte inntekter viktige beveggrunner for myndighetene. De to kongemaktene hadde ulike framgangsmåter og gjorde ulike valg i sammenheng med hvordan de fordelte ressurstilgangen i områdene som Vaapste og Raane var en del av. Dette kom tett og konkret innpå livet til innbyggerne sjøl i Vaapste og Raane, men igjen var ikke dette noe som kom som lyn fra klar himmel.

Mens man i dag i Norge nok vegrer seg for å bruke begrepet kolonisering på forhold innen Norge, er det i Sverige et alminnelig begrep i beskrivelsen av statens og jordbrukets ekspansjon i lappmarkene.³²¹ Dette er en prosess som starta før 1690. Man kan se kirkebyggingen i Lappmarken, misjonen blant samene og dreiningen mot at landet ble betraktet som kronens jord som en del av samme utvikling. Landshövdingen i Västerbotten, Johan Graan, tok rundt 1670 et initiativ til å kartlegge Umeå lappmark. Dette var et arbeid som resulterte i en beskrivelse og et kart over deler av Umeå lappmark. Som et annet resultat av dette initiativet kom en skattebetalerfortegnelse fra 1670. Norstedt har argumentert for at dette kartleggingsarbeidet, heller enn å være en anerkjennelse av samiske rettigheter, var et tiltak for å berede grunnen for en jordbrukskolonisasjon.³²² Et tiltak i samme retning var lappmarksplakaten fra 1673 som åpnet opp for jordbrukskolonisasjon i Lappmarken. Man så det slik at det skulle være plass til både *lappmannanäring* og *lantmannanäring*, og jordbrukerne skulle bare legge beslag på den jord som samene (lappene) ikke behøvde.³²³ Jordbrukerne fikk 15 års skattefrihet, varig frihet fra militærtjeneste og etter 15 år skulle de ikke betale annet enn lappeskatt. Tanken var at jordbruket ville styrke riket på sikt. Etter hvert ble det innført en ny lappmarksplakat i 1695 for å dempe negative konsekvenser for den samiske befolkninga, blant annet på grunn av inntreng på fiske og jakt, og til slutt kom

³²¹ Hansen og Olsen 2004: 296; Mansén 2011: 46–47; Andresen, Evjen & Ryymin 2021: 177.

³²² Norstedt 2011: 14–16.

³²³ Hansen & Olsen 2004: 296.

et lappmarksreglement i 1749 som formaliserte oppstarten av gårdsbruk og spesifiserte en del eksklusivt samiske (lappiske) rettigheter. I Umeå lappmark gikk koloniseringa smått etter at den første gårdbrukeren kom i 1678.³²⁴ Allikevel var Umbyn borte ved inngangen til 1800-tallet.³²⁵ Bøndene kunne overta samiske skatteland og få de tilhørende (lappiske) rettighetene. Skattelandene ble etter hvert oppgitt eller solgt, og samene som hadde hatt lappskattelandene flyttet vekk, eller ble nybyggere.³²⁶ Jordbrukskoloniseringa kom ikke inn på Vapstebyn eller Ranbys land i perioden 1690–1800, men det var ei utvikling som man så med egne øyne under flyttinger østover om vinteren og på tinget i Liksjoe/ Lycksele. Blant annet endret tingallmuen etnisk sammensetning, nämдемennene var ikke lenger bare samer og konfliktene på tinget gjaldt også konflikter om land og ressurser ikke bare mellom folk i lappmannanäringer. Dette gjaldt for hele Lappmarken.³²⁷

På norsk side var det som allerede beskrevet et eget system rundt jordeie på Helgeland som var annerledes enn for storparten av Norge. På Helgeland var det en stor ansamling av privateid jordegods, Irgensgodset. Dette godset havnet etter den første eierens død og dødsboets konkurs på ulike rike privatpersoners hender. Blant de første var Lorentz Mortensson Angell og baron Jakob de Petersen. Ved gifte, salg, oppdelinger og valg av hovedsete for godseieren skiftet godsene sammensetning og navn (Angell, Coldevin, Brodtkorp, Hvid, Sverdrup). Disse godeierslektene var også sammenvevd med viktige embedsmannsslekter på Helgeland, og fogder og sorenskrivere var gjerne eller ble gjerne en del av disse familiene. For eksempel ble Lorentz Mortensson Angells datter gift med sønnen til Petter Dass (dikterpresten), og slik smeltet en presteslekt sammen med en godseierslekt på Helgeland. To av sønnene fra dette ekteskapet ble lappemisjonærene Lorentz Dass og Albert Dass, og deres søster ble gift med en tredje lappemisjonær, Morten Sommer.³²⁸ I tillegg til

³²⁴ Norstedt 2011: 147

³²⁵ Norstedt 2011: 47–49

³²⁶ Norstedt 2011: 53–53

³²⁷ Mansén 2011: 46

³²⁸ Hagen & Lauvstad 2009

jordegodset, som de eide, var godseierne sikt- og sakefallsberettiget. Det vil si at de håndhevet loven og kasserte inn bøteinntekter på vegne av kongen mot provisjon. De var også berettiget til å innkreve lappeskatten eller finneskatten.

Det har lenge vært uenighet om hva det egentlig var godseierne eide. Dette var også uklart i samtida. Uenigheten kommer av uklarhetene som var den gang rundt spørsmålet om eiendom og hvordan salgsdokumentene skal tolkes. Ingen kunne vanligvis bestride hvilke gårder eller gårdparter godset omfattet. For dette fantes jordebøker og landskyldregnskap. Spørsmålet dreide seg omkring den uklare avgrensninga gårdene hadde mot utmarka, og hvem som egentlig eide utmarka, det udyrka landet? Hvem hadde for eksempel retten til landskyld fra nye gårder tatt opp i utmarka, kongen eller godseierne? I 1720 hadde amtmannen forsøkt å klare opp situasjonen ved å dele områdene i bygdeallmenning som ble regnet som solgt til Irgens i 1666, og fjernere områder som ikke var solgt, og som dermed etter datidens tenkemåte tilhørte kongen. Dette siste ble da kalt kongens allmenning og er også kjent som Helgelandsallmenningen. I forbindelse med Schnitlers grenseundersøkelser framsatte godseier Peter A. Dass et forslag om å få kjøpe Helgelandsallmenningen, og tilrettelegge for økende gårdsbosetting. Kongen solgte dette til Dass i 1750, men det er juridisk uklart om kongen da faktisk solgte noe som allerede var solgt i 1666. Senere ble dette kjøpet fordelt på flere eiere.³²⁹

Det var uansett både i kongens og godseiernes interesser å sikre en større gårdsbosetting. Det ville på sikt gi større inntekter fra skatt og landskyld, og det ville sikre rikets interesser. Folk som tok opp nye gårder fikk som i Sverige fritak for skatter og lettelser i vilkårene de første årene, men de ble leilendinger. Det var en gjengs oppfatning at bønder var en nyttigere befolkning for riket enn lappene. Dette synet støttet også medlemmer av geistligheten. Biskopen i Trondheim skrev i en redegjørelse til Misjonscollegiet i 1743 at nesten alle nomadiserende samer som brukte land i Vefsn, var i Sverige i åtte av årets måneder, selv om de også bygset land i

³²⁹ Elstad & Hutchinson 2015: 177–181

Norge. Dessuten dro de gjerne til svenske kirker selv om sommeren. Dette var for biskopen en trussel mot Norge og et hinder for misjonen. Derfor ville han at området skulle koloniseres av bygdefolk, og at også samene måtte slå seg ned på norsk side. Han tilrådte samme framgangsmåte i Rana.³³⁰

Til tross for ulike regimer i Norge og Sverige er det for perioden 1690–1800 sammenfall med hensyn to forhold. Begge rikers myndigheter var innstilt på å gi agrar primærnærings forrang og fordeler overfor den samiske primærnærings (5.3.5). Dessuten var det en utvikling i begge riker mot at landet og ressursene i lappmarken eller de samiske områdene ble betraktet som kronens eiendom eller eiendommen til dem kronen solgte landet til. Hensyn til eiendomsliknende rettigheter som allerede eksisterte i en annen rettskultur, var ikke relevant, noe som man kan se i arbeidet med en annen stor endring mellom 1690 og 1700; riksgrensa.

3.3.4 Grense og kodusill

Den uklare grensa og de mange krigene mellom Danmark-Norge og Sverige hadde sammenhenger og krigene kunne merkes også i Vaapste og Raane. Sannsynligvis som en følge av krigene, hadde Anna Tomasdotter's stefar et tilnavn; Tysk. Dette navnet hadde han fått fordi faren hadde vært på reise med rein til den svenske kongen, og visstnok hadde vært i Polen eller Tyskland på den reisa.³³¹ Om dette stemmer, var det sannsynligvis forsyningstjeneste for den krigførende kongen.

På grensa mellom Raane i Umeå lappmark og Pite lappmark lå den beryktede sølvgruva i Nása/ Nasafjell med smelteanlegg i nærheten, som blant annet medførte innvandring og tyngende transportplikt for samene.³³² Gruvedriften brakte også krigshandlinger inn i området. Nasafjellgruva og anlegget der ble ødelagt av norske styrker i 1659, altså under Bjelkefeiden (Karl X Gustavs andre krig). Under

³³⁰ Hansen 2011: 25–26

³³¹ Nedtegnelser etter Anna Tomasdotter (1751 – 1831). Uppsala universitetsbibliotek, Kyrkoherdens i Dorotea församling Jonas A. Nenséns anteckningar och samlingar, I. s. 247. <https://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0256&pid=alvin-record:16240>

³³² Villstrand 2011: 421

Gyldenløvefeiden (den skånske krig) var en gruppe svensker fra Liksjøe/ Lycksele ned til Måehvie/ Mo i Rana og plyndret.³³³ Utafor Umeå lappmark, men med sterke bånd til lappmarken som handelsplass, administrativt senter og vinterbeiteområde, lå Upmeje/ Umeå, som hadde vært by lenge før 1700. Under den store nordiske krig brente russiske styrker ned byen i 1714 og 1720. Så langt vi vet, er dette det nærmeste den store nordiske krig kom Umeå lappmark og Vaapste og Raane. Som en følge av denne krigen startet arbeidet med den endelige riksgrensa mellom Norge og Sverige, som endte med grensetraktaten og lappekodisillen i 1751.

Grenseundersøkelsene startet i 1738 fra de områdene sør for Halden der grensa var klargjort. Partene kartla derfra ulike synspunkter på grensa. Ved grenseoppgjøret var det ulike prinsipper som statene søkte å bruke for å avgjøre grenselinja; for eksempel possessjonsprinsippet og å bruke fjellryggen som skille.³³⁴ Det første innebar å dokumentere hvilken stat som hadde best krav på et område for eksempel ved skattlegging av undersåtter. Det andre prinsippet å bruke vannskillet som grense. Ved oppstarten fra sør var man enig om at undersåttenes eiendomsgrenser skulle være grunnlaget for grensa, med en del justeringer. Fra og med Plaassje/Røros var grensa allerede nokså klar etter Brømsebro-freden i 1645, men man undersøkte bønders og kjentfolks oppfatninger av de konkrete grensemerkene. Det var altså slik at eiendomsgrenser og undersåttenes oppfatning av sin bruk og besittelse ble et viktig grunnlag for grensa, men det er ingenting som tyder på at det sør for Nåamesjenvuemie/ Namdalen ble lagt vekt på samiske oppfatninger av grensene mellom samiske bygsler eller skattefjell (den jemtlandske varianten av skatteland). Fra og med Nåamesjenvuemie/ Namdalen ble det litt annerledes ved at bøndene derfra og nordover ikke hadde kjennskap til grensa, og man måtte faktisk støtte seg på samiske grensevitner.³³⁵ Som avhandlinga vil komme tilbake til blant annet i kapittel 5, var ikke da de samiske bygsellandene og skattelandene avgjørende for hvor grensa kom til

³³³ Coldevin 1965: 199–201

³³⁴ Hansen og Schmidt 1985: XXX – XXXIII; Hansen & Olsen 2004: 268

³³⁵ Hansen og Schmidt 1985: XXX–XXXIV

å gå i Vaapste og Raane, i motsetning til lenger sør der grensa i utgangspunktet fulgte eiendomsgrenser. De var allikevel en del av argumentasjonsgrunnet siden bygslene dokumenterte norsk overhøyhet.³³⁶

Major Peter Schnitler ble oppnevnt til å delta i grenseundersøkelsene i 1742, og foretok fra da av og fram til 1745 tre større reiser for å undersøke grenseforholdene, og hans virksomhet skapte viktige kilder som er brukt i denne avhandlinga. I 1742 var han på Helgeland og undersøkte forholdene i Raane og Vaapste fra norsk side.³³⁷ Fra og med Nåamesjenvuemie/ Namdalen var altså samiske vitner viktige, og i tillegg samla han inn andre kilder som skattelister og bygselsedler fordi blant annet Vefsn ble et område der prinsippene om possesjon og å følge fjellryggen ble satt mot hverandre siden samer hadde bygsel fra norske myndigheter på områder godt inne i dagens Sverige og øst for vannskillet. Her fikk bygslene bevisverdi for possesjon.³³⁸

Schnitler avhørte 4 samer i Vefsn og 4 samer i Rana blant annet om deres forhold til bygsel og skatt. Samene fra Rana og Vefsn fikk til dels andre spørsmål enn de norske grensevitnene, og ble også utspurt om for eksempel kristendomskunnskap, utstrekninga av det landet de hadde og hvem de hadde fått det fra, hvem de hadde landet sammen med og hvordan de fikk sitt utkomme. Alt var sannsynligvis motivert ut fra spørsmålet om hvor grensa skulle gå. Det ville være naivt å anta at de samiske grensevitnene var tilfeldig valgt, og det ville være naivt å tro at de samiske grensevitnene ikke sjøl forsøkte å manøvrere som best de kunne i den situasjonen de var i. I 1.3.3 refereres Päiviös observasjon fra samme tid lenger nord i Saepmie, der han finner eksempler på at man skrev seg inn i stort antall på lappskattelend, noe som Päiviö ser som et taktisk og strategisk valg i møte med grensearbeidet. Med tanke på Schnitlers forhør må de samiske vitnene også sees som aktører. I rettsakene i lappetingene var de også aktører, og det samme var de i møte med misjonen.

³³⁶ Hansen & Olsen 2004: 268–271

³³⁷ Tretvik 2009

³³⁸ Hansen og Schmidt 1985: XXXV–XXXVI

En av disse aktørene var Tomas Sjursson Nortman. Han hadde bygselbrev og var ett av Schnitlers vitner fra Vaapste. Schnitler føyer til en rekke kommentarer om ham. Han beskrives som «vanskelig» og «u-stadig i sit utsagn» underveis i vitnereferatet, og vil flere ganger endre forklaringen i forhold til slik den ble opplest fra protokollen.³³⁹ Schnitler skrev videre om Nortman:

«[...] jeg var bleven embarquered med hannem i Examen og havde ieg min betænkning at forskyde hannem, at hand ej Siiden derfor skulle blamerte Retten; Jeg maatte derfor tage LaugRættet, Tolck og Finne-Fogden til Viidner, hvergang hand Sagde noget; Hand var en vild Finn, der ickke forstood ett Norsk Ord, og maatte Staae sig vel, thi af andre hørte ieg, hand ejede vel en 1000 Ren [...]»³⁴⁰

Sitatet om Tomas Sjursson Nortman tjener som en kildekritisk og metodisk merknad til vitneavhørene og som en støtte til nødvendigheten av teoretiske betraktninger rundt bruken av kilder skapt av laedtieh. Det er klart at Schnitler og hans menn ikke var nøytrale intervjuere, men presset på sine vitner for å få klare opplysninger og vurderte deres troverdighet ut fra sine egne fortolkningsrammer. Det er også klart at vitnene stod midt oppi en grensedragningsprosess og neppe var uten egen agenda. Gjennom Schnitlers beskrivelse av Nortman kan man få inntrykk av at han var en uopplyst «vild Fin» uten kunnskap i norsk som knapt visste hva han skulle si. Det står i motsetning til opplysningen om at Nortman stod seg svært så godt og visstnok hadde hånd om en flokk på 1000 rein.³⁴¹ Man får ikke til en slik reinmakt med svekka kognitive evner. Dessuten dukker han opp i ulike andre kilder, for eksempel på svensk side, som en bevisst aktør. Et sted skriver Schnitler at Nortman sannsynligvis var under innflytelse av svensk øvrighet etter avhør hos dem, og svenske grenseingeniører skrev om Nortman i 1744 at han var «[...] *for tiden til de norske herrer* [...]» da han ikke møtte

³³⁹ Qvigstad & Wiklund 1929: 19

³⁴⁰ Qvigstad & Wiklund 1929: 44–45

³⁴¹ Qvigstad & Wiklund 1929: 19

dem sammen med andre samer.³⁴² Kan hende var det heller slik at Nortman i møtet med Schmitler og de svenske grenseingeniørene forsøkte å manøvrere som samisk aktør i et samisk handlingsrom i internasjonal politikk, og på den tiden var å oppsøke hendelsene nesten den eneste måten å få informasjon på. Hendelsene Nortman forsøkte å agere mellom, var opptakten til lappekodisillen.

Etter grenseundersøkelsene fulgte en periode med forhandlinger og ingeniørarbeid før grensa ble endelig fastsatt i 1751 gjennom grensetraktaten. Ett av formålene med grensa og grensetraktaten var å oppheve grenseoverskridende fellesskap mellom folk for å unngå framtidige stridigheter.³⁴³ Dette kunne fort ha kommet i konflikt med samiske behov for mobilitet. Derfor hadde grensetraktaten en tilleggsprotokoll som skulle klargjøre hensynet til samiske interesser, lappekodisillen. Det er en gjengs oppfatning at kodisillen tok sikte på å sikre samenes interesser slik de hadde vært uten å innføre noe nytt.³⁴⁴ Lappekodisillen sikret samene nøytralitet ved krig og overflyttingsrett med rein.³⁴⁵ Det har vært ulike oppfatninger om hvorvidt kodisillen gjaldt bare reindriftssamer, eller for alle samer. Kodisillen og forarbeidene inneholder støtte for begge syn.³⁴⁶

Kodisillen inneholdt både generelle bestemmelser og spesielle bestemmelser med ulikt geografisk nedslagsfelt. Kodisillen bestemte blant annet statsborgerskapet, som for Vaapste og Raane avhang av hvor man hadde vinterskatteland (eller vinterbygselland), om man hadde det. Hvor det lå, bestemte statsborgerskapet. Hvis ikke fulgte statsborgerskapet sommerskattelandet (eller sommerbygselland), hvis det ikke ble delt. Ble det delt, kunne man velge, men det kunne senere endres av undersåtten etter bestemte regler.³⁴⁷ Dette fikk konsekvenser for mange i Vaapste og Raane, og statsborgerskapsspørsmålene ble ordna ved egenerklæringer i 1761.

³⁴² Qvigstad & Wiklund 1909: 6

³⁴³ Pedersen 2008: 18

³⁴⁴ Hansen & Olsen 2004: 279; Pedersen 2008: 21–22

³⁴⁵ Sogner 1996: 65

³⁴⁶ Pedersen 2008: 22–24

³⁴⁷ Pedersen 2008: 34–35

Videre bestemte kodusillen det som må sies å være et detaljert og regulert regime for grenseoverflytting med rein. Det skulle oppnevnes en lappelensmann som med medhjelpere skulle forestå administreringa av overflyttinga med tilvisning av land, innkassering av avgift etter reintall og eventuelle reintellinger. Tilvisninga av beiteland skulle ikke skje på bekostning av den som hadde landet som sitt bygselland eller skatteland.³⁴⁸ Kodusillen la også opp til en egen lapperett som en første rettsinstans i kodusillens virkeområde og prosedyrer for hvilke saker og hvordan saker kunne føres for den, og hvordan de ordinære tingene skulle følge ytterligere bestemmelser.³⁴⁹ I kildematerialet for denne avhandlinga er det vanskelig å finne spor etter dette omfattende regimet som kodusillen la opp til. Sammen med den eldre skatteoppkrevinga skapte kodusillens bestemmelser til tider vanskelige og forvirrende forhold både for samer og øvrighet, for eksempel i Saltdal, nord for Raane og Vaapste.³⁵⁰ Med grensetraktaten og lappekodusillen var en varig større endring gjort i spørsmålene om suverenitet og jurisdiksjon i Raane og Vaapste. Folk ble statsborgere og Ranbyn og Vapstebyn hadde fått klart definerte grenser mot vest; riksgrensa.

3.4 Kapittelavslutning

Den samiske bosettinga og det samiske samfunnet gikk altså fra kyst til kyst på begge sider av Raane og Vaapste 1690–1800. Gårdsbosettinga rykket stadig innover fra kystene i perioden. Dette presset den samiske befolkninga fra vest og øst. I disse områdene med gårdsbruk var det blanda etnisk bosetting, og i hvert fall i vest var den samiske befolkninga i minoritet. De baserte seg både på samme utkomme som laedtieh og på særskilte levemåter. Størsteparten av Vaapste og Raane bestod som enerådende samiske områder 1690–1800, der man opprettholdt tradisjonell samisk primærnæring og sosial organisering. Forholdet mellom for eksempel samer og nordmenn var tvetydig med eksempler både på ekteskap, konflikt og etnisk hierarki.

³⁴⁸ Pedersen 2008: 38–39

³⁴⁹ Pedersen 2008: 41–44

³⁵⁰ Elstad & Hutchinson 2015: 206–207

På lavere nivåer hadde samene egne ombudsmenn som lensmenn og fogder. Møtet med embetsstanden og øvrigheten skjedde stort sett på tinget og i kirka. På norsk side var begge deler en hovedsakelig norsk affære, mens det på svensk side var større grad av samisk medinnflytelse og bruk av samisk språk. Det økte misjonstrykket på norsk og svensk side førte til en langt større grad av kristendomskunnskap og religionsskifte, og økte lese- og skriveferdigheter.

I perioden 1690–1800 skjer det en statlig vekst, som betød en sterkere grad av kontroll fra de to kongemaktene. Det ble altså en sterkere grad av verdslig og geistlig kontroll i Vaapste og Raane først gjennom misjon og så ved at grensa ble fastlagt, og jurisdiksjon og suverenitet klarlagt fra 1751. Lappekodisillen var en del av denne statsveksten, og det er alminnelig enighet om at den skulle bevare allerede eksisterende ordninger og sørge for at samene kunne fortsette med sin næring. Bygsel er som allerede beskrevet et begrep i kodisillen.

Overordna er det belegg for å si at det for hele perioden 1690–1800 allikevel var tydelig en samisk sammenheng og et samisk handlingsrom. Dette reflekteres av skiller mellom de ulike etniske gruppene, områder med enerådende samisk bosetting og eksempler på muligheter for manøvrering i forhold til religion og myndigheter. Samtidig var den samiske befolkninga innlemma i deler av det øvrige samfunnslivet, og denne integrasjonen ble forsterka i perioden 1690–1700 gjennom for eksempel misjon, fastsettelse av riksgrensa og framrykkende gårdsbosetting. Vaapste og Raane må vært de områdene der det samiske handlingsrommet var størst. Områdene var preget av større områder med utelukkende samisk befolkning eller samisk majoritet og derigjennom var samisk rettskultur rådende. Norsk og svenske myndigheter måtte overkomme lange avstander om de skulle virke i disse områdene, og virket gjerne mellom samiske ombudsmenn eller misjonærer. Kristendommen festet først grepet etter 1730. Først i 1751 ble suverenitetsspørsmålet avklart. Mot slutten av 1700-tallet ekspanderte gårdsbosettinga inn i de indre områdene. Grensetrekkinga, misjonen og gårdsbosettinga representerte en innskrenkning av handlingsrommet, men det forsvant ikke.

4 Bygslene 1690–1800

Hva var de samiske bygslene? Dette kapittelet skal gi grunnlaget for å svare på spørsmålet. Her analyseres bygslene ut fra hovedtrekk i eldre forståelse av bygslene (1.3.3) og med de perspektiver og det knippe av metoder som ble trukket opp i kapittel 2. Først gjennomgås sentrale sider ved de norske agrare bygslene, som er et viktig utgangspunkt for sammenlikning og analyse av de samiske bygslene. Så presenteres en sammenlikning av teksten i to bygselsavtaler fra 1717 og 1793 (tabell 4-1). Deretter nærleses ytterligere to bygselsavtaler fra 1731 og 1781 i 4.1.1 og 4.1.2 med vekt på en mer detaljert beskrivelse av konteksten for bygslene og ulike sider av bygselsavtalene. Mens dette gir bakgrunnen, kommer analysen av bygselssystemet i 4.3, som er hoveddelen av kapittelet.

Analysen legger vekt på at bygslene først og fremst forstås fra et samisk perspektiv og med utgangspunkt i samisk agens. Analysen drøfter ulike tidligere syn på bygslene og sammenlikner bygslene med det norske leilendingssystemet for å komme nærmere et svar på hovedproblemstillinga og spørsmåla fra 1.3.5. En forståelse av bygslene blir bygd opp ved å analysere hvem som bygslet, hvordan man tok over bygsel, hvilke landområder og hvilke ressurser bygslene omfattet, hva man ble uenig om og hvilke fordeler man kunne ha ved å bygsle. Deretter holdes bygslene opp mot finneodelen i 4.3, et kjent system for samiske jord- og ressursrettigheter på norsk side av grensa. Kapitlet peker fram mot nødvendigheten av å forstå bygslene i sammenheng med de svenske lappskatteländene.

4.1 Norske agrare bygsler

Som påpekt i 1.2.1 var bygselssystemet et fleksibelt system knytta til eierskap og kontroll av ressurser knytta til gårdsbruk. I norsk agrarhistorie har dette systemet blitt utforska grundig og det har vært et sentralt system for fordeling av rettighetene til

gårdsbruk og ressurser knytta til gårdsbruk.³⁵¹ Jordeier kunne være kongemakten, kirka, adel, godseiere eller bønder. Det som ble leid ut var enkelt sagt en gård, eller en part av en gård, og ressurser knytta til den.³⁵² Den som leide var en bonde som stod for den praktiske, daglige drift av gården. Vedkommende ble kalt leilending. Jordeieren med størst eierpart ble benevnt som den som hadde bygselrett eller som var bygselrådige. Avtalen mellom leilending og jordeier, bygselsavtalen, regulerte detaljer i leieforholdet, men de var også regulert av lovverket og av praksis. Bygselsavtalen ble gjerne kalt festeseddel, bygselseddel, festebrev eller bygselbrev. Denne avtalen skulle i henhold til Christian 5.s Norske Lov av 1687 tinglyses, men dokumentasjonen av avtaleinnholdet ved tinglysninga var svak før 1800. Leilendingen disponerte vanligvis avkastninga av gården sjøl mot en betaling av avgifter til jordeieren(e). Leietiden kunne variere, men livstidsleie var vanlig. De to mest omtalte avgiftene var bygselavgift (førsteårstake) og landskyld. Bygselavgifta var en engangsavgift ved inngåelse av bygsel.³⁵³ Landskyld var den årlige leia, men også i eldre tid (i middelalderen) et mål på verdien av fast eiendom.³⁵⁴ Gårdsbruket hadde altså en fastsatt verdi som ble bestemt gjennom skyldsetting, en offentlig prosess regulert ved lov og utført av lagrettemenn og sorenskriver, som også fra 1600-tallet er kjent som matrikulering.³⁵⁵ Dette betød at jordeiendom både fikk en offentlig anerkjent fastsatt verdi som andre avgifter og skatter kunne beregnes ut fra, og gården fikk gjerne en offentlig anerkjent avgrensning.

Dette systemets lange levetid fram til bøndene i Norge i stor grad gikk over til sjøleie i løpet av 1700- og 1800-tallet reflekterer at det ikke var et fasttømra og statisk system, og derfor vedvarte med endringer, som for eksempel hvilke rettigheter leilendingen ikke kunne råde over. Systemet utvikla seg og endra seg i samvirke med andre sider av samfunnet. Ei side ved systemet var at det ble påvirket av tilbud og

³⁵¹ Bjørkvik 1958: 11

³⁵² Se f.eks Bjørkvik 1958:11 – 25; Holmsen 1966: 222 – 228; Dørum 1993:181

³⁵³ Johannesen 1999b

³⁵⁴ Johannesen 1999c

³⁵⁵ Johannesen 1999e

etterspørsel. Var det mangel på landbruksjord, presset det landskylda opp, og omvendt. Mot slutten av middelalderen var det god tilgang på jord, og landskylda gikk ned. Leilendingene kunne da forhandle fram gode avtaler med jorddrotten. Senere ble landskylda presset oppover ved befolkningsveksten. Med andre ord hadde leilendinger og jorddrott ulike interesser, og søkte å ivareta dem. Dette førte til uenighet og konflikter som måtte løses. Et eksempel på slik uenighet er altså fastsettelsen av landskylda. Den ville jorddrotten naturlig nok ha høyest mulig, og leilendingen lavest mulig. Et annet punkt man kunne bli uenig om, var det konkrete innholdet i avtalen. En kontrollfunksjon ble da utviklet ved at kontraktinngåelsen og fastsettelsen av landskylda ble lagt inn under bygdetinget.³⁵⁶ Etter hvert ble nivået på landskylda lovfesta gjennom Christan 4. norske lov av 1604, og mulighetene for store prisfluktasjoner ble da vanskeliggjort for landskylda sin del. Som nevnt ble det lovbestemt i 1687 at bygselsavtalene skulle tinglyses. Slik ble også systemet lovregulert, og sentralmakten var en aktør også fordi stabilitet i systemet sikra skatteinntekter. Dette viser hvordan landskylda som del av leilendingssystemet var i en endringsprosess og hvordan ulike aktører til ulike tider påvirket funksjon og innhold.

I tillegg til bygselavgifta og landskylda kom en del andre avgifter, plikter og begrensinger av ressursbruk. For eksempel skulle leilendingen holde husa på gården ved like, han fikk sjelden bruke skogen som han ville og det var gjensidige regler for oppsigelse. Det er regnet ut at omtrent 80% av jorda i Norge var leilendingsjord rundt 1660. Deretter skjedde det en overgang til bondesjøleie, slik at 35% av jorda var leilendingsjord i 1820. Denne overgangen skjedde i ulikt tempo og begynte til ulik tid i forskjellige deler av Norge. Helgeland, som min undersøkelse omfatter, var ett av de områdene der leilendingssystemet, og følgelig bygselordninga, holdt seg lengst.³⁵⁷

For å omgå taket på landskylda som ble innført i loven, forsøkte jorddrottene etter hvert som tilgangen på jord ble knappere å presse opp prisene på bygselavgifta og

³⁵⁶ Holmsen 1966: 224

³⁵⁷ Johannesen 1999b

tredjearstaken. Den første er den summen man betalte ved inngåelse av bygselsavtalen, og tredjearstaken var en sum man krevde inn hvert tredje år som en slags fornyelsesavgift. Myndigheten forsøkte å regulere disse avgiftene, men uten fullstendig hell, og dermed ble dette en mulighet for jorddrottene til å øke sine inntekter. Krav om tinglysning av avtalen var et tiltak som skulle sikre leilendingens interesser, og leilendingene kunne klage til styresmaktene.³⁵⁸ Igjen er dette et eksempel på at aktørene innafor systemet utnyttet manøvreringsrommet som fantes, og som viser at ordninga kunne tilpasses nye tider og nye behov, og heller ikke myndighetene greide å lage uttømmende regler.

I middelalderen var tre år den alminnelige avtaletiden, men i seinmiddelalderen og framover mot moderne tid ble livstidsleie mer og mer vanlig. Dette ble også lovfesta i Christan 4. norske lov av 1604. Arvefeste hadde derimot vært i framgang i siste del av middelalderen, for så å bli mindre vanlig tidlig nytid.³⁵⁹ Dette viser fleksibilitet i systemet, og at endringer i tradisjoner eller økonomiske forhold tas opp som normer. Det utvikler seg også ulike praksiser rundt opplatingsretten, retten til å bestemme hvem som skulle være neste bruker, der den ofte i praksis hørte til bonden om alle forpliktelser er overholdt overfor jorddrotten. Jorddrotten på sin side kunne kassere inn avgifter i forbindelse med opplatinga. Her igjen var det mulighet for ulik praksis, og tilgangen til jord påvirka hvorvidt opplatingsretten ble brukt.³⁶⁰

Landskyldsystemet utviklet seg også til et til et skyldesystem (partseiesystem), der man kunne eie ideelle parter i en gård uten at det var knytta til et jordstykke. Dermed fikk man sin andel av landskylda etter størrelsen på eierandelen. Landskylda ble altså løsrevet fra jorda, og ble en eiendom i seg sjøl. Man eide egentlig ikke jorda, men retten til landskylda eller en del av den.³⁶¹ Den største partseieren var den som var bygselrådige, det vil si den som bestemte hvem som skulle få bygsel. Dette

³⁵⁸ Bjørkvik 1958: 96

³⁵⁹ Myking 2002: 90

³⁶⁰ Myking 2002: 160–161

³⁶¹ Holmsen 1966: 223

systemet påvirket ikke i nevneverdig grad bondens praktiske drift av gården. Etter hvert som skogen fikk verdi, ble leilendingens rettigheter begrensa når det gjaldt bruk av utmarka. Da var det den landskyldeieren som var bygselrådlig som kunne få hånd om skogen, og dermed inntektene av skogsdrift. En sjøleiende bonde, eller en bygselrådlig bonde, kunne sikre seg inntektene av skogdrifta som ellers ikke uten videre var en del av leilendingens rettigheter.³⁶² Dette var ett av forholdene som bidrog til oppløsning av skyldesystemet. Etter 1660 gikk utviklinga fra skyldesie og mot brukseie, og bygselen ble et eiendomsobjekt. Det utviklet seg en praksis der man kunne eie bygsel uten å eie landskyld. Det vil si at det i større og større grad var en person som fikk kontrollen over bruket gjennom å kontrollere bygselen, og dermed også i praksis eide selve gården.³⁶³

Denne vedvarende fleksibiliteten i bygselssystemet er sentral for å forstå bygslene i samisk sammenheng. I utgangspunktet var bygselssystemet et agrar fenomen, men siden bygselssystemet var såpass fleksibelt og samtidig den ordninga som det var nærmest å gripe etter, kunne den brukes på samiske forhold som ikke var agrare. Man kunne overføre begreper og rammeverk om enn upresist på samiske forhold som på mange punkter var helt forskjellige fra den sammenhengen norske gårdsbruk, jordrotter og leilendinger stod i. Dette var altså vanlig i deler av dagens ume- og sørsamiske område.

4.2 Samiske bygsler

Bygsler kjennes altså fra et område i Saepmie langs riksgrensa mellom Norge og Sverige (1.1.3). De eldste bygslene kan spores tilbake til 1600-tallets første halvdel, men vi vet ikke hvor gammel ordninga er. Sverre Fjellheim har beskrevet en bygsel (med referanse til Knut Bergsland) på et område i det sørlige Trøndelag og Härjedalen, sør for Bealjege/ Sylane og rundt Maajaelkie/ Helagsfjället, som den om lag 60 år

³⁶² Holmsen 1966: 227

³⁶³ Dørum 1993

gamle Tomas Mortensson la fram bygselseddel på i 1690. Før hans tid hadde samme landområdet vært bygslet av Anders Larsson, fortalte han.³⁶⁴ Dette bringer bygsselforholdets historie tilbake mot 1500-tallet, og Fjellheim knytter området til en senere kjent sijte i området, Gåebrien sijte.

Ved Major Schnitlers grenseundersøkelser la to menn fra områdene sør for Burkije/ Børgefjell fram bygselsedler på hvert sitt område som i dag er delt av riksgrensa i dagens Raarvihken tjjelte/ Røyrvik kommune i Norge og Frööstege/ Frostviken i Straejmien tjjelte/ Ströms kommun i Sverige. Dette er også like sør for Vaapste. Disse bygselsedlene var datert 1699 og 1703. Den første var utstedt til Ole Nilsson på *Kiørmoe skougen*. I 1686 opplyste Lensmand Jakob Johansson på tinget i Overhalla at han da hadde hatt bevilgning i 24 år på sitt land som han kalte *Kiørmandschov*, altså fra 1662, der han var født og som også hadde vært hans fars land.³⁶⁵ *Kiørmoe skougen* og *Kiørmandschov* kan vanskelig være annet enn det samme landet, som tilsvarer dagens Gærma/ Jorm i Frööstege/ Frostviken i Sverige. Den siste bygselseddelen, fra 1703, var klart uttrykt en generasjonsovergang. I denne bygselseddelen fra 1703 hadde «[...] Anders Torckelsøn bøxlet hans Faders Torchel Olsens skoug, og haver betalt som Sedvanligt bøxel Penge, Hvor for hand Samme Skoug Saa vidt hans fader nu i brug haver [...]».³⁶⁶ Også Torkel Olsson som er nevnt i denne bygselseddelen, var for tinget i Overhalla i 1686, og fortalte at han holdt til i sine forfedres land. Alle disse bygselsavtalene var inngått med kongens fogd, eller fogdens representant, og da var altså kongen eller kronen jorddrott. De siste to eksemplene bekrefter altså sikkert bygsselforholdets historie godt tilbake på 1600-tallet.

Fra Raane og Vaapste er den eldst kjente inngåelsen av en bygsel fra 1691, men den eldst bevarte bygselseddelen er fra 1717 (figur 4-1). I dag er dette området svensk, og faller utafor det som gjerne ble regnet til gamle Vapstebyn på 1700-tallet, og ligger

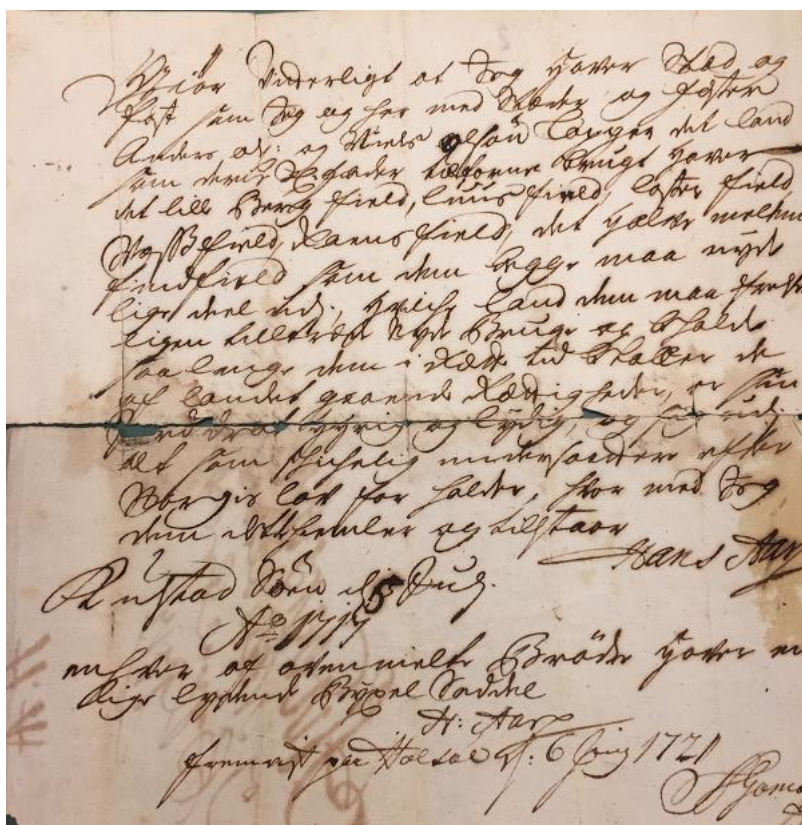
³⁶⁴ NOU 2007: 46

³⁶⁵ Opsahl & Winge 1990: 179

³⁶⁶ Nissen & Kvamen: 176–177

sør for den.³⁶⁷ Dette har ikke betydning for relevansen denne bygselseddelen har. Bygselseddelen var utstedt til to brødre, Anders og Nils Olsson, på deres fars land, så også her dreier det seg om en generasjonsovergang og kontinuitet tilbake på 1600-tallet.³⁶⁸ I eksemplet fra 1717 er det en handelsborger i Vefsn, Hans Aars, som utsteder bygselen, sannsynligvis på vegne av jorddrotten, som må ha vært eieren av Irgensgodset (1.3.2). Dette reflekterer at både Hans Aars og Anders og Nils Olsson må ha regna området som naturlig tilhørende Vefsn og jorddrotten på Helgeland. For å komme nærmere de samiske bygslene i Raane og Vaapste, er det naturlig å starte med nettopp selve bygselsavtalen, bygselbrevet.

Figur 4-1 Det eldste bevarte bygselbrevet fra Vaapste i original, datert 5. juli 1717 og utstedt til Anders og Nils Olsson på deres fars tidligere land som blant annet omfattet Låvseje/ Ljusfjäll og Laastervielie/ Lasterfjäll. Landet kan de ha så lenge de ønsker, står det, så lenge de i rett tid betaler «[...] de af landet gaaende Rettigheder [...]» og ellers er sin jorddrott lydige. Full transkribering er i figur 2-1 (RA, grensereguleringsarkivet, RA/EA-4062/F/L0002).

³⁶⁷ Qvigstad & Wiklund 1909 bind 2: 2 -5

³⁶⁸ RA, Det danske kanselli, grensearkivet, grensereguleringen, RA/EA – 4062/F/L0002

4.2.1 Bygselsavtalene i Raane og Vaapste

Bygselsavtalene opptrer tilfeldig i kildematerialet. Det er en følge av at det ikke har vært en egen oversikt over utstedte bygslers. Kjennskapen til dem har vi på grunn av at de enten i et fåtall tilfeller har blitt tinglyst i siste tredjedel av 1700-tallet, har vært del av en rettsak, som først og fremst betyr rettsak ved lappetingene, eller blitt tatt med i undersøkelser angående riksgrensa. De samiske bygslene i Vaapste og Raane fordeler seg jevnt over tidsperioden undersøkelsen omfatter, 1690 –1800 (appendiks 2).

Folketellinga i 1801 for Vefsn benytter begrepet *bøxel lap* for enkelte hovedpersoner i ulike hushold, noe som reflekter at de hadde en bygselsavtale.³⁶⁹ Når folketellinga i 1801 for Rana allikevel ikke bruker samme begrep som i Vefsn og ikke kategoriserer samer med et liknende begrep, reflekterer det mer uklarhetene rundt ordninga og lokale forskjeller i utføringa av tellinga enn en forskjell mellom Rana og Vefsn.

Begrepet *bøxel lap* reflekterer nok både en klar oppfatning av bygselordninga og en lokal kategori i tellinga som verken folketellingskjema eller -instruks egentlig åpnet for.

Tabell 4-1 Sammenlikning av tekstdelene i bygselbrevene til Nils og Anders Olsson i 1717 (figur 1-2 og 2-1) og Jon Kristiansson i 1793. Denne sammenlikninga illustrerer den store graden av stabilitet i bygselsavtalen i undersøkelsesperioden, og den illustrerer hvordan summene som skulle betales, ble bedre avklart mot slutten av 1700-tallet. Jon Kristianssons bygselbrev finnes i Fæsteprotokoll for Justitsråd Brodtkorb, Privatarkiv nr. 59, Eske 4 1777–1811, Det Brodtkorbske godsarkiv, Spesialsamlingene Universitetsbiblioteket, NTNU.

	1717	1793	
Innledningsdel	Gjør vitterlig at Jeg haver Stød og fæst som Jeg og her med stæder og fæster Anders Ols: og Nils Olson Lapper	Nils Gierdbrandt Brodtkorb konglig Mayts. JustisRaad, Bøxler herved til Lappemand Joen Christensen,	
Landområde	det land som deris sl. Fader tilforne brugt haver det lille	Lappelandet Krogvasfieldet i Ranens præstegield lige hen mod	

³⁶⁹ RA, Folketelling 1801 for 1824P Vefsn prestegjeld, 1801, s. 103b-104a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/ft20090807310297>

	1717	1793	
	Berg field, luus field, laster field, Vass field, Raens field, det halve mellem findfield som dee begge maa nyde lige deel udi,	Væfsens præstegield, grenser hen til Kieringhals hauenn.	
Betaling	hvilche land dee maa fresteligen (fredeligen?) tiltræde nyde Bruge og beholde saa lenge dee i Rætt tid betaller de af landet gaaende Rettigheder,	Den vanlige Bøxel 2 Specie skriver Een Riksdaler Specie haver han betalt, thi maa han dette Skatte land bruge sin livs Tiid; Naar han aarlig betaler Godsens Ejer 40s skriver Fyrrtige skilling Danske	
Øvrige bestemmelser	er sin Land drott ...ig og lydig, og sig udi alt som shichelig undersaatte efter Norgis lov for holder, hvor med Jeg dee dette hender og tilstaar	og ellers efterlever hvad anordninger og den om De Nordlandske Field Lapper oprettede grendse Tractat og der ved tillagde Codiciller allernaadigst allernaadigts forafskrivne, hvilket under haand og Seil bekræfttes.	
Etterskrift	Enhver af ovenmelte Brødre haver nu lige lydende Bygsel Seddel	Et ligelydende Bøxel brev haver ieg imodtaget, hvis indhold ieg herved forbinder mig at efterleve under mit fæstes forbrytelse.	

Om man sammenlikner de bygselsavtalene som finnes, reflekterer de stor grad av stabilitet i form og innhold 1690 –1800, trass i en del uklarheter i forhold som landavgrensning og betaling (tabell 4-1). De eldste avtalene kan ha både en og to navntatte bygslere, mens de yngre avtalene bare har en navntatt bygsler. Samtidig framgår det av analysen videre i dette kapittelet at det til tross for bygselsavtalenes individuelle form allikevel var flere personer bak en bygsel, slik at ordlyden ikke nødvendigvis reflekterte de reelle forholda. Hvordan landet beskrives og avgrenses, varierer mye og kan like gjerne være detaljert tidlig på 1700-tallet og svevende på

slutten av 1700-tallet, som omvendt. Spesifiseringa av summene som betales, blir gjennomgående klarere tallfesta i løpet av 1700-tallet, men også her er det variasjon. Utstedelsen av gjenpart til bygsleren ser ut til å ha vært vesentlig hele tida, som for øvrig var vanlig også for de norske gårdsbygslene. De store endringene som kommer i tidsrommet 1690–1800, nemlig grensetrekkinga og framrykkende norsk nybygging, manifesterer seg etter hvert i ordlyden i noen av de yngste bygselbreva (tabell 4-1). Nedenfor skal to bygsler presenteres, som i tillegg til tabell 4-1 og de to som ble brukt i kapittel 2 illustrerer bygselsystemets sentrale dokument, bygselseddelen eller bygselbrevet.

4.2.2 Sjur Nilssons bygsel

Sjur Nilsson hadde bygsel i Såvsoe/ Susendalen. Dette er den eldste bygselen i mitt materiale og ble inngått 24. juni 1691 (10.1.1). Den originale bygselsavtalen og bygselseddelen er gått tapt. Allikevel vet vi om deler av historien til denne bygselen delvis takket være en dramatisk og sannsynligvis tragisk historie om en sinnsforvirret ung kvinne som først rev bygselseddelen i småbiter og deretter stakk huset til bygsleren i brann (figur 4-1). Derfor måtte bygsleren, Sjur Nilsson, gå til nybyggeren Mikkel Jakobsson Røsvassholmen og få utstedt en ny bygselseddel 29. september 1781. Heldigvis for ettertiden, ble denne bygselsavtalen tinglyst og ført inn i panteboka, kanskje fordi Sjur Nilsson var en spesielt påpasselig mann. Mikkel Jakobsson Røsvassholmen utstedte bygsler til samer på vegne av jorddrotten proprietær Winther som hadde Brodtkorbgodset, og siden han var så nøye med å beskrive hendelsene forut for fornyelsen, kjenner vi denne bygselens historie relativt godt siden navnene i avtalen kan kobles opp mot Kjell Åke Lundstrøms slektsdatabase ved Sijti Jarnge.

Det vi vet helt sikkert er at Sjur Nilsson første gang fikk bygsel 10. august 1764. Den fikk han fordi han hadde omsorgen for enka etter den forrige bygsleren, Jakob Jonsson. Jakob Jonsson hadde bygselbrev inngått 24. juni 1691 og 12. juli 1708, som det framgår av teksten i det fornya bygselbrevet. Sannsynligvis var det Jakob Jonsson som fikk begge de eldste bygselbreva, men vi vet ikke hvem det var som uestedte dem som jorddrott. Da Jakob Jonsson døde, var det enka som satt på landet, og

det var ikke uvanlig at enker giftet seg opp og lot sin nye mann ta over bygselen. I dette tilfellet skjedde ikke det, men her har det vært det som i det norske bondesamfunnet blir kalt kår. Sjur Nilsson fikk ta over landet mot at han sørget for enka etter Jakob Jonsson, og det var neppe andre enn enka og Sjur Nilsson som hadde kommet fram til den overenskomsten.

Figur 4-2 Transkripsjon av Sjur Nilssons bygselsavtale fornyet i 1781, men første gang inngått mellom ukjente parter i 1691 (9.1.1). Mikkel Jacobssøn Rysvasholmen var nybygger på Røsvassholmen og hadde fullmakt til å bygsle land til samer. Sjøl hadde han tatt opp gårdsbruk innfor grensene for en samisk bygsel (bygsel 9.1.12/ SAT, Helgeland sorenskriveri, 2/2C/L0003: Pantebok nr. 2, 1751-1783, s. 387 Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/tl20080129620738>).

d. 8 October 1781

Tolv skill.

1781

Eftter forhen udstædet Beviis af 1764 den 20de. Augs. at have bøxlet Siur Nielsen Lap Land i Susendahlen, hvilket Bøxel Bevis er sønder revet af een Galen Lappe Tøs som saa brænde Siur Niensens huus, hvor samme laaae forvaret, des aarsag ieg herved fornyer samme og er af dette Indhold:

Ao 1764 den 10. Augs: haver ieg undertegnede Michel Jacobsøn Rysvasholmen I følge min forpagtnings magt og Rett, Stædet og fæstet til Siur Nielsen Lap selv af Wefsens Fid: det selvsamme Land i Susendahlen beliggende som hands formand Jacob Joensen Lap i sin Leve Tid haver haft, eftter det han derom meddeelte Lovlige Bøxel Breves formeldde Datis 24. Juny 1691 og 12. July 1708 og det saa meeget meere som Siur Nielsen have forestillet det hand nu haver eene at drage Omsorg for Caut. Jacob Joensens eftterlevende Enke, I hendes svage Alderdom, thi er det ieg nu herved saa denne dag af stæder og fæster til Siur Nielsen forbenævnte Jacob Jonsens Land, i Susendahlen med samme frihed, som hands foermand det tilforne haver haft saa længe som Siur Nielsen, deraf sine tilbørdige Skatter yder og betaler til sin foresadte Øvrighed, hvorfor alle og eenhver, efterdags alvorlig formaner og forbydes at Di til Caut: Siur Nielsen paa sit bøxlede land ingen Fortræd eller Skade maae tilføye med mindre De derfor vilde vorde exemplanter engskade og skogskade. Saaledes haver ieg dette Bøxel Brev tilfornes instæd som ieg nu atter igien fornyer og meddeler til Siur Nielsen hvilket ydermeere herved samme til Bevis og andre til Eftterrætlighed stadfæstes under min Haand og hostegnente Segnatte. Rysvasholmen den 29: September 1781

Til Tugthuset 8 Sk

Michel Jacobsen

Paa Reversen fandtes saadan paategning :/

Ligelydende Original Bæxel Brev, haver ieg bekommet, hvilke ieg herved I alle maader forpligter mig at eftterleve.

Sieur Nielsen Egen haand

Og Bue Me: X

Som typisk for mange bygselsavtaler i siste halvdel av 1700-tallet, er det også i Sjur Nilssons bygselseddel vage angivelser av både betaling og geografi. Landet er rett og slett bare omtalt som land i Såvsoe/ Susendalen, uten at det betyr at Sjur Nilsson ikke kjente grensene for sitt land. Også betalinga er uklar. Det er snakk om betaling av skatter til øvrigheten, men skatt er her ikke det samme som skatt. Begrepet refererer faktisk til landskyld, og slik er denne bygselsavtalen også typisk med uklar begrepsbruk og uten angivelse av beløpets størrelse.

Noen år etter at han fikk ny bygselseddel, døde Sjur Nilsson i 1789. Enka Margareta Pålsdotter satt igjen med tre ugifte barn, og hun gifta seg på nytt med Tomas Monsson i 1791. Sannsynligvis var det enka Margareta Pålsdotter som hadde valgt ut hvem som skulle få bygselen etter sin første mann, for Tomas Monsson hadde fått bygsel på landet to dager før vielsen, med de samme vage angivelsene av landet og summen som skulle betales. En gang før 1811 må Margareta Pålsdotter ha dødd, for det året giftet Tomas Monsson seg for andre gang, den gangen med ei yngre kvinne, Anna Olofsdotter.³⁷⁰

Denne bygselen er unik i mitt materiale fordi den ble tinglyst og fordi det går an å dokumentere overgangene eller suksesjonene over mange generasjoner, faktisk i tre forskjellige århundrer, og illustrerer kontinuiteten i systemet. Den er typisk fordi den oppviser flere trekk ved bygslene og bygselsavtalene; uklare angivelser av landets utstrekning, uklar begrepsbruk om betaling og tydelig kontinuitet mellom hver bygselinnehaver, her i praksis ivaretatt gjennom kvinnene.

4.2.3 Tomas Anderssons bygsel

Tomas Andersson hadde bygsel rundt Laastervielie/ Lasterfjäll og Låvseje/ Ljusfjäll. Hans bygselseddel er bevart på grunn av grensearbeidet. Tomas Andersson var sønn av Anders Olsson, en av innehaverne av den eldste kjente bygselseddelen i mitt materiale fra 1717 (figur 2-1, bygsel 10.1.3). Tomas Andersson la fram bygselseddelen, som er datert 29. august 1731, for grenseoppmålingskommisjonen i

³⁷⁰ http://sijtjarnge.no/sorsamiskeslekter/vefslapkkk/sida5/h____lv.htm

august 1744.³⁷¹ Hadde han ikke gjort det, ville avtalen sikkert forvunnet, for den er ikke å finne verken i tingbok eller godsarkiv. Nå ligger den i pakke nr. 2 i grensearkivet på det norske Riksarkivet sammen med faren og onkelens bygselseddel, og med litt usikker penn er initialene TAS skrevet på baksiden, som kan være initialene til Tomas Andersson (Anders-son).

Figur 4-3 Avskrift av bygselseddelen til Thomas Anderson fra 1731. Dette er samme landet som omtales i den eldste bygselseddelen fra 1717 i figur 1-2 og 2-1. Legg merke til at grenseoplysningene har blitt tydeligere angitt. (RA, grenseeguleringsarkivet, RA/EA-4062/F/L0002)

Giør vitterligt, at jeg undertegned haver paa Monsr Sverdrups som Ombudsmandens vegne stæd, som jeg og hermed stæder og fester Thomas andersen det bøjlet land, som hans Sl: fader Anders Olsen tillforn har brugt nemlig det lille Bergfieldet lussfieldet, last-fieldet, Vassfieldet, Rein-fieldet og halvedelen av ~~fiel~~ Finfieldet, Grandserne ere da paa øster siden Raensvandet, paa Nord siden Voienedalen, som skier mellom hans land og laugmandslandet al till harrvandet, gaaer saa skillet ved harrvandet og det elv som der av løber ner i Suseenelven, paa den synden side er Randalselven, som og løber i Susenelven, paa vestre siden er Gaautelven. Dette overskrevne land maae han strax tilltræde, nyde og bruge saalenge han i rette tid svarer de derav gaende skatter, er sin jord-drott hørig og lydig og sig som en lydig undersaatt eftter Norges Lov retter og forholder, herved jeg det ham hiemler og tilstaaer.

Hatfieldalen d: 29 Augusti

Albert Christian Dass

1731

Grensene mellom Vapstebyn (og dermed Vaapste) og Umeå lappmark og Åsele lappmark sønnenfor har endra seg. I 1670 lå grensa mye lenger sør enn 100 år senere, og Vapstebyn inkluderte blant annet Laastervielie/ Lasterfjell og Låvseje/ Ljustfjäll.³⁷² I oversikten over Vefsn's skattlapper fra 1739, og misjonær Albert Dass' manntall over samene i Vefsn fra 1733 er Tomas Andersson og Lasterfield regna med.³⁷³ Ved de

³⁷¹ Qvigstad & Wiklund bind 1 1909: 508

³⁷² Norstedt 2011: 35; Qvigstad & Wiklund 1909 bind 2: 239–241

³⁷³ Qvigstad & Wiklund 1929: 77, 84

svenske grenseingeniørenes arbeid ble grensa lagt lenger nord, i Skalma/ Skalmodal.³⁷⁴ Dermed ble dette bygsellandet ikke lenger regna med til Vaapste/ Vapstebyn.

Denne bygselseddelen viser til forskjell fra Sjur Nilssons en klar avgrensning av landet, og også en mer detaljert avgrensning av landet i forhold til faren og onkelens bygselseddel fra 1717. Som for Sjur Nilssons bygselseddel er opplysningene om betaling preget av uklar begrepsbruk og manglende fastsettelse av sum, men her framtrer familienavn som Sverdrup og Dass som mellommenn mellom jorddrotten de Petersen og bygslerne, og det refereres til Norges lov. Alt sammen måtte bli ansett som viktig av den norske siden i grenseforhandlingene. Dette viste at området må ha vært norsk.

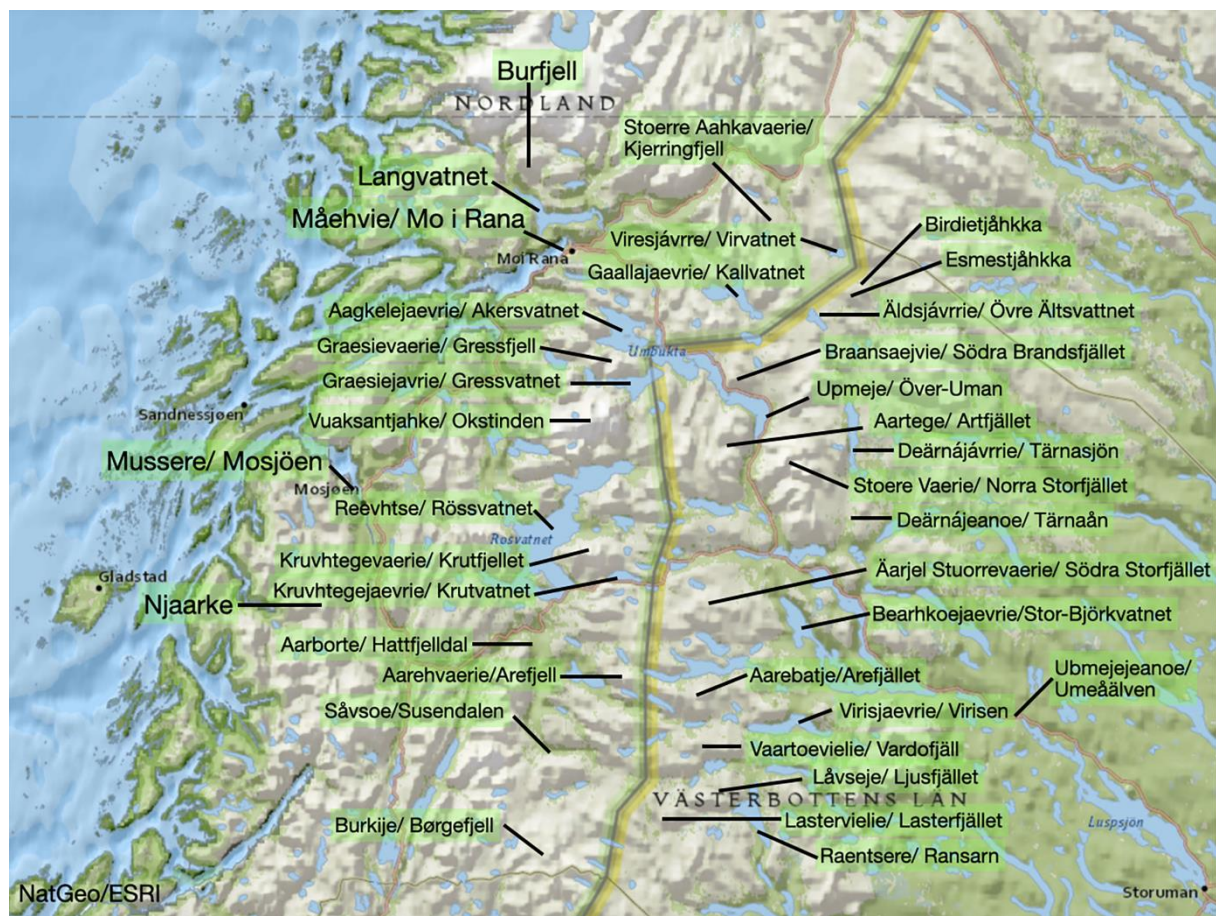
Den langt klarere grensebeskrivelsen reflekterer selvfølgelig ikke annet enn at den norske parten i bygselsavtalen, Albert Christian Dass, hadde vært bedre i stand til å få tak i beskrivelsen av grensemerkene og få dem ned på papiret enn handelsmannen Aars i 1717. Albert Christian Dass var misjonær, men neppe samiskkyndig.³⁷⁵ Navnene framstår som tilforlatelig norske, men er fornorskinger av samiske navn. Om man ettergår navnene, er det relativt enkelt å finne avgrensinga på moderne kart, men med ett unntak. Det er feil at «[...] Randalselven, [...] løber i Susenelven [...]». Dette må sannsynligvis dreie seg om elva som renner til Raentsere/ Ransarn eller «Raensvandet» i bygselseddelen. Det er et stykke fra Susendalselva/ Såvsoe, og ikke minst i motsatt retning. Det er neppe Tomas Andersson som stod bak denne feilen, men den er vel heller et resultat av språkproblemer eller misforståelser på Albert Christian Dass sin side. Uansett er denne bygselsavtalen unik fordi den gjennom denne beskrivelsen av grenser gir klar beskjed om den samiske inndelinga av land som ikke like ofte kommer så klart fram i andre bygselsavtaler eller kilder. Denne bygselsavtalen viser også at land kunne gå fra far til sønn i tre ledd. Sammen med den forrige bygselen (4.2.2) viser den også langvarig stabilitet med hensyn til geografisk

³⁷⁴ Qvigstad & Wiklund 1909 bind 2: 2–5

³⁷⁵ Pettersen 2012: 151

område, siden Tomas Andersens farfar hadde hatt samme land, noe som bringer den dokumenterbare historien tilbake til slutten på 1600-tallet. Dessuten viser den koblinga mellom proprietærer og misjonærer, eller mellom verdslig og geistlig myndighet, om man vil, som sammen med den uklare begrepsbruken omkring skatt, bygselavgift og landskyld sannsynligvis har vært grunnlaget for konklusjoner omkring bygselordningas opprinnelse.

Figur 4-4 Kartet viser de vanligst forekommende stedsnavna i avhandlinga med et nåtidig kart som grunnlag. Kart: Trygve Wiklund Skavhaug, Nord Universitet.

4.3 Analyse av bygselordninga

4.3.1 Tidligere forståelse

Gjennomgangen av historiografien i 1.3.3 viste at Ræstad trakk ei linje fra den gamle lappeskatten og finneleidangen til bygselen. Ræstad mente at denne skatten i løpet av 1600-tallet hadde gått over til å bli en bygselavgift, og at den ble oppkrevd som en slik

avgift fra slutten av 1600-tallet. Knut Bergsland mente også at det hadde skjedd en glidning fra skatt til bygsel, men at skattlegginga i form av bygsel ikke ble starta opp igjen før gjennom et samarbeid mellom misjon og lappeskatteier for å sikre norsk suverenitet under den store nordiske krig. Hansen og Olsen gjentar i stor grad disse to nokså like standpunktene, men påpeker at det faktisk dreide seg om et leieforhold. Videre har det også blitt framsatt tanker fra ulike hold om at bygslene kunne ha vært motivert ut fra behovet for å beskytte samisk land mot norsk nybygging.³⁷⁶ Slik forstått vil bygsel dreie seg om en ordning der et norsk maktapparat innkrever leie fra en samisk befolkning for noe som er under kongemaktens kontroll og beskyttelse, og motivasjonen for ordningen må komme fra myndighetene. Av de forståelsene referert i 1.3.3 er det først og fremst Bergsland og Hutchinson som påpeker samisk agens i spørsmålene om skatt og bygsel.

Kjernen i de ulike forståelsene drøftes nedenfor, og en forståelse legges fram som reviderer og ikke alltid støtter tidligere syn, men som styrker for eksempel Bergsland og Hutchinsons vektlegging av samisk agens. Til disse ulike forståelsene av samiske bygsler kan det sies at det for de fleste i stor grad dreier seg om en norsk forståelse av de samiske bygslene, og kan være et eksempel på det som O'Brien viser til når han skriver at historiefaget er sterkt knyttet nasjonale narrativer som tvinger analyse og forståelse i bestemte retninger (2.1).

Tabell 9-1 viser at bygselordninga eksisterte før Misjonskollegiet ble oppretta i 1714 og den religiøse disiplininga av samene begynte for alvor. Den eldste bygselen kjenner vi fra 1691. Videre viser tabell 9-1 og gjennomgangen av innholdet i bygselsavtalene at blant andre bygsel 2–5 og 7–8 ikke kan utelukkes å være fra 1600-tallets slutt eller 1700-tallets begynnelse (10.1.2–10.1.8). Siden tilfeldigheter har avgjort om bygselsavtaler er bevart, er dette et minimum av opplysninger om avtaler, og man kan regne med at det fantes flere slike avtaler. Blant annet opplysningene om Jon Jonsson Burfjelds bygsel fra en rettsak i 1756 (10.1.17) sannsynliggjør dette. Både

³⁷⁶ Hansen og Olsen 2004: 312–313

hans far og farfar hadde brukt samme land som ham, og det åpner for at de også kunne ha hatt bygsel. Dette svekker uansett Bergslands antakelse om at bygslene var en gjenopptaking av tidligere tiders skattelegging i den hensikt å styrke norske territorielle krav under den store nordiske krig. Det er heller ikke mulig ut fra tabell 9-1 å konkludere med at det er en sammenheng mellom inngåelse av bygsler og grensefastsettelsen. Omtrent halvparten av bygslene i tabell 9-1 fordeler seg på hver side av året 1751, og siden det er usikkerhet rundt dateringer, og tilfeldigheter har rådet ved om bygselsavtaler er bevart, er det vanskelig å trekke slike konklusjoner. Igjen svekker dette Bergslands antakelse. Territorielle krav og forsøk på skatteoppkreving under den store nordiske krig kan ikke forklare eksistensen av bygslene, siden ordningen er eldre enn som så.

Både Bergsland og Ræstad påpekte sammenhengen mellom bygsel og skatt, og at bygsel var en videreføring av skatten. Om man går grundigere inn i kildene, blir også dette synet problematisk, og det kommer nokså klart fram at skatt og bygsel var to forskjellige forhold, selv om begrepsbruken var forvirrende og oppbørselen tilfeldig. På kysten vest for mitt undersøkelsesområde, i det området som på samisk kalles Njaarke, kom tre samer, Jon og Nils Torkilsson fra Brønnøy og Jon Andersson fra Bindalen for sommertinget for Brønnøy i 1706. De protesterte mot at det var blitt gjort forsøk fra Vefsn på å tvinge dem til å betale skatter og avgifter der. De tre sa ifølge tingboksreferatet at de hadde «[...] i mange aar ligget der i fierringen [...]» og «[...] ydet sine shatter og ringe udgifter i Langsommelig tid [...]» til geistlig og verdslig øvrighet.³⁷⁷ Denne opplysninga tas med her for å vise at det på slutten av 1600-tallet og begynnelsen av 1700-tallet foregikk oppkreving av det som ble kalt skatt og avgift fra samer både i og utafor Vefsn på norsk side av grensen. Eksempelet fra Brønnøy er fra de områdene der vi ikke kjenner bygsler. Med andre ord var dette neppe bygselavgifter.

³⁷⁷ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0003: Tingbok 3, 1700-1709, s. 152
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090515640346>

Her støter man på et metodisk problem knytta til de få bygselsavtalene vi kjenner innholdet i, og mangelen på skattelister. Derfor blir dette et eksempel på at man må bruke ulike kildekategorier, og her kommer lappetingsreferatene inn som en viktig kilde. Skatt nevnes nemlig også i lappetingsreferatet for Vefsn i 1730. Da ble Rudik Andersson stevnet av misjonær Dass, som ville at Rudik Andersson forklarte hvorfor han ikke ville betale sin rettighet eller finnerrettighet til Jørgen Sverdrup som på baron de Petersens vegne «[...] etter det høye kongl Skjødes tilhold, har ret same finde leding eller skat at oppebære [...]».³⁷⁸ Her brukes altså fire betegnelser; rettighet, finnerrettighet, skatt og leding, om samme sak, nemlig finneskatten som de Petersen tok over etter Irgens. Dette viser samrøret av begreper, og at skatteinnkrevinga foregikk på 1720-tallet siden Rudik Andersson svarte at han i perioden 1722–1726 hadde betalt skatt. Da Rudik Andersson ble stevnet av misjonær Dass, framholdt misjonær Dass at alle «fjeldlapper» som eide 8–10 rein eller mer skulle betale skatt etter sin evne.³⁷⁹ Dette er en interessant opplysning siden skatten skulle ha vært fastsatt på grunnlag av antallet rein, og altså ikke på bakgrunn av innehav av land. Dette var ikke landskyld.

Videre nevnes skatt også i lappetingsreferatet fra Rana i 1730. Samtlige tilstedeværende fjellapper klagde da på at de måtte betale skatt både i Norge og Sverige, og i tillegg til skatten måtte de dessuten betale den svenske sammen som hadde landet de brukte, om lag 1 riksort i landleie etter størrelsen på reinflokkene. På norsk side ga de 2, 3 eller 4 mark danske til den norske krone «[...] udi skat eller finde leeding [...]», mens de i Sverige måtte betale 1 ½, 2 og 2 ½ riksdaler.³⁸⁰ Sammenholdt med den samtidige opplysninga fra Vefsn lappeting og at avgifta for landleie i Sverige var basert på reinflokkens størrelse, er det rimelig å anta at de oppgitte varierende

³⁷⁸ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0008: Tingbok 9, 1730-1734, s. 36b-37a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350870>

³⁷⁹ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0008: Tingbok 9, 1730-1734, s. 36b-37a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350870>

³⁸⁰ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0008: Tingbok 9, 1730-1734, s. 36b-37a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350870>

summene reflekterer ulik betaling i forhold til reinantall. Mangelen på matrikkel og skyldsetting av det landet samene brukte, støtter også en slik tolkning. Videre heter det i skatteregnskapet for Vefsn for året 1739 at man hadde brukt lappefogdens og lappelensmannens opplysninger «[...] Hvor efter deris Skatter ere Ligned efter det Tal og den tilstand og formue i Hvilken de da Befantes [...]».³⁸¹ Med andre ord var det snakk om en skatt som ikke tok utgangspunkt i landinnehav, og dette er ikke landskyld.

Det finnes også opplysninger som peker i retning av en sammenheng mellom land og skatt. I 1731 var det på lappetinget i Vefsn en sak som i utgangspunktet handlet om retten til å bruke andres bygglede land. Jon Andersson og Lars Jørgensson hadde latt husmannen Jens Paulsson bruke deres bygselland, men så ville han ikke rette seg etter deres pålegg og de ville ha ham vekk. Her må bruken av det norske begrepet *husmann* kort kommenteres først. Husmann i samisk sammenheng kunne neppe referere til presis det samme som i det norske agrarsystemet, og viser en elastisiteten i begrepsbruken som påpekt ved selve bygselbegrepet (4.1). Man brukte allerede eksisterende begreper for å beskrive andre forhold som kanskje kunne minne om det begrepet opprinnelig betegnet. Bruken av husmannsbegrepet på forholdet mellom Jens Paulsson og bygslerne Jon Andersson og Lars Jørgensson blir i så fall en parallell til bruken av det norske agrare bygselbegrepet på ikke-agrare samiske forhold. Retten spurte i alle fall husmannen Jens Paulsson om han ikke kunne tenke seg å betale 1 ort årlig til de to bygslerne og betale skatt, og slik kunne bli på landet (men han svarte nei).³⁸² Igjen er den uklare begrepsbruken i samtida en utfordring i tolkninga. Når det her brukes *skatt*, refererer det da til landskyld eller reell skatt? I og med at det i dette tilfellet er snakk om en såkalt husmann som leier seg inn på andres land og skal betale 1 ort til dem i årlig leie, virker det rimeligst å forstå *skatt* i denne sammenhengen som reell skatt til forskjell fra landskyld. Dette kan forstås som om

³⁸¹ Qvigstad & Wiklund 1929: 82–83

³⁸² SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0008: Tingbok 9, 1730-1734, s. 75b-76a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350909>

skattebetalinga var en av forutsetningene til å kunne få fortsette å bruke landet. På lappetinget i Rana i 1749 ble Peder Monsson Ternfjeld stevnet for utestående skatter og tollar. I denne sammenhengen er det viktig å merke seg at han ble stevnet for ikke å ha betalt «[...] sin Skatt og Rettighede som hd til Norgis Konge for sit brukende land er pliktig [...]».³⁸³ Med forbehold om samtidas rotete begrepsbruk, ser skatt og rettigheter i dette tilfellet å være knyttet til landet han brukte, og at skatt kunne ha vært oppfatta som en bekreftelse på retten til å bruke landet, noe som det foregående eksempelet peker i retning av.

I 1747 kom det for lappetinget i Vefsn en annen sak om rettigheter til land.³⁸⁴ Sjur Sjursson Artfjeld påstod at han i noen år hadde betalt skatten for Vaartoevielie/Vardefjell til Norge (og for Artfjeld til Sverige).³⁸⁵ Han hadde også etter sedvane betalt sitt feste og bygsel for samme land. Også denne saken representerer en kobling mellom skattebetaling og innehavet av land, men viser at landskyld og skatt var to forskjellige forhold, men som altså kunne høre sammen.

Det er vanskelig å få klarere opplysninger enn de beskjedene vi kan få gjennom Schnitlers grenseforhør av samer i Rana i 1742. Nils Klemmetsson Brandsfjell fortalte at han aldri hadde hatt bygsel siden det ikke hadde blitt krevd av ham, og siden han hadde bodd på en annens bygslers land. Det vil si at en annen betalte landskyld for landet, men Nils Klemmetsson Brandsfjell hadde betalt 48 skilling i skatt til madame Sverdrup til han for to år siden ble lensmann og skattefri.³⁸⁶ I skattemanntallet for Rana, fra før han ble lensmann, står han med 3 mark i betalt skatt.³⁸⁷ Mons Einarsson Bertfjell hadde aldri hatt bygsel, men betalte 48 skilling i årlig skatt til madame Sverdrup.³⁸⁸ Med andre ord var skatt og landskyld to forskjellige forhold, selv om

³⁸³ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0014: Tingbok 14, 1749-1753, s. 4

<https://www.digitalarkivet.no/rg20090427380006>

³⁸⁴ Denne saken startet allerede i 1744 for svensk ting, og partene brukte rettsystemet i begge kongerikene. Her nevnes bare de norske referatene fordi det er relevant for skatt i Norge

³⁸⁵ Artfjeld er vanskelig å plassere sikkert fordi det kan ha flere referanser (jfr, navneliste i Qvigstad & Wiklund 1929), men her er det fra sammenhengen sannsynligvis Aarebatje – Aahrevaerie i Vaapste.

³⁸⁶ Qvigstad & Wiklund 1929: 27ff

³⁸⁷ Qvigstad & Wiklund 1929: 84-88

³⁸⁸ Qvigstad & Wiklund 1929: 31-32

begrepsbruken var uklar og oppebørselen neppe var systematisk. Det var også tydeligvis en sammenheng mellom de to forskjellige forholdene uten at sammenhengen er klar. Uansett er det klart at Ræstad og Bergslands forståelse av bygselordninga og landskylda som en fortsettelse eller gjenopptagelse av skattelegginga ikke kan stemme.

Det man da står igjen med er at bygselen faktisk var en leieavtale systematisk innført av jorddrotten madame Sverdrup, som Hansen og Olsen påpeker. Det er også er vanskelig å finne støtte for denne forståelsen av bygselsavtalene, til tross for at det kan synes sjølmotsigende. Bygselsavtalen er jo i sin form og innhold en leieavtale, forstått ut fra hvordan bygsel blir oppfattet i dag. Det betinger jo at noen faktisk har og utøver råderetten over noe som de leier ut, men dette klare skillet i rettigheter mellom leier og eier og forståelsen av begrepene eier og leier var mer komplisert på 1600- og 1700-tallet. I sin undersøkelse av forholdene rundt rettigheter til jord innafor det norske leilendingssystemet, påpeker Myking med referanse til blant andre Robberstad at flere parter kunne ha eiendomsrett til ulike utnyttingsmåter av samme eiendom, såkalt kløyvd eiendomsrett. Videre kom den moderne oppfatninga om eksklusiv eiendomsrett for fullt inn i norsk og skandinavisk rettsforståelse først på 1800-tallet.³⁸⁹ Av dette følger at partene i et bygselforhold kunne ha ulike retter annerledes enn et moderne leieforhold av i dag. Som kompliserende faktor ved bygslene kommer det etniske elementet, som det ikke var nødvendig for Myking vurdere, og det faktum at sentralmaktens kontroll over landet var rudimentær ennå på 1600-tallet (1.3.2). Derfor blir det et spørsmål om man kan snakke om jorddrott i sammenheng med samiske bygsler på samme måte som med norske leilendingsforhold. Et slående trekk ved norsk håndhevelse av både samisk bygsel og skatt i Vaapste og Raane er den store graden av uorden og tilfeldighet. På lappetinget i Rana i 1759 ønsket lappeskatteier Johan Hvids fullmektig et svar fra allmuen og de edsvorne lagrettemennene om

³⁸⁹ Myking 2002: 4–7

«[...] der iche omkring paa fieldene i dette Distict ere flere lapper, som benøtter sig af Creaturers Græs-ning paa u-bøxlede Stæder. Og i langsammelig Tiid har ladet Staae Deres pligtige Skatt ubetalt, end som De bekiendte, der aarlig efter lovlig erholdte fæste og bøxel, har ydet vedbørlig Skatt og tolde, saavel til gæistlig som Civil Øvrighed [...]».³⁹⁰

Det ble da av allmuen og de edsvorne lagrettemennene listet opp 16 menn som var alt fra fattige til rike, og som enten ikke hadde bygsel, ikke hadde betalt skatt og avgifter eller hadde forsømt alt dette (tabell 4-2). Dette var altså da konkret informasjon som Hvid ikke hadde, men som han mistenkte.

Dette reflekterer ikke en landdrott som har rett til og kontroll over sitt land, men mer et forsøk på å få kontroll på noe man ikke har kontroll over. Man hadde nok fra godseierhold og myndighetenes side en oppfatning av at dette ikke var slik forholdene burde ha vært. Ni år før dette utspillet fra Hvids fullmektig ble det på Rana lapping i 1750 tinglyst tre bygselbrev. Det var madame Sverdrup (via sønnen Peter Jacob Sverdrup) som utstedte bygselbrevene som forpakter av baron de Petersens arvingers jordegods «[...] hvor under fieldene som Lapperne bruger henhører [...]».³⁹¹ Dette styrker klart inntrykket av at man fra lappeskatteierenes side så på de samiske områdene som del av jordegodset, selv om kontrollen i praksis ikke kunne ha vært god. Spørsmålet som da må reises, er om de i realiteten var jorddrotter som man ville forstå ordet i agrar sammenheng, og kunne bygsle bort landet eller ressurser knytta til landet. Eksempelet fra 1759 beskriver mer en situasjon der man fra samisk side gjorde som man ville, til tross for at jorddrotten ikke ville det slik.

³⁹⁰ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0018: Tingbok 16B, 1758-1760, s. 412b-413a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427390422>

³⁹¹ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0014: Tingbok 14, 1749-1753, s. 83
<https://www.digitalarkivet.no/rg20090427380072>

Tabell 4-2 Oversikt over de lapper i Rana som i 1759 ifølge lappinget ikke betalte skatt og/eller ikke hadde bygsel. Basert på opplysninger gitt på lappinget i Rana i 1759. Stedsnavnene er som i kilden. Personnavnene er modernisert. Disse bygslene er ikke tatt med i appendiks 2, tabell 9-1. (SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0018: Tingbok 16B, 1758–1760, s. 412b–413a.)

Sted	Navn	Bygsel	Betaling til øvrigheten	Annet
Roedberg eller Riefield samt Ondefield (Ordefield?)	Knud	Alle 4 første har bygsel	De har ikke på 10 år betalt det minste til øvrigheten	
	Pettersson			
	Anders	De to siste ikke	De to siste nylig giftet seg inn i området, men ingen skatt betalt	
	Andersson			
	Anders			
	Mortensson			
	Petter Bentsson			
	Anders			
Larsson				
Anders				
Andersson				
Stormdahlen	Anders Andersson og sønnen	Ikke bygsel	Ikke betalt det minste på 10 års tid	Meget velholden
Kalvatnet	Bent Klemmetsson Jon Mikkelsson	Ikke bygsel	Ikke betalt på 8 år Ikke betalt på 3 år	Skal være fattige og fortrengt av bønder
Andfield eller Gubbe- laaer	Paul Einarsson Sjur Larsson	Ikke bygsel	Ikke betalt på lang tid	
Brandfiel Fram til i år i Ox- og Græsfield,	Bent Ivarsson		Ikke betalt skatt eller <i>tolde</i>	Velbeholden mand

Sted	Navn	Bygsel	Betaling til øvrigheten	Annet
dels i Achelsvandet				
Kierrinfjeld	Anders Einarsson	Ikke bygsel	Ikke betalt skatt og tolde på lang tid	Velbeholden mand
Achelsvandet	Tor Tommasson	Ikke bygsel	Ikke betalt skatt	
Ruffieldet	Petter Larsson	Ikke bygsel	Ikke betalt skatt	

Om man går til Schnitlers opplysninger omkring bygslene er det nokså klart at bygselen dreide seg om en høyst frivillig ordning. I en *relation* fra 1744 skriver Schnitler at eieren på Helgeland av det såkalte Irgensgodset, baron de Petersen, innkrevde lappeskatten via sin stedfortreder madame Sverdrup. Hun «[...] bøxler og undertiden Field-Lejene til Field-Finnerne [...]».³⁹² Det er ingenting med dette som svarer til en tvang eller et systematisk bygselregime, snarere tvert imot. Major Schnitler understreket denne frivilligheten i sin *Almindelige beskrivelse over Helgeland*. Der skriver han at de norske «[...] lap-finner [...] fick [...] her i Norge, naar de vilde, bøxel-eller Fæste-Seddel paa Fieldene [...]».³⁹³ Det er ingenting i dette som beskriver et leilendingsforhold. En frivillig bygsel kan vanskelig sees som uttrykk for et forhold der jorddrotten kontrollerer sider ved rettighetene til ressursbruk eller tilgang på land.

Dette kan videre belyses med en sak fra 1753 –1754. Lappeskatteier Johan Hvid klagde i 1753 på tap av lappeskattinntekter som en følge av grensefastsettelsen. Mye av Hvids poeng var at storparten av det som han kalte de norske lappmarkene havnet i Sverige, og det samme skjedde med inntekten av det samme landområdene, det vil si

³⁹² Qvigstad & Wiklund 1909 bind 1: 449

³⁹³ Qvigstad & Wiklund 1929: 43

det Hvid kalte lappeskatten. Generalmajor Mangelsen, som var norsk hovedforhandler ved grenseforhandlingene og ledet det etterfølgende grensearbeidet, skrev en uttalelse i 1754 angående klagen der han imøtegikk Hvids påstander.³⁹⁴ I sin uttalelse om denne klagen påpekte generalmajor Mangelsen at man måtte merke seg følgende:

1. Det hadde aldri vært fastsatt noen grense i disse områdene (før 1751).
2. Samene i disse områdene i stor grad var oppfatta som «felles» i den forstand at de hadde betalt skatt til begge riker.
3. Videre påpekte Mangelsen også at den svenske skatteoppbørselen (i hvert fall ifølge svenskene) var eldre enn de norske.
4. Det var slik Mangelsen forstod det, kun lappeskatten i sin alminnelighet som var nevnt i skjøtet til Irgens, og at det kun var retten til å oppebære skatt fra dem som enten ville eller som kunne overtales til å betale skatt til Norge.
5. Skjøtet til Irgens inneholdt etter Mangelsens skjønn ingen overføring av territorialrett.³⁹⁵

Mangelsens synspunkter var deler av en argumentasjon som gikk mot Hvids klage og ønske om erstatning, vel å merke hva skatt angikk. Argumentasjonen kan allikevel overføres på spørsmålet om bygsler og bygslene som leieavtaler. Deler av de samiske områdene i Raane og Vaapste (men ikke alt) lå i slike områder der grensa og kongerikenes suverenitet ikke var avgjort før i 1751. Skattebetalinga skjedde ved frivillighet, noe som også går igjen i bygselsavtalenes faktiske frivillighet. Lappeskatteierens rett til skatten kom fra kongens overdragelse av rettigheter til Irgens i 1666. Kongen kunne jo ikke ha overdratt rettigheter han ikke hadde (dvs. landrettigheter), for å følge Mangelsens argumentasjon. Dermed er det en rimelig konklusjon at lappeskatteieren, representert av madame Sverdrup eller andre, strengt tatt ikke var jorddrotter.

³⁹⁴ Qvigstad & Wiklund 1909 bind 1: 526

³⁹⁵ Mangelsens uttalelse i avskrift, Statsarkivet i Trondheim, Alf Kiils privatarkiv, privatarkiv 333, arkivboks 33

Med andre ord kan bygselsavtalene ikke forstås som virkelige leiekontrakter i dagens forstand, og heller ikke som en alminnelig bygselordning med en klar jorddrott i samtidas forstand. Bygslene var frivillige og utstedt på forespørsel før 1742, lappeskatteierne hadde ikke kontroll eller myndighet over områdene hun eller han mente hørte inn under dem i 1759. I samtiden hadde den norske hovedforhandleren ved grenseforhandlingene den oppfatning at mye av områdene som hørte inn under lappeskatten før 1751, var områder som ikke hørte definitivt inn under noe rike, med den følge at det var vanskelig å hevde at man hadde hatt rettigheter der. Her er det verdt å minne om ulike tidligere syn på forhold knytta til bygslene. Ræstads så på bygslene som immisjonsdokumenter; en bekreftelse på en allerede bestående rett. Bergsland så på bygslene som uttrykk for allerede eksisterende samisk rett og samfunnsorden; med andre ord at samisk rettskultur lå til grunn for bygslene, og ikke at bygslene ga samer rettigheter de ikke hadde fra før av. Bergsland gikk altså noen steg lenger enn Ræstad. Videre påpekte Hutchinson at samene sjøl så en fordel i å ha bygsel eller betale skatt (1.3.3).

Kildene viser allikevel at disse samiske rettighetene hadde minst én viktig begrensning og dermed en etnisk dimensjon. De gjaldt ikke overfor bønder, som hovedsakelig var nordmenn. Det er nokså klart at man fra samisk hold hadde oppfatninger omkring samisk rett til land. Et voldsomt uttrykk for dette var Povl Resens gjengivelse av forhold på Helgeland. Povel Resen fikk i 1706 fortalt om landet øst for Vefsns norske bygd at «[...] Lapperne holder sig det meget prejudicere agt [...]», det vil si at samene så på landet som sitt, slik at en nybygger ble møtt av samer «[...] forsamlede med gevehr imod ham [...]».³⁹⁶ Det er også tydelig at i hvert fall noen av misjonærene så denne konflikten og at samene ble den tapende part. I 1728 kom en forordning fra amtmann Schjelderup på initiativ fra misjonær Dass, som arbeidet på Helgeland. Denne forordninga skulle beskytte samisk neverflekking og

³⁹⁶ Løøv et al 2014: 54–55

innlandsfiske mot norske bønder.³⁹⁷ Også på det første lappetinget i Rana i 1730 synes at man fra samisk side så seg presset av de framrykkende gårdrydderne og søkte å gjøre motstand. Der klaget samene på at de ble «trøchede» av bøndene.³⁹⁸ Det er allikevel ingenting som viser at bygsel beskyttet mot slikt.

En rettsak begynt i 1755 illustrerer dette. Jon Jonsson Burfjeldet stevnet nordmennene Jon Jonsson og Sakarias Pedersson fra Raudsandakselen for «[...] deris nærgaaende opførsel i at opsætte huuser udi hans tilbøxlede land [...]» på Rana høstting 1755.³⁹⁹ Dette landet ligger nord-nordøst for Langvatnet ved dagens Måehvie/ Mo i Rana. Landet hadde hans far brukt før ham, sa Jon Jonsson Burfjeldet (10.1.17), og Jon Jonsson Burfjeldet hadde forbudt nybygging. Jon Jonsson Burfjeldet hadde konfrontert nybyggerne med vitner til stede og forbudt dem å bygge inntil han hadde informert sin *Ombuds-Mand* Johan Hvid (eieren av lappeskatten og utsteder av bygselen). Nybyggerne nektet å etterkomme forbudet. Vitnene stadfestet for retten at dette landet alltid hadde vært brukt av lapper, og at både Jon Jonsson Burfjelds far og farfar hadde brukt landet. På Rana høstting i 1756 ble saken igjen tatt opp, og da møtte Petter Dass' fullmektig og bestred Johan Hvids rolle i denne saken siden Dass var landdrott for nybyggerne (3.3.3), noe som krevde ytterligere undersøkelser.⁴⁰⁰ På vårtinget 1757 møtte ingen av partene opp, men tingallmuen kunne fortelle at konflikten fremdeles pågikk.⁴⁰¹ På høsttinget 1757 nevnes ikke saken, men ifølge *Mo prestegjelds gardshistorie* ble gården Rausandaksla påbegynt rydda i 1755, skyldsatt 1781, og den første brukeren het Sakarias Pedersson.⁴⁰² Selv om detaljene i

³⁹⁷ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0007: Tingbok 8, 1726-1730, s. 143b-144a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350714>

³⁹⁸ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0008: Tingbok 9, 1730-1734, s. 40b-41a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350874>

³⁹⁹ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0016: Tingbok 15B, 1755-1756, s. 344
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427380732>

⁴⁰⁰ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0016: Tingbok 15B, 1755-1756, s. 510
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427380900>

⁴⁰¹ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0017: Tingbok 16A, 1757-1758, s. 14b-15a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427390018>

⁴⁰² Frøholm 1965: 386

avslutninga av saken altså ikke kjennes, er det derfor uten tvil klart at Jon Jonsson Burfjeld ikke kom noen vei med sitt forsøk på stoppe nyrydderne.

Videre ser man av figur 4-3 at det framgår av teksten i bygselsavtalen fra 1741 at det skal gis avslag i det som i avtalen kalles skatt fordi bygdefolk har slått seg ned i området. Med andre ord måtte man finne seg i nybygging av gårdsbruk. I tabell 4-2 framgår det at to personer som ikke hadde betalt verken skatt eller bygsel, Bengt Klemmetsson og Jon Mikkellsson ved Gallajævrie/ Kalvatnet i 1759 var fattige og fortrenget av bønder. I Tomas Jonssons bygsel (10.1.39), som var en fortsettelse av farens bygsel, er det inntatt at han har bygselen på sin livstid hvis han blant annet sørger for å leve der «[...] uden at gjøre Gaardmændene nogen fornærmelse [...]».⁴⁰³

Med andre ord må det tidlig ha vært klart for samene at bygsel ikke beskyttet dem mot norsk nybygging, og de ble heller ikke tvunget til eller pålagt å bygsle. Allikevel fortsatte man å bygsle. For å komme nærmere hva bygslene vokste fram fra og egentlig representerte, er det grunn til å se på bygslenes funksjon i det samiske samfunnet og fra den samiske bygslerens side.

4.3.2 Bygsleren

I følge alle de yngst kjente bygselsavtalene er det én samisk mann som bygsler. Dette betyr formelt at det var én mann som hadde retten til landet. Om man ettergår dette er det klart at dette må ha vært mer sammensatt. Det viser allerede bygsel 10.1.3 (figur 2-1), der to mann bygslet, og flere av de eldste bygselsavtalene har to bygslere. På det første lappetinget i Vefsn i 1730 ble det ført en sak der bygslere var sentrale i avgjørelsen. Saken gjaldt fiskerett i Bearhkoejævrie/ Björkvatnet i Vaapste, og partene var Jon Tomasson og Tomas Sjursson Nortman. Begge hadde bygselbrev.⁴⁰⁴ I denne saken, som i avtalene, er det tydelig to enkeltpersoner med hver sin bygsel som er parter. Året etter, i 1731, kom en ny sak for lappetinget i Vefsn som forteller om

⁴⁰³ SAT, Helgeland sorenskriveri, 2/2C/L0005: Pantebok nr. 4, 1792-1799, s. 87 Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/tl20080129630088>

⁴⁰⁴ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0008: Tingbok 9, 1730-1734, s. 36b-37a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350870>

mer kompliserte forhold. Da stevnet, som allerede nevnt (4.3.1), Jon Andersson og Lars Jørgensson sin husmann Jens Paulsson. Jon Andersson og Lars Jørgensson ville ikke ha Jens Paulsson på deres bygslede land mer fordi han ikke fulgte deres pålegg. Jens Paulsson på sin side mente at han hadde rett til å være på landet uansett.⁴⁰⁵ Her har vi ikke en bygselsavtale å gå ut fra, men tingreferatet. I det framgår det tydelig at Jon Andersson og Lars Jørgensson bygslet samme land. I tillegg hadde de en husmann. Ut fra referatet framgår det at denne husmannen Jens Paulsson hadde hatt lov av de to andre til å bruke landet uten å betale leie eller skatt. Kildematerialet inneholder flere slike opplysninger som i utgangspunktet kan virke motstridende. Er det en person som bygsler, eller er det flere?

Figur 4-5 Nils Sjursons bygselsavtale som gjengitt i Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoll. Dette var en bygsel som han delte med Lars Nilsson og Nils Mortenson ifølge deres opplysninger til Schnitler, men bygselsavtalen er utstedt til ham alene. De landområdene som Nils Mortenson og Lars Nilsson omtaler i sine vitneforklaringer, avviker fra dem som nevnes i denne avtalen under hovednavnet Rysvatnet. Legg for øvrig merke til navnet Krutaaen. I 1559 betalte Sjur Jonsson skatt til Sverige for Krudtvatnet (1.3.1), som Krudtåa kommer fra. (Etter Qvigstad & Wiklund 1929:16)

Paa min Kiære Moders Margrethe Sl. Sverdrups vegne, som den der er berættiget paa Hr. Baron de Petersens vegne til Lappe-Skat og byxel i *Helgeland's* Fogderi, byxler og fæster ieg hermed til Niels Siursen den fieldmark kaldet Rysvatnet Krutaaen, Artfield og Rysvatsholmen, som hans Fader Siur Larsen Nortman før har beboet og brugt, og nu er fradøed. J Skatter er tilforn betalt 1rdr., Men som han nu ikke bruger alleene ej heller har det gandske land, formedelst bygde-folk har sat sig ned, skal han hereffter nyde afslag.

Dolstad den 10 Augusti 1741

L. C. A. Sverdrup

I en nokså langvarig og komplisert sak som kom opp på lappetinget i Vefsn i 1747 mellom Kristen Andersson Vardefjell og Sjur Sjursson Artfjell om retten til en del av Vaartoevielie/Vardefjell og bygselen der, kan det først virke som om denne saken dreier seg om to enkeltpersoners uenighet om bygsel, men i sakens løp kommer det fram at Kristen Andersson Vardefjell og broren Nils Andersson hadde avstått dette

⁴⁰⁵ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0008: Tingbok 9, 1730-1734, s. 75b-76a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350909>

landet til Sjur Sjursson Artfjell.⁴⁰⁶ Brødrene hadde altså hatt bygselen sammen (10.1.8), og avstått den sammen.

I Schnitlers grenseforhør i Vefsn og Rana er det flere personer som forteller om sine *land*, dvs. det området de brukte som sitt. Jon Andersson Susendalen fortalte at han bygslet av madame Sverdrup, og hadde landet sammen med en annen mann, og at de hadde en husmann sammen med seg. Med andre ord likt tilfellet fra lappetinget i 1730. Spesielt interessant er opplysningene om en annen bygsel i Vefsn, der Schnitler gjengir bygselseddelen fra madame Sverdrup til Nils Sjursson (figur 4-4, bygsel 10.1.2). Bygselseddelen er utstedt til Nils Sjursson alene. Han var ikke blant dem Schnitler forhørte. Det var derimot hans to medbygslere, Lars Nilsson og Nils Mortensson. Lars Nilsson omtalte ifølge referatet sitt land som land han hadde bygslet av madame Sverdrup.⁴⁰⁷ Nils Mortensson var den som la fram bygselseddelen, utstedt til Nils Sjursson (figur 4-4) og oppga ifølge referatet at Nils Sjursson hadde bygslet på alle tre sine vegne.⁴⁰⁸ Klarere kan man ikke få opplysningene, og de kom fra bygslerne sjøl.

Mens de yngste bygselsavtalene, bygselbrevene, formelt er individuelle, viser denne gjennomgangen av kildeopplysninger mellom 1730 og 1747 at flere personer hadde bygselen sammen. Eldre og yngre bygselsavtaler viser det samme (5.2). Det er også verdt å merke seg at verken lappetinget gjennom referatene eller Schnitler i form av kommentarer eller liknende, har noe å anmerke ved disse opplysningene eller ved praksisen. Ingen bestrider at man kan ha en bygsel sammen. Selv når bygselsavtalen vises fram under Schnitlers avhør av en av dem som ikke er nevnt i avtalen, kom det ikke spørsmål for å klare opp i forholdet. Dette må bety at dette var en alminnelig praksis som ingen stilte spørsmålstegn ved, eller noe man så på som uviktig. Det må derfor ha vært slik at en bygsel som på papiret framstår som individuell, heller var et

⁴⁰⁶ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0013: Tingbok 13, 1745-1749, s. 213b-214a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427370673>

⁴⁰⁷ Qvigstad & Wiklund 1929:16

⁴⁰⁸ Qvigstad & Wiklund 1929: 18

uttrykk for ei gruppe menneskers rettigheter til et landområde. Når de eldste bygselsavtalene faktisk kunne være utstedt til to, og senere eksempler viser at to eller flere kunne ha en bygsel sammen, er det rimelig å anta at bygselen hadde sammenheng med den samiske sjetje. Derfor er det grunn til å se nærmere på hva som la bak bygselen for å komme nærmere en samisk rettskultur og rettighetene knytta til bygselen.

4.3.3 Bygselrettigheten

Det var altså slik at bygselene var frivillige, og bygselen i praksis ser ut til å ha vært delt på flere mennesker. Kan det være at bygselsavtalen reflekterte tradisjonelle samiske rettigheter, og en oppfatning av rettigheter til land og ressurser?

Flere kildeopplysninger forteller om særlige oppfatninger av samiske rettigheter til land eller ressurser. En antydning til en slik oppfatning er fra den allerede nevnte saken mellom to bygslere og husmannen Jens Paulsson (4.2.1). Jens Paulsson mente at han hadde rett til å være på landet, uansett de andres bygsel. Lappetingsreferatet inneholder ingen begrunnelse for hva slags argumentasjon Jens Paulsson la til grunn for sin påstand, men siden det i referatet ikke er nevnt for eksempel bygsel eller skattebetaling, kan det hende at grunnen lå i det vi i dag ville kalle tradisjonell bruk, muligens begrunna eller organisert i forhold knytta til maadtoe jïh laahkoe (2.2.3). På lappetinget i Vefsn i 1746 var det en sak mellom Anders Nilsson Vesterfjeld og Lasse Jakobsson Vesterfjeld som viser muligheten for eksistensen av en slik rettskultur klarere. I saken nevnes ikke bygsel, og etternavnet Vesterfjeld må sannsynligvis, bedømt etter kjent bruk på 1800-tallet og senere, referere til Vesterfjella/ Njaarke, altså området vest for dagens E6 sør for Mussere/ Mosjøen. I dette området kjennes ikke samiske bygsler, men allikevel slår tingreferatet fast at mennenes «[...] fieldgrendser støde til hin anden. [...]».⁴⁰⁹ Med andre ord en beskrivelse av at de hadde egne avgrensa land uten bygsel, noe som betyr at grensene må ha tatt utgangspunkt i enten

⁴⁰⁹ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0013: Tingbok 13, 1745-1749, s. 93b-94a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427370553>

overenskomst mellom de to eller en tradisjonell forutgående samisk bruk. Nils Klemmetsson Brandsfjell og Mons Einarsson Bertfjell fortalte til Schnitler i Rana i 1742 at de bodde på sine foreldres (for Nils Klemmetsson Brandsfjells del også besteforeldres) land. Nils Klemmetsson satt på en annens bygsel, men det var altså samme land som forfedrene hadde hatt. Mons Einarsson Bertfjell hadde heller ikke bygsel. Begge to var omkring 60 år, noe som plasserer deres foreldres (og besteforeldres) landinnehav godt tilbake på 1600-tallet.⁴¹⁰ Med andre ord støtter dette opp under at man hadde land og fikk land uten sanksjon fra myndigheter.

En annen opplysning går til en viss grad mot dette; vitnemålet fra Tomas Sjursson Nortman. På direkte spørsmål under Schnitlers avhør i Vefsn i 1742 svarte han nei på spørsmålet om han hadde rett til sitt land (som hadde vært hans svigerfars) før han fikk bygsel. Samtidig sier Tomas Sjursson Nortman og de andre samiske og norske grensevitnene i Vefsn og Rana at områdene langs grensa ikke hørte til noen gårder, men var kongens allmenning.⁴¹¹ Her må man også forsøke å tilføye andre fortolkningsmuligheter ved å spørre hvilke svaralternativer grensevitnene hadde. Var det mulig, eller tenkelig, den gang å hevde at dette var samisk land? Hvilke alternativer hadde skriveren under avhørene? Vedkommende skulle skriftfeste uttalelser som ofte var filtrert gjennom tolk og som neppe hadde samme ordlyd som den som til slutt kom ned på papiret. Dessuten betonte man forskjellen på norske og svenske lapper i disse avhørene, altså at den samiske befolkninga hørte inn under den ene eller andre kongemakten, og da er det rimelig at landet også ble forsøkt lagt inn i samme fortolkningsramme; enten svensk eller norsk. Det er flere opplysninger som bidrar til et mer sammensatt bilde.

På det første lappetinget i Rana i 1730 klaget samene på norsk inntrenging på deres land og næringsveier. Som et svar ble det satt ned en gruppe på 5 samer ledet av lensmannen Anders Klemmetsson, som skulle ta rede på forholdene, både forholdene

⁴¹⁰ Qvigstad & Wiklund 1929: 27 – 32

⁴¹¹ Qvigstad og Wiklund 1929: 4 -24

til den norske bygden og også i det samiske samfunnet. Det er tydelig av tingreferatet at dette er en kunnskap man ikke hadde på norsk hold. Videre heter det at dette arbeidet vil få en slutt på «[...] dend confution og u-skig, som nu paa nogen tid imellum lap og lap er forøvet, i det, at dend ene siger det sit og sine forfædris, og dend anden sit og sine forfædris at have været [...]».⁴¹² Deretter heter det at en slik endring ville bestå i at hver samefamilie (lappefamilie) «[...] derpaa tager beviis og bøxel-brev hos ombudsmanden, og da kand derefter en hver sit lands godhed og størrelse best sættis for en hvis aarlig skat eller finde leeding, og ei løbe saa i fleng fra en sted til anden, uden nogen øfrigheds tilladelse [...]».⁴¹³ I dette kan man lese at i hvert fall rettens administrator, konstituert dommer Anders Gyth, i 1730 mente at det var uorden blant samene og at det ville vært det beste om de fikk hvert sitt land og bygselseddel på dette landet. Om undersøkelsen av forholdene ble gjennomført, vet vi ikke, men ut fra senere opplysninger er det klart at den orden som Gyth ønsket seg ikke ble realitet. Også Schnitler 12 år senere må ha utviklet et syn på at forholdene var i uorden og måtte reguleres, vel og merke til fordel for bønder «[...] som ere Deres Kongelige Majestets privative eene og ganske Undersaattere, og ere Rigets Styrke [...]» mens samene eller «[...] FieldLappene blive kun halve-eller Sommer-Undersaattere [...]».⁴¹⁴ Schnitler foreslo å dele inn fjellene i samvirke med samene, og lage en fjellmatrikkel som kunne få orden på skatten. Her skal man legge merke til at Schnitler ville ha en matrikulering. Dette reflekterer at de samiske landområdene ikke på noen måte var lagt inn under kongemaktens kontroll slik som bondebygdene, men samtidig må det i dette ligge en erkjennelse fra Schnitler av at landet ikke var tomt; det var bebodd. Heller ikke denne etterlyste orden fra Schnitler ble det noe av, og på lappetinget i Rana 1770 etterlyste fullmektig Fyhn bygselbrev, bevillinger og liknende,

⁴¹² SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0008: Tingbok 9, 1730-1734, s. 41b-42a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350875>

⁴¹³ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0008: Tingbok 9, 1730-1734, s. 41b-42a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350875>

⁴¹⁴ Qvigstad & Wiklund bind 1 1909: 454

noe som igjen må vise at her hadde man ikke oversikt eller kontroll, og heller ikke greide å håndheve tiltak man ønsket.⁴¹⁵

Ut fra dette er det nokså klart at den samiske befolkninga hadde en oppfatning av at de hadde land, som man så på som noe annet enn gårdenes land. Dette landet så man også at norsk gårdbrukere trengte seg inn på. Det samme landet hadde norske myndigheter fram til 1751 ikke administrativ kontroll på eller suverenitet over i grenseområdene, og heller ikke etter 1751 ble det umiddelbar endring i graden av kontroll. Samtidig var alle enige om at det landet som ikke åpenbart var svensk, var kongens allmenning. En rimelig beskrivelse av dette vil da være at man fra samisk side så på landet som sitt, og i hvert fall ikke som bøndernes land, men også under kongens suverenitet, for å bruke et moderne og kanskje lite dekkende uttrykk. Om kongemakt og myndigheter delte denne oppfatninga er vel heller tvilsomt. Hvorfor Tomas Sjursson Nortman da mente at bygselen ga ham en rett han tidligere ikke hadde hatt all den tid myndighetene ikke ser ut til å ha håndhevet sin makt, synes ikke da så underlig. Bygselseddelen bekreftet en rett som alle vel anerkjente kom fra hans svigerfar, og som ble overdratt ham av svigerfaren og bekreftet med bygsel. Slik reflekterte bygselene tradisjonelle rettigheter sanksjonert at kongemaktens representanter, som på Helgeland var eierne av rettighetene til lappeskatten og som forsøkte å agere som jorddrotter. Som Tomas Sjursson Nortmans rettsak om fiskeri mot Jon Andersson i 1730 viser, var også bygselsavtalene viktige som håndfast dokumentasjon av rettigheter i en rettsak og de avgjorde utfallet, og den gangen i Nortmans disfavør. Det er allikevel vanskelig å bruke Nortmans syn på bygsel og oppfatninga av landet som kongens allmenning som et argument for at det var en virkelig jorddrott i leilendingsforstand etablert på 1700-tallet. Et annet forhold som belyser dette, er det som i norsk leilendingssammenheng kalles opplatingsrett.

⁴¹⁵ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0023: Tingbok 19A, 1770-1772, s. 43b-44a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427410046>

4.3.4 Bygselovergang (opplatingsrett)

Det er et interessant spørsmål hvordan bygseloverganger, (suksesjoner) skjedde, eller om de i det hele tatt skjedde slik som kildene gir inntrykk av. Var det egentlig en bygselovergang kontrollert av jorddrotten, altså en jorddrott med opplatingsrett? Var det heller en tradisjonell overlevering av landrettigheter som ble bekrefta med et bygselbrev? Dette forholdet, retten til å bestemme hvem som overtar en bygsel, kalles i sammenheng med gårder *opplatingsrett*. Hvem som reelt satt med denne retten, sier noe om virkelig kontroll. Spørsmål omkring hvem som kontrollerte suksesjonene av jorddrott og leilending, og spørsmålet om slekt får følge slekt, det som kalles arvefølge eller arvefeste, har også vært et sentralt spørsmål i å beskrive de norske leilendingenes rettigheter på samme tid som min undersøkelse.⁴¹⁶ Her igjen må man støtte seg på norske kilder.

Den eldst kjente daterte inngåelsen av bygselsavtale i mitt materiale er bygsel nr. 1 (figur 4-1, 10.1.1). Den ble første gang som vi kjenner til utstedt i 1691, og sist gitt til ny bygsler i 1791 (10.1.37) (innafor min undersøkelsesperiode). Med de opplysningene som er i disse bygselsavtalene, er det mulig å sette opp en suksesjon for denne bygselen eller dette bygsellandet i Såvsoe/ Susendalen (tabell 4-3).

Tabell 4-3 Bygseloverganger (opplating) i Såvsoe/Susendalen (bygsel 10.1.1, 10.1.34 og 10.1.37) basert på opplysninger fra bygselsavtalene og Sijti Jarnges slektsoversikter utarbeidet av Kjell-Åke Lundstrøm (<http://sijtijarng.no/sorsamiskeslekter/>).

År	Bygsler	Bygslers kone	Kommentar
1691			Ikke kjent, men sannsynligvis Jakob Jonsson
1708	Jakob Jonsson	Kirsti Jonsdotter	Kirsti Jonsdotter blir enke, og Sjur Nilsson hadde omsorg for henne
1764	Sjur Nilsson	Margareta Paulsdotter	Sjur Nilsson og Margareta Paulsdotter gifta seg i 1759

⁴¹⁶ Myking 2002

År	Bygslar	Bygslers kone	Kommentar
1781	Sjur Nilsson	Margareta Paulsdotter	Bygselen ble fornya
1791	Tomas Monsson	Margareta Paulsdotter	Som enke gifter Margareta Paulsdotter seg på nytt

Det som framgår av denne oversikten, er at opplatelsesretten i dette tilfellet er knytta til kvinnen, altså ektefellen til den som i bygselsavtalen er innehaver av bygsellandet. Da Kirsti Jonsdotter ble enke, hadde Sjur Nilsson omsorgen for henne og fra teksten i bygselsavtalen (figur 4-1) ser det ut til at dette var en forutsetning for at han fikk bygselen. Margareta Paulsdotter, Sjur Nilssons kone, ble enke i 1789, og hadde da tre ugifte barn. Hun giftet seg 14. august 1791 med Tomas Monsson.⁴¹⁷ Det var to dager etter at han fikk bygselseddel på samme land som hennes første mann (bygsel 10.1.37), der det slås fast at han giftet seg med Sjur Nilssons enke.⁴¹⁸ Slik er det klart at han fikk bygselen ved å gifte seg med Margareta Paulsdotter. Slike eksempler på å gifte seg til land eller bygsel er det flere av. Dette reflekterer at enka hadde opplatelsesrett, som igjen går på bekostning av jorddrottens råderett.

Paul Jonsson Virvatnet fra Raane fikk sitt land ved Vijresjåvrre/Virvatnet gjennom ekteskap med enka til forgjengeren på landet, Anders Sjursson.⁴¹⁹ Det er interessant å notere seg at Paul Jonsson Virvatnet etter eget utsagn hadde hatt dette landet siden om lag 1725, da han var 16 år gammel, mens bygselen er datert 24. august 1740 (10.1.11).⁴²⁰ Han ser altså ut til å ha vært på landet i 18 år uten bygsel, noe som tyder på at det var ekteskapet med enka Margrete Monsdotter mer enn bygselen som ga ham retten til landet. Hun hadde altså opplatingsretten og ingen jorddrott la seg

⁴¹⁷ http://sijtjarnge.no/sorsamiskeslekter/vefslapkkk/sida5/h_____lw.htm

⁴¹⁸ SAT, Helgeland sorenskriveri, 2/2C/L0004: Pantebok nr. 3, 1783-1792, s. 326 Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/tl20080129621157>

⁴¹⁹ Qvigstad & Wiklund 1929: 97

⁴²⁰ Qvigstad & Wiklund 1929: 32–33

borti forholdet. Paul Jonsson Virvatnet sørget så senere for å dele sitt land mellom en av sine sønner og en av sine døtre (via svigersønnen). Dette ser man gjennom tinglysninga av bygslene i 1770 (10.1.26 og 10.1.27). Disse to halvpartene hadde Paul Jonsson «godvillig forhen avstaaet».⁴²¹ Han hadde blitt enkemann i 1768, og gifta seg på nytt i 1771, året etter at bygslene formelt var ordna.⁴²² Det kan hende at disse forholdene hang sammen. Eksempelet Vijresjávrr/Virvatnet viser altså at man kunne la landet gå til sønn og datter (via svigersønn) mens man ennå levde. Dette er eksempel på både opplatelsesrett og arvefeste.

Et eksempel på overgang fra far til sønn etter farens død finnes i bygsel 10.1.39. I 1793 fikk Tomas Jonsson bygsel på samme område som hans far hadde hatt. Tomas Jonsson hadde vært gift siden 1769, og faren ble enkemann og giftet seg på nytt i 1789.⁴²³ I 1791 døde faren, og i 1793 fikk Tomas Jonsson bygsel på farens land. I dette tilfellet skjedde altså overtakelsen av landet først etter farens død, til tross for at han hadde gifta seg på nytt, noe som da må sees på som arvefeste.

Tomas Sjursson Nortman, som til Schnitler sa at hans rett til sitt land kom med bygselen, hadde fått sitt land på Åarjel Stoerevaerie/ Södra Storfjäll gjennom sin kone, Cecilia Sjursdotter. Slik er han et annet eksempel på at land kunne gå via datter til svigersønn, altså opplatelsesrett og i praksis arvefeste. Han satt på sin svigerfars gamle land, som han sa til Schnitler.⁴²⁴ Svigerfaren må sannsynligvis ha vært Sjur Andersson/ Anundsson, og han levde ennå da Tomas Sjursson Nortman avga sin forklaring til Schnitler.⁴²⁵

I kildematerialet finnes det få eksempler på rettsaker omkring overganger av land. Ett eksempel er fra lappetinget i Rana i 1751. Gjertrud Andersdotter Oksfjeld hadde vært gift med Bengt Sjursson Oksfjeld, og tok to menn for retten fordi hun

⁴²¹ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0024: Tingbok 19B, 1772-1774, s. 341b-342a

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427410354>

⁴²² http://sijtjarnge.no/sorsamiskeslekter/vefslapkkk/sida1/h____by8.htm

⁴²³ http://sijtjarnge.no/sorsamiskeslekter/vefslapkkk/sida4/h____tq.htm

⁴²⁴ Qvigstad & Wiklund 1929: 19

⁴²⁵ http://sijtjarnge.no/sorsamiskeslekter/vefslapkkk/sida0/h____292.htm

mente at de hadde «frabøxlet» henne landet, og ikke handlet som forutsatt, nemlig at hun og mannen skulle få være på landet selv om de ble gamle (10.1.23).⁴²⁶ Det framgår ikke av lappetingsreferatet, men disse to var sannsynligvis hennes svigersønner.⁴²⁷ Den ene av de to svigersønnene frasa seg ansvar fordi han ikke var bygsler av det aktuelle landet, noe som andre tilstedeværende samer bekreftet sannheten av. Her var det ikke snakk om å vende seg til offentlige dokumenter for å få bekreftet bygselen. Anklagen ble da hengende på den andre svigersønnen, som var bygsler, og han måtte love å etterleve det som var forutsatt, og betale skatten. Med andre ord kunne man stille betingelser ved overdragelse av land, opplatelse, selv om det var til sin egen slekt, altså arvefeste.

Mens saken mellom Gjertrud Andersdotter Oksfjeld handlet om det som med en parallell til det norske bondesamfunnet kan kalles en kåravtale, var saken om Vardefjell et eierskifte som kanskje ikke fulgte slekt. Sjur Sjursson Artfjell hadde noen år før 1747 fått bygsel 10.1.8 av Kristen og Nils Andersson, en overdragelse som Kristen Andersson forsøkte å få omstøtt i 1747. I tingreferatet er det ingen konkrete opplysninger om at dette hadde vært et kjøp eller en annen form av overdragelse, men det eksisterte en kvittering. Det er heller ingen opplysninger som tilsier at dette var en form for generasjonsovergang, og heller ingen opplysninger om at lappeskatteieren eller andre hadde vært involvert i overdragelsen. Uenigheten gjaldt om overgangen var gyldig. Det var den.⁴²⁸ Den endte allikevel ikke med det, men med at Kristen Andersson fikk 1/3 av landet til hver av to personer som ser ut til å stå utenfor konflikten, land som de godvillig hadde avstått.⁴²⁹ Disse sakene viser at land og bygsel sannsynligvis kunne overdras også til personer man ikke var i svært nær slekt med, og

⁴²⁶ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0015: Tingbok 15A, 1753-1755, s. 222

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427380604>

⁴²⁷ http://sijtjarnge.no/sorsamiskeslekter/vefslapkkk/sida4/h____26o.htm

⁴²⁸ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0013: Tingbok 13, 1745-1749, s. 213b-214a

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427370673>

⁴²⁹ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0014: Tingbok 14, 1749-1753, s. 232

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427380219>

man kunne overta deler av land. Det er ingen kildeopplysninger om at en jorddrott har lagt seg borti disse overgangene.

Ett fremtredende trekk ved bygselovergangene er at de ser ut til å være individuelle. Det er nemlig vanskelig å finne kildeopplysninger som reflekterer at for eksempel det kollektivet man ser bak en bygselsavtale hadde noe å si for hvem som formelt overtok landet, men ved hjelp av ulike kilder og innfallsvinkler, er det klart at det var et slikt kollektiv, en sǫjte. Selv om mange sider av opplatelsesretten må beskrives som åpne spørsmål, spesielt forholdet til kollektivet, er det åpenbart at den ikke var så enkel som et bygselbrev kan gi inntrykk av (5.2). I kildematerialet finnes det ellers ingen andre eksempler på at man trakk noen for retten (på norsk side) om overganger av land. Det er en rimelig antakelse at disse overgangene av land var relativt sjølstyrt fra samisk hold. Det som derimot kunne komme for retten var uenighet om grenser og rettigheter.

4.3.5 Avgrensning av land og rettigheter

Slett ikke alle bygselsavtalene nevner hvilke områder og hvilke ressurser man hadde rett til å bruke. Igjen er råderetten over ressursene og begrensningene jorddrotten legger på leilendingen et sentralt element også i studier av norske leilendinger.⁴³⁰ Det er innafor det samiske samfunnet ikke spor av at jorddrotten legger seg opp i bruken av landets ressurser utenom noen pålegg om godt naboskap, og på slutten av 1700-tallet skriftfestes begrensninger som reflekterer det som allerede lenge hadde vært klart, nemlig at jordbruket hadde forrang.

Den eldste bygselsavtalen (10.1.1) kjennes som allerede nevnt bare gjennom fornyelser etter midten på 1700-tallet, og den omtaler bare landet som det samme landet som Jakob Jonsson hadde brukt, uten andre spesifikasjoner. Liknende bygselbrev med nokså vage beskrivelser finnes det flere eksempler på, for eksempel Paul Jonsson Virvatnets bygsel (10.1.11).

⁴³⁰ Myking 2002

Andre bygselbrev er noe klarere med hensyn til landområdet. De opplysningene som går lengst tilbake er de bygselbrev som ble levert inn eller vist til den svenske grenseoppmålingskommisjonen på 1740-tallet, og gjengitt hos Qvigstad og Wiklund (1909). Noen av de opplysningene kan ha vært framført muntlig, og er derfor vanskelig å bruke når det gjelder å beskrive bygselsavtalenes tekst når den ikke er kjent i original. En av de bygselsavtalene der teksten kjennes med en viss beskrivelse av landet er bygsel 10.1.12, nemlig Nils Sjurssons bygsel på Røssvatnet, Krudtaaen, Artfjeld og Rysvatsholmen (figur 4-4). Videre er avtaleteksten fra bygsel 10.1.32 og 10.1.33 kjent. Bygsel 10.1.32 var en bygsel på et område beskrevet som «[...] alt hvad Anders Larsen Gresfieldet forhen haver brugt, samt at nyde Fiskerier i Achersvandet, byggende paa Nordre Side af Gresfield [...]». ⁴³¹ I bygselsavtalen for bygsel 10.1.33 ble landet beskrevet som «[...] den Part udi Kalvatnet med omliggende Land-Strækninger og havne Gange, som hans kones Fader Anders Bentsen forhen haver brugt [...]». ⁴³² Disse beskrivelsene er typiske for hva som står i bygselsavtalene.

Når det gjelder ressursene man skulle utnytte er det altså to som nevnes, nemlig reinbeite og fiske. Det er slett ikke alltid disse nevnes, og jakt nevnes aldri i bygselbrevene. For bygsel 10.1.12 er ingen bestemte ressurser nevnt. For bygsel 10.1.32 er fiskeriene i Aagkelejaevrie/ Akersvatnet nevnt, og for bygsel 10.1.33 er havneganger rundt Gallajaevrie/ Kalvatnet nevnt. Slike nokså omtrentlige eller vage formuleringer er typisk for alle bygselsavtalene. Også når det gjelder bygsel 10.1.38 er dette uttrykt vagt, med Kruvhtegenvaerie/ Krudtfjellet som geografisk avgrensning, men der det blir spesifisert at dette gjelder sommerbeite for rein. En slik spesifisering er sjelden, og bygsel nr. 10.1.24 og 10.1.38 er de eneste avtalene i avhandlingas kildemateriale som nevner årstidsbeiter.

⁴³¹ DKNVS, Gunnerusbiblioteket, spesialsamlingene, privatarkiv nr. 59. Det brodkorbske godsarkiv, eske 4, festeprotokoll for justisråd Brodtkorp 1777 – 1811, bygsel på Gresfield 11. august 1777

⁴³² DKNVS, Gunnerusbiblioteket, spesialsamlingene, privatarkiv nr. 59. Det brodkorbske godsarkiv, eske 4, festeprotokoll for justisråd Brodtkorp 1777 – 1811, bygsel på Gresfield 11. august 1778

Gjennom kildematerialet fra lappetingene og fra grensearbeidet kommer flere opplysninger om hvordan ressurser og land var fordelt, og det tegner seg et litt klarere bilde av hvilken ressursbruk det samiske samfunnet baserte seg på, selv om det ikke er lett å trekke en grense mellom individets og kollektivets rettigheter.

Saken om fiskerettigheter i Bearhkojeaevrie/ Bjørkvattnet mellom Jon Andersson og Tomas Sjursson Nortman reflekterer dette. De to var uenige om hvem som hadde retten til et bestemt fiskested, og lappetinget slo fast at det fulgte Jon Andersens bygsel på nordre side av Bearhkojeaevrie/ Bjørkvattnet. Dette ser ut til å angå enkeltpersoner. Ved lappetinget i Rana i 1749 kom det også opp en fisketvist. Den stod mellom Johan Nilsson Bongfield og Klemmet Larsson og gjaldt notfiske i Dearnajeano/ Tärnaån og Ahasjön.⁴³³ De er ikke registrert som bygslere i kildene, og lappetingsreferatet nevner heller ingenting om bygsel, men uansett ser det også her ut til å være en strid mellom to enkeltpersoner. Videre viser dette sammen med bygselbrevne at fiske var en viktig ressurs, og en ressurs man kunne strides om og hevde rett til.

Den svenske folkelivsgranskeren Jonas Nensén intervjuet Anna Tomasdotter (1751–1833). Anna Tomasdotter var fra Raane, og til Nensén fortalte hun at hennes mor eide Aagkelejaevrie/ Akersvatnet, som bygsel 10.1.32 omfattet. Hva som mentes med eide, kan man selvfølgelig diskutere, men det er udiskutabelt at hun og familien oppfattet rettighet til Aagkelejaevrie/ Akersvatnet, og det er urimelig at det ikke dreide seg om fiske. Anna Tomasdotter fortalte også at hun blant annet fikk ei halv not i bryllupsgave, og hennes mann hadde en hel not, 20 garn og båter i 4 vann.⁴³⁴ Igjen er poenget å vise at fisket utgjorde en viktig ressurs, kanskje knytta til enkeltpersoner og en ressurs som ikke alltid reflekteres i bygselsavtalene. Det samla kildematerialet gir grunn til å si at innafor det området en bygselsavtale omfatta, må fiskeriet ha vært

⁴³³ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0014: Tingbok 14, 1749-1753, s. 5
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427380007>

⁴³⁴ PDF av Sigrid Drakes renskrift av Nenséns notater, Sigrid Drakes arkiv, Uppsala universitetsbibliotek

viktig og omfatta av en rettskultur, men det er uvisst i hvilken grad man kan snakke om individuelle eller kollektive rettigheter.

Bygselsavtalen for bygsel 10.1.12, som gjaldt «Rysvatnet Krudaaen Artfjeld og Rysvatsholmen» (figur 4-4), sier ingenting om hvilke ressurser som omfattes, men siden både avtalen og innehavernes forklaringer er tatt med hos Schnitler, vet vi at fiske var en av ressursene som bygselen omfatta. Det er klart fra Lars Nilssons forklaring at fisket i Røssvatnet var en del av næringsgrunnlaget, og verken han eller medbygsleren Nils Mortensson nevner noe om at de hadde fordelt ressursene seg imellom, men de hadde en avgrensing av landet utad. Lars Nilsson forklarte at han holdt til i «[...] Krudaa field Vaag field og Hatt fielde [...]» og «[...] dalene der omkring, hvor græsland er, Fiskerie har hand i Rysaae-vandet [...]». Dette hans Land imellom Vefsen Elv og Ryssaae vand fra Søer til Nord er 1 Miil lang, og fra væster i øster 2 Miile lang [...].⁴³⁵ Dette er en spesifisering som bygselsavtalen ikke har med, og som også likner den som Jon Andersson Susendal ga Schnitler for sitt land.

Basert på dette ser det ut til at i tillegg fiske var reindrifta den styrende ressursutnyttinga. Det var den som lå til grunn for årstidsflyttingene østover og nedover i skoglandet. Det samme mønsteret ser vi fra alle de andre vitnene Schnitler avhørte i Vefsn og Rana. Ut fra opplysningene vitnene gir, vet vi at de flyttet østover omtrent i begynnelsen av november, og var tilbake i bygsellandene sine tidlig i mai. Vinterbeite leide de hos samene som satt på skattelandene i skogene i øst. Dette betyr at bygsellandene ikke omfattet alt landet man trengte til ei helårig reindrift.

Ved å se på lappetingssakene som angikk reindrift, ser man klart at det må ha vært oppfatninger av grenser. I saken nevnt over, der Gjertrud Andersdotter Oksfjeld fryktet for å bli drevet ut av landet av svigersønnene, er det blant annet muligheten for å ha rein på sitt gamle land som opptok henne, altså innfor et bestemt område. Det samme viser saken mellom husmannen Jens Paulsson og to bygslere som gjaldt om Jens Paulsson kunne være på landet med sin rein eller ikke. Det var et land som man

⁴³⁵ Qvigstad & Wiklund 1929: 16–18

kunne drive reindrift på og det var en rettighet man kunne ha eller miste. Videre var det på Vefsn lapping i 1742 en sak mellom Nils Sjursson og Jon Sjursson. Jon Sjursson var anklaget for å ha «fornærmet» Nils Sjurssons på hans bygslede land over lengre tid ved blant annet å drive bort rein for ham. Jon Sjursson ble dømt til bøter for sin oppførsel.⁴³⁶

På lappinget i Rana i 1751 stevnet Aanen Andersson fire mann; Anders Paulsson Ternfjeld, Mons Andersson Ternfjeld, Anders Andersson Ternfjeld og Klemmet Larsson Bongfield fordi de fire hadde gjort «[...] for meget Indpas og fornærmelse paa det land hd sig formeener lovlig at have erholdet [...]».⁴³⁷ Aanen Andersson presenterte bygselseddel datert 10. august 1749 (10.1.23). Motparten, bortsett fra Anders Paulsson Ternfjeld, kom til tinget med en bevilgning utstedt av Anders Sverdrup på hans mors vegne (altså madame Sverdrup) (10.1.22). Det nevnes ikke hva slags inntreng det dreide seg om, med andre ord nevnes ikke reindrift, men ut fra at Aanen Anderssons motparter hevdet at Mons Andersson Ternfjeld og Anders Paulsson Ternfjeld hadde fått lov av Aanen Andersson til å bruke en bestemt del av hans land, mens de to andre aldri hadde brukt noe annet land enn det de sjøl bygslet, kan man anta at dette dreide seg om reindrift både fordi det dreier seg om bruk av land i generell forstand og fordi fiske ikke nevnes.⁴³⁸ I diskusjonen blir det stilt direkte spørsmål til vitner, der elva «Schalmojouck» og fjellet «Terntentiauck» var sentrale for å beskrive stridens kjerne, nemlig om noen av Aanen Anderssons motparter hadde fått lov av ham til å være i landet mellom «Schalmojouck» og «Terntentiauck» eller fått lov til å krysse «Schalmojouck». Uenigheten var ikke om grensene, men om lov til å bruke landet. Igjen må dette være om reindrift. Aanen Anderssons anklage ble for øvrig avvist av retten, men det ble en enighet partene mellom om å respektere

⁴³⁶ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0011: Tingbok 12A, 1740-1743, s. 187b-188a

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427370183>

⁴³⁷ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0014: Tingbok 14, 1749-1753, s. 231

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427380218>

⁴³⁸ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0014: Tingbok 14, 1749-1753, s. 231

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427380218>

grensene. Denne rettssaken viser gjennom uenigheten oppfatninger av grenser og rettigheter. Det var ifølge rettsakens vitner ei grense som ingen parter ser ut til å bestride. Bygselspapirer ble brukt som dokumentasjon på rettigheter på hver side av grensa. Heller ikke dette ble trukket i tvil av noen av partene. Saken dreide seg i prinsippet om hvorvidt part A hadde gitt part B lov til å krysse grensa og komme inn på part A sitt land og bruke det en periode. Derfor viser saken at Aanen Andersson oppfattet sin rett som eksklusiv, og grensa var i høyeste grad reell.

I en annen sak fra Ranas lapping i 1774 ble bygselsavtale et viktig bevis. Mons Paulsson Virvatnet stevnet Anders Tomasson Vardfjell for å ha prøvd å bemektige seg Mons Paulsson Virvatnets holme i Vijresjávvríe/ Virvatnet, en holme som han mente var omfatta av hans bygsel (bygsel 10.1.26). Anders Tomasson Vardfjell hadde gjort klart for å bygge et stabbur på holmen, noe han ble forbudt av retten, og han måtte fjerne byggematerialene innen ett år.⁴³⁹

Anders Tomasson Vardfjell var for Rana lapping også i 1785. Da var han stevnet for å ha forvoldt skade på Anders Einarsson Kierringfjelds rein. Vitnene i saken hadde sett ham gjøre dette da de var «[...] saa nær de grændser hvor Anders Ejnerson Kierringfields Reensdyr gik og søgte sin føde [...]». Anders Tomasson Vardfjell skulle ifølge vitnet ha jaget Anders Einarsson Kierringfjelds rein «[...] under det paaskud, at de gik paa hans bøxlede land [...]».⁴⁴⁰ Igjen er det snakk om en grense og bygselland som en eksklusiv rettighet.

Dette åpner opp for at bygselsavtalenes rolle først og fremst var som hjemmelsdokumenter i det samiske samfunnet, og sannsynligvis ikke bare ved lappingene, men som en del av interne samiske forhold. Her må man huske på at den samiske bygsleren fikk med seg kopi av bygselsavtalen, og oppbevarte den hjemme, noe som var grunnen til at Sjur Nilsson i 1781 fikk fornya sin avtale fordi den forrige

⁴³⁹ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0024: Tingbok 19B, 1772-1774, s. 447b-448a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427410464>

⁴⁴⁰ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0031: Tingbok 23, 1785-1788, s. 84b-85a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090428310351>

var revet i stykker og oppbrent av en person som tente på huset der den var (figur 4-1). Dette kan forklare hvorfor man fra samisk side inngikk frivillige avtaler. Den kan hende at verdien ved å ha slike avtaler oppveide for det som må ha vært en merkostnad. Om man betalte skatt, måtte bygsel ha vært en kostnad som kom i tillegg. Da kommer man inn på spørsmålet om hva som var den økonomiske motivasjonen for frivillig å legge på seg større utgifter.

4.3.6 Bygselavgiftene og økonomisk motivasjon

Hvilke avgifter som ble betalt kjennes ikke for alle bygslene. For en av de eldste bygselsavtalene (10.1.8) nevnes faktisk ikke avgifter. I tabell 4-4 er det en oversikt over innbetalingene bestemt i bygselsavtaler der avtaleteksten er kjent. Med utgangspunkt i bygselsavtalene, bygselbrevene, er det er snakk om to summer som kan minne om ordinære norske leilendingers bygselavgift og landskyld. I Schnitlers dokumentasjon finnes skattemanntall for Rana 1735 –1737 og Vefsn 1739 lagt ved grenseeksaminasjonsprotkollene.⁴⁴¹ Lappeskatten eller skatt nevnes også i andre sammenhenger, for eksempel i referatene fra lappetingene som ofte avsluttes med en innførsel om at man oppebar skatter og toll. Anna Thomasdotter fortalte at en norsk bonde på Øverleira i Korgen dro så langt øst som Ryveje/ Ryfjäll for å kreve skatt av samene i siste halvdel av 1700-tallet.⁴⁴² Dette må ha vært en oppgave han utførte på vegne av lappeskatteieren. Denne opplysninga er vanskelig å skjønne sammenholdt med innføringa av lappekodusillen og det regimet som da ble etablert med hensyn til statsborgerskap, skatt og avgifter (5.4). Det er allikevel klart at det ble innkassert det som kalles skatt samtidig med at det også eksisterte bygsler, som det også må ha blitt krevd innbetaling for uten at det kjennes regnskaper.

Ett karakteristisk trekk ved de samiske bygslene er at betaling angis i rede penger. Mens andre leilendingskontrakter eller bygselsavtaler til gårdbrukere er basert

⁴⁴¹ Qvigstad & Wiklund 1929: 82–88

⁴⁴² Nedtegnelser etter Anna Tomasdotter (1751 – 1831). Uppsala universitetsbibliotek, Kyrkoherdens i Dorotea församling Jonas A. Nenséns anteckningar och samlingar, I. s. 251. <https://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0260&pid=alvin-record:16240>

på skyldsetting, og leie dermed angis i skyldspecies, dvs. som oftest våger fisk på Helgeland, fantes det ingen skyldsetting av de områdene som ble omfattet av de samiske bygslene. Dette står i rimelig sammenheng til det generalløytnant Mangelsen hadde å anføre til Johan Hvids krav om erstatning; det var ingen grense og ingen klar definisjon av hvilket kongedømme områdene hørte inn under. Derfor var det eller ingen matrikkel eller skyldsetting.

Ofte står det i bygselsavtalene at *böxel*, altså bygselavgifta, var betalt etter sedvane, uten at et beløp var oppgitt. Det ser ut til at dette sedvanlige beløpet var på 1 riksdaler. I referatene fra lappinget for Rana nevnes flere bygselsavtaler, og i de tilfellene bygselavgiften nevnes med sum, er den på én riksdaler, bortsett fra i ett tilfelle der den var noe større. I bygselkontrakten til Kristen Andersson fra 1751 heter det at «[...] I bøxel penger var derfor betalt den sedvanlige Specie Rixdaler og betaler hd deraf aarlige De Sædvanlige Skatter [...]».⁴⁴³ Dette illustrerer hovedmønsteret. Man betaler et engangsbeløp, bygselavgifta, som er på 1 riksdaler (specie). Så nevnes et årlig beløp, landskylda, som oftest kalles skatt, men også gressleie og avgift. I ett tilfelle (10.1.28) brukes også benevnelsen landskyld på årlig innbetaling.⁴⁴⁴ Denne betalinga var gjerne 2–3 ort (tabell 4-4). Da Tomas Mortensson Akersvatnet i 1774 tinglyste sitt festebrev på skattelandet Akersvatnet datert 1770, ble det opplyst at han årlig skulle betale 64 skilling i «Landskyld», altså 3 ort. Samtidig hadde han betalt bygselavgifta med 1 riksdaler.⁴⁴⁵ Om man sammenlikner med kostnadene norske leilendinger hadde, blir dette små summer. Bygselavgifta var for eksempel lovfestet til 10 rd pr. skippund (et mål på verdien av en gård) i 1684.⁴⁴⁶ I realiteten lå den langt over dette ut over på 1700-tallet. I tillegg betalte leilendingene hvert år skatt og

⁴⁴³ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0014: Tingbok 14, 1749-1753, s. 232

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427380219> – bygsel gitt til Kristen Anderson tinglyst 1751

⁴⁴⁴ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0024: Tingbok 19B, 1772-1774, s. 447b-448a

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427410464>

⁴⁴⁵ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0024: Tingbok 19B, 1772-1774, s. 447b-448a

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427410464>

⁴⁴⁶ Myking 2002: 92.

landskyld. På 1600-tallet ville dette i snitt for en norsk bonde bety omtrent 12 riksdaler i skatt og 6 ½ daler i landskyld.⁴⁴⁷ Fra et agrart perspektiv var altså de samiske utgiftene til skatt og landskyld minimale, og som det allerede er vist, var inntektene landdrotten og kronen hadde av samisk landskyld og skatt også små.

Tabell 4-4 Oversikt over hva bygselsavtalene fra Vefsn og Rana etter 1740 sier om beløp som skal betales, i den grad kildene har med opplysninger om innholdet i avtaleteksten og betalinga. Tabellen er basert på opplysninger i tingbøker og pantebøker fra Helgeland og Qvigstad & Wiklund 1929:84.

Tinglyst år	Inngått år	Bygseltaker	Engangsbetaling; benevnelse og sum	Årlig betaling; benevnelse og sum
	1741	Nils Sjursson	Ikke nevnt	Skatten tidligere 1 riksdaler, skulle nå reduseres
1751	1748	Lappen Christen Andersson	<i>den sedvanlige Specie Rixdaler</i>	<i>betaler hd deraf aarlige De Sædvanlige Skatter</i>
1758	1743	Lappen Joen Sieursen	<i>bøxelen har betalt</i>	Ikke nevnt
1777	1777	Lappe-lensmanden Nils Klemetsson Græsfieldet	<i>betalt efter sædvane</i>	Årlig skatt 2 mark danske
1778	1778	Lappemanden Ejner Erichsen	1 riksdaler	Årlig gressleie 2 mark danske
1781	1781	Sieur Nilsen Lap	Ikke nevnt	<i>tilbørdige Skatter yder og betaler – ingen sum nevnt</i>
1788	1788	Lappen Peder Thomæsøn	Ikke nevnt	Årlig gressleie ½ riksdaler
1788	1791	Lappen Paul Paulsson	Ikke nevnt	Årlig avgift ½ riksdaler
1791	1791	Thomas Monsson	1 riksdaler	<i>saa længe han betaler sine Skatter – ingen sum nevnt</i>
1792	1791	Lappen Anders Larssen	Betalt, sum ikke nevnt	Årlig lappeskatt 3 mark
1793	1793	Lappen Tomas Joensøn	Ikke nevnt	Årlig lappeskatt 3 ort

⁴⁴⁷ Rian 1995:198

Tinglyst år	Inngått år	Bygseltaker	Engangsbetaling; benevnelse og sum	Årlig betaling; benevnelse og sum
1793	1793	Lappen Christen Joensøn	Ikke nevnt	Årlig lappeskatt 3 ort
1794	1794	Lappemanden Jon Christensen	1 riksdaler specie	Årlig 40 skilling danske

Denne sammenlikninga mellom samisk og norsk landskyld og skatt kan også gi sporet til å forstå logikken bak at en samisk skattebetaler frivillig inngikk en bygselsavtale. Kan hende var utgiftene vurdert som små, totalt sett, trass i ulike klager på tingene? Isolert er den betalinga som fastsettes i bygselbrevene vanskelig å forstå opp imot skatten. Spørsmålet som melder seg, er hvorfor en person som allerede betalte skatt gikk inn i en bygselsavtale? Siden bygslinga var en frivillig ordning, må det være grunner til at man gikk med på å betale for den. Man kunne jo ha sluppet unna med skatt alene. Ut fra kildene er det flere forhold som reflekterer landets økonomiske betydning og dermed motivasjon for å gå inn på en bygsling. Landet og kontroll over det sikret tilgang på fiskeri, reinbeite og sannsynligvis jakt og annen ressursutnyttelse. To mulige grunner for å bygsle, sett fra samisk synsvinkel, kan allerede forsvares ut fra kildenes opplysninger, nemlig at man for det første fikk et dokument som man kunne bruke i forholdet til naboer og konkurrenter og som dermed hadde en egenverdi man var villig til å betale for, og som heller ikke var en større utgift når man i realiteten var flere om en bygsel. For det andre kunne man da sannsynligvis enten ta leie av dem som ville bruke landet, eller være flere sammen om å betale, eller begge deler. At man måtte betale leie for bruk av andres land er velkjent og nevnes, som allerede beskrevet, både i lappetingsreferat fra Rana i 1730 og i Schnitlers avhør. Dette gjaldt først og fremst landleie som reieneierne fra Vaapste og Raane betalte for bruk av vinterbeite på skogssamenes skatteland på svensk side, men det er rimelig at også andre med land så denne muligheten. Schnitler beskriver også i sin relation av 15. april 1744 at dette foregikk på den måten at «[...] det kan hende sig, at 1 eller 2de Lapper kan lade sig indskrive for et vist Fieldleje, og allikevel tage andre Svenske Østlapper i 10, 20 og større Tall ind til sig, for at lade dem blive exemts for den Norske Skatt, eller

siden selv at leje en Deel bort til andre Svenske [...]».⁴⁴⁸ Dette betyr at kontrollen over land var viktig, og sannsynligvis styrket et bygseldokument, et bygselbrev, denne kontrollen. Kostnaden ved å ha et slik bygselbrev, vanligvis 1 riksdaler ved inngåelse og 2–3 mark i året, må ha antakelig ha blitt oppveiet av fordelene.

Inntektene av landleie var altså en måte å skaffe inntekter på som kunne være med å oppveie kostnaden ved bygselen. Det er allerede referert til at samene på lappetinget i Rana fortalte at de betalte om lag en riksort i landleie på vinterbeite, altså om lag 24 skilling eller 1 mark. Den samme summen var foreslått som landleie for husmannen Jens Paulsson i forbindelse med uenigheten som hadde oppstått mellom ham og de to som bygslet. Jens Andersson Susendal fortalte at han betalte 36 eller 48 skilling i slik landleie, altså 1½ til 2 mark til den samene som hadde landet han vinterbeitet reinen på.⁴⁴⁹ Det er derfor rimelig at landleie var en del av inntektsgrunnlaget for den som kontrollerte land, og som motiverte anskaffelsen av et bygselbrev. Om den var på for eksempel 24 skilling, hadde man kanskje dekket halve årsutgiften til landskylda ved å avkreve en person landleie.

En tredje grunn til at man kunne forsvare bygsel, og skatt, var at man hadde relativt god økonomi eller at utgiftene til skatt og bygsel var relativt små. En del av den totale økonomien for mange samer var reinhold i en eller annen skala. Det er ingen tvil om at reindriften hører sammen med bygsellandene. Alle Schnitlers vitner fortalte om hvordan de flyttet med rein mellom vinter- og sommerland, også de uten bygsel. Omfanget av reindrift må ha variert, og de talloppgavene som finnes er av varierende troverdighet. På Vefsn lappeting i 1730 måtte Rudik Andersson svare for hvorfor han ikke hadde betalt skatt de siste årene. Han svarte at grunnen var fattigdom og at han i 1730 bare hadde 8 melkerein og 5 reinokser.⁴⁵⁰ Det er lite sannsynlig at Rudik Andersson løy på tinget, selv om han kanskje eide noen få rein til. Fattig var

⁴⁴⁸ Qvigstad & Wiklund 1909 bind 1: 454–455

⁴⁴⁹ Qvigstad & Wiklund 1929: 12

⁴⁵⁰ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0008: Tingbok 9, 1730-1734, s. 36b-37a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350870>

han nok. Jon Andersson Susendal, som hadde bygsel, fortalte til Schnitler at han bare hadde noe titalls dyr. Den opplysninga har vi nesten bare Jon Andersson Susendals ord for. Fremdeles er det rimelig å anta at Jon Andersson Susendal ikke var en stor reineier. Anna Tomasdotter oppga at hennes far bare hadde hatt bare en måtelig stor reinflokk på rundt 200 dyr alt i alt.⁴⁵¹ Ut fra de andre opplysningene vi har, er det rimelig at det faktisk var kun en middels stor flokk, og Anna Tomasdotters opplysninger var også mer detaljerte om flokksammensetninga, og må totalt bedømmes som sannferdig. I den andre enden av skalaen var for eksempel Morten Pedersson Kioks og Anders Einarsson Kjerringfjeld. I referatet fra lappinget i Rana i 1785 finner man opplysninger om begge reinhold.⁴⁵² Morten Pedersson Kioks (fra svensk side) ville via en representant ta opp at norske nybyggere fra Rana hadde skutt 250 av hans rein, noe som må reflektere en betraktelig stor flokk (og et enormt tap). Anders Einarsson Kierringfjeld, som hadde bygsel (10.1.30), stevnet en annen mann for å ha jagd bort en del av hans rein, og de samiske reindriftskyndige vitnene oppga hele hans flokk til å være på 7–800 dyr, og den delen som ble bortjaget på om lag 3–400 simler. Dette er en betydelig reinflokk også i dag, og omstendighetene rundt opplysningene blir som for Rudik Andersens, og dermed sannsynligvis rimelig sannferdige.

Fra ulike kilder er det nokså klart at reindriften var variert fra Rudik Andersens få rein til Kierringfjelds nærmere 800. Dette vil altså si at man kunne ha ulike varianter av reindrift. Det er nokså sikkert, bedømt ut fra avhørene til Schnitler og Anna Tomasdotters beretning, at melking av reinen var sentralt. Melkereindrift er spesielt på sommeren arbeidsintensiv. Da gjette man tett, fikk svært tam rein og holdt flokken samla. Flere ganger i uka satte man diehinder på kalvene, melka simlene og

⁴⁵¹ Uppsala universitetbibliotek, Kyrkoherdens i Dorotea församling Jonas A. Nenséns anteckningar och samlingar, I s. 249 på <https://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0258&pid=alvin-record:16240>

⁴⁵² SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0031: Tingbok 23, 1785-1788, s. 83b-84a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090428310350>

tok vare på, konserverte og videreforedla melka.⁴⁵³ Dette krevde stor arbeidsinnsats døgnet rundt, og man trengte mye folk til arbeidskraft. Denne typen reindrift har gjerne blitt sett på som naturalhushold. Det som man kanskje ikke har tatt høyde for er at blant annet reinost var et viktig produkt ikke bare i husholdinga, men også handelsvare som ga inntekter.⁴⁵⁴ Et annet poeng er at reindriften vanskelig kan deles inn i enten det ene eller det andre, og at de siste 100–150-åras etnografiske opptegnelser ikke nødvendigvis er overførbare til 1700-tallet.⁴⁵⁵ Så store flokker som Kioks og Kjerringfjeld sine måtte bety at melkereindrift måtte drives med en betydelig mengde folk eller at man også drev både kjøtt- og melkeproduksjon, eller kanskje nesten bare kjøttproduksjon. Dette åpner opp for at reindriften, i tillegg til å ha eksistert sammen med og vært kombinert med andre næringer, også var variert og kunne ha stått for salgsproduksjon.

Et spor som reflekterer kjøttproduksjon, kan finnes i en rettsak på det ordinære bygdetinget i Vefsn. Det ble 9. oktober 1765 sagt dom i en gjeldssak mellom borgeren Peder Erichsen Bech og lappen Ole Berg, der Bech mente Berg skyldte ham over 12 riksdaler. Bakgrunnen var tydeligvis at Ole Berg hadde påtatt seg å hente Peder Erichsen Bechs rein fra fjellet i 1762 og 1763, og det hadde ikke gått helt etter planen. Bare noen rein hadde de fått tak i, blant annet 11 reinokser.⁴⁵⁶ Denne saken viser flere ting. For det første måtte Bechs rein være passet av noen, kanskje av Ole Berg. Med andre ord måtte de ha vært i noens flokk. Dermed er dette det vi kjenner som sytingsrein. Størrelsen på Bechs reinflokk kjenner vi ikke, ut over at den var større enn 11 reinokser, men det faktum at Bech eide rein må bety at han enten hadde fått tak i den som sikkerhet eller betaling for handel (Bech var handelsborger) eller at han hadde kjøpt rein som en investering. Når Bech skulle ha tak i sin rein, må vi regne med at det

⁴⁵³ Berg 2000: 37–38

⁴⁵⁴ Uppsala universitetsbibliotek, Kyrkoherdens i Dorotea församling Jonas A. Nenséns Nenséns anteckningar och samlingar, I, Anna Tomasdotter berättning om sin mor og hennes osteproduksjon s. 247 på <https://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0256&pid=alvin-record:16240>

⁴⁵⁵ Berg 2000: 97–99

⁴⁵⁶ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0021: Tingbok 18A, 1763-1766, s. 195b-196a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427400461>

dreide seg om slakteuttak. De 11 oksene han hadde fått tak i, var neppe kun til hans eget hushold og sannsynligvis en mindre del av det totale antallet han eide. Dette betyr at det sannsynligvis var et marked for reinslakt og mulighet for pengeinntekter, i tillegg til også fra reinost.

Dette kan også gjenspeiles i de ytelsene i hvert fall noen av samene måtte gi til svenske øvrighetspersoner når de var på vinterbeite. Jon Olsson og Nils Johansson fra Tärnfjäll måtte hver i tillegg til skatter og avgifter gi den svenske presten en halv rein, 2 oster og 2 eller 4 tunger samt et par bellingsko, og häradshövdingen fikk et reinlår og ei tunge. Jon Sjursson fra Ox-, Brack- og Olefjället måtte også i tillegg til skatt og avgifter betale ½ reinlår, 2 oster og 2 tunger til presten, 1 ost til klokkeren og ½ reinlår, 1 ost og ei tunge til häradshövdingen.⁴⁵⁷ Det disse tre la fram av naturalytelser tilsvarer minst 9 reinslakt og viser reinmelkprodukt; reinost. For Rudik Andersson med sine 13 rein ville dette være ruinerende, men for de store reineierne ville dette være overkommelig. I tillegg til kjøttet kommer reinostene. Dette kan bety at reindrifta i undersøkelsesområdet kunne gi et godt overskudd, og et inntektsgrunnlag for dem med større flokker, slik at de relativt lett kunne forsvare utgiftene til bygsel og skatt.

En del erstatningssaker kan fortelle noe om verdien av reinflokken. I 1694 stevnet Lars Andersson en bonde i Rana for å ha skutt 3 av hans rein, og fikk tilkjent 4 riksdaler i erstatning for disse tre voksne reinene.⁴⁵⁸ Om man velger å tro på Schnitlers påstand om at Tomas Sjursson Nortman i 1742 hadde om lag 1000 rein, må det bety at han hadde verdier for over 1000 riksdaler i den flokken. I 1785 ble Anders Tomasson Vartfjell dømt til å erstatte 5 nyfødte reinkalver til Anders Einarsson Kjerringfjeld med 16 skilling for hver død kalv. Vitnene i rettsaken anslo altså at han hadde en flokk på mellom 600 og 700 dyr, og den flokken med nyfødte kalver som det var snakk om, bestod av omtrent 300–400 simler.⁴⁵⁹ Om man tar utgangspunkt i det laveste tallet og

⁴⁵⁷ Qvigstad & Wiklund bind 2 19087: 6–7

⁴⁵⁸ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0002: Tingbok 2, 1693-1700, s. 45b-46a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090515640047>

⁴⁵⁹ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0031: Tingbok 23, 1785-1788, s. 84b-85a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090428310351>

regner en kalv for hver simle, hadde Anders Einarsson Kjerringfjeld i 1785 om lag 600 voksne dyr og 300 kalver. Som en illustrasjon kan man da si at han hadde verdier for over 600 riksdaler i de voksne dyra, og kalvetilveksten var verdt mer enn 50 riksdaler (gitt at alle kalvene overlevde). Målt etter verdien i 1694 var bygselavgifta, førsteårstaken, for en bygsel mindre enn verdien av en rein, og den årlige avgifta, landskylda, var verdt om lag 5 reinkalver etter verdien fra 1785. For en større reineier kunne ikke bygsel og skatt alene betydd ødeleggende utgifter. Videre var bjørnejakt en vanlig inntektskilde i hvert fall i siste halvdel av 1700-tallet (den nevnes i tingboka først da i forbindelse med skuddpremie). Da kunne man innkassere opptil 2 riksdaler i skuddpremie for en voksen bjørn, noe som skjer nesten årlig på tinget de siste 30 åra før år 1800. Det betyr at man hadde dekket bygselavgifta og landskylda for 4 år gjennom skuddpremien på én bjørn.

Sammenlikninga av kostnadene ved å ha bygsel med de fordelene bygsel ga og de inntektene som enkelte kunne ha, viser at bygselavgiftene kunne ha vært overkommelige og sannsynligvis helt kunne oppveies av inntektsmulighetene. Dette kan være en viktig brikke i en forståelse av bygselssystemet. En annen brikke vil være å se på geografisk beliggenhet.

4.3.7 Geografisk plassering

Som allerede påpekt i kapittel 1 kjennes de samiske bygslene i et område mellom Østerdalen og Saltfjellet. I dag blir dette langs riksgrensa mot Sverige. I Raane er de vestligste bygslene Jon Jonsson Burfjelds land (10.1.17) nord for Langvatnet i Rana og Jon Kristenssons land på Krogvasfjeldet (10.1.41) vest for Korgen i Hemnes. I Vaapste er de vi kjenner fra 1700-tallet øst for Reevhtse/ Røssvatnet og øst i Såvsoe/ Susendalen.

Denne geografiske fordelinga i Vaapste og Raane kan i stor grad være skapt av kildene vi har. Bygslene ble ikke registrert. Samiske saker kom i liten grad for de ordinære bygdetingene, og lappetingene var et tidsavgrensa fenomen som ikke alltid var like godt besøkt, til tross for at det også var saker fra de vestlige sameområdene for disse tingene. Videre er misjonskildene og Schnitlers undersøkelser så å si konsekvent østvendte. Schnitler spurte ikke om forhold vest for vitnenes land. Misjonsmanntallet

over samer i Vefsn nevner nord-, øst- og sørlappene, men ikke dem i vest. Gjennom mer tilfeldige opplysninger finnes det opplysninger både om samer og reindrift helt ut til Atlanterhavskysten på 1700-tallet (3.1.2), og som nevnt er det i lappetingsreferatene en sak som sannsynligvis viser til samisk inndeling av land også i vest. Når i tillegg ikke bygselsavtalene har blitt bevart systematisk, er det ikke grunn til å konkludere med at bygsler ikke har forekommet lenger vest, men det er i alle fall i fra de områdene mot øst vi kjenner dem, og det er dermed det vi kan si noe om.

De kjente bygslene ligger i det vi gjennom samtidige beretninger og dagens reindrift i stor grad og for enkelhets skyld kan kalle sommerland. Alle bygslene ser ut til å ha vært land som reindriverne flyttet ut av og østover fra i november og kom tilbake til i mai. Det er også grunn til å tro at kildene gjennom sin øst vending og søkelys på grenseproblematikk og det Schnitler så på som østlapper, ikke i større grad greide å avspeile variasjonen i de samiske økonomiske tilpasningene, der for eksempel samarbeid mellom dem som flyttet østover og dem som valgte å bli helårig i et bygselland, flyttet vestover eller var bofaste spilte en rolle. Dette faller utfor denne undersøkelsens rammer. Det betyr allikevel at fra ett mulig samtidig samisk perspektiv er ikke bygslene lengst øst eller lengst vest, men midt i, i den forstand at det dreier seg om land som reindriften brukte om sommeren, og som man flytta fra og til fra øst og vest. Sett ut ifra hovedmønsteret som tegnes gjennom kildene, flyttet de fleste østover og ned i skogene på vinteren. Det er altså kilder som forteller om vinterflytting vestover også, eller at man var helårlig på bygsellandet, men det dominerende mønsteret var å være i bygsellandene om sommeren og så flytte østover om vinteren. Dette inviterer til å forstå bygslene innfor et slikt transnasjonalt system, og nødvendigvis knytte dem til de svenske skattelundene som de lå side om side med. Dette blir hovedfokus i kapittel 4, men før fokuset flyttes mot Sverige, må bygslene sammenliknes med et annet system for samiske rettigheter i Norge, finneodelen.

4.3.8 Finneodelen og bygslene

Lappskattelundene på svensk side er en relativt godt utforska del av samiske rettighetsforhold til jord og ressurser, og kan det samme sies om finneodelen på norsk side av grensa. Det kan derfor være grunn til å sammenlikne de samiske bygslene med

finneodelen før de sammenliknes med skattelandene. Etter den foregående analysen framstår de samiske bygslene med såpass mange karakteristiske trekk at en komparasjon med finneodelen er mulig. Denne komparasjon blir mer diakron enn synkron siden finneodelen tok slutt mellom 1661 og slutten av 1700-tallet, og kan synliggjøre likheter mellom to forhold som tilsynelatende er forskjellige.

Det er ingenting som tyder på at det er noen konkret sammenheng eller tydelig likhet på mikronivå mellom finneodel og bygsler. Til det er for mange forhold forskjellige. Mens de samiske bygslene handla om primærnæring uten gårdsbruk og en mer nomadisk økonomi, dreide finneodelen seg om primærnæring med gårdsbruk og en mer sedentær økonomi. De samiske bygslene ser ut til å være knytta til de indre delene av landet, mens finneodelen var knytta til atlanterhavskysten. Det ser også ut til at bygslene og finneodelen ikke eksisterte geografisk side om side, men bygslene lå sør for områdene finneodelen lå i, med det forbeholdet som finnes på grunn av betaling av finneleidang i Nesna i 1597 (1.3.1). Mens det er klart at bygselen betød betaling av bygselavgift, landskyld og skatt, selv om oppebørselen var tilfeldig, innebar finneodelen en sjøleierstatus, og dermed var det uaktuelt med bygselavgift og landskyld. Dette er en viktig juridisk forskjell. Samene med finneodel betalte bare skatt, finneleidang. Slik sett er finneodelen formelt mer lik lappskattelandene enn bygselordninga.

Ett fellestrekk ved finneodelen og de samiske bygslene er den uklare opprinnelsen. Det har ikke vært mulig å finne en klar begynnelse eller begrunnelse for ordningene, for eksempel gjennom en kongelig forordning eller en tidfesting av opprinnelsen i en bestemt kontekst. Det er altså vanskelig å finne en klar opprinnelse i sentralmakten. Man kan trekke bygslenes historie tilbake mot 1600-tallets begynnelse i Trøndelag, og det er hevet over enhver tvil at de eksisterte på Helgeland på 1600-tallet (4.2). På samme måte er finneodelen uten tvil etablert på 1600-tallet, og det finnes uklare nedtegnelser om opprinnelse fra enda eldre tider (1.1.2). Den samme uklarheten omkring opprinnelsen ser ut å gjelde for de samiske skattelandene, selv om man her har bedre dokumentasjon av skattlegging fra 1500-tallet, og en omtrentlig angivelse av at begrepet skatteland kom i bruk i løpet av 1600-tallet, selv om begrepet *land* er eldre (1.3.2). Det er derfor en større mulighet for at finneodelen og bygslene først og fremst

har en samisk opprinnelse i samisk rettskultur, enn at fenomenene har sin opprinnelse i en sentralmakts konkrete beslutning. Dette støtter en mulighet for at begge ordningene er et resultat av møte mellom samisk rettskultur og sentralmaktens rettsorden eller rettssystem. Dette støttes for bygslenes del ved at slett ikke alle eiere av land hadde bygsel, selv om de var bevisste på at det dreide seg om deres eget land som de eide og som de hadde fått for eksempel av sine foreldre (4.3.1). Man kan tenke seg at man fra samisk side hadde nytte av en sentralmakts rettssystem, og sentralmaktens ønske om kontroll og skattelegging åpnet opp for en innlemmelse av elementer fra samisk rettskultur.

Felles for finneodelen og bygslene er også at de dreier seg om særordning og etnisk rettighet der kontrollen over ressurser og suksessjoner hørte til den etniske gruppa, men her var det også viktige ulikheter. Finneodelen betød at man, hvis man ville, kunne ekskludere nordmenn fra å ta over gården eller gårdparten og man kunne ikke uten videre tvinges til å oppgi hele eller deler av gården og gårdens ressurser.⁴⁶⁰ Dette var et system som til en viss tid ble respektert av myndighetene, men finneodelen ble avskaffa ved en administrativ bestemmelse i Sør-Troms i 1661, og fikk bestå ennå i en hundreårs tid i Nord-Troms og Nordland.⁴⁶¹

De samiske bygslene var i det norske rettssystemet noe annet. Bygsel drar en juridisk distinksjon mellom jorddrott og bygsler som gir jorddrotten rettigheter som tilsvarer eiendomsrettigheter. Som det er vist, måtte de samiske bygslene, trass i høy grad av eksklusive rettigheter innafor det samiske samfunnet, godta alle framstøt og inntrengsler fra nordmenn, siden nordmenns rettigheter til land gikk foran samiske rettigheter (4.3.1). Myndighetene ser ikke ut til på noe plan å ha anerkjent rettighetene ved bygslene som eksklusive opp mot til bønders og fastboendes behov. Slik sett var finneodelen sterkere i sin virketid enn bygslenes klart etnisk avgrensa virkeområde fordi finneodelen faktisk både var anerkjent av norske myndigheter og fungerte

⁴⁶⁰ Hansen 2007: 305–306

⁴⁶¹ Hansen 2007: 307–308

overfor nordmenn ved å beskytte samiske rettigheter. Dette er en viktig ulikhet mellom de to ordningene.

Man kan også si at en annen likhet mellom de to ordningene var at de var anomalier. De brøt med det som var vanlig skikk innafor kongeriket, og de var ikke helt som rikets embetsmenn ønsket dem. Den tilfeldige håndhevinga, valgfriheten og den rotete begrepsbruken; finneleidang, rettighet, lappeskatt og finneskatt i forbindelse med bygslene, kan kanskje antyde at bygslene kan forstås som en prosess og et grensefenomen, altså ikke i form av ei riksgrense, men som ei grense mellom to ulike folkegruppers rettskulturer og plass innafor ett og samme kongerike, der den uklare begrepsbruken reflekterer en virkelig uklarhet og unntak fra den hegemoniske orden. Lars Ivar Hansen har argumentert for å anlegge et slikt perspektiv, som en prosess, på finneodelen.⁴⁶² Finneodelen ble etter hvert avskaffa både gjennom salg til nordmenn og gjennom matrikulering, og innplassering i de alminnelige systemene for jordeie og skatt. Bygslene eksisterte i et geografisk område som kongeriket hadde dårlige orden på ved inngangen til 1700-tallet, men som ble sterkere integrert i løpet av 1700-tallet. For eksempel Schnitlers brev viser at man ønsket orden og system med ei reell bygselordning, og innholdet i de få bygselsavtalene som finnes antyder en dreining mot større ønske om kontroll mot slutten av 1700-tallet (4.2). Tingboksreferatene viser også forsiktige forsøk på å systematisere eller stramme inn bygselordninga etter 1751 (4.3.1). Derfor er det rimelig å anlegge et prosessperspektiv slik som Hansen gjør for finneodelen. Det betyr å gå ut fra at begge systemene hadde en opprinnelse i en samisk rettskultur, men at et slik etnisk basert differensiert rettssystem ikke var en del av kongerikets habitus, og at både finneodel og bygsler kan forstås som grensefenomener, fenomener som har sin eksistens på grensa mellom samisk og norsk, mellom samisk og sentralmakt. En del av denne prosessen var at finneodelen forsvant og samiske gårdsbruk ble leilendingsbruk med kongen som jorddrott (med mindre de ikke allerede var solgt til nordmenn). De ble altså lagt under og innpassa i sentralmaktas rettsorden

⁴⁶² Hansen 1986: 14

og rettssystemer. Slik kan kanskje også de samiske bygslene sees som en bygselsprosess som pågikk helt fram til bygslene gradvis ble avskaffa på 1900-tallet og erstatta med reindriftslovgivinga. Dette faller utafør avhandlingas rammer, men peker i retning av at finneodel, samiske bygslar og lappskatteland kan forstås og analyseres som prosesser med den samme retninga; en stadig innpassing og underordning til statsmakta. Uansett er det er mer sannsynlig at lappskattelandene vil gi et mer umiddelbart konkret materiale å sammenlikne med, gitt nærhet i tid, i rom og mellom mennesker, men prosessperspektivet vil tjene som en fruktbar del av denne sammenlikninga og kommer også fram i avslutninga (6.3).

4.4 Kapittelavslutning

Samiske bygslar kjennes både fra Trøndelag og Vaapste og Raane fra 1600-tallet (4.2). I kapitlet viser analysen ved bruk av metodeknippet hvordan bygslene allikevel opptrer tilfeldig i kildematerialet, og hvordan ulike kilder og bruk av metodeknippe må brukes for å analysere og forstå bygslene. De få bygselsavtalene som finnes fra Raane og Vaapste viser fellestrekk og stabilitet over hele perioden 1690–1800 (4.2.1). Avtalene er utstedt av godseieren (jorddrotten) eller godseierens stedfortreder til en eller sjeldnere to samiske bygslere. To formelle bygslere finnes bare før om lag 1750. Avtalene er ofte uklare med hensyn til landets avgrensing. I avtalene er det først og fremst spesifisering av summene som skal betales, og kravet om hensyn til bønder som endrer seg. Summene blir klarere definert og oftere spesifisert etter midten av 1700-tallet. Formuleringer om at bygsleren ikke skal være til skade for gårdbrukere blir tatt inn i avtalene på slutten av 1700-tallet. På grunn av det lave antallet bygselsavtaler må andre kilder enn selve bygselsavtalene, som tingboksreferater, brukes i en analyse av bygslene. Komparasjon er en viktig del av metodeknippet brukt i analysen, blant annet for å sammenlikne viktige trekk ved agrare bygslar og samiske bygslar.

Analysen viser at bygslene ikke kan forstås som en fortsettelse av gammel skattlegging, siden skatt og bygsel var to forskjellige forhold. Siden de er eldre enn grensearbeidet og selve grensa kan de ikke forstås som et resultat av et strategisk trekk for å sikre norske grensepretensjoner. De kan heller ikke forstås som en enkel leieavtale lik forholdet mellom jorddrott og bygslar i norske agrare bygslar fordi

bygseksavtale var frivillig, noe samer ikke trengte, men sjøl tok initiativ til og som jorddrotten ikke hadde mulighet til å pålegge noen. Analysen støtter derfor Ræstads forståelse av bygseksavtalen som en bekreftelse på en allerede bestående rett, altså et immisjonsdokument (1.3.3). Verken denne retten eller bygseksavtalen var en beskyttelse mot inntreng fra bønder og framrykkende gårdsbosetning.

Videre viser analysen at bygslene var inngått på vegne av flere, en sjiite, selv om bygseksavtalene vi kjenner som oftest var individuelle. Dette må forstås som at bygsel og bygseksavtalene hadde samisk rettskultur som utgangspunkt, også siden bygseksinitiativet var samisk. Analysen viser at selv om bygseksavtalene formelt var en leieavtale, så hadde den formelle jorddrotten hadde ingen praktisk innflytelse eller råderett i perioden 1690 – 1800. Dette gir støtte til Bergslands syn på bygslene som uttrykk for allerede eksisterende samisk samfunnsorden (1.3.3). Jorddrotten oppfattet seg allikevel som jorddrott. Både jorddrott og myndigheter ønsket å markere sin råderett og gjorde forsøk på det etter 1751, og framstøt på tinget og referanse til kosisillen og bøndenes interesser i bygseksavtalene etter 1751 viser dette.

Sammenlikninga av sentrale trekk med norske agrare bygsler viser en stor grad av samisk råderett. Opplatingsretten var fullstendig samisk, og det var i praksis ofte arvefeste, med mindre ei enke tok over landet foran barna. Man kunne også overdra landet til andre, og da med betingelser. Ingen kildeopplysninger viser at jorddrotten rådet over dette eller forsøkte å råde over dette. Landets avgrensing og oversikten over ressurser var som oftest ukjent for jorddrotten, og jorddrotten styrte ingenting av ressursbruken. Det gjorde bygslerne. Mangelen på matrikulering bekrefter dette. Rettigheten bygslerne hadde til ressursene var eksklusive, landområdene avgrensa og kunne bli bekrefta på tingene uten innsigelsler fra jorddrott. Hvilke ressurser som ble omfatta av råderetten til bygslerne framgår ikke alltid av kildene, men fiske og reinbeite var klart blant ressursene man rådde over. Sammenligna med norske leilendinger i samme tidsrom, hadde de samiske bygslerne sannsynligvis videre råderett over land og ressurser siden inngåelse av bygsel var frivillig og jorddrotten ikke kunne utøve råderett, med det viktige unntaket at den samiske råderetten bare fungerte overfor andre samer, og ikke overfor bønder.

Sammenligna med norske bønder og leilendinger kosta bygsel (og skatt) lite for de samiske bygslerne, og for konge eller jorddrott var inntektene av dette for småsummer å regne. Med en viss reinmengde eller annen inntekt kunne utgiftene forsvaras rimelig lett, blant annet gjennom utleie av de ressursene man rådde over, noe som forsterker inntrykket av sterk råderett. Sammen med den rettssikkerhet en bygselsavtale ga i det norske rettssystemet, må forklaringa på bygslene ligge her, altså i samisk agens ut ifra de behov man hadde innafor den samiske rettskulturen.

Bygslene ligger langs dagens riksgrense og langt fra områder med kjent finneodel, og er forskjellig fra finneodelen på mange punkter, men det er visse overordna likhetstrekk. Begge fenomenene ser ut til å ha sin opprinnelse i samisk rettskultur og representere et møte mellom samisk rettskultur og sentralmaktas rettssystem. Begge fenomenene kan betraktes som etniske særordninger eller anomalier innafor det norske rettssystemet, en særstatus som for finneodelens del gradvis tar slutt allerede før 1800. Det er derfor grunn til å ta med Hansens prosessperspektiv på finneodelen inn i forståelsen av bygslene, et perspektiv som ser ut til å være vanlig med hensyn til de svenske lappskatteländene. Det er dermed enda et argument for å søke større forståelse av bygslene ved å sammenlikne dem med svenske lappskatteländ.

5 Skatteland og bygsler 1690–1800

Kapittelet sammenligner resultatene fra kapittel 4 med litteratur om de svenske skattelandene, og med svensk kildemateriale angående Vapstebyn og Ranbyn. Her presenteres først i 5.1 Vapstebyn og Ranbyn med utgangspunkt i jordeboka fra 1695, og ved å bruke litteratur og norske kilder tilføres noen nye momenter i forståelsene av skattelandsordninga, jordeboka og inndelinga av landet. Deretter sammenholdes norske og svenske kilder ca. 1695–1730 for å vurdere om skatteland og bygselland reflekterer samme grunnleggende samiske rettskultur.

Så kommer en grundigere sammenlikning mellom norske bygsler og svenske lappskatteland i 5.2. To områder som omfatta land på begge sider av dagens riksgrense, ett i Raane og ett i Vaapste, analyseres for perioden ca. 1740–1760 med tanke på å finne ut hvordan skatteland og bygselland fungerte sammen. Denne analysen fører over i 5.3, der de store likhetene mellom skatteland og bygselland beskrives og leder fram mot konklusjonen om at de er to sider av samme sak.

Til slutt i kapittelet brukes kombinasjonen av norsk og svensk materiale til en kommentar i 5.3 om hvorvidt lappekodisillen faktisk bekreftet det bestående som samenes Magna Carta, eller innførte noe nytt og dermed åpnet opp for endring, noe som også kaster lys over motsetninga eie – leie.

5.1 Skattelandene i Vapstebyn og Ranbyn

Både hovedproblemstillinga, altså spørsmålet om bygslene var eie eller leie, valg eller tvang, men også flere av de underliggende spørsmåla, kan vanskelig besvares uten å ta lappskattelandene med i betraktninga. Lappskattelandene har en lang forhistorie (1.3), og innledningsvis skal det her kort gjøres greie for forhistorien i Vaapste og Raane.

Mye av Vaapste og Raane lå mellom 1500 og 1751 i områder med dobbel beskatning og uavklart suverenitet fra norsk og svensk kongemakt. Skattlegginga var knytta til samisk handel og svensk hevdelse av suverenitet over samiske områder i konkurranse med Norge (og Russland lenger nord). Birkarlene stod for skatteoppkreving fra samene fra og med Pite lappmark og nordover fram til omtrent

Figur 5-1 Utsnitt av den såkalte jordeboken over lappmarken fra 1695. Den viser begynnelsen av oversikten for Umeå lappmark. Vapstebyn, Vapste By, kommer først Skatteytterne står med navn, angivelse av land og summen skatt de betalte. Jordeboken følges av oppbørselslister for årene etter slik at navn, skattesummer og land kan sammenholdes. Slike oppsett finnes ikke for Rana og Vefsn på norsk side. Se tabell 5.1 for transkribering. (Beskåret skjermdump fra riksarkivet.se; Västerbottens läns landkontors arkiv, Jordeböcker, SH/HLA/1030006/G III a/2 (1695))

Umeå Lappmark		
Vapste By		
Lappson Jacob Lappson för Jäde		
Utsjöns lappmark och		
kvisthåll lappmark och för		
Singl. Olafson för Jammarn	3	16
Johan Olafson för Nordkarna	3	16
V. Johan Olafson för Jammarn	4	16
Singl. Lappson för Kvisthåll och	3	16
Jammarn	3	16
Joh. Bengtson för Kvisthåll	3	16
Erasmus Bengtson för Kvisthåll	2	16
Singl. Olafson för Kvisthåll	2	16
Transport	156	16

1550. Også Vapstebyn og Laisbyn⁴⁶³ hørte den gang inn under inn under birkarlene, og dermed også deler av Vaapste og Raane.⁴⁶⁴ Denne ordninga besto fram til 1550-tallet, da Gustav Vasa avskaffet birkarlenes skatteinnkreving, ordna skattefogder og tok inn all lappeskatten sjøl. Områdene lengst nordvest i Umeå lappmark, Vapstebyn og Ranbyn (Laisbyn), fikk en litt omskiftelig administrativ tilknytning før 1663 og var delvis innunder Pite lappmark, men etter 1663 lå Vapstebyn og Ranbyn under Umeå lappmark.⁴⁶⁵ Skatten ble etter Karl IXs reform av 1602 utliknet på hele lappebyen, og så måtte lappelensmannen (hver by hadde en lappelensmann) sørge for å fordele den på hver skattebetaler i byen ut fra vedkommendes skatteevne, innkreve den og betale den. Lappbyene Vapstebyn og Ranbyn var altså som begreper og skattleggingsenheter etablert som en del av den svenske Umeå Lappmark fra slutten av 1600-tallet, selv om

⁴⁶³ Laisbyn er en betegnelse med ulik referanse, men her brukes den med referanse til området Ranbyn ligger i.

⁴⁶⁴ Norstedt 2011: 9

⁴⁶⁵ Norstedt 2011: 13

den geografiske avgrensninga mot Norge ikke var fullstendig klargjort. Riksgrensa var jo ikke fastlagt, og Vaapste og Raane var større samiske områder som Vapstebyn og Ranbyn var en del av. Fra svenske kilder trer lappskattelandene i Vaapste og Raane klart fram blant annet i Johan Graans såkalte jordebokutkast fra 1670 og den såkalte jordeboka fra 1695. Det vil si at disse kildene kom til tidligere enn de eldste bygselsedlene fra mitt materiale. Det er derfor gode grunner til å sammenlikne mine funn om bygsellandene med foreliggende forskning på skattlandene.

Som flere eksempler fra kapittel 3 viser, var Vaapste og Raane preget av å være Saepmie mer enn bare Norge og Sverige, og norske kilder viser at man forholdt seg til svenske myndigheter hele tiden. Allerede på det første lappetingsreferatet i Måehvie/Mo i Rana i 1730 tok samer opp skattlegginga fra begge riker gjennom den årlige kontakten med begge kongerikenes myndigheter på ulike tider av året i forbindelse med reinflyttinger. Tomas Sjursson Nortman var i årene 1742–1744 flere ganger i kontakt med begge rikenes tjenestemenn som arbeidet med grensefastsettinga. Eksempelene på vekselvis bruk av geistlige tjenester i begge riker fra norske og svenske kirkebøker er tallrike.

Den svenske skattlegginga av samiske områder har altså en lang historie, og har gitt en rekke kildeserier. Det ble som allerede nevnt i 1695 satt opp en oversikt over skattebetalingen i Lappmarken, kjent som en jordebok.⁴⁶⁶ I denne jordeboken av 1695 står Vapstebyn og Ranbyn under Umeå lappmark, og kan uansett sine mangler som en formell jordebok tjene som en verdifull kilde (figur 5-1, tabell 5-1 og 5-2).

5.1.1 Vapstebyn 1695

Som man ser av jordeboka av 1695, får man for Vapstebyn (tabell 5-1) oppgitt navn på skattyterne, en viss identifisering av landet de holdt til på og skatten de betalte. Man har altså på den ene siden skatt, og på den andre siden land. Som på norsk side er det viktig å holde skatt og land adskilt, men de har også en sammenheng. På den ene siden

⁴⁶⁶ Västerbottens läns landskontors arkiv, Jordeböcker., SE/HLA/1030006/G III a/2 (1695), bildid: A0000773_00001 på https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0000773_00001

betalte man skatt innafor rammene av en by, som Ranbyn eller Vapstebyn. På den andre siden kunne man i tillegg ha et land, som i dag er kjent som lappskatteland. Om man studerer oppsettet i tabell 5-1, kan man få en viss oversikt over de ulike skattelandene innafor Vapstebyn, men som Lennart Lundmark viser i sin gjennomgang i *Samenes skatteland*, er det mye som mangler på at man har hatt førstehåndsopplysninger om alle landene innafor en lappeby, og derfor vurderes her opplysningene fra 1695 deretter.⁴⁶⁷

Tabell 5-1 Vapstebyns skattebetalere etter 1695-års jordebok for Umeå lappmark. Renskrift og oppsett etter original. (Västerbottens läns landskontors arkiv, Jordeböcker., SE/HLA/1030006/G III a/2 (1695), bildid: A0000773_00007)

Skatteyerens navn	Landet	Daler silvermynt	
Länsmann Jacob Larsson	Röde Vatten, framevatten och brötfjäll	Blifver Skattfri	
Siuhl Clementsson	Tennevatten	3	
Anders Mårtensson	Stor Uhma	3	
Unge Jonn Olofsson	färpfjel och baksiö	4	16
Siuhl Larsson	Oxfjäll och Tennevatten	3	
Pähr Bengtsson	Gradfjäll	3	16
Ammund Bengtsson	Stollfjäll	2	16
Siuhl Olsson	Fiärpfjäll	2	16
Gunnar Clementsson	Vester Uhmö	1	16
Lars Bengtsson	Gröfjäll	2	16
Siuhl Jonnson	Kåkesele och Vinfjäll	4	
Hans Ammundsen	grassfjäll	2	
Gl. Jonn Olofsson	Grutfjäll och Vackerfjäll	4	

⁴⁶⁷ Lundmark 2006

Skatteyderens navn	Landet	Daler silvermynt	
Jöns Jonsson	Lapfiäll	2	
Gunnar Olofsson	Fiärpfiäll	4	
Siuhl Olofsson eller Måns Siuhlsson		1	
Olof Siuhlsson	Ryfiäll och Leris siö	1	
Clemmet Gunnarsson	Har intet lands Uthan sitter hoos sin fader Gunnar Olofsson i Färpfiäll	2	
Nils	Kinträsk och Tärnfiäll	2	
Anders Bengtsson	Har intet lands Uthan sitter hoos sin svärfader Jonn Olofsson	2	
Bryniell Siuhlsson	Läejsträsk och tärnfiäll	1	

Opplysningene om land må forstås som nokså omtrentlige og grove, uten at de er feil. Oppsettet gir inntrykk av at man betalte skatt for landet, spesielt siden det i originalen for de fleste står *för* foran beskrivelsen av landet (figur 5-1). For eksempel står det i lista for Vapstebyn «[...] Jöns Jonsson för Lappfiäll [...]», noe innbyr til å forstå det slik at Jens Jonsson betalte skatt for Lappfjäll.⁴⁶⁸ Denne formuleringa gjelder for 18 av 22 av skattebetalerne i Vapstebyn. Én står med preposisjonen *i*, og de resterende 3 bodde ikke på eget land. Når de som ikke bor på eget land allikevel måtte betale skatt, må dette bety at skatten ikke nødvendigvis var knytta til landet som en landskatt eller jordskatt, men var en persons katt slik som Lundmark mener, og i motsetning til Korpijaakko-Labba som argumenterte for at dette var en skatt på landet (1.3.4). Om man sammenlikner med Ranbyn (tabell 5-2) ser man at bare to skatteydere der står med

⁴⁶⁸ Västerbottens läns landskontors arkiv, Jordeböcker., SE/HLA/1030006/G III a/2 (1695), bildid: A0000773_00008 på https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0000773_00008

et visst land, men også alle andre i lista betaler skatt. Dette illustrerer Lundmarks argumentasjon om at skatten lappene betalte, ikke var en landskatt, men en personskatt.⁴⁶⁹ Som påpekt i kapittel 1 (1.3.4) har dette vært en sentral diskusjon omkring lappskattelandene, fordi dette har vært sentralt for å vise at den samiske retten til land var like sterk som å sitte på skattejord, det vil si sjøleie.

Videre var det da slik at det var lappebyen som hadde en viss skattesum, som de skulle utrede. Altså var skatten lagt på byen, og ikke personene. Lensmann Jakob Larsson i Vapstebyn (tabell 5-1) hadde oppgaven med å fordele skatten innbyrdes i Vapstebyn, slik at man fikk samlet sammen den totale summen. En slik lensmann hadde man også på norsk side på samme tid, uten at denne lensmannens rolle er like godt gjort greie for som for den svenske motparten (3.3.1). Det er sannsynlig at Jacob Larssons lokalkunnskap og en viss konsensus blant innbyggerne i Vapstebyn avgjorde hvordan skatten ble fordelt. Det er nokså åpenbart at det ikke er land og vann som er grunnlaget for skatt siden Klemmet Gunnarsson og Anders Bengtsson begge betaler skatt uten å ha land, og betaler omtrent halvparten av de største skattyterne. Allikevel er det ikke til å se bort fra at man har satt opp informasjon om landet i skattelista, og at det kan tolkes som en slags fordelingsnøkkel for skatten kombinert med lappelensmannens lokalkunnskap om hver enkeltes skatteevne. Om man går ut fra Norstedt (2018) og Lundmarks (2006) resonnementer omkring den relative autonomien de samiske samfunnene hadde og den tilsvarende lave graden av kunnskap og kontroll de svenske myndighetene hadde, er det sannsynlig at det er de samiske informantene som hadde gitt opplysningene om landene, og ikke minst var det den samiske lensmannen, som med sin lokalkunnskap utlignet skatten på dem av byens menn som kunne skatte. Da er det ikke urimelig at en del av det grunnlaget han og byens innbyggere gikk ut fra, var landet. Med andre ord kunne det ha vært slik at skatten ble anslått av lensmannen ut fra den totale skatteevnen til hver enkelt, landet og ressursene inkludert. Om det var slik, kan dette være med på å forklare de

⁴⁶⁹ Lundmark 2006: 61–72

varierende beskrivelsene av skatt og skattegrunnlaget som til dels kan sees i de norske kildene, og den uklare begrepsbruken knytta til det (4.2) der skatten til dels knyttes til reintall og til dels knyttes til land. Dette kan ytterligere problematiseres og drøftes ved å se på opplysningene om Ranbyn fra 1695.

5.1.2 Ranbyn 1695

Mens Vapstebyn altså hadde et oppsett av skatteyttere knytta til land, hadde ikke Ranbyn det på to tilfeller nær (tabell 5-2). Dette gir en fristelse til å konkludere med at man ikke hadde en slik inndeling i land, skatteland, i Ranbyn. Man kan da støtte seg på det som står om den andre personen i lista for Ranbyn, Nils Nilsson, nemlig at han «[...] har intet något vist land uthen flyter af och om på fiällen så vehl som alla hans grannar [...]».⁴⁷⁰ Dette kan da leses som det står og forklarer hvorfor nesten alle i Ranbyn står uten en beskrivelse av land. Et argument for en slik fortolkning er også at Ranbyn ble fortolka som en fjellappeby, og dermed med økonomisk base i reindrifta. Forutsetninga er da at reindriftnomadisme ikke fungerer sammen med skatteland, og at den bryter ut av et slikt system. Dette skal da reflekteres av mangel på skatteland i for eksempel jordeboken av 1695, og variasjon og inkonsekvens i kildene knyttes til endringene knytta til framveksten av moderne reindriftnomadisme. Dette er et syn blant andre Norstedt formulerer med referanse til tre andre byer i Lappmarken der samme formulering er brukt; «[...] Tingevaara, Norrvästerbyn and Ran can be regarded as communities basically without territorial division».⁴⁷¹ Dette gjør Ranbyn til et unntak i Umeå lappmark, noe som selvfølgelig går an, men som ikke framstår som sannsynlig. Innførslene om hele Umeå lappmark ser ut til å være skrevet av samme person, og det gjelder også for den etterfølgende Piteå lappmark og den forutgående Åsele lappmark. Sannsynligvis ble dette ikke skrevet på de ulike tingene da man fikk inn opplysningene, men når alle opplysningene var kommet inn og skulle

⁴⁷⁰ Västerbottens läns landskontors arkiv, Jordeböcker., SE/HLA/1030006/G III a/2 (1695), bildid: A0000773_00008 på https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0000773_00008

⁴⁷¹ Norstedt 2018: 53-54

føres inn i jordebokutkastet. Det kan hende at mangelen på skatteland i Ranbyn er en følgefeil fra den som samla inn og skrev ned opplysningene i første omgang.

Tabell 5-2 Ranbyns skattebetalere etter 1695-års jordebok for Ume lappmark. Renskrift og oppsett etter original. (Västerbottens läns landskontors arkiv, Jordeböcker., SE/HLA/1030006/G III a/2 (1695), bildid: A0000773_00008)

Skatteyerens navn	Landet	Daler silvermynt	
Länsman Jonn Thomsson	Altsvatte	Niuter friheet saa länge han tiennar	
Nils Nielsson	har intet något vist land Uthan flyter af och på fiällen såvähl som alle hans grannar	3	16
Larss Andersson		4	16
Gl. Lars Pährsson		4	16
Hindrich Johansson		3	16
Ammund Johansson		2	16
Riik Anders Siuhlsson		4	16
St. Anders Siuhlsson		2	16
Clement Andersson		3	
Anders Larsson		5	
U Anders Siuhlsson		2	16
Enar Nielsson		2	
Enar Jönsson		2	
U Lars Pährsson		3	
Anders Nilsson		3	
Nils Andersson		2	
Påhl Olofsson		1	16
Ny Anders Siuhlsson		2	
Anders Thomasson		1	16
L Anders Siuhlsson		2	16
Anders Siuhlsson	Ryfiäll	6	

Dessuten framstår det som merkelig at man ikke skulle ha hatt slike land, når naboene i Vapstebyn og Granbyn har det på samme tid, og når Vapstebyn også ble regna som en fjellappeby. Grensene mellom de ulike byene har ikke vært sementert og ugjennomtrengelige, og sannsynligvis var de av mer fiskal art. Videre framstår det også som merkelig all den tid man fra norsk side opererte med bygselland, også i Raane. Både fra Raane og fra Vaapste viser Schnitlers forhør at samisk nomadisk reindrif fungerte sammen med en inndeling i bygselland på midten av 1700-tallet. Selv om bygsellanda er dokumentert senere enn 1695, kan man med høy sannsynlighet spore inndelinga av bygselland tilbake til 1600-tallet. Viktigst er kildeopplysninger som er eldre og yngre enn jordeboka fra 1695, der man viser til nettopp land eller skatteland i Ranbyn. I det som har blitt kjent som et utkast til jordebok for Ume lappmark fra 1670, står flere av skattyterne i Ranbyn med egne land. Der er det for eksempel flere land med på det som i dag er norsk side, for eksempel Sjur Larsson og Per Nilsson som begge blant annet brukte land ved *Akestresk*, som neppe er noe annet enn Akersvatnet/ Aagkelejaevrie i Raane. Videre er både *Ryfiäll* og *Altiswattn* med, og dem kan man kjenne igjen fra jordeboka fra 1695.⁴⁷² I de svenske grenseingeniørens protokoll fra 1744 nevnes også en rekke skatteland som var innafor Ranbyn, for eksempel «Twer-fiellet».⁴⁷³ Dette betyr at det i 1695, som da er mellom disse åra, sannsynligvis må ha vært skattelandinndeling også i Ranbyn, men at den eller de som satte opp jordeboka ikke hadde den informasjonen, uvisst av hvilken grunn. Hvorfor to i Ranbyn i 1695 faktisk står oppført sammen med en beskrivelse av sitt land er også uforklart. Den første i lista for Ranbyn, länsman Jon Tomasson, står med et land, Altsvatte/ Ältsjåvvrie. Det gjør også sistemann i lista, Anders Sjursson i Ryfjäll/ Ryjveje. Når disse to står med land, kan det være med bakgrunn i hvem de var. Den første var altså lensmannen og den personen myndighetene kjente best fra Ranbyn, i og med at han skulle kreve inn og betale inn skatten, og ellers er innsjøen han er knytta

⁴⁷² Qvigstad & Wiklund 1909 bind 2: 238–239

⁴⁷³ Qvigstad & Wiklund 1909 bind 2: 10 -11

til, samme innsjø som i 1558 inkluderes ei liste over fiskevann i skatteregnskapet; *Älekinnors staff tresk*, fortolket som Ältsjávrrie/ Ältsvattnet (1.3.1), noe som også sannsynliggjør en gammel inndeling i land. Anders Sjursson i Ryveje/ Ryfjäll bodde nærmere ting- og kirkesteder og var dermed kanskje bedre kjent enn de andre. I tillegg var han svært velstående bedømt ut fra skattesummen. Han betalte mest av alle skatteyterne i Vapstebyn og Ranbyn. Kanskje var han også derfor godt kjent. Hvorfor disse to står oppført med land blir allikevel spekulasjoner.

Om man sammenlikner oversikten over Ranbyn fra jordeboka i 1695 sammen med Schnitlers forhør i Rana, blir det altså vansker å få de to kildene til å gå i hop. Fra Schnitlers nedtegnelser er det også klare opplysninger om inndeling i land i Ranbyn. Man kan merke seg Mons Einarssons opplysninger. Han var 60 år i 1742. Det vil si at han var født rundt 1682. Han holdt til på Bertfjell og Esmesfjell, som er dagens Birdietjåhkka og Esmestjåhkka. Dette var innafor datidens Ranby, selv om grensene i dette området ikke nødvendigvis har vært fasttømra og klare.⁴⁷⁴ Videre fortalte han at dette var foreldrenes fjell, som han ikke hadde bygsel på.⁴⁷⁵ Igjen strekker ikke kildene til for å sette opp en slektsoversikt, men man kan legge merke til at to av skatteyterne i Ranbyn i 1695 het Einar, og dermed kunne ha vært far til Mons Einarsen. Det er klart at Mons Einarsen hørte til i svenske Ranbyn. Det er klart at han brukte et land som han sa hadde tilhørt hans foreldre. Mons Einarsens levetid sammenfaller med opprettelsen av jordeboka fra 1695. Et indisieargument blir da at Mons Einarsen, og hans foreldre, hadde eget land innafor Ranbyn og at det dermed betyr økt sannsynlighet for at Ranbyn var delt i land, eller skatteland.

Også Schnitlers intervju med Paul Jonsson Virvatnet (4.3.4; 10.1.11) gir flere opplysninger om inndeling av land og forholdet mellom bygselland og skatteland. Paul Jonsson oppga, som Mons Einarsson, å være fra Birdietjåhkka/ Bertfjell, hans fars og forfedres land og altså innafor Ranbyn. Sjøl hadde han flytta til sitt land ved

⁴⁷⁴ Norstedt 2011: 33, 172

⁴⁷⁵ Qvigstad & Wiklund 1929: 31–32

Vijrejávrrre/ Virvatnet rundt 1725, det vil si da han var en ung mann. Da tok han over landet etter Anders Sjursson.⁴⁷⁶ Som man ser av jordeboka fra 1695, var det innafor Ranbyn mange Anders Sjursson, men Vijrejávrrre/ Virvatnet ville høre inn under Ranbyn med hensyn til svensk skatt, og derfor kan en av disse være Paul Jonssons forgjenger på landet. Dette gir igjen støtte til at det i Ranbyn var en landinndeling. For det første var Paul Jonsson Virvatnets far og forfedre knytta til Birdietjåhkka/ Bertfjell som deres land. Altså en oppfatning av et eget avgrensa land. Videre tok Paul Jonsson over land ved Vijrejávrrre/ Virvatnet fra en forgjenger, sannsynligvis konas første mann.⁴⁷⁷ Dette betyr at det der da var et avgrensa landområde som var regna som overførbart. Paul Jonsson hadde i hvert fall betalt skatt til Sverige før 1742.⁴⁷⁸ Dette støtter også antagelsen om at det også innfor Ranbyn var skatteland. Det gir også støtte til at land kunne være bygselland eller skatteland om hverandre siden både Birdietjåhkka og Vijresjávrrre ligger innafor Raane, og Birdietjåhkka definitivt ligger innafor Ranbyns skatteområde, og Pål Jonsson ved Vijresjávrrre hadde betalt skatt til Sverige, men hadde bygsel fra 1740.⁴⁷⁹ Her kan altså norske kilder kaste lys over svenske skatteland.

Om man da vurderer opplysningene fra andre kilder før og etter oppsettet av jordeboka fra 1695, blir mangelen på land knytta til skatteyter og kommentaren «[...] har intet något vist land uthen flyter af och om på fiällen så vehl som alla hans grannar [...]» merkelig. De andre kildene styrker en forståelse av at det må ha vært en oppfatning av inndeling i land som til og med ble nedtegnet i jordebokutkastet 1670 og som Schnitlers vitner reflekterer i sine forklaringer. Bedømt ut fra opplysningene fra andre kilder før og etter 1695 og samtidige opplysninger i samme jordebok fra Granbyn og Vapstebyn, må det stilles spørsmålsteget ved jordebokoppsettet hva angår mangelen på individuelle land og utsagnet «[...] har intet något vist land [...]». Det

⁴⁷⁶ Qvigstad & Wiklund 1929: 32–33

⁴⁷⁷ http://sijtjarnge.no/sorsamiskeslekter/vefslapkkk/sida0/h_2g0.htm

⁴⁷⁸ Qvigstad & Wiklund 1929: 32–33

⁴⁷⁹ Qvigstad & Wiklund 1929: 5–6

denne gjennomgangen også viser er at det er grunn til å se bygsler og skatteland i sammenheng.

5.1.3 Vapstebyn, Ranbyn og bygslene 1695 –1730

Landene og personene i jordeboka av 1695 kan følges i mantalslängder framover mot grensedragninga, og de oppviser stor grad av kontinuitet, der samme mann opptrer år etter år, eller patronymer sannsynliggjør arvesuksesjon. Om man videre ettergår landene som er nevnt i jordeboka fra 1695, ser man at flere områder støter opp til eller er en del av områder der bygsel forekom. Det vil si at bygselland og skatteland ligger innimellom hverandre, overlapper og kanskje også skifter status. Sistemann i lista for Vapstebyn, Brynjel Sjursson, er i 1695 satt opp med land, *Läejsträsk och tärnfiäll*, som i det minste måtte være naboland med det landet Peder Monsen Ternfjeld i 1749 burde ha betalt norsk skatt for (4.3.1), og det er kanskje helst det samme eller del av samme landet. I samme område kom det også opp en fisketvist på lappetinget i Rana i 1749. Den stod mellom Johan Nilsson Bongfield og Klemmet Larsson og gjaldt notfiske i Dearnajeano/ Tärnaån og Ahavannet/ Ahasjön (4.2.1). Dette, og mange andre saker kan tolkes som norske og svenske myndigheters forsøk på å hevde suverenitet over områdene gjennom sine rettssystemer, og også som skattelandseierne og bygslernes forsøk på å manøvrere til egen fordel mellom de to myndighetenes rettssystemer. For denne studiens del er det viktigste at dette er samme folket i det samme landet. Her er det også snakk om naboer, og høyst sannsynlig slektninger. Gamle Jon Olofsson i Vapstebyn, som satt på *Grutfiäll och Vackerfiäll* og betalte 4 daler silvermynt i skatt i 1695, satt sannsynligvis på *Kruvhtegevaerie/ Krudtfjell* og *Vaekie/ Våkfjell*, som 46 år senere må ha vært en del av det som madame Sverdrup bygslet til Nils Sjursson i 1741 (figur 4-4; 10.1.12). Derfor er det av interesse å se litt nærmere på oppsettene over skatteyterne i Vapstebyn og Ranbyn i 1695 og de eldste opplysningene som finnes om bygslene. Dette blir en avveining av hvilket geografisk område som skal velges opp mot de mulighetene kildematerialet gir, og da er det spesielt snakk om personopplysninger. Med bakgrunn i dette falt valget på *Åarjel Stoerevaerie/ Södra Storfjäll*, som i eldre norske og svenske kilder omtales som *Fierpfjell/ Fiärpfjäll*.

Ifølge jordeboka i 1695 var flere skatteyttere satt opp med land på Fierpfjäll, altså Åarjel Stoerevaerie/ Södra Storfjäll. Unge Jon Olofsson, Sjur Olsson og Gunnar Olofsson og hans sønn Klemmet Gunnarsson hadde alle land der (tabell 5-1). Om man sammenholder dette med opplysninger om bygsel fra norsk side, selv om de er 30 år yngre, ser man at Tomas Sjursson Nortman la fram bygsel på land i samme området. Denne bygselen hadde han fått i 1725, og landet hadde han fått fra sin svigerfar (10.1.4). Tomas Sjursson Nortman var i 1730 for lappetinget i Vefsn om uenighet med naboen Jon Tomasson om fiskerett i Bearhkoejaevrie/ Bjørkvattnet, som hører til samme området, Åarjel Stoerevaerie. Jon Tomasson hadde også bygsel, og refererte til sin forgjenger som også hadde hatt samme land (10.1. 5). Kildene strekker ikke til for å bevise forgjengernes navn, slektskap og eventuelle suksesjoner, men man kan regne med at disse forgjengerne brukte landet i hvert fall i noen tiår før disse to tok over, og da er man tilbake til rundt 1705 –1710 og nokså nært tida for jordeboka for 1695. Tomas Sjursson Nortman fortalte sjøl at han giftet seg med dattera til den som hadde retten til hans land før ham, sannsynligvis en av skatteytterne i lista fra 1695 (tabell 5-1). Det er også sannsynlig at Jon Tomasson giftet seg med ei datter av en skatteytterne med land i Åarjel Stoerevaerie/ Södra Storfjäll i 1695. Om man bruker de oversiktene som slektsforskeren Kjell Åke Lundström har satt opp, kan man få sannsynlige forbindelser. Jon Tomasson kan ha vært gift med Elsa Gunnarsdotter (det var vel og merke flere Jon Tomasson).⁴⁸⁰ En av skatteytterne i 1695 het Gunnar Olofsson, og her er det derfor er mulig sammenheng. Tomas Sjursson Nortman var gift med Cecilie Sjurdotter.⁴⁸¹ En av skatteytterne i 1695 het Sjur Olsson, og kunne da ha vært Tomas Sjursson Nortmans svigerfar. Her er kildene, også for eksempel mantalslängder for svensk lappeskatt etter 1695, for uklare til at man konkludere, men eksemplene knytta til Tomas Sjursson Nortman og Jon Tomasson viser at det kan ha vært familie- og slektskapsbånd mellom dem som var bygslere, og forgjengere på samme land som

⁴⁸⁰ http://sijtjarnge.no/sorsamiskeslekter/vefslapkkk/sida3/h___1om.htm

⁴⁸¹ http://sijtjarnge.no/sorsamiskeslekter/vefslapkkk/sida4/h___1fq.htm

skatteland. Dette peker mot at samme land kunne være skatteland og bygselland til ulike tider, og også høre til samme slekter over tid.

Dette gir grunn til å påstå at bygselland og skatteland omfattet de samme landområdene og det samme folket i de områdene Vaapste og Raane der suvereniteten var uklar før 1751. Det igjen gir god grunn til å hevde at det må ha vært samisk rettskultur som lå til grunn for hvordan ressurser skulle fordeles, og at fordelingen ikke sprang ut av for eksempel en norsk landdrotts faktiske råderett. Videre vil da en sammenlikning av opplysninger fra norske og svenske kilder kunne gi et bedre bilde hvordan dette samfungerte, men da må man velge eksempler fra midten av 1700-tallet for å få gode nok kilder.

5.2 Skatteland og bygselland 1740 –1760

Om man sammenlikner og sammenholder de opplysningene Schnitler samla inn med de opplysningene som kom inn til grensekommisjonen, kan man komme enda nærmere en bedre analytisk beskrivelse av de samiske landene som lå til grunn for bygselland og skatteland og sammenhengen dem imellom. I det følgende er to områder valgt ut, ett fra Ranbyn/ Raane og ett fra Vapstebyn/ Vaapste for å gjøre en slik sammenlikning for perioden ca. 1740–1760. Det dreier seg om land i området Upmeje/ Över-Uman – Mealhkoevaartoe/ Melkfjellet – Braanseaejvie/ Södra Bransfjället i Ranbyn/ Raane (tabell 5-3) og Åarjel Stoerevaerie/ Södra Storfjäll i Vapstebyn/ Vaapste (tabell 5-4). Ideelt sett burde alle områdene langs 1751-grensa i Vaapste og Raane ha blitt gjennomgått, men dette blir for omfattende i forhold til denne studiens formål, og resultatene av den foregående delen i dette kapittelet (5.1.3) og den etterfølgende, gir god grunn til å hevde at utvalget av disse to områdene er representativt for å beskrive hovedsaken; nemlig forholdet mellom skatteland og bygselland.

Ett av de første elementene som man kan legge merke til, er at de samiske vitnene kunne gi forskjellige opplysninger om samme tema på svensk og norsk side,

gjærne ved at man ikke fortalte alt om seg sjøl og sitt (5.2.1). Om dette kom av at de ble stilt ulike spørsmål, eller om de hadde en agenda, er umulig å være sikker på, men det ville være naivt å gå ut fra at de ikke hadde det (3.3.4). Päiviö ser som nevnt store endringer i jordeboksföringa i Sverige i 1744, og antallet skatteland går drastisk ned enkelte steder. Dette setter Päiviö i sammenheng med Schnitlers grenseundersökkelser, og at samer dermed i stort tall lot seg registrere på skatteland som utelukkende var svenske (1.3.4). Dette mener han er åpenbart et forsök på å posisjonere seg før den endringa de så komme. Et uttrykk for samme posisjonering eller taktisk forklaring kan kanskje ligge bak Tomas Sjurssons Nortmans enestående evne til å irritere Schnitler så mye at han skrev en egen kommentar om ham (3.3.4). Det samme var kanskje også bakgrunnen for Nils Klemmetssons ulike opplysninger til norske og svenske myndigheter.

5.2.1 Nils Klemmetsson Brandsfjells sije i Raane

Nils Klemmetsson Brandsfjell var ett av Schnitlers grensevitner i Rana. Han møtte også de svenske grenseingeniörerne og ga dem opplysninger. Han bodde ved Upmeje/ Över-Uman i sommerhalvåret, og hans sije omfattet land i området Upmeje/ Över-Uman – Mealkhoevaartoe/ Melkfjellet – Braanseaejvie/ Södra Bransfjället – Mofjellet i Ranbyn/ Raane. Landet inkluderte også Aagkelejaevrie/ Akersvatnet. Her kjenner man igjen navn fra 1500- og 1600-tallets skatteoppebørsel (1.3.1–1.3.2), noe som viser muligheten for en stabil landinndeling.

Tabell 5-3 Beskrivelse av landet og oversikt over Nils Klemmetsson Brandsfjells sije slik den fremstår gjennom de svenske grenseingeniörernes innberetning. Basert på Qvigstad & Wiklund 1909 bind 2: 11–12.

De hadde land på søndre siden av (...) Uman, Suuds fiell og Brack Kiock, som Langfjell i vest støter i mot og som hörer til Vapst-lappene (...). På Umans nordre side hadde de (...) Gieddiestiock, södra sidan av Aure-fjell, Brandsfjell, Miölckfiäll samt Mofjell (...) med dets aller vestre ende. De hadde også (...) Rauteware og Graupiniönes (...) mellom Mofjellet og Uman.				
Navn	Spesifisering av land	Skatt til Sverige	Skatt til Norge	Anmerkning
Nils Clemetson		1 ½ skdr	Lensmann, men før det ½ skdr	
Mårten Andersson med träbenet		¾ sk. daler = 1 d:r s:mynt 16 øre	1 ort 8 sk = 24 øre s.mynt	

Schiuhl Pohlsson	Akilsjaure	1 skdr og ½ skdr for Akilsjaure	2 mark danske/ 1 ort 8 skilling	
Pehr Andersson		¾ skdr.	2 mark danske	Deler på skatten med Márten Andersson
Anders Larsson	Akilsjaure			Flytta ikke til Sverige

Det er klart at referatene av Nils Klemmetsson Brandsfjells forklaringer til Schnitler i 1742 og til de svenske grenseingeniørene er forskjellige, men til sammen gir et helt annet bilde enn om man gikk ut fra opplysningene bare fra norsk side.⁴⁸² Schnitler fikk bare med seg en del av det totale bildet, blant annet at Nils Klemmetsson Brandsfjell var norsk lensmann for samene i Rana, men han fikk ikke med seg at han også var *nämndeman* på svensk side, altså lagrettemann, i häradsretten. I hvert fall nevner ikke Schnitler dette.⁴⁸³ Hos Schnitler nevnes det at de er 5 matlag sammen og til sammen 26 personer, mens i de svenske kildene kommer navnene på alle de fem mennene som var i spissen for husholdene, blant andre Márten Andersson med trebenet og Anders Larsen Akilsträsk (Aagkelejaevrie/ Akersvatnet), som ikke flyttet østover om vinteren. Og, ikke minst, kommer det fram at de 5 husholdene ikke bare brukte det Schnitlers referater kaller *Brandsfjell*, men store deler av landet rundt Upmeje/ Over-Uman *felles og uskiftet* som det står.

Dette betyr altså at ei gruppe mennesker sammen brukte et større område der en av dem også hadde bygsel, Sjur Paulsson, og fire av dem betalte skatt til begge riker uten at landet var oppdelt dem imellom, men her er det en opplysning som ikke umiddelbart passer inn. Nils Klemmetsson Brandsfjell fortalte nemlig til Schnitler at han satt på Sjur Paulssons bygselland.⁴⁸⁴ Altså kan det leses fra vitneutsagnet at Sjur Paulsson hadde et eget land som var avgrensa mot andres land. Dette harmonerer ikke

⁴⁸² Qvigstad & Wiklund 1909 bind 2: 11–12

⁴⁸³ Qvigstad & Wiklund 1929: 27ff

⁴⁸⁴ Qvigstad & Wiklund 1929: 33

med at de alle hadde landet *felles og uskiftet*, som det står i den svenske kilden, med mindre Sjur Paulsson bygslet på vegne av dem alle. Her igjen er ikke kildematerialet i stand til å støtte et entydig svar, men om man støtter seg på andre opplysninger, kan man anta at bygselen gjaldt hele området. Blant andre Päiviö har eksempler på at skatteland kunne ha flere deleiere.⁴⁸⁵ Bygselen på Reevhtse/ Røssvatnet i Vaapste beskrevet for Schnitler var utstedt på en mann, men fordelt på tre menn (4.2.2, figur 4-4). Tomas Sjursson Nortman (se under) bygslet ett helt område, men delte det med to hushold til.

En annen mulighet kan være at opplysninga om at de brukte landet sammen, var feil og at de faktisk hadde delt landet seg imellom innafor grensene for sin sjetje, slik at Sjur Paulsson faktisk hadde ett eget land. Mest sannsynlig er det allikevel at den samiske bruken av de to kongemaktens rettssystemer ikke trer klart fram i kildene, og at de hadde ett land sammen. En sak fra lappetinget i Rana i 1751, 9 år etter Schnitler forhør og 6 år etter forklaringa til grenseingeniørene, gjaldt sannsynligvis området denne sjetje omfatta (4.3.5). Aanen Andersson hadde året før tinglyst bygsel datert 1749 på det skattelandet Nils Klemmetsson hadde hatt før. I 1751 trekker Aanen Andersson flere menn for retten fordi de har kommet over på hans land, sannsynligvis med sin rein. På ett sted i tingreferatet, i det første spørsmålet i vitneavhøret under ed, kommer det fram at Aanen Andersson var sammen med Sjur Paulsson, altså sannsynligvis mannen hvis land Nils Klemmetsson hadde vært på noen år før.⁴⁸⁶ Området det var strid om, ligger øst for Braansæjvie/ Brandsfjället og nord-nordøst for midten av Ubmeje/ Över – Uman, altså godt samsvarende med deler av landet beskrevet i tabell 5-3, og sannsynligvis hørte Aanen Andersson til i Nils Klemmetssons sjetje. Han tok jo faktisk over skattelandet etter en person ved navn Nils Klemmetsson, og uten at man kan være helt sikker, kan dette være den samme Nils Klemmetsson som forklarte for

⁴⁸⁵ Päiviö 2001: 90

⁴⁸⁶ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0014: Tingbok 14, 1749-1753, s. 231
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427380218>

Schnitler at han ikke hadde bygsel. Som det går fram fra tabell 5-3, betalte han derimot skatt til Sverige.

Kildeopplysningene fra lappetingsreferatene i 1750 og 1751 er tidsmessig tett på Schnitlers avhør i 1742 og de svenske grenseingeniørens arbeid i 1744, og store endringer kan neppe ha skjedd i de mellomliggende årene. Det synes derfor slik at en mann satt på et skatteland i 1742, men fortalte til Schnitler at han satt på en annens bygselland. Dette skattelandet ble så bygslet i 1749, og dermed ble det et bygselland. Innehaveren av dette bygsellandet, Aanen Andersson, opptrådte sannsynligvis sammen med bygsleren fra 1742, Sjur Paulsson, overfor naboer som ville over på deres land. Om de to bygslerne allikevel hadde ulike egne land, sier ikke kildene noe om, men ut fra andre eksempler nevnt i kapittel 4 og i 5.1.3, er det sannsynlig at opplysningene i tabell 5-3 stemmer, nemlig at de hadde ett felles land, men at flere med hjemmel fra norsk og svensk kongemakt hadde landet som bygselland eller skatteland. Derfor er dette nokså kaotiske bildet mer et eksempel at kildene ikke uten videre greier å reflektere realitetene, enn noe annet.

Et annet interessant trekk ved denne sjetten er opplysninga om at ett hushold ikke driver flytting østover. Anders Larsen Akilsträsk skattet bare til Norge siden han ikke flyttet over til Sverige, noe som heller ikke kommer fram hos Schnitler. Dette må leses som at han enten holdt seg ved Aagkelejavrie/ Akersvatnet året rundt, eller flytta vestover om vinteren. Dette betyr at ikke alle drev nomadisk reindrift av den typen Schnitlers *østlapper* gjorde. Sammenlagt må dette uansett bety at denne gruppen på 5 hushold er å betrakte som en sjetten, og at denne sjetten bestod av folk med offisielle funksjoner i begge riker (Nils Klemmetsson var både norsk lappelensmann og svensk nämde), kanskje av nomadiserende og ikke nomadiserende, og ikke minst; av folk med land som i tur og orden kunne være bygselland og skatteland. Dette støttes av eksempelet fra Vaapste/ Vapstebyn for samme tidsrom.

5.2.2 Tomas Sjursson Nortman og Jon Tomassons sjetten i Vaapste

Om man så ser på Åarjel Stoerevaerie/ Södra Storfjället i Vapstebyn på samme måte for perioden ca. 1740–1760, kommer det også fram et mer komplisert bilde enn hva en

type kilder alene viser. Dette området er også beskrevet i 5.1.3, men da for perioden ca. 1690–1730.

Fra lappetingsreferater og Schnitlers avhør på norsk side kjenner vi Jon Thomasson og Tomas Sjursson Nortman med hver sin bygsel. Gjennom de svenske grenseingeniørenes innsamla opplysninger får vi i tillegg til de to vi allerede har nevnt, opplysninger om 8 skattebetalere til (tabell 5-4). Gjennom disse opplysningene framkommer det en bedre beskrivelse av hvilke områder som regnes som hver enkeltes land, og det ser ut til Fierpfjell (Åarjel Stoerevaerie) kan ha vært delt inn i en søndre del, en nordre del, en nordvestre del og en sentral del (Stora Fierpfjället), uten at man kan si dette helt sikkert.⁴⁸⁷

Tabell 5-4 Skattebetalere, land og skatt på Fierpfjell/ Åarjel Stoerevaerie slik den fremstår gjennom de svenske grenseingeniørenes innberetning. Basert på Qvigstad & Wiklund 1909 bind 2: 4-5

Fierpfjäll – Åarjel Stoerevaerie – Södra Storfjället				
Navn	Land	Skatt til Sverige	Skatt til Norge	Anmerkninger
Jon Thomasson 80 år	Norra Fierpfjell og Bircksjön	1 skdl 1 ort	2 ort	1 ort tilkom i Sverige da en annen ble fattig og han fikk bedre plass
Zachris Sjursson	Norra Fierpfjell og Bircksjön Måg, hjelper med skatten	3 ort = 1 dr 16 øre smy		
Schiul Andersson/ Anondson 70–80 år	Södra Fierpfjellet	1 ½ skdr Inkl 1 dr. smnt skysskatt	½ skdr	
Thomas Sjursson	Södra Fierpfjellet	3 dr smynt	3 ort	
Jon Finsson 40 år	Nordre siden av Fierpfjell	Skysskar	1 ort	Norsk husmanns-skatt pålagt 1743
Jon Enarsson/ Enewaldson	Vestre og nordvestre side av Fierpfjell; i Jo- , Krut- , Box- og Graipfjell	1 skdr	½ skdr	

⁴⁸⁷ Qvigstad & Wiklund 1909 bind 2: 5-6

Johan Olsson	Vestre og nordvestre side av Fierpfjell; i Jo- , Krut- , Box- og Graipfjell	1 dlr 16 øre silvemynt	1 ort	
Bengt Ivarsson	Vestre og nordvestre side av Fierpfjell; i Jo- , Krut- , Box- og Graipfjell	1 dlr 16 øre silvermynt	Ingenting	
Nils Olsson	Vestre og nordvestre side av Fierpfjell; i Jo- , Krut- , Box- og Graipfjell	1 ½ skdr	½ dansk dr	
Anna Olsdotter, Thor Månssons änka	Stora Fierpfjellet	1 ½ skdr	½ skdr	

Fra oversikten i tabell 5-4 framgår det at Tomas Sjursson Nortman holdt til i den sørlige delen av Åarjel Stoerevaerie/Södra Storfjäll. Dette samsvarer med den avgrensninga som bygselseddelen hans angir.⁴⁸⁸ Sammen med seg hadde Nortman en mann (dvs. en familie); Sjur Andersson. Begge to betalte skatt til begge riker. Ifølge Schnitler oppga Nortman at de var tre familier sammen og til sammen 18 mennesker.⁴⁸⁹ Igjen framstår dette som en slette. Her har en mann bygsel, og betaler skatt i begge riker, mens en annen skattebetaler ikke har bygsel (sannsynligvis) og en tredje framgår ikke av kildene med opplysninger om skatt eller bygsel.

Dette mønsteret ser også ut til å gjelde for Jon Tomasson. Hans bygsel kjenner vi bare av omtale, men ut fra tabell 5-4 er det klart at angivelsen av landet samsvarer med det lille som kom fram i hans rettsak mot Tomas Sjursson Nortman i 1730 (4.2.2). Da var det klart at hans land lå nord for Tomas Sjursson Nortmans land. Jon Tomasson må ha vært sammen med Sakarias Sjursson og Jon Finnsson og deres familier. Videre ser man av opplysningene om Jon Tomasson at han faktisk fikk betale 1 ort mer i skatt i Sverige da en annen falt fra og han fikk bedre *utrymme*. Dette ser ut til å være et eksempel på at den lokale beregninga av skattebetalinga hadde landet med som en del

⁴⁸⁸ RA, Det danske kanselli, grensearkivet, grensereguleringen, RA/EA – 4062/F/L0002 – Bygselseddel til Tomas Sjurson 1725

⁴⁸⁹ Qvigstad & Wiklund 1929: 19

av regnstykket. En annen interessant opplysning er at Jon Tomassons måg, Sakarias Sjursson, hjelper ham med skatten, slik at de kanskje da må ha vært på samme land, men delt på skattebyrden. Sannsynligvis hadde de også sammen med seg Jon Finnsson, som i Sverige var skattefri fordi han var skysskar, men som i Norge nettopp (i 1743) hadde blitt pålagt en husmannsskatt. Sammenlikna med opplysninger om husmenn både i Schnitlers avhør, lappetingsreferat og i bygselbrev (forbud mot å ta inn husmenn uten tillatelse), reiser dette flere spørsmål omkring denne norske benevnelsen *husmann* i samisk sammenheng, men som flere andre forhold faller dette utafor rammene for denne undersøkelsen.

Igjen framgår det at bygslere sannsynligvis inngår i en gruppe og en felles landskapsbruk med andre som sannsynligvis har skatteland. Her er det også klart at flere enn de to kjente bygslerne betalte skatt både til Norge og Sverige. Dette åpner igjen opp for spørsmålet om hvorfor akkurat de to valgte å ha bygsel, som altså utvalget av kildemateriale ikke gir svar på. Det som er klart er at bygslere og skatteland hører sammen, og at folk med bygselland og skatteland faktisk sammen utgjorde en sjiite, og at dette viser at bygselland og skatteland i bunn og grunn ser ut til å handle om det samme; samiske rettskultur og hvordan den møter kongemaktens rettssystemer. Det er derfor grunn til å sammenlikne funnene fra kapittel 4 med skattelandene generelt.

5.3 Bygsel- og skatteland; to sider av samme sak

Som nevnt i 1.3.4 har Kaisa Korpijaakko-Labba, Nils Johan Päiviö, Lennart Lundmark og Gudrun Norstedt arbeidet med lappskattelandene, og her er deres arbeider utgangspunktet for en sammenlikning. Ingen av dem har arbeidet spesifikt med bare Vapstebyn eller Ranbyn, men deres arbeider gjelder allikevel generelt for lappskattelandene under den svenske kronen. Lundmark står for den generelle oversikten over lappskattelandene. Päiviö har i tillegg til Sarivuoma i Torne lappmark også undersøkt forholdene i Granbyn, nabolappebyen til Ranbyn i tida mellom om lag 1650 og 1886. Norstedt refererer til en annen av nabolappebyene til Vapstebyn og Granbyn; Umbyn i Umeå lappmark og dessuten Arjeplovve/ Arjeplog-området i Pite

lappmark, fra slutten av 1600-tallet til slutten av 1800-tallet. Korpijaakko-Labba refererer i hovedsak til områder fram til 1750 i Torne lappmark som i dag er i Finland.

5.3.1 Samisk land

Norstedt viser for Umeå lappmark at ordet *skatteland* ikke forekommer før ca. 1650, og at *land* var den vanlige betegnelsen det kartleggingsarbeidet landshøvding Johan Graan iverksatte for Ume lappmark tidlig på 1670-tallet, og som resulterte i den kjente Geddas karta og Holms beskrivelse av Ume lappmark. Med andre ord var forholdene, og dermed fordelingen av land, ukjent for svenske myndigheter før dette, og neppe særlig god umiddelbart etter. Norstedt påpeker, likt med Korpijaakko-Labba, Päiviö og Lundmark, at ikke noe annet enn en samisk inndeling av landområdet kan ligge til grunn for skattelandsinndelinga, som følger som en logisk konsekvens av at for eksempel Umeå lappmark først ble kartlagt tidlig på 1670-tallet, og ved hjelp av den samiske lokalbefolkninga som kjente forholdene.⁴⁹⁰ Det som blant annet følger av dette er at begrepet skatteland er yngre enn begrepet land, og dermed at landinndelingen må være basert først og fremst på samiske løsninger og ikke myndighetenes inn gripen, som først og fremst ser ut til å ha vært begrenset til skatteinnkreving før kartleggingsframstøta i siste halvdel av 1600-tallet. Med økt system på skattlegginga ser det da ut til at det etter hvert ble vanlig å bruke begrepet skatteland. Dette samsvarer med de funnene i kapittel 4, bare med den forskjellen at mangelen på kunnskap på norsk side vedvarte fram til grensetrekkinga i 1751, og faktisk også etterpå. Blant annet viser forslagene fra lappetinget i Mo i 1730 om kartlegging av lappenes land og Schnitlers forslag om en fjellmatrikkel en mangel på kunnskap og administrativ eller fiskal kontroll, men også et ønske om slik kunnskap og kontroll. Det gir desto større grunn til å slå fast at både skattelandene og bygsellandene hadde samme grunnlag; nemlig samisk bosetting og næringsliv og en

⁴⁹⁰ Norstedt 2011: 17

inndeling av land forankret i samisk rettskultur. Dette er likt med synet hos Korpijaakko-Labba, Päiviö, Lundmark og Norstedt.

5.3.2 Råderetten

Kaisa Korpijaakko-Labba studerte Rounala lappeby i Torne lappmark fra 1500-tallet til om lag 1750. Hun fant at skatteleggingen fra 1500-tallets siste halvdel ikke på noen måte kan sees som tilfeldig, men gikk ut fra en allerede eksisterende fordeling av ressurser. Fra 1559 bruker hun tråskregisteret (innsjøregisteret), som Bergsland også viser til for Laisbyn (1.3.1), og viser at disse sjøene blir brukt regelmessig av samme personer.⁴⁹¹ Hun drar den slutningen at allerede på 1500-tallet var det en samfunnsorganisasjon som hadde grenser og rettigheter, og sedvane.⁴⁹² Hun viser at samene aktivt oppsøkte tinget på 1600-tallet med sine saker, og ser klart at poenget er å beholde en eksklusiv rett til land.⁴⁹³ Med referanse til rettsaker på 1700-tallet viser hun til at folk hadde sitt land, sin fiskesjø eller fiskerett som også var arvelige.⁴⁹⁴ Korpijaakko-Labba viser også at samiske saker om land behandles etter samme prinsipper som for skattejord (dvs. odelsjord).⁴⁹⁵ Hun beskriver også hvordan lappskattelendene og lappebyene hadde grenser.⁴⁹⁶ Eksempler på det samme sees gjennom de allerede nevnte eksemplene fra lappetingene om fiskerett i Bearhkoejaevrie/ Bjørkvatnet (4.3.1), og Dearnajeanoe/ Tärnaån/ (4.3.1), men også fra bygselbrevene som fastslår at fiske er en del av de ressursene som hørte inn under bygselen (4.3.5). Bygslene hadde også klare grenser, slik som Korpijaakko-Labba påviser også i sitt område, selv om dette ikke nødvendigvis framgår av bygselsavtalenes tekst. Bygslene kunne overføres fra for eksempel mann til kone, eller far til sønn, og var i praksis arvelige, og det ble trukket opp grenser som i noen av de eldste bygselbrevene er nedtegnet på grunnlag av samiske hjemmelsmenns opplysninger

⁴⁹¹ Korpijaakko-Labba 1994: 83 -86

⁴⁹² Korpijaakko-Labba 1994: 90-91

⁴⁹³ Korpijaakko-Labba 1994: 136-137

⁴⁹⁴ Korpijaakko-Labba 1994: 149-156

⁴⁹⁵ Korpijaakko-Labba 1994: 312 - 317

⁴⁹⁶ Korpijaakko-Labba 1994: 317-335

(10.1.3). Dette kan vanskelig tolkes som noe annet enn et uttrykk for en felles samisk rettskultur angående rett til og råderett over ressurser og land, som trer fram gjennom kildene fra vi får de første skattelistede på midten på 1500-tallet. Denne retten og råderetten var knytta til avgrensa områder, som vi altså kjenner som bygselland eller lappskatteland.

Dette landet hadde man i Sverige en meget sterk rett til og råderett over fram til siste halvdel av 1700-tallet, da svenske myndigheter satte denne retten under press og trakk den i tvil, slik som det er vist av for eksempel Lennart Lundmark (2006), Korpijaakko-Labba (1994) og Päiviö (2001). Kaisa Korpijaakko-Labba mener at for Rounala sin del baserte bruken av landet seg på eksakte og faste prinsipper, og at man hadde enerett til den grunnen der man drev jakt, fiske eller reindrift. Landet kunne overlates, arves, leies ut og det samme gjaldt rettighetene. På bakgrunn av dette avviser hun at samer i egenskap av jegere, fiskere og reineiere ikke skulle ha kjent til privat eiendomsrett.⁴⁹⁷ Den retten som den samiske befolkninga hadde til sitt lappskatteland så lenge häradsrettene fikk bestemme, var i praksis lik den en fri svensk bonde hadde til sin gård, og med de begrensninger som fantes. Dette landet kunne man arve, selge og overdra, men slektninger hadde førsterett, slik som for skattejord (odelsjord). Om man ikke betalte skatt, ble landet skattevrak, og man kunne risikere å tape landet til kronen (staten), slik som for gårder som var skattejord. Videre hadde den lokale häradsretten, med samiske domsmenn, muligheter til å regulere tilgangen på skatteland etter behovsprøving ifølge sedvane. Generelt kan man si ut fra svenske undersøkelser at en samefamilie eller en mindre slektsgruppe hadde enerett til ressurser på lappskattelandet. Fram til ca. 1800 ble innehaverens rett til lappskattelandet bekreftet ved behov gjennom en *inryming* (immisjon) av häradsretten.⁴⁹⁸

⁴⁹⁷ Korpijaakko-Labba 1994: 241–242

⁴⁹⁸ Lundmark 2006: 13 – 14; Norstedt 2018. 36–37

Også den samiske retten til bygsellandet må ha vært tilsvarende sterk, eksemplifisert gjennom eksemplene på at man uten tvil styrte både suksesser sjøl og kunne bruke landet som man ville, og praktiserte eksklusiv rett og innkrevde eventuell leie for bruken. Dessuten kunne jorddrotten i liten grad hevde noen rett og den norske kongemaktens suverenitet var for mange områders del diskutabel fram til 1751, noe som gjorde råderetten enda større. Dette kan i praksis vises gjennom Paul Jonsson ved Viresjávrrre/ Virvatnet i Raane (4.3.4; 4.3.5; 10.1.11), som kom til landet tidlig på 1720-tallet for å gifte seg med en enke som hadde landet etter sin første mann, og at Paul Jonsson først i 1740 fikk bygselseddel. Dette er et eksempel på at det er sedvanen, den samiske rettskulturen, som var bærende. Paul Jonsson ventet i ytterligere 33 år før han tinglyste bygselen i 1773, da landet også ble delt mellom hans sønn og datter, altså arv. I mellomtiden hadde han brukt bygselseddelen for lappetinget i Rana blant annet for å hindre at naboen bygde stabbur på en av hans holmer i Viresjávrrre/ Virvatnet. Dette støttes også av Päiviö, som studerte Granbyn spesielt, altså ikke langt fra Paul Jonssons hjemtrakter. Herfra har Päiviö flere eksempler på uenighet om reinbeite, der en part har kommet over på en annen parts land med rein, og i tillegg jaktet fugl og ekorn på den andres land.⁴⁹⁹ Med andre ord konkrete eksempler på eksklusive retter, og eksempler på spørsmål om jakt, som er fraværende i det norske materialet.

5.3.3 Forskjeller mellom bygsel og skatteland

De rettene som de samiske bygslerne hadde, samsvarer nesten i ett og alt med praksis for lappskattelandene, og de ulikhetene som finnes skyldes nok først og fremst forskjellene i de to kongemaktenes rettssystemer for å håndtere samiske retter med svensk eller norsk lov og hvilke opplysninger vi får gjennom norske og svenske kilder, mer enn reelle, praktiske forskjeller.

⁴⁹⁹ Päiviö 2001: 89

Som vist kunne man arve bygsellandet, og man kunne dele landet mellom slektninger eller overdra det til andre. Om slektninger hadde førsterett, er det ikke kildegrunnlag for å slå fast, men svenske kilder kan gi en pekepinn på at slektninger gikk foran andre. I de svenske, samiskdominerte häradsrettene kunne man også veie ulike interesser mot hverandre, og se hvem som hadde mest behov for en ressurs (5.3.2). En sak fra Päiviös materiale belyser denne sammensatte problematikken. Han nevner en sak fra svensk häradsrett i Liksjo/ Lycksele der man nok sannsynligvis en gang støter på Tomas Sjursson Nortman fra Åarjel Stoerevaerie. I 1738 stevnet Tomas Sjursson sin nabo Sjur Anundsson om Sjur Anundssons rett til skattelandet. Tomas Sjursson hevdet at det ikke var Sjur Anundsson som var rett innehaver til landet, siden Sjur Anundsen var gift med enka etter en lappskattelandseier. Derimot var det stesønnen til Sjur Anundsson som var rett eier, mente Sjursson. Saken endte med forlik, der Sjur Anundsson lovte å overgi landet når stesønnen ble myndig.⁵⁰⁰ Denne saken er interessant fordi Tomas Sjursson Nortman hadde norsk bygsel fra 1725, men dro naboen for den svenske häradsretten med samiske lagrettemenn, og forliket må reflektere en samisk oppfatning av rett arvefølge som også en med norsk bygsel fulgte. Bakgrunnen kan også være at Nortman brukte rettssystemene som han så seg tjent med, og her søkte svensk rett. Saken problematiserer også alle de eksemplene på med enkegifte i mitt materiale, og om man eventuelt så den som i konflikt med at retten fulgte mannen og farslekten. Dette er spørsmål som på grunn av omfanget faller utfor mitt arbeid, men det illustrerer både eksistensen av en felles oppfatning og en felles uenighet som igjen reflekterer at bygsel- og skatteland må ha vært uttrykk for samme samiske rettskultur, som lik all annen rettskultur var dynamisk.

Det ser heller ikke ut til at det var en ordning som liknet skattevrak i Norge, selv om skattebetaling og bygsel i flere saker virker å ha en sammenheng, men at dette hadde praktiske konsekvenser sier ikke mine kilder noe om. Man kan i ett eksempel se at forholdet med slektningers førsterett og skattebetaling kunne ha hatt en betydning.

⁵⁰⁰ Päiviö 2001: 89

Kristen Andersson Vardefjell og Sjur Sjursson Artfjell var i flere runder for lappetinget i Vefsn om retten til en del av Vaartoevielie/Vardefjell (4.3.4). I denne saken var skattebetaling og forholdet til Kristen Andersson Vardefjells bror av betydning, i tillegg til at begge parter brukte papirer fra svensk häradsrett på det norske lappetinget. Dette tyder på at uenigheten dreide seg nettopp om slektingers førsterett og om spørsmålet om skatt i hvert fall ga en oppfatning av rett til land. Uansett gir ikke mitt kildemateriale noen klare svar på dette punktet, men dette kan kanskje belyse den nære sammenhengen mellom skatt og bygsel som synes å ha eksistert og gitt flere forskere hodebry. Kanskje måtte man betale skatt for å få bygsel, slik som man måtte i Sverige for å beholde et skatteland? Dette gir også et grunnlag til å sammenholde den svenske skikken med *inrymning*, og de norske bygselbrevene. Begge deler fungerte som en bekreftelse på en rett, og det betyr at Ræstad nok hadde rett i sin beskrivelse av bygselseddelen som et immisjonsdokument.

Den store formelle forskjellen mellom svensk og norsk side var at bygselssystemet forutsatte betaling av avgifter; bygselavgift og landskyld. Slik sett blir det norske systemet formelt sett jordleie, mens det svenske systemet liknet på skattejord, altså odelsrett. Sammen med den svake viljen og evnen den norske jorddrotten hadde til å hevde sin rett, betyr uansett gjennomgangen i kapittel 4 og sammenlikninga med svenske lappskatteland at de samiske bygslerne hadde større råderett til sine land enn norske leilendinger, og i praksis hadde samme retter og råderett som sine samiske naboer, slektinger og familiemedlemmer som hadde lappskatteland. Med andre ord var den samiske råderetten over egen jord og egne ressurser i praksis på linje med sjøleie i hvert fall i første halvdel av 1700-tallet både på norsk og svensk side av Vaapste og Raane, dog med den begrensninga at dette var en etnisk avgrensa rett som ikke var gyldig overfor nordmenn og svensker, eller folk med norsk eller svensk levemåte, altså bønder. Slik er dette forskjellig fra finneodelen, som beskytta samiske retter i gårdsbruk overfor nordmenn. Rettighetene eller råderetten til lappskatteland og samiske bygsler gjaldt innafør det samiske samfunnet, og både i Norge og Sverige var dette en rettsforståelse som sentralmakten ikke uten videre anerkjente som det vi i dag vil kalle eiendomsrett.

5.3.4 Bygsel, skatteland og sįjte

Innafor det samiske samfunnet hadde altså sįjte en sentral plass. Gjennom analyse og drۆfting i kapittel 4 og her i kapittel 5 er det klart at bak de svenske lappskattelandene og de norske bygsellandene i Vaapste og Raane lå en sįjte-organisering. Dette skiller de samiske bygslene fra norske agrare bygsler. Det gir grunn til å drۆfte hvor mye kildegrunlaget kan si om sįjte-institusjonen og forholdet til rettigheter.

Lundmark går ut fra at det samiske 1600-talls samfunnet var organisert etter sįjte-systemet, med et *kåtating* eller en (lapp-) byarett.⁵⁰¹ En familie eller mindre slektsgruppe brukte området sitt i en årstidssyklus, og man arvet rettighetene. Innafor disse rammene ble da lappskattelandet kontrollert. Også Jørn Øyrehagen Sunde refererer til siida (sįjte) som et konfliktlۆsende organ, men påpeker også det vesentlige forholdet at dette er det lite forskning om.⁵⁰² Kerstin Eidlitz Kuljok har også problematisert etter hvert alminnelige oppfatninger av hvordan en sįjte-basert samfunn har fungert, blant annet ved å spørre hvor genuint uavhengig en samisk samfunnsorganisasjon ville være fra nabofolks og myndigheters rettskultur og institusjoner.⁵⁰³

I mitt materiale er det nokså klart en sįjte var på 3–5 familier, eller hushold, som på ulike måter var i slekt eller familie med hverandre. Dette styrkes gjennom Schnitlers forhør av de tre mennene som var bak bygselen ved Reevhtse/ Rۆssvatnet i 1742 (10.1.12). Andre forhør og andre kilder viser det samme. Innvevinga av skatteland og bygselland i hverandre, vekslinga mellom å ha landet som skatteland og bygselland og noe ulike framstillinger til norske og svenske myndigheter sannsynliggjør både konflikt, individuell posisjonering og fellesskap. Dette øker sannsynligheten for at denne gruppa må ha hatt en eller annen form for styring, slik som Lundmark kaller et *kåtating*, som blant annet koordinerte bruken av ressursene. Jon Andersson Susendal (10.1.2) fortalte til Schnitler at hans hushold og to til brukte

⁵⁰¹ Lundmark 2006

⁵⁰² Sunde 2008: 77ff

⁵⁰³ Norstedt 2018: 67

landet sammen, og hans beskrivelse av de sesongstyrte og årlige flyttingene østover til vinters og vestover til sommers, styrker antakelsen om behovet for en styring og et samarbeid, om enn uformelt. Samtidig er det klart at behovet for en rettsinstans over et slikt nivå må ha vært aktuelt.

Det er ingen kildeopplysninger i denne undersøkelsen som avkrefter et indre samisk styring, og kildeopplysningene støtter det både Norstedt og Lundmark finner, nemlig at landet brukes av en slektsgruppe selv om selve *inrymningen* eller bygselen er individuell.⁵⁰⁴ Det er allikevel ingenting i kildene som sier noe om organiseringa av sijte ut over hva som er alminnelig antall hushold. Det er heller ikke noe som tilsier at byen (Ranbyn eller Vapstebyn) var et kollektiv ut over at de hadde en oppnevnt lensmann og fogd og betalte skatt. Samtidig viser mangelen på deltakelse ved de norske bygdetingene og lappetingene at samene sjøl sannsynligvis må ha løst ulike tvistemål seg imellom, selv om de i større grad møtte ved tinget i Liksjoe/ Lycksele. Noen bemerkninger fra lappetingsreferatene antyder interne løsninger. For eksempel på lappetinget i Vefsn i 1741 hadde allmuen ingen saker eller prosesser de ville ha ført i protokollen, bare en del spørsmål.⁵⁰⁵ I 1750 ble heller ingen saker ført for tinget, men det ble «[...] bielagd en og anden Smaae dispute De imillom Sig kunde have [...]».⁵⁰⁶ Dette bekrefter eksistensen av disputer som ikke nødvendigvis trengte å havne på tinget, men støtter også antagelsen om et behov for en rettsinstans. Opp mot et slikt spørsmål står opplysninger, som fra Schnitler, om at samene ved Tydal i Trøndelag ordnet sine mellomværende sjøl med egen dommer og det som må kalles et kåtating.⁵⁰⁷

Det er ikke vanskelig å finne eksempler på at det var kollektive oppfatninger av rett og galt, og på hvilke rettigheter som man var enige om fantes. Ut over det som

⁵⁰⁴ Norstedt 2011: 20–22

⁵⁰⁵ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0011: Tingbok 12A, 1740-1743, s. 95b-96a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427370099>

⁵⁰⁶ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0014: Tingbok 14, 1749-1753, s. 83
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427380072>

⁵⁰⁷ Nissen & Kvamen 1962: 57–58

allerede er nevnt i kapittel 4 og i dette kapitlet, kan det nevnes at Päiviö har flere eksempler på at det er deleiere i skatteland, men at disse ikke kunne ta med hvem som helst inn på landet. Dette må da forstås som medlemmer i en sįjte, og at disse ikke kan opptre individuelt. Det blir dømt mot dette i häradsrettene, noe som viser at samene brukte häradsrettene til formål som et eventuelt kåtating kunne forventes å ta seg av, men også dømte etter sedvanemessige prinsipper. Hvilke prinsipper som ligger til grunn, reflekteres av rettsavgjørelsene. Det er usannsynlig at ikke en slik oppfatning også skulle gjelde for bygsellandene.⁵⁰⁸ Fra 1742 har Päiviö beskrevet et interessant tilfelle fra Vapstebyn som kan kaste lys over slike rettsoppfatninger eller prinsipper. Igjen er det sannsynligvis Tomas Sjursson Nortman fra Åarjel Stoerevaerie som er en av aktørene. Thomas Sjursson, sannsynligvis Nortman, krevde å få del i Jon Tomassons skatteland på Fierpfjäll (dagens Åarjel Stoerevaerie). Avdøde Finn Olofsson hadde vært deleier sammen med Jon Tomasson, men hadde ikke betalt skatt på grunn av fattigdom de siste to årene han levde. Den hadde Nortman hadde betalt for ham. Derfor ville Nortman ha del i landet, men fikk det ikke fordi Finn Olofssons sønn skulle ha landet. Skattebetalinga var han uansett pliktig til å foreta (pga. byens kollektive skatteplikt), og medførte ingen rett til landet.⁵⁰⁹ Her er det altså arveretten til landet fra far til sønn som slår inn og bestemmer hvem som skal inn på landet, og må forstås som et eksempel på en oppfatning om landet var knytta til arvefølge. Dette var for øvrig også en sak mellom det som har framstått som to sįjth (5.2.2), og kan kanskje antyde at et kåtating fungerte innafor sin sįjte. Dette motsies av rettsaken mellom Thomas Sjursson Nortman og Sjur Anundsson (5.2.2), som hørte til samme sįjte, men som i praksis bekrefta den samme rettsoppfatning som Nortman prøvde å omgå i saken om å få ta over en del av Jon Tomassons land. Igjen kan man argumentere for at dette burde være løst i et kåtating, men også for at häradsretten kunne ha fungert som neste rettsinstans.

⁵⁰⁸ Päiviö 2001: 90

⁵⁰⁹ Päiviö 2001: 93

Dette er så langt denne studien kan komme med å si noe om konkret interne samiske styringsformer og forholdet mellom kollektivet og individet i en sjipte-struktur. Uansett om det er vanskelig å finne ut hvordan sjipte-systemet i praksis fungerte bakenfor og sammen med bygselssystemet og skattelandssystemet og opp mot kongemaktenes rettssystemer, er det allikevel klart at dette var et sjipte-basert samfunn og det var en samisk rettskultur. Innenfor den praktiserte man sterk råderett over ressurser som i kildene framstår som nokså individuell.

5.3.5 Etnisk avgrensa rett

Denne sterke råderetten hadde den samme begrensninga både i Sverige og Norge. Det var en etnisk avgrensa rett som bare gjaldt overfor andre samer, eller rettene sagt; overfor andre som drev det som på svensk kalles *lappmannanæring*, altså primærnæring uten gårdsbruk. Den strakk ikke til overfor myndighetenes syn på spørsmålet om (eiendoms-) retten til land og den strakk ikke til overfor nybyggere. Dette ble i sterkere og sterkere grad klart i løpet av 1700-tallet. Fra 1650 til 1800 var det en glidning i oppfatninga av lappeskattelandenes status fra svenske sentralmyndigheters side samtidig med at de samme myndighetene også satte spørsmålstegn ved skattebøndernes rett til sin jord, og dermed altså også skattelappenes rett. Skattelandene gikk fra å bli sett på som skattejord til å bli kronojord, altså fra å bli sett på som odelsjord til å bli sett på som statsgrunn, for å bruke moderne norske begreper. Dette var en prosess som tok tid og hvor det var en stridighet mellom lokale og sentrale myndigheter om hvem som hadde rett til å forvalte skattelandene. Retten til å avgjøre spørsmål om dem gikk fra häradsretten (med lokale og gjerne samiske domsmenn) til länsstyrelsen (der sentralmaktens embedsmann bestemte).⁵¹⁰ Päiviö skriver at hans inntrykk er at det er dømt etter sedvane tidlig på 1700-tallet. Det framgår at domstolen dømmer i favør av skattefjellsinnehavernes eksklusive rett til landet sitt med eksempler fra jakt, fangst, reinbeite, og også arveretten fastslås. Med

⁵¹⁰ Lundmark 2006: 14

lappmarksplakaten av 1673 (en forordning) kom en ny tid i lappmarken, der nybyggerne fikk bedre vilkår enn lappene. Päiviö viser også at nybyggere da presset sin rett fram år for år på tinget, og bestred lappskattelandets størrelse og tilhørende rettigheter.⁵¹¹ Rettsorden og rettssystem basert på samisk sedvane presses mer og mer, og taper ved slutten av 1700-tallet.⁵¹² Retten til å avgjøre spørsmål om lappskatteland gikk over til å bli en embedsmannssak, og samtidig med at det rådende synet på landet ble at det var *krono*, altså kongens eller statens land.

De samiske bygslene var heller ikke beskyttet mot nybygging, som det kommer klart fram fra eksemplene i kapittel 4. Allerede på det første lappetinget i Rana i 1730 var dette en sak, at lappene ble «trøchede» av bøndene. Jon Jonsson Burfjeld kom ingen vei med sitt forsøk i 1756 på å stoppe nybyggerne på Rausandakselen innafor sitt bygselland ved å trekke dem for retten (4.3.1). Nils Sjursson fikk avslag på avgiften fordi det var kommet en nybygger innafor landet hans ved Reevhtse, men måtte godta at bonden var der (figur 4-4). Denne nybyggeren var sannsynligvis Mikkel Jakobsen Røssvassholmen, som senere kunne utstede bygselbrev til samene på vegne av proprietær Winter. I de yngste bygselbrevene ser man også at det er tatt inn bestemmelser om at samene ikke må «fornærme» bøndene på noen måte. Ræstad hadde rett da han påpekte at det i bygselordningen lå et latent problem, nemlig at det formelt var en leieavtale eller i hvert fall en godkjenning av at det var en jorddrott. Med andre ord er saken den samme både på svensk og norsk side av grensa; nybyggerne hadde forrang og det hjalp ikke om man hadde bygselbrev eller svensk *inryming*.

Det er også klart at det for begge kongemaktens del var uproblematisk at samiske rettigheter og råderett vek for nybyggers rettigheter sanksjonert av myndighetens råderett. Päiviö argumenterer med referanse til Korpjaakko-Labba for at den svenske politikken fra slutten av 1600-tallet var å svekke samiske rettigheter til

⁵¹¹ Päiviö 2001:71–94

⁵¹² Lundmark 2006: 73–94

fordel for nybyggere, som man så som en større fordel for riket.⁵¹³ Det samme synet ser man hos flere norske representanter. Major Schnitler foreslo i en relation fra 1744 at man skulle foreta en inndeling og skyldsetting av alt land, også samisk, for å få orden på det han så som rotete forhold i grenseområdene. Han var allikevel nokså klar på hvordan han så på forholdet mellom de to etniske gruppene. Områdene nedenfor fjellene skulle gå til «[...] Bønder-Folk, som ere Deres Kongelige Majestets privative eene og ganske Undersaattere, og ere Rigets Styrke [...]» mens «[...] FieldLappene blive kun halve- eller Sommer-Undersaattere [...]» og skulle få bygsle fjellområdene.⁵¹⁴ Et slikt forslag til generell bygsling også nordover var amtmann Schjelderup imot fordi fjellappene da vil bli sett som parallell til «boe-folkene», og ha samme rett som dem, og dette kunne ikke forsvares ut fra lappeskatten, mente amtmannen i 1745, siden bøndene betalte 4–6 ganger så mye skatt og rettigheter som fjellappene.⁵¹⁵ Lederen for grensearbeidet, generalmajor Mangelsen, skrev i 1760 om forholdene ved Reevhtse/ Røssvatnet i Vaapste, da nybyggerne hadde blitt så mange flere at det ikke var plass til flere svenske samer der

«[...] efttersom der for nærværende tid omkring Rysaa Siøen, hvor og de fleeste eensidige lapper for Vefsens district boer, kand reignes 8 à 10 bønder og Rødnings mænd til sammen, som ikke allene bruker qvægavling, men end og ere meget vidt komne med kornavlingen, hvilket kand ansees som meere nøttige og betydelige for landet, end mange lappefamilier [...]».⁵¹⁶

Det var altså ingen tvil hos Mangelsen om hvem som tjente riket best, og som burde få førsterett. I 1761, året etter, skrev Mangelsen i forbindelse med at samene måtte velge statsborgerskap at bare 3 lapper valgte seg til norsk side fordi det i fjellene hvor lappene tidligere hadde bygslet, i løpet av de siste 10 år hadde nedsatt seg en stor del rydningsmenn, 16 eller 18 stykker, «[...] imellem fieldene, hvilke lapperne før have

⁵¹³ Päiviö 2001: 36 ff

⁵¹⁴ Qvigstad & Wiklund bind 1 1909: 454

⁵¹⁵ Qvigstad & Wiklund bind 1 1909: 504-505

⁵¹⁶ Qvigstad & Wiklund bind 1 1909: 525

bøxlet og brukt [...]» og de «[...] have indtaget saadanne gamle lappeboliger, hvorved lapperne ere blevne nødsagte tid eftter anden at vige og søge sin tilflugt ind paa de Svenske fielde [...]».⁵¹⁷ Det er altså ingen tvil om hva som skjedde, og det er heller ingenting som tyder på at denne utviklinga ble forsøkt hindra eller bremsa av myndighetene.

Her er det grunn til å minne om finneodelen (4.3.8) og Lars Ivar Hansens prosessperspektiv. Som sagt er det ingen konkret sammenheng mellom bygselland og lappskatteland på den ene siden og finneodelen på den andre, men alle tre ser ut til å falle inn i samme prosess, nemlig at kongemaktene i større og større grad tar over råderetten til land og ressurser mens den lokale samiske råderetten svekkes. Det er derfor grunn til å se alle tre ordningene som et uttrykk for et møte mellom ulike rettskulturer eller praksiser knytta til ressursrettigheter, og et møte mellom ulike etniske gruppers interesser og et uttrykk for kongemaktens interesser. Dette er et stort spørsmål, og igjen et eksempel på noe som ved sin størrelse faller utafor rammene av denne undersøkelsen, men på slutten av dette kapittelet og i lys av et slikt perspektiv, kan det være av interesse å se på lappekodisillen i lys av funnene om bygsel og lappskatteland.

5.4 Kodisillen, bygslene og skattelandene

Lappekodisillen har blitt beskrevet som samenes Magna Carta, og et eksempel på en høy rettskultur på 1700-tallet, siden kodisillen beskyttet samiske rettigheter som grensa berørte, og da spesielt reindriftas behov for årstidsflyttinger. Kodisillen har også blitt betraktet som en viktig rettskilde i og med at den skriftliggjør samiske rettigheter. Det er ingen tvil om at dette er viktige sider ved lappekodisillen, og den beskytta samiske rettigheter slik mellom andre Fjellheim og Pedersen har beskrevet. Fjellheim refererer til et skriv fra stiftamtmanden i Trøndelag i forbindelse med eskalering av konflikten mellom samer og nordmenn i Rørosdistriktet, der

⁵¹⁷ Qvigstad & Wiklund bind 1 1909: 526

stiftamtmanden refererer til lappekodisillen som belegg for samiske reindrifftsrettigheter.⁵¹⁸ Pedersen har beskrevet hvordan kodisillen også ble brukt til å ivareta andre og transnasjonale samiske rettigheter slik som fiske i Øst-Finnmark – Utsjok/ Enare.⁵¹⁹

I innledninga til bind 3 av Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller reiser Lars Ivar Hansen i en fotnote problemstillinga om man ikke burde se på negative konsekvenser av lappekodisillen, blant annet fordi samene ikke lenger kunne ha land i begge riker.⁵²⁰ Nils Johan Päiviö stiller også spørsmålsteget ved om lappekodisillen var samenes Magna Carta og spør heller «[...] om det inte var fråga om motsatsen [...]».⁵²¹ Päiviö refererte til Korpijaakko-Labbas spørsmål om lappekodisillen var en slags konfiskering av samisk eiendom.⁵²² I forlengelsen av dette kan man på bakgrunn av funnene i kapittel 4 og sammenlikninga med lappskattelane i dette kapitlet spørre både om lappekodisillen kan si noe om myndighetenes synet på rettigheter til landet, og om egentlig lappekodisillen var en bekreftelse av gammel rett og sedvane, eller om den kanskje innførte noe nytt?

Innledninga til lappekodisillen lyder slik:

«Paa det Lappernes sædvanlige Over-Flytninger, samt den derfor betalende Leye og Jurisdictionen over de fremmede Lapper under bemeldte Over-Flytnings Tid, herefter ikke skal give nogen Anledning til Trette og Misforstaaelse, og man klarlig kand vide, hvilke herefter som Norske eller Svenske Lapper blive at ansee, samt hvorledes man dennem udi alle Tilfælde reciproce skal omgaaes, ere de udi forestaaende *Grendse-Tractat* benevnte og her undertegnede Commissarier om visse hertil henhørende Puncter komne overeens, som følger:»⁵²³

⁵¹⁸ Fjellheim 2012: 59

⁵¹⁹ Pedersen 2008

⁵²⁰ Hansen & Schmidt 1985: XXXV, fotnote 89

⁵²¹ Päiviö 2001: 41

⁵²² Korpijaakko – Labba 1989

⁵²³ Lappekodisillen på <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1751-10-02>

Dette kan leses slik at det er de sedvanlige overflytninger, medhørende leiebetaling og spørsmål om jurisdiksjon som er det problemet kodusillen hovedsakelig skal løse. Det er da overflytninger av riksgrensa som er saken. Hensynet til allerede bestående praktiserte samiske rettigheter slik de er beskrevet i kapittel 4 og 5 var ikke klart uttrykt i kodusillen, og det har vært gjenstand for debatt hvorvidt kodusillen beskyttet «den Lappiske Nations» rettigheter generelt, eller bare gjaldt reindrift.⁵²⁴ Som både kapittel 4 og 5 viser, var bygsel- og skattelandssystemet basert på at det var innehaverne av landene som i realiteten kontrollerte landet. Spørsmålet om hvem som skulle få være hvor eller bruke hvilken ressurs, var et samisk anliggende. Når reineierne fra Vapstebyn kom ned i skoglandet, var det først og fremst innehaverne av de skogsamiske skattelandene de måtte forholde seg til og betale leie til. Når de skulle til Vapstebyen og Vaapste i sommertida, var det ikke tilfeldig hvor de havnet. De dro til sitt eget land, eller brukte andres land etter avtale og kanskje mot leieavgift, eller eventuelt trengte seg inn på andres land og risikerte sanksjoner. Slik sett innførte lappekodusillen noe nytt med opptrekkinga av riksgrensa, i hvert fall i Raane og Vaapste. Bygsel- og skattelandssystemet regulerte fra gammelt av flyttinger blant reineierne, og ressursbruken ellers. Riksgrensa ble en potensiell ny ordnende faktor der et nytt spørsmål kom opp, nemlig spørsmålet om hvilken stat man var i til enhver tid, og hvor man var statsborger. Det var ikke bare spørsmål om man kom inn på sitt eller andres land, det var også et spørsmål om hvilket rike man kom inn i. Spørsmålet om grensekryssing var noe nytt.

Videre tok grensetrekkinga ikke uten videre hensyn til de allerede eksisterende grensene for bygsel- og skatteland, eller altså for ulike *sijth*. Her er det allikevel verdt å merke seg forskjeller langs grensa, og de debattene og standpunktene som ble lagt fram før grensa ble fastlagt. Man var oppmerksom på grensene for bygsler og *sijth*, og i Finnmark fikk dette innflytelse på hvor grensa kom til å gå.⁵²⁵ For Vaapste og Raane

⁵²⁴ Pedersen 2008: 22–25

⁵²⁵ Hansen & Olsen 2004: 267–273

sin del er det grunn til å hevde at paragraf 2 i kodusillen i mange områder satte en klar strek gjennom det gamle systemet og riksgrensa skapte en ny situasjon:

«§ 2. Ingen Lap maa herefter eye Skatte eller Bøxel-Land udi meere end Eet Rige, paa det al Anledning til Fellesskab udi Undersaatter og Land herefter kan undflyes.»⁵²⁶

Med denne paragrafen mistet man altså det man måtte ha av land på den ene siden av grensa. For Nils Klemmetssons sijte (tabell 5-3) betød dette at landet de brukte sammen, delvis havna i Sverige og delvis havna i Norge, og de kunne ikke beholde begge delene. Nå kunne jo dette selvfølgelig ordnes gjennom valget av statsborgerskap og allerede eksisterende rettskultur og maadtoe jih laahkoe (2.2.3). Noen kunne bli svensk statsborger og noen kunne bli norsk statsborger, og så fortsatte man som før. De sosiale og økonomiske båndene ble ikke skåret over. Det er ingenting i kildematerialet som tyder på at dette førte til noe nytt over natta. Ordlyden i bygslene er i stor grad lik, selv om de bare gjaldt på norsk side av grensa etter 1751. Referatene fra lappetinget i Måehvie/ Mo inneholder heller ikke noen nye problemstillinger etter 1751, annet enn forsøk fra lappeskatteieren, fogd og sorenskriver på å finne eller skape orden i bygselssystemet. Korpijaakko-Labba finner heller ikke endringer i praksis mellom 1751 og 1764 for Enontekis, selv om det finnes antydninger til at grensa påvirka synet på grensene for landene.⁵²⁷

Allikevel innførte lappekodusillen, i hvert fall på papiret, et nytt omfattende regime for grensekryssinga med rein. Man skulle anmelde seg for lappelensmannen og hans medhjelpere ved kryssing av riksgrensa, og det skulle oppgis reintall og betales etter hvor mange rein man hadde med på flyttinga inn i det andre riket. Dette reflekteres i § 16:

⁵²⁶ Lappekodisillen på <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1751-10-02>

⁵²⁷ Korpijaakko – Labba 1989: 160–162

«§ 16. Lappe-Lehnsmændene og Laug-Rettes Mændene skulle reciproce besørge, at de overflyttende Lapper for deres Dyr nyde tilrekkelig Underholdning, dog saaledes, at Lappen selv, som for Landet skatter, ikke af de fremmede Lapper fortrænges [...]»⁵²⁸

Her slås fast at det er lappelensmennene og lagrettemennene som skulle ordne opp i fordeling av land og grenseoverflytting. Samtidig tas det hensyn til at den personen som skattet for landet ikke skulle fortrenkes, men han kan ikke lenger sjøl alene håndheve denne retten. Dette betyr, om det ble etterlevd, at det ble innført et nytt system, der det var kongerikets representanter som stod for fordelinga av land og innkassering av avgifter for bruk av landet. Før 1751 var det i Vaapste og Raane tydelig et sedvanebasert system der en sijte satt på et landområde og hadde eksklusive rettigheter til det. Om vinteren forlot de som fulgte reinen, dette området og flyttet hovedsakelig østover og inn på skogsamebyenes mark, der man måtte betale beiteleie til eieren av lappskattelandet. Etter 1751 ble det da ifølge kodisillen slik at man uten videre mistet den delen av sitt land som havnet i det andre riket, og kontrollen med hvem som skulle få bruke landet ble delvis lagt til myndighetens representanter, som også skulle kassere inn beiteavgifter. Dette måtte formelt bety en svekket råderett over ressursene og landet, og kanskje et stort inntektstap siden man tidligere sjøl hadde kassert inn beite- og landleie (om man da ikke fremdeles forsøkte å få inn den gamle beiteleia). Det må også bety at hvem som helst i prinsippet kunne flytte fram og tilbake over riksgrensa med kodisillens beskyttelse, mens det før 1751 var regulert etter samisk sedvane og bygsel- og skattelandenes grenser. Dette må ansees være endringer og ikke bekreftelse av sedvanemessig bruk. Dette bærer i seg mulighetene til større samfunnsmessige endringer, blant annet ved at de som krysset riksgrensa teoretisk fikk større handlingsrom enn dem som bare flytta innen riket (for noen ble ikke direkte berørt av grensedragninga). Videre kan dette sees som et uttrykk for den

⁵²⁸ Lappekodisillen på <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1751-10-02>

prosessen skissert i 4.3.8. Kongemaktene tar i større og større grad over råderetten til land og ressurser som i utgangpunktet og i praksis ser ut til å ha vært eksklusivt samisk.

Dette uttrykkes også ved den faktiske beslagleggelsen av samisk land gjennom bestemmelsen om at man bare kunne ha land i ett rike. Uansett hvor mye man kan si at de samiske rettighetene innafor bygsel- og skatteland var eksklusive eller likna på dagens eiendomsrett, er det klart er at man fra kongerikenes side ikke kunne ha sett på samiske bygsel- og skatteland som eiendom eller rettigheter som skulle beskyttes som odelsjord eller leilendingsrettigheter, siden det uten videre kunne inndras og grensene ikke hadde avgjørende betydning for hvor riksgrensa havna, ulikt hva angikk bøndernes land og grenser (3.3.4). Dette er ikke overraskende tatt i betraktning at et utbredt syn både i Sverige og Norge allerede før 1751 var å anse de jordbrukende bønder som de mest nyttige borgere. Det var ikke av myndighetene i de to landene snakk om å erkjenne samene noen slags eiendomsliknende rett gjennom kodusillen.⁵²⁹ I Sverige var det på denne tiden en prosess i gang der myndighetene så på alt land i Lappmarken som statens grunn, en prosess som ble avsluttet tidlig på 1800-tallet og som i praksis betød at selv nøkterne oversiktsverk over svensk historie beskriver det som at samene «[...] i viss mening förlorat sina landrättigheter [...]».⁵³⁰ I Norge var situasjonen på mange måter den samme, og for eksempel når finneodlesordninga ble avskaffet, ble brukene lagt inn under kongens gods. Som det allerede er vist, var det også en utbredt oppfatning, også blant Schnitlers samiske grensevitner, at all jord som ikke lå til noen bestemt gård i Raane og Vaapste, var kongens allmenning. Kongen kunne altså oppfattes som jorddrott, og gjorde det sannsynligvis også sjøl og gjennom sine representanter. Det som ville vært overraskende var om myndighetene fastslo noe som liknet samisk eiendomsrett eller råderett til landområdene, selv om man kan

⁵²⁹ NOU 1984:18: 179–182

⁵³⁰ Mansén 2011: 45

argumentere for at det i Norge på den tiden var en holdning hos sentralmakten i København om at alle kongerikets innbyggere var prinsipielt likestilte.⁵³¹

Det betød at om grensa gikk tvers gjennom gamle land, da mistet man formelt rettigheten til en del av landet. Eller sagt på en annen måte; det problemet som Ræstad påpekte i bygselordninga kom nærmere overflaten (1.3.4). Med grensa og lappekodisillen ble det tydelig at norske myndigheter så på bygslene som nettopp formelle bygsler i kongens allmenning. Det ble også skapt en ny geografisk inndeling. Det ser ut som om lappekodisillen først og fremst anerkjente overflyttingsretten, noe som reflekteres i innledning av §10:

«§10. Saasom Lapperne behøve begge Rigers Land, skal det efter gammel Sædvane være dennem tilladt, Høst og Vaar, at flytte med deres Rehn-Hiorder over Grendsen ind i det andet Rige. [...]»⁵³²

Bedømt ut fra funnene i kapittel 4 og 5, kan dette synes som en datidig begrensa forståelse for eller anerkjennelse av variasjonsbredden i samisk økonomi. Nå har kodisillen vel og merke med bestemmelser for fiske og jakt i tillegg til bestemmelser for reindrift, mens de faktiske rettigheten som samene ble uenige om, var knyttet både til land, vann og ressursutnyttelse. Som sagt er det ingenting i mitt materiale som tilsier at lappekodisillen førte til umiddelbare endringer, noe som bekreftes hos Pedersen (2008) og Korpijaakko-Labba (1989). Allikevel antyder denne korte sammenlikninga mellom lappekodisillen og samisk sedvane slik den framstår i kildene at lappekodisillen i avhandlingas undersøkelsesområde formelt mer introduserte noe nytt enn konserverte noe bestående. Om det er tilfellet, kan ikke lappekodisillen bare sees på som en kodifisering av bestående rettigheter den gang, og den ga kanskje på sikt juridisk grunnlag for endringer mer enn det den konserverte.

⁵³¹ Pedersen 2008: 491–493

⁵³² Lappekodisillen på <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1751-10-02>

5.5 Kapittelavslutning

For å berede grunnen for en sammenlikning med skatteland, måtte landinndelinga i Ranbyn og Vapstebyn i Raane og Vaapste undersøkes. Først i dette kapittelet ble lappskattelandene i Vapstebyn og Ranbyn presentert med utgangspunkt i jordeboka fra 1695. I den forbindelse måtte forholdet til skatt også behandles. I Sverige har det vært en diskusjon om hvorvidt skatten var en landskatt eller en persons katt. Synet som blir lagt fram her, er at det dreide seg om en persons katt, men at også landet kunne ha vært en del av det grunnlaget som bestemte skatten. I jordeboka fra 1695 står det bare to skatteland oppført i Ranbyn, og dette har blitt tolka som om det i Ranbyn da ikke var ei inndeling av skatteland. Om dette stemte, ville det vanskeliggjøre en sammenlikning med bygsler og i hvert fall framheve en forskjell mellom de to fenomenene.

Sammenlikning med norske kilder gjør det sannsynlig at det var samisk oppfatning eller inndeling av land også i Ranbyn. Dermed synes det som om jordebokas opplysninger fra 1695 om at det ikke var skatteland i Ranbyn av en eller annen grunn ikke er i overensstemmelse med andre kilder og samisk realitet. Videre sammenlikning av norske og svenske kilder viser at skatte- og bygselland omfattet de samme områdene og de samme menneskene, og at det er god grunn til å være sikker på at samme samiske rettskultur har ligget til grunn for begge.

På Åarjel Stoerevaerie/ Södra Storfjället i Vaapste og ved Upmeje/ Över-Uman i Raane var det på 1740-tallet flere sijth som ikke blir gjenspeilet bare ved bruk av norske eller svenske kilder. Disse sijth framstår ved å bruke norske og svenske kilder sammenliknende. Forskjellen mellom kildene stammer blant annet fra at de samiske informantene ga noe forskjellig informasjon til de ulike myndighetene, noe som kan settes i sammenheng med samisk agens og bevisste samiske aktører. Ved en kombinasjon av kildene kommer det fram at ikke alle drev årstidsflyttinger østover, og at samme område kunne være bygselland i en periode og skatteland i en annen periode. Videre kunne en og samme mann på norsk side si at han ikke hadde eget land, og samtidig i Sverige stå for det motsatte. Analysen viser at sannsynligvis hadde 3–5 hushold et landområde, land, sammen. Kildene er utfordrende å tolke, men det virker som om de brukte landet sammen selv om de hadde individuelle bygsler og flere

betalte svensk skatt. Med andre ord ser det ut til at personene i en sjetje stod i en samisk rettskultur, og bevisst forholdt seg til to rettssystemer.

Dette ga grunnlag for en gyldig komparasjon mellom samiske bygslar og samiske skatteland. Til tross for at bygslar og skatt er to juridisk forskjellige forhold, og samiske bygslar og samiske skatteland hører hjemme i to forskjellige rettssystemer, er dette snakk om de samme menneskene, de samme landene og den samme samiske rettskulturen. Sammenlikninga mellom svenske og norske kilder, og mellom resultatene i kapittel 4 og litteratur om lappskattelandene viser at bygslar og lappskatteland oppviser likhet i sentrale trekk. Inndelinga av land bygger på samisk rettskultur og kan brukes både i norsk og svensk rettssystem. Den eksklusive og store råderetten er den samme, og de ressursene som man har råderett over er de samme. Også suksessjoner og avhending ser ut til å være samisk kontrollert og basert på samisk rettskultur. De norske og svenske rettssystemene ser ut til å ha bekrefta den samiske rettskulturen i de tilfellene der det har vært saker for retten. De forskjellene som finnes, slik som svensk *skattevrak* og begrepsapparat må tilskrives de to statenes rettssystemer og ikke reelle forskjeller mellom samisk rettskultur på norsk og svensk side. Det er tydelig at bygslar og skatteland var knytta til sjetje, altså samisk samfunnsorganisering, og en rettskultur der man blant annet hadde klar oppfatning av landets avgrensing og eksklusiv råderett over ressurser.

Det som også trer fram, er at den sterke råderetten til bygslar og skatteland er en etnisk avgrensa rett. Den fungerte ikke eksklusivt i møte med bønder og sentralmakt. I begge kongedømmene var det en utbredt oppfatning 1690 - 1800 av at det var bøndene som var nyttigst for riket og som måtte få tilrettelegging. I Sverige var det en prosess som gikk fra en praksis med anerkjennelse av sterk samisk rett til og styring over land og i retning av at landet var eid og administrert av sentralmakten (1.3.4). Også i sammenheng med bygslene kan man se en slik tendens (4.4). Finneodelen ble også svekket og erstattet av sentralmaktens alminnelige systemer gjennom en hundreårig prosess. Slik kan både finneodel, lappskatteland og bygslar forstås som uttrykk for liknende prosesser; egne samiske ressursrettigheter svekkes i møtet med sentralmaktens rettssystemer.

Til sist i kapitlet sees lappekodisillen i denne sammenhengen. Ved å sammenlikne de ulike sidene ved bygselland og skatteland, slik som råderett og eksklusive rettigheter, med kosisillens bestemmelser og overføringa av råderett til staten, foreslås muligheten for at kosisillen heller innførte noe nytt enn å bekrefte allerede bestående ordninger, og på sikt la grunnlaget for endringer. Bygsellandene og skattelandene hadde grenser, og bruken av disse landene skjedde etter sedvane innfor en samisk rettskultur fram til 1751. Man kasserte blant annet beiteleie om andre skulle bruke landet, eller man kunne nekte andre å bruke landet. Flere av lappekodisillens bestemmelser ser ut til å ha brutt med dette, og 1751-grensa delte i flere tilfeller samiske land i to.

6 Avslutning

Ei overordna målsetning ved dette arbeidet var å gi en så grundig analyse av bygslene som overhodet mulig gitt avgrensningene med hensyn til tidsrom, geografi, kildetilfang og øvrige rammer for prosjektet. Det har vært forsøkt i de foregående kapitlene. Her, til slutt, skal analysen og grunnlaget for den drøftes med tilbakeblikk på de foregående kapitlene. Denne avslutninga struktureres ved først å gå gjennom noen sluttrefleksjoner omkring teori, metode og resultat (6.1). Der vurderes drøftingene i kapittel 2 opp mot relevansen dette hadde for funn, analyser og drøftinger i kapittel 3, 4 og 5. Samtidig vendes tilbakeblikket mot tidligere syn på bygselordninga (1.3.3). Deretter (6.2–6.4) må det klargjøres og drøftes en del hovedlinjer i analysen med tilbakeblikk på problemstillinga, begrunnelsen for den og underliggende spørsmål (1.1.1, 1.1.2, 1.3.5). Dette leder fram mot et svar på hovedproblemstillinga til slutt i 6.4. Helt til slutt (6.5) kommer en avrunding der en del nye spørsmål og problemstillinger skisseres.

6.1 Sluttrefleksjoner

Det er i tillegg til å presentere og drøfte resultater og funn, også nødvendig å gjøre en vurdering av hvorvidt de betraktningene og drøftingene gjort i kapittel 2 fungerte i arbeidet med kildematerialet og dermed bidrog til ny kunnskap sammenlikna med tidligere forskning. En slik drøfting har i liten grad direkte vært synlig i kapittel 3–5, men har hele tiden vært en del av arbeidet. Her vurderes valgene og drøftinga fra kapittel 2 sammenholdt med avhandlingas funn for å belyse om de teoretiske og metodiske vurderingene var fruktbare.

Først i kapittel 2 ble det lagt vekt på å problematisere avhandlingas subjekt og spørsmålet om samisk perspektiv med bakgrunn i urfolksmetodologi og forskningsetikk. Gjennom en drøfting av egen bakgrunn som norsk forsker sammen med forskningskritikken som har kommet fra urfolksmetodologi, ble det gjort et forsøk på å berede grunnen for *decentering* av forskerposisjonen og dermed også åpne opp for alternative fortolkningsposisjoner (2.1). En slik alternativ fortolkningsposisjon var bevisst å se landet i Vaapste og Raane som samisk eid. De begrepsdrøftingene som

ble gjort i 2.2, blant annet av eiendomsbegrepet, bidrog også i denne sammenhengen. Blant annet ble det argumentert for at man i samisk historie like så vel som i norsk historie må kunne bruke eller tenke med begrepet eie, selv om innholdet i begrepet ikke var det samme 1690-1800 som i dag (2.2.5).

Dette hører sammen med en klargjøring av egen posisjon knytta til avhandlingas aktualitet i nåtida og betydninga en positiv innstilling til samisk historie (2.1-2.2). Positiv innstilling vil her si å betrakte samisk historie som verdifull i seg sjøl, å være oppmerksom på historiens relevans i dag og å være oppmerksom på kritikk mot historiefaget i sørsamisk område. Spørsmålet om rett til ressurser og land er et aktuelt tema i dag, og dette gir avhandlingsarbeidet relevans. Kritikken mot historiefaget øker bevisstheten om behovet for aktivt å forsøke ulike fortolkningsperspektiver. Det er min bestemte oppfatning at problemstillinga og selve strukturen og formen på avhandlinga neppe hadde blitt slik uten de overveiningene som kom fram i 2.1 og 2.2. Heller ikke perspektivet i kapittel 3 ville ha blitt slik uten de overveiningene. Forsøket på å tegne opp konteksten til bygselordninga i kapittel 3 som en samisk vinkla historisering av både myndigheter og nabofolk, var et bevisst valg ut fra drøftingene i kapittel 2, og som bygde opp et narrativ til hjelp for analysene i kapittel 4 - 5.

Kapittel 3 er også et resultat av de etiske momentene fra 2.1, der viktigheten og relevansen av de forskningsetiske prinsippene om gode konsekvenser og innlevelse ble vektlagt. Målet var at perspektivet i kapittel 3 skulle reflektere begge deler ved at man for det første fikk en forståelse av den samiske samtida (innlevelse) og en forsøksvis samisk synsvinkel på områdets historie (god konsekvens). Det er også et eksempel hvordan avhandlinga er bygd opp rundt et fokus på samisk agens (2.1/ 2.2.2) og nedtoning av et norsk perspektiv på samisk historie. Dette er i samsvar med ei målsetning innafor urfolkmetodologi og urfolkshistorie, nemlig å komme så nært som mulig urfolksaktøren, i dette tilfellet de samiske aktørene. Dette er et syn og metode som flere har lagt til grunn for sin forståelse av sider ved bygslene og lappskattelandene. Søkelys på samisk agens gjennom å lete etter de samiske aktørene og legge vekt på det samiske aktørperspektivet i utviklingen av et metodeknippe og en forståelse, kan sies å være et av de mest konkret vellykka elementet fra kapittel 2.

Samtidig har dette gitt en bevisst valgt nedtoning av andre perspektiver, som for eksempel myndighetsperspektivet.

En viktig del av kapittel 2 var å drøfte og utvikle et metodeknippe, og ikke bare en metode (2.3.1). Dette var tufta både på drøftingene av forskningsetikk og forskerrolle. Utviklinga av et metodeknippe skulle styrke mulighetene for bevisste perspektivskifter og for å unngå blindsoner. De teoretiske overveielserne og metodeknippet forhindra en låsing i en åpenbar tolkning, eksemplifisert av nærlesinga av bygselbrev. Denne nærlesinga ga muligheten til å stille spørsmål til de mest åpenbare tolkningene av bygselbrev, og anspore til nye spørsmål som måtte prøves mot kildene (2.3.1/ 4.2.1). Det illustrerer relevansen av Laws begreper nærvær, åpenbart fravær og fravær som annerledeshet og behovet for en kritisk teori i arbeidet med kildene. Avhandlingas undersøkelser gir ikke støtte til å si at bygslene var ei systematisert særordning på Helgeland, til tross for at de ofte har blitt knytta til Helgeland (4.3.1). Det er lite i kildene som tyder på systematisk bygsling. Bygslene kjennes også fra Trøndelag i samme periode 1690 – 1800 (4.2). Oppfatninga av bygslene som en særordning for Helgeland må henge sammen med flere forhold som avhandlinga analyserer. Bygslene trer fram i kildene i særlige sammenhenger, lappingene og grensearbeidet. Det er naturlig å anta en sammenheng mellom innføringa av lapping og norske grensepretensjoner. I denne sammenheng opptrer jorddrottene knytta til de spesielle godssamlingene på Helgeland. Det er jorddrottene som utsteder de samiske bygslene. Dette ser ut til å ha blitt knytta til forståelsen av rollen de private jorddrottene hadde i det agrare leilendingssystemet. En naturlig slutning vil da være at de samiske bygslene sprang ut fra jorddrottens rolle og den politikken norske myndigheter hadde knytta til grensespørsmålet, altså en systematisk bygsling med internasjonale motiver. Det er altså lite i kildene som reflekterer en slik systematisk bygselspolitikk fra jorddrottens side.

En annet vellykket del av metodeknippet beskrevet i kapittel 2 er komparasjonen, som har vært en sentral del av kapittel 4 og 5. Avhandlinga har vist gjennom bruk av komparasjon med norsk agrarbygsel at de samiske bygslene fungerte annerledes enn dem (4.3). De samiske bygslene var frivillige og ser ut til å springe ut av samisk agens og rettskultur. Dermed er det sannsynlig at dette kan gjelde alle de

sørsamiske bygslene, og at dette ikke var en særordning i områder under private jorddrotter på Helgeland. Videre støttes heller ikke muligheten for at bygslene var et forsøk på å hevde rettigheter overfor framrykkende bønder, siden undersøkelsene viser at bygslene nettopp ikke fungerte overfor bønder (4.3.1).

Sammenlikninga av samiske bygsler med først agrare bygsler, så med finneodel og til sist skatteland frambrakte flere viktige resultater (4.3.8/ 5.3). Tidligere har også andre vist sammenheng og parallellitet til svenske lappskatteland, noe som også støttes av resultatet i avhandlinga. Dette har bidratt til å styrke også tidligere oppfatninger som har gått i retning av at samene absolutt hadde en eksklusiv rett til land og ressurser bygd på forutgående bruk, og ikke en rett bygd på noe de hadde fått fra myndighetene. Aktørperspektivet i metodeknippet og fortolkninga ga også hjelp i analysen av hvilke rettigheter som kunne ligge i bunnen for bygselsavtalene ved at ulike aktørers beretninger og handlinger fikk vekt. Også et transnasjonalt perspektiv var her til hjelp ved å se samisk rettskultur som gjeldende både i Norge og Sverige. Resultatet i avhandlinga har også gitt støtte til relevansen av tidligere arbeider med å kartfeste tidligere bygselområder, og støtte til tidligere syn på at bygsel ikke kunne forstås utelukkende som et enkelt leieforhold. Med andre ord vil da avhandlingas funn ikke støtte opp om å forstå de samiske bygslene bare med utgangspunkt i agrare bygsler. Avhandlingas gjennomgang av hvordan tilfeldigheter har bestemt om bygselsavtaler har blitt bevart eller ikke, gir også grunn til å stille spørsmålsteget ved hvordan de som finnes dokumentert også andre steder, skal brukes som kilder til å behandle tema som for eksempel framrykkingsteorien.

Det er neppe mulig å se for seg kapittel 4 og 5 uten en samgang og et samvirke mellom metodeknippe og hermeneutisk utvikling av forståelse, ved siden av betydninga av det analytiske skillet mellom skatt og bygsel (1.2.1). I 4.3 foretas først en sammenlikning mellom tidligere forståelser av bygslene med kildematerialets opplysninger, noe som åpner opp nye fortolkningsmuligheter. Nærlesinga av bygselbrev og tingbøkene med perspektivskifter og bruk av forankra teori var med på å muliggjøre identifisering av sentrale trekk med bygslene. Det å samle inn og systematisere slike opplysninger fra ulike kilder er et godt eksempel på hvordan forankra teori har fungert i dette prosjektet (2.3.2). Ved å veksle mellom ulike kilder

og bryte ned kildeopplysninger til data og så koble dem sammen til ideer og nye sammenhenger, har det vært mulig å foreta sammenlikninger. For eksempel tidlig i 4.3 kunne oppfatninga av skatt og bygsel som sammensmelta ordninger vurderes. Det samme gjaldt synet på bygsel som ei gjeninnført ordning på slutten av 1600-tallet eller i første halvdel av 1700-tallet knytta til norske grensepretensjoner. Dette støttes ikke av funnene i denne avhandlinga fordi skatt og bygsel ikke smelta sammen på 1600-tallet. Kildene viser til tross for uklar begrepsbruk at skatt og bygsel var to forskjellige forhold. Siden samisk bygsel er påvist allerede i 1691, og flere bygselsforhold sannsynligvis går tilbake til 1600-tallet, er samiske bygsler er eldre enn misjonsarbeidet og grensearbeidet. De samiske bygslene har kontinuitet fra 1600-tallet til inngangen av 1800-tallet. Da kan ikke misjonsarbeidet og grensearbeidet ha gjeninnført bygslene.

Betydninga av kulturell kompetanse (2.1) i analysen skal ikke stikkes under en stol. Det ville være vanskelig å sette bygslene inn i en større kontekst uten den. Tidligere arbeider som har påpekt sammenknytning av bygsel og sǫjte støttes også av denne avhandlingas resultat. Bygsel og sǫjte ser ut til å henge nøye sammen, og den gir støtte til og finner støtte i andre arbeider som beskriver hvordan samer hadde avgrensa familielandområder som gikk i arv, og der mennesker brukte kongemaktens rettssystemer i sin interesse (1.3.3). Resultatene i denne avhandlinga støtter dette og påviser eksempler på tydelig samisk agens. Avhandlinga legger som en del av resultatet av aktørperspektivet også fram et svar på hvorfor samene bygslet og godtok utgiftene til skatt og bygsel; de så seg tjent med det og utgiftene var relativt små. Opplysningene lå klare i kildene, men beredskapen for og metodeknippet til å utnytte kildene var forberedt som beskrevet i kapittel 2.

Samtidig er det antakelig knytta til kulturell kompetanse, også, at svakheter kommer til syne. Både i kapittel 1 og 2 ble det introdusert samiske begreper som i større og mindre grad har blitt konkret brukt gjennom avhandlinga. På den ene siden har for eksempel begrepet *dǫajmijes vuekie* (2.2.3) usynlig vært en del av en bevisst fortolkningsprosess i sammenheng med for eksempel en samisk rettskultur. Altså en bevisst tanke om at det kan ligge noe bak kildenes opplysninger om agens som ikke er umiddelbart tilgjengelig i kildenes ordlyd. Bruken av sǫjte-begrepet og forståelsen av

det har influert fortolkninga av kildene og analysen. På den andre siden er det vanskelig å si at dette har gitt konkrete resultater i annet enn for eksempel å si at det er lite å finne ut om funksjonen til sijte ut over det rent åpenbare. Sijte var en sosial enhet som aktørene fungerte og agerte innafor. Et annet nokså beskjedent resultat var å antyde at samisk rettskultur kunne være en av grunnene til at endringer ikke skjedde fort etter lappekodisillens innføring i 1751.

Det er altså her i tilbakeblikket klart at denne avhandlinga må ha sine fravær som avhandlingas subjekt ikke har klart å gjøre til nærvær, og heller da ikke greier å erkjenne uten hjelp fra andres kritikk og ideer. Tidligere problematiseringer av hva bygslene og lappskattelاندene egentlig var uttrykk for og hva som skjedde da Saepmie skulle deles mellom de to kongemaktene, har vist seg relevant for drøftinga av bygslene, lappskattelاندene og lappekodisillen. Perspektiver på blant annet finneodelen som en prosess og påpekning av en mulig sammenheng mellom bygslene og den seinere reindrifsløvgivinga i 1883 har gitt muligheter for å tenke også bygslene som en prosess, og er eksempler på hvordan andres perspektiver er med på å gi større forståelse.

6.2 Eie eller leie, valg eller tvang?

Avhandlinga har forsøkt å gi svar på hovedproblemstillinga «Hvordan kan samisk «bøxel» og samiske «bøxel-land» forstås i og utenfor en samisk sammenheng? Som eie eller leie, valg eller tvang?»

For å ta den siste delen av problemstillinga først; det kan ikke være mye tvil om at bygslene var frivillige i hele undersøkelsesperioden 1690 – 1800. Det er ingenting som tyder på at det var nødvendig for samer å ha bygsel for å bruke land og ressurser. Det var heller ingen jorddrott eller myndighet i et norsk rettssystem som var i stand til å påtvinge samene en slik ordning i perioden 1690 – 1800 trass i større grad av integrasjon i sentralmaktas systemer, og avklaringa på suverenitetsspørsmålet i 1751 (4.3). Mangelen på dokumentasjon av bygselsavtaler og på innbetaling av bygselavgift eller landskyld i godsarkivene er slående, sammenlikna med hva som var tilfellet for de agrare bygslene. De agrare bygslene er dokumentert gjennom jordebøker og landskyldregnskaper (1.4.1 – 1.4.2/ 3.2.1). Slikt er fraværende for de samiske

bygslene. Dette reflekterer høyst sannsynlig en forskjell i holdningene til samiske bygsler og agrare bygsler. En leilending ville ikke kunne sitte på en gård eller gårdpart uten jorddrottens godkjenning. Det kunne innehaverne av samiske landområder. Det sies tydelig for eksempel av Schnitler at samene fikk bygsel om de ville. Flere eksempler fra kapittel 4 viser hvordan myndighetenes representanter selv etter 1751 begrensa seg til å oppfordre eller be om at samene skulle bygsle, men ingen ser ut til å ha hatt muligheter til å kreve bygsel av samene. Dette kan samla forstås dit hen at man fra statsmaktas og jorddrottens side avfant seg med status quo, men ønsket seg en annen situasjon mer på linje med alminnelig agrar bygsel (4.3.1) uten at man så det som virkelig nødvendig. Heller ikke fra samisk side var bygsel ansett som en nødvendighet, som for eksempel uttrykt til Schnitler av alle på en nær i avhørene fra Vefsn og Rana (4.3.2). Agens og rettighetene sprang ut av samisk rettskultur og ikke fra norsk rettssystem. Bygslene ser ut til å ha sin bakgrunn i samiske aktørers vurdering av om man kunne se seg tjent med å ha bygsel, en ordning jorddrotten og myndighetene aksepterte og som fungerte i norsk rettssystem. Det var da samisk agens som stod bak bygslene, og handlingsrommet knytta til ordninga var stort, siden jorddrotten ikke kunne håndheve eller utøve noen slags begrensning på samisk råderett innafor en samisk sammenheng. Derimot er det klart at bønder ikke møtte begrensninger i møtet med de samiske bygslene. Dette er et paradoks. Det faktum at bygslene var frivillige og paradokset ved at de ikke beskyttet mot bøndenes framrykking og interesser, har påvirkning på hvordan man svarer på det nest siste leddet i problemstillinga; var dette eie eller leie?

Bruken av begrepet *eie* er selvfølgelig problematisk, som påpekt tidligere (1.2.4/ 2.2.4 – 2.2.5). Bruken er først og fremst motivert ut fra å få en kontrast til begrepet *leie*. Dette angir en juridisk distinksjon og angir hver sin ende av en måleskala på råderett. Det vil være mer presist og historisk å snakke om graden av råderett. Det er også verdt å merke seg at avhandlingas problemstilling spør om hvordan spørsmålet kan besvares ut fra det perspektivet man anlegger; i eller utenfor en samisk sammenheng, med myndighetens eller bygslernes perspektiv? Dette er altså snakk om ulike fortolkningsposisjoner (2.1).

Det er utvilsomt at den samiske befolkninga hadde en oppfatning av landet som sitt, og at de hadde motstridende interesser i forholdet til (norske) bønder. Dette kommer fram i Povel Resens beskrivelse av motstand mot nybygging i 1706, klagene mot bøndenes framrykking på lappetinget i Rana i 1730, Jon Jonsson Burfjelds forsøk på stanse nybygging på sitt land i 1755 og kommentaren fra Hvids undersøkelse på lappetinget i Rana i 1759 om at to personer var fortrent av bønder (4.3.1).

Beskrevet med norske begreper hadde de samiske bygslerne full opplatelsesrett og de hadde livstidsfeste og arvefeste, noe som i varierende grad også kjennes fra norske leilendingsforhold til litt ulike tider (4.3.2 – 3.3.4). Man må gå ut fra at de samme forholdene gjaldt for andre samer med land uten bygsel. Det vil si at også samer uten bygsel hadde landet hele livet om de ville, og at landet gikk fra generasjon til generasjon. De samiske bygslerne var i tillegg knytta til en jorddrott som i praksis ikke var i stand til å agere som en jorddrott slik som jorddrotten gjorde for agrare leilendinger, til tross for enkelte begrensa forsøk i tida etter 1751. Dessuten var bygslene frivillige, og samer kunne også sitte på, inneha, land uten bygsel. Slik sett kan man si at de samiske landbesitterne og bygslerne altså hadde større handlingsrom og større rettigheter til sine land og ressurser enn agrare leilendinger i Norge. Kapittel 5 viste at bygselland og skatteland dreide seg om de samme landene og de samme folkene i Vaapste og Raane (5.2). Sammenlikna med lappskattelandene representerte de samiske bygslene i praksis like sterk rett som dem, og lappskattelandene hadde i hvert fall i første del av undersøkelsesperioden like sterkt vern som odelsjord. Som kjent mista lappskattelandene denne statusen i svenske myndigheters øyne i løpet 1700-tallet og tidlig 1800-tall (1.3.4/ 5.3.5).

Samtidig er det også klart at norske myndigheter, representert ved for eksempel Schnitler, verken beskrev eller oppfattet dette som eiendomsrettigheter som skulle beskyttes mot andre (4.3.3/ 5.3.5). Heller ikke lappekodisillen gir grunnlag for å si det. De samiske vitnene er også overfor Schnitler klare på at landet er kongens allmenning, men mest sannsynlig som motsats til at det hørte til en gård, eller underforstått den svenske kongen. I tillegg framgår det nokså klart at lappeskatteierne så på seg sjøl som jorddrotter i kongens sted, selv om de aldri greide å opptre som jorddrott. Det er usannsynlig at Schnitler, Mangelsen eller amtmann Schjelderup ville gått med på at

samisk land var noe som liknet på eiendom i samtidas forstand. Bygselordninga innebærer, frivillig eller ikke, en klar juridisk forståelse av et leieforhold i norsk rettssystem. Det er på den annen side tvilsomt å anta at de samiske bygslerne ville gått med på å si at dette var noen andres land, annet enn at de var underlagt kongemakten gjennom jorddrotten. På grunnlag av eksemplene i kapittel 3, 4 og 5 er det grunn til å anta at de samiske bygslernes forhold til kongemakten og begrepet kongens allmenning først og fremst må stamme fra at de «(...) har velat njuta den skydd av rättsordningen som har stått til bjuds», for å låne Korpijaakko-Labbas ord.⁵³³ De ville altså ha en beskyttelse og regulering av sine rettigheter innafor samisk rettskultur i en rettsordning og i et rettssystem. Det er ingenting i deres agering som antyder at de så på kongens allmenning som kongens eiendom i den forstand at de ikke hadde eksklusiv råderett over land og ressurser. Siden komparasjonen i kapittel 5 viser at bygsler og skatteland handlet om samme underliggende samiske rettskultur, er det urimelig å anta at man fra samisk side så annerledes på samisk land formalisert som bygsel i norsk rettssystem og som skatteland i svensk rettssystem. Det er derfor en motsetning mellom det som man kan anta var et samisk syn og det som må ha vært jorddrottens og myndighetens syn på spørsmålet om eie eller ikke.

Spørsmålet om den uavklarte suvereniteten kompliserer spørsmålet ytterligere. Mangelsen anførte uavklart suverenitet før 1751 som et argument mot at lappeskatteier Hvid skulle få erstatning for tapt lappeskatt fra de områdene som etter 1751 havna i Sverige (4.3.1). I hvert fall for disse områdene med uavklart suverenitet er det vanskelig også på formelt juridisk grunnlag å si at kongen eller kongens representanter var jorddrott før 1751. Derfor er det tydelig at spørsmålet om eie eller leie mellom 1690 og 1800 vil kunne besvares ulikt ut fra hvilken synsvinkel man anlegger og hvilken tid man snakker om.

Om man anlegger til et prosessperspektiv (4.3.8), et maktperspektiv (2.2.5/ 5.4) og et etnisk perspektiv (5.3.5) kan man si at den samiske råderetten til land og

⁵³³ Korpijaakko-Labba 1989: 157

ressurser begrenses mellom 1690 og 1800. Kapittel 3 viste at det samiske handlingsrommet eksisterte, men ble mindre i perioden. Befolkningsvekst og gårdsrydding reduserte områder med samisk majoritet. Misjon og kirkebygging økte integrasjonen både i religiøs og verdslig forstand. Innføring av lapping, grensetrekkinga i 1751 og lappekodisillen sørget for at norsk rettssystem fikk definerte grenser. Slik sett gikk prosessen i retning av et mindre handlingsrom og mindre muligheter for samisk råderett basert på samisk rettskultur. På den andre siden viser analysen i kapittel 4 at man kan si at frivilligheten ved bygslene reflekterer en sterk grad av samisk råderett, og den bestod i hele perioden. Når man for eksempel ser at lappinget i Vefsn bortfaller etter 1751, og når man ser relativt svake uttrykk for håndhevelse av bygselordninga ved lappinget i Rana etter 1751, gir ikke dette et inntrykk av en stor iver etter å tvinge alle samiske landområder inn i et bygselsystem (1.4.3/ 3.3). Slik bestod en tilsynelatende frivillighet, men det er knyttet et paradoks til den frivillige bygselordninga ved at den ikke beskyttet mot gårdsryddinga. Det er ikke til å komme bort fra at ulike kildeopplysninger bekrefter at myndighetene så bønder som den mest fordelaktige befolkninga, og gårder som den beste bruken av landet (5.3.5). Man lot bøndene rykke fram og anlegge gårder i det som ble sett på som allmenning. Nyrydderne ble leilendinger og slik økte også myndighetenes kontroll. Dette kommer da også til uttrykk i formuleringer i de yngste bygselbreva som skulle beskytte bøndenes interesser.

Det er altså liten grunn til å anta at myndighetene så grunn til å beskytte samiske rettigheter ut over dem som ble bestemt i lappekodisillen. Dette er som vist en parallell til utviklinga på svensk side. Her er det verdt å huske på at eiendomsrett ikke bare er å hevde slike rettigheter som Sevatdal påpekte, men også at en sentralmakt beskytter dem (2.3.5). Man kan argumentere for at de samiske bygslene, og også de med land uten bygsel, hevdet eksklusive rettigheter til ressurser. Disse rettighetene beskyttet ikke sentralmakta og rettssystemet utafør en samisk rettskultur. Slik sett var den frivilligheten og handlingsrommet som eksisterte ikke et uttrykk for sterk rett overfor nordmenn og myndigheter, snarere tvert om. Svaret på spørsmålet om *eie eller leie*, kan da besvares med at fra myndighetenes synsvinkel kan det i perioden 1690–1800 ikke ha vært en oppfatning at samene hadde noe i nærheten av eiendomsrettigheter

eller eksklusive rettigheter til sine land og bygselland i et norsk rettssystem og overfor agrare interesser. Myndighetens muligheter til å håndheve et slikt syn ble større i perioden 1690-1800. Allikevel var man ikke kommet dit hen ved inngangen av 1800-tallet at man kunne kreve og pålegge samisk bygsel.

6.3 Bygslene fra samisk synsvinkel

Gjennomgangen i kapittel 4 viste at bygslene først og fremst er dokumentert gjennom saker som ble brakt inn for lappetinget, og gjennom arbeidet med riksgrensa. Hadde det ikke vært for arbeidet med riksgrensa ville det i dag neppe vært bevart en eneste bygselseddel fra tida før 1751. Slik er det rimelig å slutte seg fram til at bygslene for myndighetene var viktig dokumentasjon på suverenitet, men av liten interesse i andre sammenhenger. Det er ikke reflektert en større interesse fra dem som hadde funksjonen som jorddrott til å dokumentere verken bygslene eller inntektene av skatt, bygselavgift eller landskyld. Dette kan tolkes som at bygslene fra jorddrottens og myndighetenes side ikke ble ansett som spesielt viktige. Dette støttes av at den samla summen av for eksempel skatt fra samer var svært liten sammenlikna med inntektene fra norske bønder. Initiativet til bygsel lå hos den samiske parten, og ingen tvang eksisterte. Med andre ord synes det som om det samiske samfunnet var relativt frikobla fra det norske, og ansett som relativt uinteressant fram til grensespørsmålet aktualiserte interessen for bygslene som dokumentasjon på norsk suverenitet. Fra samisk side så man nytten av kongemaktens sanksjon og regulering av sine rettigheter gjennom en bygselsavtale med en jorddrott. Derfor har et poeng blant annet i kapittel 4 vært å forsøke å finne eksempler på hvordan de samiske bygslene i praksis fungerte i det samiske samfunnet.

For hele perioden 1690–1800 virker den samiske praksisen stabil. Bygsellandet, og sannsynligvis også landene som ikke var bygslet, hadde grenser som man hadde klare oppfatninger om, og som av og til manifesterte seg i kildene. Disse grensene baserte seg på samisk rettskultur, og kunne bli bekrefta av samiske hjemmelsmenn. Det er ingen tegn til at slike land ble oppdelt eller utdelt av noen jorddrott, og grensene eksisterte uavhengig av bygsel og var gamle. Det er eksempler på at grensene var de

samme over flere generasjoner, og de kan i flere tilfeller føres tilbake til 1600-tallet (10.1.1 – 10.1.6).

Bak en formell bygsel som på papiret ofte var individuell, stod en sijte på 3–5 hushold. Denne sijte var basert på en primærnæringsøkonomi uten gårdsbruk der blant annet fiske og reindrift var sentrale bestanddeler, og der medlemmene hevdet eksklusive rettigheter overfor andre både med hensyn til fiske og reindrift. Det er uklart hvordan forholdet var mellom sijte, den individuelle eller kollektive rettigheten til land og den formelle individuelle inngåelsen eller fornyelsen av bygselen, men det er helt klart at inngåelsen av bygselen var et resultat av samisk agens (4.3.2). Det kunne gå flere tiår mellom det tidspunktet en person fikk landet fra sin forgjenger og tidspunktet for inngåelsen av bygselsavtalen. Slett ikke alle ordna seg med bygselsavtaler. Det var den samiske parten som henvendte seg til jorddrotten for å få en bygselseddel etter at man hadde fått landet etter sedvane, for eksempel fra sine foreldre (4.3.3). Det er heller ingenting som tilsier annet enn at den som hadde bygselen, eller den sijte vedkommende tilhørte, hadde retten til avkastninga av landet. Ingen jorddrott la seg opp i dette. Det er også klart at det var en samisk kontrollert opplatingsrett. Det er ingen tegn på at jorddrotten hadde noe å si. Det vil si at det var den siste bygsleren eller hans familie og slekt, som alle stod i en samisk rettskultur, som avgjorde hvem som fikk overta. For de samiske bygslene gjaldt også livstidsfeste, det vil si at bygsleren hadde avtalen på livstid. Det er også klart at det i praksis ofte var snakk om arvefeste, det vil si at det gjerne var barna som tok over etter foreldrene (4.3.4). Mens bygselsavtalene og kildene gir et inntrykk av at bygsel først og fremst gikk fra mann til mann, er det kilder som viser at kvinnens råderett og rolle antakelig var sterkere enn det hoveddelene av kildene gir inntrykk av.

Om man bruker Sevatdals definisjon på eiendomsrett (2.2.5), der den er en institusjon som bestemmer relasjoner og adferd mellom mennesker i forhold til ting, framstår det som nokså tydelig at de oppfatninger som styrte relasjoner og adferd mellom mennesker i forhold til landet hadde sitt utspring i samisk rettskultur og ikke i norsk bygselstradisjon. Sevatdal påpeker at eiendomsrett krever at man har eksklusive rettigheter som ingen andre har, og nettopp slike eksklusive rettigheter kjennetegner de samiske bygslene (4.3.3/ 4.3.5). Om man forlater Sevatdals definisjon på eiendomsrett,

og heller følger Lundmark (2.2.5) i å anse *eie* som et for moderne begrep til bruk i perioden 1690 – 1800, er allikevel de samiske rettighetene sterke også sett fra samtida.

Om man sammenlikner de samiske bygslene i Vaapste og Raane med generelle trekk ved de agrare bygslene i Norge i samme tidsrom, ser man at det for norske leilendinger også var en tendens til standardisert livstidsfeste, og muligheter for arvefeste og opplatingsrett.⁵³⁴ De samiske bygslene i Vaapste og Raane som det finnes kildeopplysninger om i tingbøkene, var helt ut preget av livstidsfeste, arvefeste og opplatingsrett. Dette ser også ut til å gjelde for land som ikke var bygset. I tillegg kunne jorddrotten for de norske agrare bygslene motsette seg for eksempel leilendingens ønske om hvem gården skulle opplates til. Det er ingen eksempler på slikt for de samiske bygslene i Vaapste og Raane. Videre presset jorddrottene prisen opp blant annet på den agrare bygselavgifta, mens den samiske bygselavgifta og landskylda i Vaapste og Raane ser ut til å ha vært fast gjennom hele 1700-tallet (4.3.6). Bygselavgifta var jevnt over på 1 riksdaler og landskylda på 2–3 mark. For de agrare bygslene hadde også jorddrotten vanligvis eiendomsrett til hus, og sterke rettigheter til for eksempel inntekter av skog og ressurser som ikke direkte hørte til gårdsdrifta. En slik inngripen forteller ikke kildene at jorddrotten hadde mulighet til overfor de samiske bygslerne. Allikevel konkluderer for eksempel Myking med at de norske agrare leilendingene hadde sterke rettigheter til sine gårdsbruk.⁵³⁵ Ut fra dette perspektivet virker de samiske bygslernes rettigheter til land og ressurser i Vaapste og Raane isolert sett enda sterkere. Mangelen på skyldsetting og matrikulering vitner også om avstand og uavhengighet til myndighetenes systemer. Samtidig gjelder paradokset knytta til motsetninga mellom frivilligheten og jordbrukets forrang (6.1).

Det er klart at agens var hos den samiske bygsleren ved inngåelse av bygselsavtalen, som var frivillig. Det er ikke opplysninger i kildene som tyder på jorddrotten greide å gjennomføre det agrare jordrotter kunne gjøre for å hevde sine

⁵³⁴ Myking 2002: 117–188

⁵³⁵ Myking 2002

rettigheter. Allikevel tyder kildeopplysningene på at de prøvde, i hvert fall etter 1751. Dessuten hadde flere områder innafor Vaapste og Raane før 1751 uklar suverenitet, og dermed lå faktisk en god del samisk land utafor norsk (og svensk) suverenitet og rettssystem fram til 1751. Det blir da enda klarere at de samiske bygslerne hadde en nesten helt fristilt rolle i forholdet til jorddrotten før 1751 innen den samiske rettskulturen, enten jorddrotten var kongen eller kongens representanter som lappeskatteierne. Dette kan også sees i langt lavere økonomiske belastninger, i hvert fall målt i penger, for de samiske bygslerne (4.3.6). Denne fristilte rollen innen den samiske rettskulturen fortsatte etter 1751, selv om rammene var endra. Med et slikt perspektiv smaker de samiske bygslene mer av eie enn leie, vel å merke innafor samisk rettskultur, for hele perioden 1690-1800, selv om viktige formelle og juridiske endringer skjedde i 1751.

Hovedproblemstillinga spør om hvordan bygslene kan forstås med ulike perspektiver. En av grunnene nevnt i kapittel 1 til å sette opp hovedproblemstillinga var spørsmålet eller undringa om hvorfor man fra samiske synsvinkel leide sitt eget land. Kjernen i denne undringa er forståelsen av landet som samisk land brukt av generasjon etter generasjon, altså et syn på dette som samisk eiendom. Ut fra et slikt syn synes det som uforståelig eller i hvert fall vanskelig å forklare at samer i eldre tid med viten og vilje inngikk avtaler som reduserte dette til et leieforhold. Dette er en undring som hører til på 1900-tallet og 2000-tallet.

Analysen i kapittel 4 belyser ulike forhold som leder mot et svar på dette spørsmålet. Kjernen i svaret ligger i at bygslene bygde på samisk rettskultur og ble inngått av samiske aktører som sjøl ønska denne avtalen bekrefte i det norske rettssystemet. Svaret på hvorfor man ville inngå bygselsavtale og ha bygselseddel, og formelt leie sitt eget land, må ligge i at bygslene lå i rent ut samiske områder, og var en formalisering og regulering av en underliggende samisk rettskultur og sedvane, det som Ræstad kalte immisjon på en bestående rettighet (1.3.3). Man søkte altså rettslig beskyttelse for samiske forhold gjennom de rettsordninger og rettssystemer som fantes, i dette tilfellet hos norske myndigheter. Dette kan også forklare forekomsten av både skatteland og bygselland i områder med uavklart suverenitet. Man henvendte seg til en av to kongemakter for å få formalisert retten til de ressursene man rådde over.

Dette kan også ha gitt et relativt stort handlingsrom og samtidig en inkorporering i de ulike rettssystemene som på sikt kunne ha virkninger man ikke hadde forutsett (6.3). Når enkelte land av og til var bygselland og av og til var skatteland, kan kanskje dette være et resultat av samisk manøvrering vurdert opp mot hvilket system som ga best uttelling for aktørene, og gjennom det kom også en aksept av rettssystemene. Den svenske retten i Liksjoe/ Lycksele hadde fra 1600-tallet et panel av stort sett samiske lagrettemenn som ser ut til å ha dømt ut fra samisk rettskultur og svenske lover. De norske lappingene kan også ha fungert slik eller blitt oppfatta slik. Det er også viktig å understreke at med aktører er det snakk om enkeltmennesker med mange motiver innafor en rettskultur og altså med flere rettssystemer til rådighet. Eksemplene fra Nils Klemmetssons sijte (5.2.1) illustrerer dette. Der hadde noen medlemmer av samme sijte bygsel og noen skatteland, noe som kan åpne for spørsmål om dette var et uttrykk for enten indre samhandling eller indre splid, men det spørsmålet får ligge her.

6.4 Samisk rettskultur møter statens rettssystem

Sammenlikninga av samiske bygsler og skatteland i kapittel 5 viste at det i praksis dreide seg om de samme underliggende forholdene. De underliggende forholdene var samisk landinndeling og samiske ressursrettigheter med utgangspunkt i samisk rettskultur (5.3). Bygsler og skatteland kan forstås som uttrykk for to ulike rettssystemers inkorporering av samiske forhold. Samme land kunne være bygselland og skatteland til ulike tider, og en sijte kunne utgjøre eller omfatte både skatteland og bygselland. Med noen få unntak som sannsynligvis har sin forklaring i norske og svenske rettssystemer, fungerte de samiske bygslene og skattelandene på samme måte knytta til de samme typene ressurser og rettigheter. Slik gir det liten mening å søke å forstå bygselland og skatteland utelukkende med å ta utgangspunkt i svenske og norske rettssystemer (2.1).

Eksemplene fra kapittel 1-2 og 4-5 viser at bygslenes historie må gå bakover på 1600-tallet, slik også skattelandenes historie gjør. Kildematerialet viser at de eldste dokumenterte samiske bygslene i materialet er fra 1691, ca. 1714 og 1717 (10.1.1–10.1.3). Disse tre bygslene, og andre, har røtter bakover på 1600-tallet. Eksempler fra Trøndelag støtter dette (4.2). Historiografien fra kapittel 1 viser at også skattelandene

har en slik historie bakover og til den eldst kjente skattlegginga av Saepmie i Vaapste og Raane. Dette sannsynliggjør at både bygsler og skatteland må ha sin opprinnelse i en samisk rettskultur, og at inndeling i land, oppfatninger av eksklusive rettigheter og regler for arv og overdragelse må komme derfra.

Kildene gir godt belegg for at inndelinga i land og grensene for land eksisterte før bygselsavtalen, for eksempel gitt nokså detaljert i bygselbrevet til Nils og Anders Olsen (figur 1-2 og 2-1) i 1717. Landet var det samme som deres far hadde brukt. Sannsynligvis var landet også skatteland i 1670 (10.1.3). For de svenske skattelandene, som kapittel 5 viser er et uttrykk for den samme landinndelinga, kan man også trekke historien bakover til 1600-tallet. For skattelandenes del er det vist at begrepet skatteland kom i bruk i siste del av 1600-tallet, og forut for det var begrepet *land* brukt. Landet, skattlegginga og bruken av land kan for noen områders vedkommende følges tilbake til 1500-tallet. For eksempel betalte Tomas Nilsson på Kangsen og Mofjellet skatt i 1584 og 1591 (1.3.1). Mofjellet var en del av landet til Nils Klemmetsson Brandsfjells sjette midt på 1700-tallet (tabell 5-3). Dette støtter at inndelinga i land ikke kan ha sitt utspring i norsk eller svensk kongemakt, siden kongemaktenes kontroll over disse områdene var svak på 1500-tallet og tidligere. Inndelinga i ulike land må ha en samisk opprinnelse, og oppfatninga av eksklusive rettigheter må ha utvikla seg og hørt hjemme i en samisk rettskultur.

Videre er det også klart at selve rettsordenen og rettssystemene som kom oppå den samiske rettskulturen, for å bruke en metafor, kom fra de to konkurrerende kongemaktene. De hadde sine rettsordener og sine rettssystemer basert i et agrart samfunn, og la stadig større områder av Saepmie under sin kontroll, noe som skattlegginga av Tomas Nilsson på Kangsen og Mofjellet er et uttrykk for. Han skatta til begge kongemaktene. For Vaapste og Raane sin del ble dette formelt avslutta med lappekodisillen i 1751 og valg av statsborgerskap noe senere. Dette var samme folket på det samme landet som baserte seg på en rettskultur, men som søkte regulering av og bekreftelse på sin rett hos to forskjellige rettssystemer og kongemakter, som også ville legge dem og ikke minst landområdene under sin kontroll. Man kan her retrospektivt undres over hvor forutseende de ulike aktørene var, som inngikk bygselsavtaler. Man

må gå ut fra at de så inngåelsen av bygsel som et klokt eller strategisk valg ut fra egne vurderinger og gitte forutsetninger i samtida.

I denne sammenhengen vil det også være naturlig å forutsette at rettskultur og rettssystemer påvirka hverandre. Som nevnt ser begrepet skatteland ut til å oppstå på 1600-tallet. Forløperen var rett og slett begrepet *land*. Det er naturlig å sette dette i sammenheng med den stadig økende svenske kontrollen over lappmarkene både gjennom skattlegging, kirkebygging og rettsvesen. Opprinnelsen til bygselordninga i samisk sammenheng er som nevnt uklar. Allikevel er det ikke urimelig å tro at den også er ut uttrykk for møtet mellom samisk rettskultur og norsk rettssystem. Denne synsmåten framstod ved å sammenlikne de samiske bygslene og finneodelen. Ved en slik komparasjon kunne begge forstås som prosesser og grensefenomener i møtet mellom samisk rettskultur og norsk rettskultur og -system (4.3.8). Dette gir større grunn til at prosessperspektivet framstår som en fornuftig måte å forstå det samiske bygselphenomenet på, siden dette sannsynligvis eksisterer ut over perioden 1690 – 1700 og er knytta til utviklinga av de svenske skattelandene og konsolideringa av det norske kongedømmets territorium.

Tidsspennet 1690 – 1800 er bare en del av den tida denne prosessen pågikk. Som vist må den ha starta senest på 1500-tallet, og den må ha vart fram til forbi 1800. I denne perioden ser bygslene ut til å ha vært ei ordning i hvert fall fra 1600-tallet av. Bygslene kunne gjelde land som også hadde vært eller ble skatteland fram til 1751 (5.2.1-5.2.2). Da ble det definert hva som var norsk land og svensk land, og hva som dermed kunne bygsles. Slik ble det samiske handlingsrommet formelt og juridisk begrensa. Oppfatninga av at samene burde bygsle landet, ser ut til å ha forblitt et ønske fra myndigheter og jorddrott også til inngangen av 1800-tallet til tross for klargjøringa av suverenitetsspørsmålet. Bygselseddelen var i perioden 1690 - 1800 et viktig dokument i ressurskonflikter i det samiske samfunnet, og disse konfliktene kunne bli avgjort i det norske rettssystemet med bygslene som en viktig juridisk dokumentasjon. Dette var allikevel uten virkning overfor jordbrukere.

Synet på realitetene innafor samisk rettskultur og i det norske rettssystemet og hos myndighetene virker langt fra samstemt. Ordninga med bygsler var formelt og juridisk et leieforhold. Realitetene var allikevel annerledes enn for den agrare

ordninga, men rammeforholdene var under endring (3.3/ 5.4) i retning av at det samiske handlingsrommet i et norsk rettssystem ble mindre, slik som for de svenske skattelandene. Etter 1751 kunne man hevde at samiske bygsler faktisk var bygsler i norsk forstand, for da var bygslene formelt leieavtaler på land under norsk suverenitet og med en norsk jorddrott. Det norske rettssystemet og de norske myndighetene må også sies å ha hegnet om «vore folck» (3.3/ 4.3.1/ 5.3.5) når spørsmålet om interessekonflikter mellom gårdsbruk og samisk næring kom opp. Det vil si at det var den jordbrukende befolkninga som fikk forrang til tross for at gårdsbruk ble tatt opp på samisk land. Dette til tross for forsøk på å gå opp grenser mellom samisk land og gårdenes land i Rana i 1730 og misjonær Dass' forsøk på å beskytte samisk neverflekking og fiske fra om lag samme tid (3.2.1). En hovedlinje i denne prosessen beskrev Ræstad ganske treffende ved at det «[...] lå utvilsomt i bygselforholdet for lappene som for bøndene en fare for fremtidige innskrenkninger i bruksretten [...]» og det «[...] var en fare for at tidligere rettigheter kunde bli oppløst og tilintetgjort [...]».⁵³⁶ Den store forskjellen var at bøndene i Norge i større og større grad ble sjøleiere på sikt, mens Ræstads beskrivelse stemte for *lappene*.

Som vist i 5.4 viser formuleringene i lappekodisillen og måten både grenseundersøkelsene og selve grensetrekkinga ble gjort på at norske og svenske myndigheter ikke hadde en gjennomgripende anerkjennelse av samisk rett til land og ressurser i Vaapste og Raane ut over reindriftas behov for å kunne krysse grensa. Man kan ut fra hvordan norske eiendomsgrenser ble tillagt vekt i riksgrensespørsmålet sør for Nåamesjenvuemie/ Namdalen, og samiske grenser ikke ble regnet med på samme vis nordafor, slutte seg fram til at myndighetene ikke anerkjente dem på samme måte som bøndenes eiendommer eller områder. Et slikt syn blir støtta av kodisillens §2 der skatte- og bygselland uten videre tas fra dem som hadde dem, ved at man ikke kunne ha land i begge riker. Om man videre ser dette i sammenheng den framrykkende jordbruksbefolkninga og den støtte de hadde fra jorddrott og myndigheter, blir det

⁵³⁶ Ræstad 1928: 238

klart at selv om bygslene framstår som stabile om man ser på ordlyd (4.2) og praksis (5.4), er prosessen rundt dem i bevegelse 1690–1800, og retninga på prosessen er at man fra jorddrott og myndigheters side får større og større muligheter til å behandle bygslene som agrare bygslar, og faktisk som bygslar der innehaveren har svakere rettigheter til landet enn en agrar leilending ville ha hatt rundt 1800, bedømt ut fra sammenlikning av kodisillens bestemmelser (5.4), gårdsbrukenes forrang og samisk rettskultur (4.3). Med andre ord ble samisk rettskultur lagt inn under en norsk rettskultur og et norsk rettssystem, der samiske rettigheter knytta til de samiske bygslene ble oppfatta som leide rettigheter underordna jordbrukets interesser. Dette er likt utviklinga av lappskatteländenes status på svensk side i samme periode (1.3.4).

Faktisk kan lappekodisillen se ut til å ha innført noe nytt mer enn å ha konservert alt bestående hva angår bygslene og skatteländene. I tillegg til i en del tilfeller å dele samiske bygsel- eller skatteländ i to, og knesette at man ikke kunne beholde land i begge riker, hadde kodisillen andre bestemmelser. Noen av disse angikk kryssing av grensa, betaling av beiteleie og bruk av land. Analysen i kapittel 4 og 5 viser at disse spørsmålene før 1751 var samiske spørsmål innafor rammene av tradisjonelle grenser. Kodisillen knytter dette til et spørsmål om statsgrensekryssing, og betaling til og tillatelse fra kongemaktens representant, lappelensmannen.

Det som ser ut til å ha bremsa en radikal omlegging av rettstilstanden, kan ha vært de vanskelighetene norske myndigheter hadde med å håndheve både bygselssystemet og skatteinnkrevinga. Det er også usikkert om man i Vaapste og Raane greide å håndheve lappekodisillens omfattende bestemmelser. Det kan også ha å gjøre med at samiske forhold ikke ser ut til å ha opptatt norske myndigheter i stor grad. Dessuten kan seigheten i gamle systemer for utstedelse av bygsel ha bidratt til at ordninger bestod. Sannsynligvis bidrog også samisk agens knytta til å holde på gamle systemer, altså å følge samisk rettskultur. Det virker som om man fra samisk side hele tiden hadde evne til å manøvrere i de handlingsrommene som gjensto til tross for formelle omlegginger.

Det korte og forenkla svaret på hovedproblemstillinga «*Hvordan kan samisk «bøxel» og samiske «bøxel-land» forstås i og utenfor en samisk sammenheng? Som eie eller leie, valg eller tvang?»* må bli et sammensatt svar. Analysen og drøftinga av

fenomenet i kapittel 4 – 6 argumenterer for at en fruktbar måte å forstå samisk «bøxel» og samiske «bøxel-land» på, er å se fenomenet fra ulike synsvinkler og som en prosess. Denne prosessen må ha starta før 1690, og den fortsatte etter 1800. I denne prosessen utnytta samiske aktører et handlingsrom, som ble mindre 1690 - 1800. De samiske bygslene var fra samisk synsvinkel frivillig dokumentasjon i norsk rettssystem på samiske rettigheter til land og ressurser innafør rammen av en samisk rettskultur. På svensk side fikk dette uttrykk gjennom skattelandsordninga. Med et moderne perspektiv samsvarer disse rettighetene godt med det vi forbinder med å eie. Fra et norsk rettssystems synsvinkel var de samiske bygslene formelt og juridisk bygsler på kongens eller jorddrottens land og ikke eiendom, selv om de var frivillige. Rettighetene knytta til de samiske bygslene var underordna interessene myndighetene hadde, for eksempel til å fremme gårdsbruk. I perioden 1690 – 1800 utvides og styrkes mulighetene myndighetene hadde for å fremme sitt syn og sine interesser, som en parallell til at den svenske staten etter hvert anså seg som eier av skattelandene. De samiske aktørenes handlingsrom ble mindre gjennom for eksempel den avklarte suvereniteten etter 1751 og den økende gårdbrukende befolkninga, men det eksisterte ingen tvang til å inngå bygsler 1690 – 1800, og samiske rettigheter fortsatte å finne støtte innafør samisk rettskultur.

6.5 Nye spørsmål og problemstillinger

Helt til slutt er det grunn til å peke på noen nye problemstillinger og spørsmål, slik som de også har vokst fram underveis og blant annet som en frukt av teori og metodeknippe. Det er jo selvsagt at et forskningsprosjekt, trass i avgrensninger, tema og problemstilling, nesten er som en pandoraeske av nye spørsmål.

Ett av dem som ennå henger i lufta er spørsmålet om skatt, og forholdet mellom den og bygselen. Det har vært et poeng i analysen å skille mellom de to og holde fokus på den siste. De var forskjellige, men hang også i hop. Samtidas begrepsbruk var svært uklar og forvirrende. Det har kommet fram at de to må ha vært adskilte fenomener selv om det synes som at skattebetalinga kunne ha vært en forutsetning for å få bygsel, noe flere forskere tidligere også har vært inne på. Selv om kildegrunnlaget virker sparsomt, må svaret på spørsmålet om forholdet mellom skatt og bygsel sannsynligvis ligge i tida

før 1690. Et sammenliknende arbeid om svensk og norsk skattelegging før 1690 i et forsøk på å forstå forholdet mellom bygsel og skatt virker som en god inngang til å forstå dette bedre. Det ser ut til at både bygsel og skatteland i Vaapste og Raane har sin bakgrunn i møtet mellom de samiske samfunnene og kongemaktens skattelegging i hvert fall fra 1500-tallet av.

En annen sak, knytta til dette, som heller ikke har vært nærmere behandla, er jorddrottenes motivasjon for å inngå bygslene og jorddrottens rolle. Avhandlinga har prioritert en samisk vinkling, men for en bredere forståelse vil det være nødvendig også å behandle dette spørsmålet. Sammen med spørsmålet om skatt vil dette føre tematikken inn på 1800-tallet, og sannsynligvis lede fram mot utviklinga av reindriftslovgivinga.

Etter flere tiårs forutgående politisk arbeid mellom Norge og Sverige ble felleslappeloven innført i 1883 som den første reindriftsloven sør for Finnmark. Denne loven hadde, som lappekodisillen, som en hovedhensikt å regulere innen nasjonalstatens rammer det som etter 1751 var blitt grenseoverskridende reindrift. Med denne loven og den etterfølgende norske tilleggslappeloven i 1897 ble bygselordninga avskaffa, om ikke over natta. Samtidig ble bygslene tillagt vekt da man etter innføringa av felleslappeloven begynte inndeling i reinbeitedistrikter. Dette åpner opp for interessante perspektiver på prosesser over flere hundre år.

Avhandlinga har satt søkelys på Vaapste og Raane. Det vil være aktuelt å rette blikket sørover og sammenlikne med bygslene i Nåamesjenvuemie/ Namdalen, Snåase/ Snåsa, Gaskelaante/ Verdalsområdet og Saanti sijte, Gæbrien sijte og Svahken sijte helt i sør og forholdet til skattefjell (den jemtlandske parallellen til skatteland). Her er det fremdeles mange ubesvarte spørsmål, og ett av de første vil være å spørre om alle landene og bygslene oppviser de samme trekk som i Vaapste og Raane. Var det lokale variasjoner? Var det endringer på 1800-tallet? Både i Vaapste, Raane og sørover vil det være av interesse å studere ett eller noen få land, bygslar og skatteland/ skattefjell over tid for å få en enda mer nøyaktig beskrivelse av hva dette dreide seg om og forsøke å holde det sammen med økonomiske tilpasninger og sosiale former. I Vaapste vil det nok være givende å sammenlikne med boka *Kristoffer Sjulssons minnen*, og liknende minnemateriale og etnografiske studier fra

1800-tallet, blant annet om skattelandene. I boka *Kristoffer Sjulssons minnen* gis det mange opplysninger fra 1800-tallet om skattelandene i Vaapste på svensk side, personene som hadde dem og bruken av landet.⁵³⁷

I utgangspunktet hadde avhandlinga som mål å dra inn en sterkere samisk vinkling for eksempel gjennom en erkjennelse av betydninga av *maadtoe jih laahkoe* (2.2.3) knytta til både det teoretisk-metodiske utgangspunktet og mer konkret angående bruken av land. Dette har ikke på noen måte blitt utnytta til fulle i dette arbeidet. Også i samisk landskapsforståelse og tradisjoner for ressursbruk ligger store muligheter for inngående forståelser av landskapet og landene som ble skatteland og bygselland. Derfor springer det ut av dette en vurdering av at en nærstudie av mennesker og land i ett bestemt område over tid på en helt annen måte vil kunne være en hensiktsmessig metode for å utforske forholdet mellom bygselordninga og for eksempel *maadtoe jih laahkoe* (2.2.3), men også andre samiske institusjoner.

Avhandlinga har heller ikke dukka ned i spørsmålene om indre splid eller indre samhold, og i liten grad tatt for seg endring og stabilitet. Materialet gir grunnlag for å gå inn på spørsmålene. Hvor står bygselsavtalene og inndelinga av land når det kommer til uenighet, ulike interesser og endringsprosesser? Heller ikke reindrifta, og utviklinga av den har vært i fokus. Spørsmålet om hvordan bygslene (og skattelandene) og reindrifta hang sammen, og utvikla seg fram mot innføringa av reindriftslovgivinga på slutten av 1800-tallet er et omfattende og interessant område å arbeide mer med.

Fremdeles er spørsmålet om geografisk utbredelse ubesvart. Hvorfor finner man ikke bygslene i vest i det ume- og sørsamiske området på 1700-tallet? Denne avhandlinga kan gi en hypotese som svar. Avhandlinga har vist at kildeopplysningene om bygsler i stor grad er knytta til sentralmaktas agering i forhold til grensa. Sammenlikninga med finneodelen, som ble endelig avvikla mot slutten av 1700-tallet, aktualiserte et prosessperspektiv også på bygselordninga. Videre viser avhandlinga at

⁵³⁷ Petterson, Bäckman & Kjellström 1979

bygslene var et uttrykk for en underliggende samisk rettskultur, og at bygslene hadde sitt utspring i samiske behov for dokumentasjon i et norsk rettssystem, og der det var et handlingsrom for å få slik dokumentasjon. Dessuten ser bygslene ut til å ha eksistert i områder med samisk majoritetsbefolkning. En hypotese om forholdene i vest må ta utgangspunkt i at forholdene var annerledes og at et prosessperspektiv er fruktbart for å få tak på endringsprosesser. I vest var det ingen slike spørsmål som grensespørsmålet som resulterte i dokumentasjon og kildeproduksjon. I vest var den norske befolkninga i majoritet, og som avhandlinga viser, fungerte ikke bygsler overfor gårdbrukernes interesser. Samisk økonomi omfatta også der samisk primærnæring uten gårdsdrift, men var i større grad også vevd sammen med den norske, for eksempel gjennom arbeidsforhold eller lik økonomisk tilpasning. Kan hende fantes det også finneodel fram til inngangen av 1600-tallet (3.1.2). Den norske suvereniteten var udiskutabel, og det norske rettssystemet og ikke minst norsk rettskultur gjaldt. Derfor kan det være at det ikke var gode grunner for samiske aktører til å inngå samisk bygsel, og det kan hende at jorddrottene ikke ville gi slik samisk bygsel som i Vaapste og Raane. Videre viser avhandlinga at bygslene i svært liten grad ville ha kommet med i kildematerialet om ikke myndighetene hadde hatt dokumentasjonsbehov. Derfor kan man ikke utelukke bygsler i vest på grunn av mangelen på kilder. Avhandlinga viser også at bygslene springer ut av en samisk rettskultur og oppfatning av eksklusive rettigheter. Derfor er det usannsynlig at det i vest mangla en samisk rettskultur med inndeling av land og oppfatning av ressursfordeling. Den fikk bare ikke uttrykk i norsk rettssystem på 1700-tallet. Denne hypotesen kan prøves gjennom mer forskning.

7 Iktedimmie

Dotkemetjaalege tsiehkien saemien «Böxel-land» Vaapstesne jih Raanesne 1690 – 1800 goerehte. Lappekodisillesne «Böxel-land» nöörjen parallelline åtnasåvva disse mij gohtjesåvva «Skaehtielante» Sveerjesne. «Böxel» jallh «bygsel» lea nöörjen vuekie laantem jáartabárran leejjedh, jih dotkemetjaalege goerehte guktie maahta dejtie saemien laanteleejjemidie saemien kontekstesne jih saemien konteksten álkolen guarkedh. Vihkeles gyhtjelasse lea mejtie saemien «bygsel» riektesisnie lij laanteleejjeme seammalaakan goh baakoetjiertem nöörjen báantahistovrijen sisnjelen guarkoe.

Viehkine ovmessie gaaltijh jih vuekieh nuhtjedh, jih viehkine pryövedh bievnesh toelhkestidh saemien aktöören vuajnoen mietie, argumentasjovne tseegkesåvva ihke ij gáaredh «bygsel» seammalaakan guarkedh goh báantan laanteleejjemh. Saemien «bygsel» lij jijtjevyljehke nænnoestimmieh tjáadtjoen saemien reaktide, jalhts daate ij lij áejvieladtji jallh daaroej vuajnoen mietie. Bygsel-baakoetjiertem byjjes mierieh edtjin læjhkan saemien reaktah gaertjiedidh tñjen ávtese. Viehkine vuesiehtidh guktie laante meehti látnoehtidh bygsel- jih skaehtielantine árrodh guhkiebasse, dotkemetjaalege aaj argumeentem buakta bygsel- jih skaehtielante lij göökte bielieh seamma aamhtesistie; dihte vâaromem aerpievuekien saemien reaktide buerkiesti.⁵³⁸

⁵³⁸ Sørsamisk oversettelse: Ellen Bull Jonassen.

8 Litteratur

- Andresen, A., Evjen, B. & Ryymin, T. (red) (2021): *Samenes historie fra 1751 til 2010*. Oslo, Cappelen Damm.
- Baldwin, P. (2004): Comparing and Generalizing. I D. Cohen & M. O'Connor (ed). *Comparison and history*. New York & London, Routledge.
- Bang, R (2007): *Nordbygda; gårdene og folket: Kvina, Kongsvik, Tonnes og finnerdyningene Aspdal og Gammen i Lurøy kommune*. Lurøy historielag, Kongsvikosen.
- Berg, B. A. (2000): Mot en korporativ reindrift. *Dieđut 3 1990*. Sámi instituhtta, Guovdageaidnu,
- Bergsland, K. (1978): Lais Lappebyen. I *Kultur på karrig jord. Festskrift til Asbjørn Nesheim*. Norsk Folkemuseum, Oslo.
- Bergsland, K. (1994): Samiske perspektiver i Helgelands historie. I B. Berglund (red). *Helgelands historie*. Bind 2. Helgeland historielag, Mosjøen.
- Bergsland, K. (1999): Bidrag til sydsamenes historie i *Skriftserie nr.1*. Senter for samiske studier, Tromsø.
- Bjørklund, I (1997a): Om Lars Olsen og hans beretning. *Ottar nr. 217 (4/97)*, s. 3.
- Bjørklund, I (1997b): Bindalstromma. *Ottar nr. 217 (4/97)*, s. 8–9.
- Bjørkvik, H. (1958): *Jord-eige og jord-leige i Ryfylke i eldre tid*. Rogaland historie- og ættesogelag, Stavanger.
- Bull, K. S. & Smith, C. (2015): Høyesterett og samiske rettigheter. I T. Schei, J. E. A. Skoghøy & T. M. Øie (Red), *Lov Sannhet Rett. Norges Høyesterett 200 år* (s. 478–507). Universitetsforlaget, Oslo.
- Byrkjeland, M & Engesæter, Aa (1989): *Kvar i sin dal? : komparasjon som metode i lokalhistoriske studiar : rapport frå HIFO-seminar 14-16 oktober 1988*. Tapir, Norsk historikerforening.
- Bäckman, L. (1975): *Sájva*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Cohen, D. & O'Connor, M. (ed) (2004): *Comparison and history*. New York & London, Routledge.

- Cohen, D. (2004): *Comparative History. Buyer Beware* I D. Cohen & M. O'Connor (ed). *Comparison and history*. New York & London, Routledge.
- Coldevin, A (1965): *Hemnes og Mo prestegjeld til 1850*. Mo sparebank, Oslo.
- Danielsen, I. E. (2017, 14. februar): *Det er på tide å si unnskyld. Åpent brev til Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet NTNU*. Lest 2. oktober 2017 på <http://www.adressa.no/meninger/kronikker/2017/02/14/Det-er-p%C3%A5-tide-%C3%A5-si-unnskyld-14214017.ece>
- De nasjonale forskningsetiske komiteene (2014): *Generelle forskningsetiske retningslinjer*. Sist lest 19. august 2020 på <https://www.etikkom.no/forskningsetiske-retningslinjer/Generelle-forskningsetiske-retningslinjer/>
- De nasjonale forskningsetiske komiteene (2016): *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi*. Sist lest 19. august 2020 på <https://www.etikkom.no/forskningsetiske-retningslinjer/Samfunnsvitenskap-jus-og-humaniora/>
- Drake, S (1918): *Västerbottenslapparna under förra hälften av 1800-tallet*. Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Dunfjeld, M (2001): Saemien tjaalehtjimmie Gløpsengærhkosne. I *Åarjel-Saemieh/Samer i sør nr.7*. Saemien Sijte, Snåsa.
- Dunfjeld, M (2006): *Tjaalehtjimmie*. Saemien Sijte, Snåsa.
- Dørum, K (1993): Bygselsystemet i forandring. *Historisk tidsskrift* . 72 (2), 180–197.
- Elstad, Å & Hutchinson, A (2015): *Nordlands historie. Bd 2. 1600–1900. I amtmændens dager*. Fagbokforlaget, Bergen.
- Elsvatn, L (2011): Samenes plass i Helgelands historie. I S. R. Bonsaksen. *Helgeland historie. Bd 3, 1537–1840*. Helgeland historielag, Mosjøen.
- Eriksen, G. (2002): Tilvenningen til samisk kultur og rettstenking i norsk høyesterettspraksis. *Kart og plan*, Vol 62, 228-245.
- Evjen, B & Hansen, L.I (2008): *Kjært barn – mange navn*. I B. Evjen & L.I. Hansen (red). *Nordlands kulturelle mangfold: etniske relasjoner i historisk perspektiv*. Pax forlag, Oslo.

- Evjen, B. (2007): Samisk befolkningshistorie, bruk av naturen og rettighetsforhold i Salten, Vesterålen og Lofoten. I NOU 2007:14. Del VI *Samisk naturbruk og rettssituasjon fra Hedmark til Troms*. Justis- og politidepartementet, Oslo.
- Fangen, K (2015, 17. juni): *Kvalitativ metode*. Lest 12. april 2018 på <https://www.etikkom.no/FBIB/Introduksjon/Metoder-og-tilnarminger/Kvalitativ-metode/>
- Fjellheim, S. (1991): *Kulturell kompetanse og områdetilhørighet: metoder, prinsipper og prosesser i samisk kulturminnevernarbeid*. Saemien Sijte, Snåsa.
- Fjellheim, S. (2007): Samisk historie i Hedmark, Sør-Trøndelag og Nord-Trøndelag. I NOU 2007:14. Del II *Samisk naturbruk og rettssituasjon fra Hedmark til Troms*. Justis- og politidepartementet, Oslo.
- Fjellheim, S. (2012): *Gåebrien Sijte. En sameby i Rørostraktene*. Eget forlag, Røros.
- Frøholm, A (1965): *Mo prestegjeld gardshistorie*. Mo Sparebank, Mo
- Førland, T.E. (2013): Årsaksproblemer i historisk forskning. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 2013(03).
- Gadamer, H.-G. (2004): *Sandhed og metode*. Systime Academic, Århus
- Gaebpien, L (Kappfjell, L) & Gaski, H (2018): Dåajmijes vuekie lea saemien vuekie. *DIN Tidsskrift for religion og kultur*, 2018 (2).
- Gaski, H. (2017): Indigenous Aesthetics: Add Context to Context. I S. Aamold, E. Haugdal & U. A. Jørgensen (red): *Sámi Art and Aesthetics: Contemporary Perspectives*. Aarhus University Press.
- Green, N. L. (2004): Forms of comparison. I D. Cohen & M. O'Connor (ed). *Comparison and history*. New York & London, Routledge.
- Gubrium, J.F. & Holstein, J.A. (1997): *The new language of qualitative methods*. Oxford University Press, New York.
- Gudmundsdottir, S. (1996): The Teller, the Tale, and the One Being Told: The Narrative Nature of the Research Interview. *Curriculum Inquiry*, 26 (3).
- Haga, A. (1987): Samisk bruk av kulturlandskapet i Rana og Hemnes i gammel tid. I *Årbok for Rana 1987*.
- Hagen, R. B. & Lauvstad, H. (2009): *Petter Dass i Norsk biografisk leksikon* på snl.no. Hentet 25. mai 2020 fra https://nbl.snl.no/Petter_Dass

- Hagerman, M. (2016): Svenska kyrkan og rasbiologin. I D. Lindmark & O. Sundström (red). *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna*. Artos och Norma bokförlag, Skellefteå.
- Hansen, K (2011): Hva er Helgeland. I S. R. Bonsaksen. *Helgeland historie. Bd 3, 1537–1840*. Helgeland historielag, Mosjøen.
- Hansen, L. I. & Olsen B. (2004): *Samenes historie fram til 1750*. Cappelen akademisk forlag, Mosjøen.
- Hansen, L. I. & Schmidt, T. (1985): *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller. Bind 3*. Kjeldeskriftfondet, Oslo.
- Hansen, L. I. (1986): *Samiske rettigheter til jord på 1600-tallet*. Novus forlag, Oslo.
- Hansen, L. I. (2007): *Samisk befolkning, rettighetsforhold og bruk av naturen i Sør-Troms fra jernalder til ca. 1750*. I NOU 2007:14. Del IX *Samisk naturbruk og rettssituasjon fra Hedmark til Troms*. Justis- og politidepartementet, Oslo.
- Hansen, L.I. & Olsen, B. (2014): Introduction. In *Hunters in Transition. An Outline of Early Sámi History*. Leiden, Boston, Brill.
- Hansen, L.I. (1999). Samer. I S. Imsen, & H. Winge (red): *Norsk historisk leksikon*. 2. utg. Cappelen, Oslo.
- Hermanstrand, H & Kosmo, A (2009): *Samene i Østre Namdal*. Røyrvik kommune, Røyrvik.
- Hermanstrand, H., Kolberg A., Nilssen, T. R & Sem, L. (2019): *The Indigenous identity of the South Saami*. Springer Open. doi.org/10.1007/978-3-030-05029-0.
- Holmsen, A (1966): Overgangen til selveie i Norge. I H. Bjørkvik, R. Fladby, H. Hovstad, K. Mykland, I. Semmingsen (Red), *Gard – bygd – rike* (s. 222–231). Universitetsforlaget, Oslo.
- Hutchinson, A (1997): *Disse tider – Disse skikker. Træna, Lurøy, Rødøy, Meløy i fellesprestegjeldets dager 1500–1800*. Bodø, Træna, Lurøy, Rødøy og Meløy kommuner, Bodø.
- Hutchinson, A (2006): *Saltdal: gård og slekt. Bind 4*. Kulturetaten, Saltdal kommune.
- Haarstad, K. (1981): *Samiske vandringer i Sør-Norge*. Tapir, Trondheim.

- Haarstad, K. (1992): *Sørsamisk historie. Ekspansjon og konflikter i Rørostraktene 1630–1900*. Tapir, Trondheim.
- Jacobsen, K (1975): Overgangstid. Vefsnbygdene ca. 1820–1900. I *Vefsn bygdebok. Bind 2*. Vefsn kommune, Mosjøen.
- Jacobsen, K (2001): *Gardshistorie for Hattfjelldal: g.nr 1–2, 38–37, 80–82*. Vefsn kommune, Mosjøen.
- Jernsletten, J (2009): *Bissie dajve*. Universitet i Tromsø, Tromsø.
- Johannesen, K (1999a). Bygsel. I S. Imsen, & H. Winge (red): *Norsk historisk leksikon*. 2. utg. Cappelen, Oslo.
- Johannesen, K (1999b): Jordeiendomsforhold. I S. Imsen, & H. Winge (red): *Norsk historisk leksikon*. 2. utg. Cappelen, Oslo.
- Johannesen, K (1999c): Landskyld. I S. Imsen, & H. Winge (red): *Norsk historisk leksikon*. 2. utg. Cappelen, Oslo.
- Johannesen, K (1999d): Leilending. I S. Imsen, & H. Winge (red): *Norsk historisk leksikon*. 2. utg. Cappelen, Oslo.
- Johannesen, K (1999e): Skyldsetting. I S. Imsen, & H. Winge (red): *Norsk historisk leksikon*. 2. utg. Cappelen, Oslo.
- Kalstad, J. A. (1982): Kystsamisk reindrift. *Ottar nr. 137 (4/82)*, s. 39–43.
- Kjeldstadli, K (1999): *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget* (2. utg). Oslo, Universitetsforlaget.
- Kjelstadli, K. (1988): Nyttan av å sammenlikne. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, årg. 29.
- Kjelstadli, K. (1992): Komparasjon og byhistorie. *Heimen vol 29*, nr. 1
- Klausen, A. K. (2011): Skogbruk. I S. R. Bonsaksen. *Helgeland historie. Bd 3, 1537–1840*. Helgeland historielag, Mosjøen.
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2014): *Hvem er urfolk?* Lest 15. april 2017 på <https://www.regjeringen.no/no/tema/urfolk-og-minoriteter/samepolitikk/midtpalte/hvem-er-urfolk/id451320>
- Korpijaakko-Labba, K (1989): Lappskattelandsinstituttet före och efter codicillen. Var codicillen en form för konfikasjon av samisk eiendom? I *Dieđut 1/1989*, Sámi instituhtta, Guovdageaidnu.

- Korpijaakko-Labba, K (1994): Om samernas rettslige ställning i Sverige-Finland. Juristförbundets förlag, Helsingfors.
- Law, J. (2004): *After method. Mess in social science research*. Routledge, London.
- Lundmark, L (2006). *Samernas skatteland*. Stockholm, Institutet för rättshistorisk forskning
- Lundmark, L. (2008): *Stulet land. Svensk makt på samisk land*. Stockholm, Ordfront förlag
- LøøV, A, LøøV M & Jünge, Å (2014): *Povl Resens beskrivelser av forholdene i de samiske områdene (1706–1708)*, Saemien Sijte, Snåsa.
- Malpas, J. (2016): Hans-Georg Gadamer. I Edward N. Zalta (ed.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2016 Edition). Hentet 11. april 2017 fra <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/gadamer/>
- Mansén, E. (2011): *Sveriges historia, Bd.4. 1721–1830*. Norstedts, Stockholm.
- Mathisen, H. R. (1996): *Sámi atlas: geográfalaš ja historjjálaš kárttat*. Keviselie, Romssavárdu.
- Melve, L (2009): Komparativ historie: Ei utfordring for historiefaget. *Historisk tidsskrift bind 88, nr 1 2009*
- Melve, L (2018): Å arbeide komparativt. I L. Melve & T. Ryymän (red). *Historikerens arbeidsmåter*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Morse, J. M. (2007) Sampling in Grounded Theory. I A. Bryant & K. Charmaz (red) *The Sage Handbook of Grounded Theory*. Sage, London.
- Myhre, B. og Øye I. (2002). *Norges landbrukshistorie bd. 1. Jorda blir levevei 4000 f.Kr–1350 e.Kr*. Samlaget, Oslo.
- Myking, J. R (2002): *Herre over andre si jord?*. Historisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Niemi, E. & Semb A. J. (2009): *Forskningsetisk kontekst: Historisk urett og forskning som overgrep*. Lest 22. april 2017 fra <https://www.etikkom.no/fbib/temaer/forskning-pa-bestemte-grupper/etniskegrupper/forskningsetisk-kontekst-historisk-urett-og-forskning-som-overgrep/>

- Nissen, K og Kvamen, I (1962): *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller. Bind 1*. Kjeldeskriftfondet, Oslo.
- Norstedt, G (2011): *Skattelandene på Geddas karta*. Thalassa förlag, Umeå.
- Norstedt, G (2018): *A Land of One's Own*. Sveriges lantbruksuniversitet, Umeå.
- NOU 1984:18: *Om samenes rettsstilling*. Universitetsforlaget, Oslo.
- NOU 2007:14. *Samisk naturbruk og rettsituasjon fra Hedmark til Troms*. Justis-og politidepartementet, Oslo.
- O'Brien, J.M. (2017): Historical sources and methods in Indigenous Studies: Touching on the past, looking to the future. I C. Andersen & J. M. O'Brien (red) *Sources and methods in Indigenous Studies*. Routledge. London and New York.
- Olsen, T. (2017). Privilege, Decentering and the Challenge of Being (Non-) Indigenous in the Study of Indigenous Issues. *The Australian Journal of Indigenous Education*, 7.4. 2017, 1-10. doi:10.1017/jie.2017.16.
- Opsahl, E. & Winge, H. (1990): *Finnemantallet 1686*. Kjeldeskriftfondet, Oslo.
- Pedersen, S. (1990): Samisk historieforskning–Hvorfor? *Dieđut 3 1990*, Sámi Instituhtta, Guovdageaidnu.
- Pedersen, S. (2008): Lappekodisillen i nord 1751–1859 : fra grenseavtale og sikring av samenes rettigheter til grensesperring og samisk ulykke. I *Dieđut 3/2008*. Sámi allaskuvla, Guovdageaidnu.
- Petterson, O. (2012): Sameskolen i Vefsn 1728–1733. *Årbok for Helgeland 2012*, 43. årgang, 135–157.
- Petterson, O.P., Bäckman, L. & Kjellström, R (red) (1979): *Kristoffer Sjulssons minnen. Om Vapstenlapparna i början af 1800-talet upptecknade af O.P. Petterson*. Stockholm, Nordiska museet.
- Porsanger, J. (2004): An essay on indigenous methodologies. *Nordlit 15*. Lest 10. oktober 2017 på <http://septentrio.uit.no/index.php/nordlit/article/viewFile/1910/1776>
- Päiviö, N.-J. (2001). Lappsattelandens rättslige utveckling i Sverige. I *Dieđut 3/2001*. Nordisk samisk institutt, Guovdageiadnu.
- Qvigstad, J. & Wiklund, K. B. (1909) *Dokumenter angående flytlapperne mm*. Bind 1 og 2. Grøndahl og Søns bogtrykkeri, Kristiania.

- Qvigstad, J. & Wiklund, K. B. (1929): *Major Peter Schnitlers grenseksaminasjonsprotokoller 1742–1745, bind 2*. Kjeldeskriftfondet, Oslo.
- Rasmussen, S (2018): Å skrive om fortidens mennesker. *DIN Tidsskrift for religion og kultur*, 2018 (2).
- Ravna, Ø (2013): *Finnmarksloven – og retten til jorden i Finnmark*. Gyldendal, Oslo.
- Rian, Ø (1995): *Norges historie. Bd 5. Den nye begynnelsen 1520–1660*. Aschehoug, Oslo.
- Riessman, C. K. (2008): *Narrative analysis for the human sciences*. Sage, Los Angeles.
- Riksarkivet (1943): *Norske lensrekneskapsbøker 1548–1567. Bind 5. Rekneskap for Bergenhus len 1566–67*. Riksarkivet, Oslo.
- Riles, A (2006): Introduction: In response. I A. Riles (red) *Documents. Artifacts of modern knowledge*. University of Michigan Press.
- Ryghaug, M (2002): Å bringe tekster i tale – mulige metodiske innfallsvinkler til tekstanalyse i statsvitenskap. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift 18*.
- Ryymin, T. & Nyssönen, J. (2012): Fortellinger i nordnorsk minoritetshistorie. *Historisk tidsskrift 4/91*, bind 91, 541-568
- Ræstad, A (1928): Lappeskatten og lappenes rettigheter i Norge før 1751. I Tromsø museums skrifter Vol III. *Festskrift til rektor J. Qvigstad*. A.W. Brøggers boktrykkeri AS, Oslo.
- Schlosser, M. (2019): Agency. I Edward N. Zalta (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2019 Edition). Lest 14. januar 2021 på <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/agency/> .
- Seale, C. et al (2004): Introduction: Inside Qualitative Research. I C. Seale, G. Gobo, J. F. Gubrium & D. Silverman (red) *Qualitative research practice*. Sage, London.
- Sem, L (2017): Om framstillinga av samar i Trøndelags historie. *Heimen vol 54* (02/2017), s. 130–144.
- Sevatdal, H (2017): *Eigedomshistorie. Hovudliner i norsk eigedomshistorie frå 1600-talet fram mot nåtida*. Redigert av P. K. Sky & E. Berge. Oslo, Universitetsforlaget.

- Severinsen, A (2007): Samisk befolkning, bruk av naturen og rettighetsforhold på Helgeland. I NOU 2007:14. Del II *Samisk naturbruk og rettssituasjon fra Hedmark til Troms*. Justis- og politidepartementet, Oslo.
- Smith, L. T. (2012): *Decolonizing methodologies* (2. ed.). Zed books, London & New York.
- Sogner, S (1996): *Norges historie, Bd 6. Krig og fred. 1660–1780*. Aschehoug, Oslo.
- Sunde, J. Ø. (2008). *Speculum legale: rettspegele, ein introduksjon til den norske rettskulturen si historie i et europeisk perspektiv*. (2. utg). Fagbokforlaget, Bergen.
- Svare, B (1973): *Vefsn bygdebok bd. 2. Frå gamal tid. Tru og tradisjon*. Vefsn kommune, Mosjøen.
- Tretvik, A. M. (2009): *Peter Schnitler* i *Norsk biografisk leksikon* på snl.no. Hentet 19. mai 2020 fra https://nbl.snl.no/Peter_Schnitler
- Turner, D. (2006): *This Is Not a Peace Pipe*. University of Toronto Press, Toronto, Buffalo and London.
- Villstrand, N. E. (2011): *Sveriges historia, Bd.3. 1600–1721*. Norstedts, Stockholm.
- Vorren, Ø (1986): *Reindrif og nomadisme på Helgeland*. Bind 1. Novus forlag, Oslo.

9 Appendiks 1 – Kilder

9.1 Originale kilder

Det er angitt hvor funnene av bygselsedler er gjort.

9.1.1 Det brodkorbske godsarkiv

A-0059 – Brodkorbske godsarkiv. Oppbevares ved NTNU Universitetsbiblioteket, Gunnerusbiblioteket.

Der det har gått an, har jeg holdt meg til opplysninger om Rana og Vefsn.

L0001 – Landskyld-Protocoll over Seigr. Peter Dassis Jorde-Gods udi Helgelands Fogderie. Fjerdingsvis og gårdsvis regnskap 1744–1761

L0002 – Justisråd Brodtkorbs første jordebok 1768–1776
Fjerdingsvis og gårdsvis, ikke Vefsn

L0003 – Hoved- og kassabok for justisråd Brodtkorb 1777–1789
Fjerdingsvis og gårdsvis, ikke Vefsn

L0004 – Bøxel-Protocol for Hr. Justitz-Raad Brodtkorbs Jorde-Gods
Festeprotokoll kronologisk 1777–1811
Bygselseddel til Nils Klemmetson på Græsvatnet 1777
Bygselseddel til Einar Erikson på Kalvatnet 1778
Bygselseddel til Jens Kristenson på Krogfieldet 1794

L0005 – Jordebok for Nils Winter 1776–1835
2 jordebøker; den første startet 1776, den andre startet 1794

L0006 – Festeprotokoll for Nils Winter 1776–1825

L0008 – Alfabetisk register over debitorer og kreditorer 1748–1796

L0009 – Alfabetisk register over debitorer og kreditorer 1750–1850

9.1.2 Det coldevinske godsarkiv

A-0034 – Coldevinske godsarkiv fra Dønnes. Oppbevares ved NTNU Universitetsbiblioteket, Gunnerusbiblioteket.

Der det har gått an, har jeg holdt meg til opplysninger om Rana og Vefsn

L0001 – 1a–2e. Skatte- og tiendemanntall

1a – skattemanntall for Dønnes og Møndenesgodsets oppsittere 1745–1750

1b – skattemanntall for Dønnes og Møndenesgodsets oppsittere 1751–1756

2b – Manntall over korn og ostetiende for Vefsn fjerding 1752

2c – Manntall over korn og ostetiende for Vefsn fjerding 1754

2d – Tiendemanntall for Vefsn 1777–1778

L0002 – 2f–2o. Skatte- og tiendemanntall

L0003 – 3a–3c. Matrikkeljordebøker

3a . Matricul Jordebok over Helgelands Fogderis landskyld, odelsskatt, proviantskatt og rottjeneste, 1719

3b . Matricul Jordebok over Helgelands Fogderis landskyld, odelsskatt, proviantskatt og rottjeneste, 1720

3c . Matricul Jordebok over Helgelands Fogderis landskyld, odelsskatt, proviantskatt og rottjeneste, 1728

L0004 – 4a. Hoved- og kassabøker for Dønnes gods 1758–1776

L0007 – 6. Bygselprotokoll over Dønnes gods fra 1777

L0008 – 7–9a. Jordebøker

L0013 – 18–20. Jordebøker

18 – Jordebok over Dønnes gods 1774–1780

20 – Jordebok over Dønnes gods ca. 1800–1831

L0015 – 24a–27 Jordebøker, 26a–b Bøker over husmenn på Dønnes gods, 27 Extract av Landskyld (Angell og Dass)

25 – Anders Dass' Jordebok over gods i Helgelands fogderi begynt 1719

27 – Jordebok over prostinne Abel Margaretha Sal. Sommers tiendegårder 1775–1785

9.1.3 Riksarkivet (RA)

Det danske kanselli, grensearkivet, grensereguleringen; opbevart på Riksarkivet

RA/ EA – 4062/ F/ L0002 – pakke 2

Bygselseddel til Anders og Nils Olson 1717

Bygselseddel til Tomas Sjurson Nortman 1725 – sterk skadet

Bygselseddel til Tomas Anderson 1731

Bygselseddel til Sjur Sjurson 1739

Bygselseddel til Tomas Olson og Sjur Sjurson 1742

9.1.4 Statsarkivet i Trondheim (SAT)

SAT, A-0968, Nidaros biskop, F. – Protokoller, L0001 Visitasprotokoll 1732–1770

SAT, A-0968, Nidaros biskop, G – pakkesaker, L 0247, 0005 innberetning om lappene i Rana 28.6.1732

9.2 Skanna kilder

9.2.1 Tingbøker

Tingbøker (justisprotokoller) for Helgeland, slik de er skanna på Digitalarkivet, er gjennombladd. Bygdetingene for Vefsn er lett gjennom etter tinglyste samiske bygsler. Bygdetingene for Rana og Nesna er lett gjennom etter tinglyste samiske bygsler 1733–1739 Lappetingsreferatene fra Rana og Vefsn er lest i sin helhet

Tingbok nr. 1 for Helgeland 24.03.1690–29.06.1693

Tingbok nr. 2 for Helgeland 05.07.1693–13.05.1700

Tingbok nr. 3 for Helgeland 05.07.1700–16.07.1709

Tingbok nr. 4 for Helgeland 07.10.1709–03.09.1714

Tingbok nr. 5 for Helgeland – lakun

Tingbok nr. 6 for Helgeland 21.07.1717–03.05.1723

Tingbok nr. 7 for Helgeland 30.06.1723–19.11.1725

Tingbok nr. 8 for Helgeland 25.04.1726–03.05.1730

Tingbok nr. 9 for Helgeland 30.06.1730–12.08.1734

Tingbok nr. 10 for Helgeland 06.10.1734–30.10.1739

(Tingbok nr. 11 for Helgeland 1737–1745 er kopier av utedte dommer, og ikke gjennomgått)

Tingbok nr. 12a for Helgeland 07.05.1740–21.09.1743

Tingbok nr. 12b for Helgeland 24.09.1743–03.12.1745

Tingbok nr. 13 for Helgeland 24.09.1745–26.06.1749

Tingbok nr. 14 for Helgeland 28.06.1749–20.06.1753

Tingbok nr. 15a for Helgeland 14.05.1753–12.05.1755

Tingbok nr. 15b for Helgeland 21.05.1755–10.12.1756

Tingbok nr. 16a for Helgeland 19.04.1757–24.11.1758

Tingbok nr. 16b for Helgeland 24.11.1758–26.07.1760

Tingbok nr. 17a for Helgeland 03.09.1760–26.05.1762

Tingbok nr. 17b for Helgeland 09.06.1762–25.06.1763

Tingbok nr. 18a for Helgeland 16.12.1763–29.10.1766

Tingbok nr. 18b for Helgeland 29.10.1766–04.05.1770

Tingbok nr. 19a for Helgeland 04.05.1770–16.10.1772

Tingbok nr. 19b for Helgeland 19.10.1772–22.10.1774

Tingbok nr. 20a for Helgeland 24.10.1774–12.07.1776

Tingbok nr. 20b for Helgeland 16.07.1776–13.12.1777

Tingbok nr. 21a for Helgeland 27.11.1777–01.07.1779

Tingbok nr. 21b for Helgeland 07.07.1779–12.02.1781

Tingbok nr. 22a for Helgeland 23.04.1781–14.05.1783

Tingbok nr. 22b for Helgeland 14.05.1783–19.01.1785

Tingbok nr. 23 for Helgeland 25.04.1785–21.12.1788

Tingbok nr. 24a for Helgeland 03.03.1788–29.04.1790

Tingbok nr. 24b for Helgeland 03.05.1790–20.04.1792

Tingbok nr. 25a for Helgeland 30.04.1792–09.10.1795

Tingbok nr. 25b for Helgeland 12.10.1795–10.11.1800

9.2.2 Lappeting

Lappetingsreferatene står i de ordinære tingbøkene, noen ganger kronologisk mellom de andre tingreferatene, noen ganger ved årets slutt og de har en rekke lakuner.

Lappeting for Rana: 1730–1731, 1741–1742, 1746–1751, 1759, 1762, 1764–1770, 1772–1778, 1785, 1791–1792.

Lappeting for Vefsn: 1730–1732, 1736, 1741–1742, 1744, 1746–1748, 1750–1751.

9.2.3 Pantebøker

Pantebøker for Helgeland, slik de er skanna på Digitalarkivet, har bare blitt brukt når en samisk bygsel har blitt nevnt som tinglyst i tingboka. Siden det viste seg at samiske bygsler sjelden ble ført i panteboka, har jeg ikke søkt i panteboka for perioden før 1751.

Helgeland sorenskriveri Pantebok nr. 2 29.06.1751–25.10.1783

Bygselseddel til Sjur Anderson på land i Susendalen 1781

Helgeland sorenskriveri Pantebok nr. 3 28.10.1783–01.06.1792

Bygselseddel til Tomas Monsson på land i Susendalen 1791

Bygselseddel til Anders Larssøn på sommerland på Krudtfjellet 1792

Helgeland sorenskriveri Pantebok nr. 4 25.09.1792–1799

Bygselseddel til Tomas Jonssøn på Tusteraasfield, Nordbotnet,

Achfieldet og Hiartfieldet 1793

Bygselseddel til Kristen Jonssøn på Waaegfield, Bierchaasen og

Lillefieldet 1793

9.2.4 Norske folketellinger

Folketellinga 1801 for Helgelands fogderi. Vefsn sogn. Hattfjelldalen og bygdens lapper. Slik den er skanna på Digitalarkivets sider.

RA, Folketelling 1801 for 1824P Vefsn prestegjeld, 1801, s. 103b–104a

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/ft20090807310297>

9.2.5 Svensk tingprotokoll

Denne er brukt slik den ligger skanna hos Riksarkivet i Sverige.

Lycksele tingslags häradsrätts arkiv, Domböcker vid ordinarie ting,

SE/HLA/1040109/A I a/2 (1729–1739),

https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/H0000374_00001

9.2.6 Svenske skatteregnskaper

Disse er brukt slik de ligger skanna hos Riksarkivet i Sverige.

Västerbottens läns landskontor – 1695 års original jordbok över lappmarkerna
(SE/ HLA/ 1030006 /G III a/2)

Umeå lappmark – Vapsteby

Umeå lappmark – Ranby

Västerbottens län – Mantalslängder 1642–1820; Mantalslängder 1695–1723 for

Umeå lappmark – Vapsteby

Umeå lappmark – Ranby

9.2.7 Svenske håndskrifter

Uppsala universitetbibliotek, Kyrkoherdens i Dorotea församling Jonas A. Nenséns anteckningar och samlingar, I, skanna på:

<http://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?dswid=7433&pid=alvin-record%3A16240>

Noen avskrifter av dette er også brukt, som jeg fikk gjennom arbeid i prosjektet Sydsamer, landskap och historia ved Saemien Sijte 2012–2014:

Forskningsarkivet, Umeå universitet, Phebe Fjellström, Håndskrift 106, J. A. Nensén avskrifter, 106:86, s. 188–197

Forskningsarkivet, Umeå universitet, Phebe Fjellström, Håndskrift 106, J. A. Nensén avskrifter, 106:87, s. 179–187

Uppsala universitetbibliotek, Sigrid Drakes samling, avskrifter fra Jonas Nensén, Volume Q 1:19 fol.

9.3 Trykte og redigerte kilder

Disse står også i litteraturlista.

Hansen, L. I. & Schmidt, T. (1985): *Major Peter Schnitlers*

grenseeksaminasjonsprotokoller. Bind 3. Oslo, Kjeldeskriftfondet.

LøøV, A, LøøV M & Jünge, Å (2014): *Povl Resens beskrivelser av forholdene i de samiske områdene (1706–1708)*, Saemien Sijte, Snåsa.

Nissen, K. og Kvamen, I (1962): *Major Peter Schnitlers*

grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–1745, bind 1. Oslo, Kjeldeskriftfondet

Opsahl, E & Winge, H (1990): *Finnemantallet 1686*. Oslo, Kjeldeskriftfondet.

Qvigstad, J. & Wiklund, K. B. (1929): *Major Peter Schnitlers*

grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–1745, bind 2. Oslo, Kjeldeskriftfondet

Qvigstad, J. & Wiklund, K. B (1909): *Renbeteskommissjonen af 1907 – bind 1 og 2*. Kristiania.

Riksarkivet (1943): *Norske lensrekneskapsbøker 1548–1567. Bind 5. Rekneskap for Bergenhus len 1566–67*. Oslo, Riksarkivet

9.4 Andre kilder

SAT, privatarkiv 333, Alf Kiils privatarkiv (Kiil var statsarkivar i Trondheim 1954–1974)

Første Codicill og Tillæg til Grendse-Tractaten imellem Kongerigerne Norge og Sverrig Lapperne betreffende (Lappekodisillen) på Lovdata

<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1751-10-02>

9.5 Slektsdatabase

Slekstgranskeren Kjell Åke Lundstrøm har gjennomgått en omfattende kirkeboks- og folketellingsmateriale og utarbeidet en slektsdatabase over samisk befolkning i Västerbotten og Helgeland, og som til dels også dekker Norrbotten, Jämtland og Trøndelag. Denne databasen hører til Sijti Jarng, Aarborte (Hattfjelldal).

<http://sijtijarnge.no/sorsamiskeslekter/>

10 Appendiks 2 - Bygsler

10.1 Bygsler i Vaapste og Raane

Gjennom de utvalgte kildene er det funnet mer enn 41 spor etter bygselsavtaler i Vaapste og Raane. Det dreier seg om alt fra at bygsel blott nevnes i for eksempel et lappetingsreferat til at en bygsel er dokumentert med tinglysning, registrering i panteboka og gjenpart i godsarkiv. Oversikten i tabell 10-1 viser skjematisk de fleste bygsler 1690–1800 som er dokumentert fra mitt kildeutvalg, det vil si fra bygdetingsreferatene i Vefsn og Rana, lappetingsreferatene i Vefsn og Rana, Det coldevinske og Det brodtkorbske godsarkiv, Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller og materialet samla av Qvigstad og Wiklund for Reinbeitekommissjonen i 1907. Oversikten er basert på ulike grader av sikre kildeopplysninger. Mens bygsel nr. 6 bare kjennes av omtale i en rettsak på lappetinget i Vefsn i 1731, kjennes bygsel nr. 41 både gjennom fulltekst i det brodtkorbske godsarkiv og tinglysning, for å nevne to ytterligheter. Tabellen (10-1) omfatter ikke bygslene satt opp i tabell 4-2. Etter tabellen (10-1) kommer en kortfattet presentasjon av hver bygsel ut fra kildeopplysningene med kildehenvisning i fotnote og referanse til nummer i tabellen, og med kommentarer av forfatteren. Denne presentasjonen er preget av at dette er sentrale kildeopplysninger for avhandlingsarbeidet og en del av det. Samtidig er det ikke en oppstilling av alle land. Det er noen av grunnene til at dette ikke er prøvd opp mot Qvigstad og Wiklunds sammenkobling av personer og land, bortsett fra i ett tilfelle (10.1.4).⁵³⁹ Avhandlinga har ikke dette som mål, men ønsket med den har vært å forstå hva bygslene var.

En slik oversikt kan uansett ikke bli fullstendig fordi bygselsavtalene opptrer tilfeldig i kildematerialet. Det er en følge av at det ikke har vært en egen oversikt over utstedte bygsler. Kjennskapen til dem har vi på grunn av at de enten har blitt tinglyst,

⁵³⁹ Qvigstad & Wiklund 1909, bind 2: 498–499

vært del av en rettsak eller tatt med i undersøkelser angående riksgrensa. Med andre ord er det sikkert at denne oversikten bare representerer en del av de bygsellandene eller bygselsavtalene som har eksistert. Flere av disse 41 bygslene er også fornyelser, slik at det totale antallet bygselland representert i tabellen og appendiksen er lavere enn 41. Det er derfor heller ikke mulig å etablere en oversikt for annet enn kildeopplysningene om bygslene. Det er vanskelig å lage kronologier over eiere av eller bygselinngåelser for enkelte bygselland, spesielt om man skal basere seg bare på bygselsavtaler som kilder, rett og slett fordi kildene mangler, eller fordi en slik kronologi må basere seg på mange kilder og dermed være svært arbeidskrevende å sette opp, og resultatet vil bli preget av stor usikkerhet fordi personopplysninger og kildene til dem ofte ikke er komplette.

Tabell 10-1 Oversikt over en del kjente bygselsavtaler 1690–1800 etter datering i bygselsavtalen eller anslått alder, og med angivelse av landet og området. Nummereringa følger nummereringa i teksten; nr. 1 i tabellen er nærmere beskrevet i 10.1.1 og så videre. Flere er fornyelser av eldre avtaler. Tabellen må sees i sammenheng med tabell 4-2, der flere bygslar er nevnt.

Nr.	Datering	Bygsellandet	Område
1	1691, 24.6	I Susendalen	Vaapste/ Vefsn
2	Kanskje før 1714	I Susendalen «[...] fra susenElv i vester til Krud-field østen for Onkervandet i øster omtrent 3: Miile, i Søer fra Børje-fieldet til Væfsen Elv i Nord ½ Miil [...]»	Vaapste/ Vefsn
3	1717, 5.7	«[...] Lille Bergfjeld, Lyssfjeld, Lasterfjeld, Vassfjeld, Reinsfjeld [Remsfjeld?] og det halve Findfjeld [...]».	Vaapste/ Vefsn
4	1725, 5.7	«[...] Veerfield, Bierkevandet, Brakfjeld, Fierbefjeld, til Naitfjeld, halvparten i Bongfield, nordsiden i Arvatnet med videre [...]»	Vaapste/ Vefsn
5	Eldre enn 1730	Björkvattnet/ Bearhkojæevrie og nordre side	Vaapste/ Vefsn
6	Eldre enn 1731	Jon Andersson og Lars Jørgensson stevnet Jens Paulsson for at han brukte de to førstnevntes bygselland.	Vaapste/ Vefsn
7	1731, 29.8	«[...] Lille Bergfjeld, Lyssfjeld, Lasterfjeld, Vassfjeld, Reinsfjeld (Remsfjeld?) og det halve Findfjeld [...]»	Vaapste/ Vefsn

Nr.	Datering	BygSELLANDet	Område
8	1734, 26.7	«[...] Valfieldet, Baadskogen, Baadvandet, vestre side av Daunfield, halvparten av Findaasen, Oufield og østre siden i Ouvandet og alt land som Nils Olsen hadde hatt [...]»	Vaapste/ Vefsn
9	1739, 11.8	«[...] Vardefield, det lille Qvartfjell og Ventsenjaure [...]»	Vaapste/ Vefsn
10	Ca. 1740	Vestre enden av Brandsfjell	Raane/ Rana
11	1740, 24.8	Virvatnet (og Virvassholmen)	Raane/ Rana
12	1741, 10.8	«[...] Rysvatnet Krudaaen Artfjeld og Rysvatsholmen [...]»	Vaapste/ Vefsn
13	Eldre enn 1742	Nils Sjurssons land	Vaapste/ Vefsn
14	1742, 11.8	«Ariefjeld»	Vaapste/ Vefsn
15	1742, 11.8	«Arnefjeld»	Vaapste/ Vefsn
16	1743, 12.8	«Arrelfjeld og nordre side av Felefjeld»	Vaapste/ Vefsn
17	1746, 9.9	Jon Jonsson Burfjelds land	Raane/ Rana
18	1748, 10.8	1/3 av Jens Paulssons land og 1/3 av Jon Andersson Scholbergs land i Susendahlen	Vaapste/ Vefsn
19	1748, 11.8	Kjerringfjell	Raane/ Rana
20	1748, aug.	Grønfield med underliggende Sigledahlen	Raane/ Rana
21	1749, 10.8	Brandfjellet	Raane/ Rana
22	1732–1751	Ternfjeld/ Bongfjeld	Raane/ Rana
23	Eldre enn 1751	Gjertrud Andersdotter og Bent Sjursson Oxfield sitt land	Raane/ Rana
24	1754, 3.3	Nordre side av Blakkådalen til vårbeite og halvparten under Ruffjellets østre del om høsten	Raane/ Rana
25	1755, 12.8	Kalvandet	Raane/ Rana
26	1770, 7.8	½ Virvatnet som Paul Jonsson hadde med de der omliggende holmer	Raane/ Rana
27	1770, 7.8	½ Virvatnet som Paul Jonsson med de der omliggende holmer	Raane/ Rana
28	1770, 7.8	«Achersvandet»	Raane/ Rana
29	1772, 14.8	Del av «Virvatnet» som Erik Andersson hadde brukt	Raane/ Rana
30	1775, 11.8	Kalvandet	Raane/ Rana

Nr.	Datering	Bygsellandet	Område
31	1775, 11.8	«Hans faders brukte part i skattelandet Kierringfield»	Raane/ Rana
32	1777, 11.8	«Gresfjeldet og fiskevandet Akersvatnet»	Raane/ Rana
33	1778, 11.8	En part av skattelandet Kalvatnet med omliggende strekning som Anders Bentsson tidligere hadde brukt	Raane/ Rana
34	1781, 27.9	Land i Susendahlen	Vaapste/ Vefsn
35	1788, 7.10	«En del fjeldstrekninger»	Vaapste/ Vefsn
36	1788, 8.10	En fjellstrekning i Susendalen til gressing av rein	Vaapste/ Vefsn
37	1791, 12.8	Land i Susendalen som Sjur Nilsson tidligere har hatt	Vaapste/ Vefsn
38	1791, 15.11	Sommerland for rein på Krutfjellet med tilhørende land	Vaapste/ Vefsn
39	1793, 8.10	Bygsel på «Tusteraasfield med Nordbotnet, Achfieldet og Hiartfieldet»	Vaapste/ Vefsn
40	1793, 8.10	Bygsel på «Waaegfield, Bierchaasen og Lillefieldet».	Vaapste/ Vefsn
41	1794, 7. 5	«Krogvasfieldet» i Rana	Raane/ Rana

10.1.1 Bygsel nr. 1 (Vaapste)

Dette er den eldste kjente daterte inngåelsen av en bygselsavtale i kildematerialet, og er fra 24. juni 1691. Dette vil si at selve avtalen er gått tapt, men inngåelsen og datoen er kjent gjennom senere bygselsavtale på samme land (figur 4-1). Dette er også den eneste bygselsavtalen i mitt materiale som kan følges gjennom hele min undersøkelsesperiode (figur 4-3). Datoen for den første inngåelsen kjennes gjennom en omtale i Sjur Nilssons fornyelse av avtalen på området i Susendalen i 1781 (figur 4-1/ 10.1.34). Akkurat hvor i Susendalen er ukjent. Hvem som i 1691 var parter i avtalen er ukjent. Det er heller ikke kjent hvem som inngikk avtalen 12. juli 1708, da den ble

fornyhet, men det er sannsynlig at det var Jakob Jonsson, siden det var hans enke Sjur Nilsson hadde omsorgen for, da han fikk bygsel i 1764 (og som ble fornyet i 1781).⁵⁴⁰

10.1.2 Bygsel nr. 2 (Vaapste)

Jon Andersson Susendal vitnet for Schnitler i Vefsn i 1742, og sa at han hadde vært på sitt land i 28 år, siden han giftet seg med en enke der. Han overtok landet som enka hadde arvet etter mannen. Det er derfor sannsynlig at han overtok landet omkring 1714, men her kjenner vi ikke bygselsavtalen. Til Schnitler fortalte han at han hadde bygslet av madame Sverdrup. Madame Sverdrup het Margrethe Sverdrup og var gift med Jørgen Sverdrup, som forvaltet og forpaktet baron de Petersens jordegods på Helgeland. Der inngikk også skattlegging av samer. Margrethe Sverdrup ble enke i 1732, og det er derfor rimelig at om bygslen var inngått med madame Sverdrup, så var den inngått etter 1732. Dette er da et eksempel på at overtakelse av land og inngåelse av bygsel ikke nødvendigvis skjedde samtidig.

Jon Andersson Susendal hadde bygsel sammen med en annen, Jens Paulsson. Dette var vanlig, selv om det ikke framgår av selve avtalene. I tillegg hadde de en husmann. Området han bygslet, beskrev han i utstrekning som i «[...] Susendahlen, fra susenElv i vester til Krud-field østen for Onkervandet i øster omtrent 3: Miile, i Søer fra Børje-fieldet til Væfsen Elv i Nord ½ Miil [...]».⁵⁴¹ Det skulle være likt det området hans kones første mann hadde hatt. Det betyr at landets avgrensning sannsynligvis også var den samme på 1600-tallet.

10.1.3 Bygsel nr. 3 (Vaapste)

Avtalen for denne bygselen er det eldst kjente bevarte avtaledokumentet i mitt materiale. Den ble utstedt på Kulstadsjøen 5. juli 1717 til Anders Olsson og Nils Olsson av Hans Aars, og er dermed et sikkert eksempel på bygsel fra før madame

⁵⁴⁰ SAT, Helgeland sorenskriveri, 2/2C/L0003: Pantebok nr. 2, 1751-1783, s. 387 Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/tl20080129620738>

⁵⁴¹ Qvigstad & Wiklund 1929: 11-16

Sverdrup begynte å stå som bygselsutsteder. Bygselen er den samme som deres far hadde. Dette betyr at hans bygsel sannsynligvis var eldre enn 1700. I det svenske jordebokskastet fra 1670 står Olof Hindersson og Attil Olofsson med landet *Liusfiäll*.⁵⁴² Liusfiäll må være det samme som Lyssfjeld i avtalen fra 1717, altså Låvseje. Olof Hindersson og Attil Olofsson hadde da i hvert fall en del av det samme landet som ble beskrevet i bygselsavtalen fra 1717.

Bygselen omfattet «[...] det lille Bergfjeld, Lyssfjeld, Lasterfjeld, Vassfjeld, Reinsfjeld [Remsfjeld?] og det halve Findfjeld [...]».⁵⁴³ Her kjenner man igjen Lasterfjell/Laastervielie og Lysfjell/Låvseje. Findfjeld kan være en forvanskning av Fitnevaerie som ligger øst for Låvseje. Dette må tilsvare områder som stort sett er på dagens svenske side av grensa fra Raajnese og østover inkludert Laastervielie og Lååvseje, og altså sør for senere grenser for Vefsn/ Vaapste.

10.1.4 Bygsel nr. 4 (Vaapste)

Tomas Sjursson Nortman la fram bygselbrev datert 5. juli 1725 i forbindelse med en rettsak om fiskerett i Bearhkoejaevrie/ Björkvattnet på lappetinget i Vefsn i 1730.⁵⁴⁴ Derfra kjenner vi bygselen bare omtalt uten at innholdet ble referert. Dette bygselbrevet ble også lagt fram for grenseoppmålingskommisjonen. I Riksarkivets grensearkiv finnes sannsynligvis bygselbrevet sammen med en beskrivelse av utstrekninga. Dokumentet er skadd og har ikke Tomas Sjursson Nortmans navn, men datering og avgrensing stemmer med opplysningene fra grenseoppmålingskommisjonen. I bygseldokumentet kaller Tomas Sjursson Nortmans land som Veerfield, altså Vijrievuelievaerie. Wicklund og Quigstads gjengivelse fastslår det at det gjaldt «[...] Veerfield, Bierkevandet, Brakfjeld, Fierbefjeld, til Naitfjeld, halvparten i Bongfield, nordsiden i Arvatnet med videre [...]».⁵⁴⁵

⁵⁴² Qvigstad & Wiklund 1909 bind 2: 240

⁵⁴³ RA/ EA – 4062/F/L0002. Danske kanselli, grensearkivet, grensereguleringen, pakke 2.

⁵⁴⁴ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0008: Tingbok 9, 1730-1734, s. 36b-37a

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350870>

⁵⁴⁵ Qvigstad & Wiklund 1909 bind 2: 508

Om man går til det opprinnelige bygseldokumentet er grensene klarere angitt. De hadde blitt beskrevet og bekreftet av Torkel Monsson og Lasse Jakobsson From. Først slås fast at grensene for «Veerfield», altså Vijrievuelievaerie var «[...] efter gammell [...] sckich [...]».⁵⁴⁶ Deretter trekkes grensene slik: «[...] *Fra Weter field, til bierchvand som er han [...] fiske grund, til brachfield, til Skorg Resten [...], til fiertfield i øster enden til naitfield [...] halparten i baagfield, nordsiden i Aer Vate [...] til øster enden til Aerfield i øster til Nordp [...] og til Jerv Nabben, og ~~#~~ Wirvatnet paa nordr [...] siden. Som strechet sig paa overmelte Veerfie [...] og dagsaas og bøerbæch og adsestræsk, som strecher [...] sig til suendskes grunde [...]*».⁵⁴⁷

Her er det lett å identifisere de første tre navna; Vijrievuelievaerie/ Virisfjellet, Bearhkoajaevrie/ Björkvattnet og Praahkoe/ Brachfield øst for Bearhkoajaevrie/ Björkvattnet. «Skorg Resten» er uforståelig, men «fiertfield i øster enden» må tolkes som *østre enden av Fierpfjäll*, som i dag er et navn som knapt finnes på kart, men som ser ut til å tilsvare dagens Åarjel Stoerevaerie. Den videre grensebeskrivelsen sannsynliggjør at grensa gikk via de høyeste partiene av Åarjel Stoerevaerie. Den går via «naitfield», tar med halvparten i «baagfield», og inkluderer nordsiden i «Aer Vate». Det siste må være Aarejaevrie/ Arevatnet. Hvor Naitfjeld og Baagfield i dag er, er uklart, men må være innafor det som i dag er Åarjel Stoerevaerie når man ser alle grensemerkene i sammenheng. Fra Aarejaevrie/ Arevatnet gikk grensa til østre enden av Arefjell/ Aarebatje og til Jervnabben, og derfra på nordsiden av Vijrisjaevrie/Virisen. For at dette skal gi mening, sett i forhold til hvor opplysningene om grensemerkene startet, må Jervnabben være Jearvokevaartoe. Avslutninga av områdebeskrivelsen er vanskelig å tolke på grunn av skadene på dokumentet, men det må vel forstås som «dagsaas» og «bøerbæch» og «adsestræsk» var en del av området. Mest sannsynlig er dette området ved dagens Bearkede/ Lill-Björkvatten, siden det der finnes navn som kan ligne slik som Dahksnjuana og Aehtjeke.

⁵⁴⁶ RA/ EA – 4062/F/L0002. Danske kanselli, grensearkivet, grensereguleringen, pakke 2.

⁵⁴⁷ RA/ EA – 4062/F/L0002. Danske kanselli, grensearkivet, grensereguleringen, pakke 2.

Dette var hans svigerfars land før Tomas Sjursson Nortman tok over. Han oppga sjøl å være mot 50 år i 1742, noe som setter fødselsåret hans til omtrent 1690.⁵⁴⁸ Sammen med uttrykket «[...] *efter gammell* [...] *sckich*» betyr dette at hans svigerfars land og avgrensninga av det må ha vært den samme på 1600-tallet. I det svenske jordebokutkastet fra 1670 står Jon Olofsson, Pål Larsson og Morten Klemmetsson med land sør i *Ferbfiäll* og fiske i *Axewattnet* (Aapije/ Abelvattnet), noe som kan falle innenfor bygselbrevets mer nøyaktige beskrivelse fra 1725.⁵⁴⁹

Det var på samme tid flere Tomas Sjursson, og for avhandlingas del er det to av dem som er aktuelle. En Tomas Sjursson hadde altså tilnavnet Nortman, Nørteman eller liknende flere steder i kildene. En annen Tomas Sjursson ble også omtalt som *Halv-øyet* Tomas Sjursson. I en fortegnelse over Vefsns skattlapper fra 1739 står de med disse tilnavnene.⁵⁵⁰ Disse to er ofte bare omtalt som Tomas Sjursson, og Qvigstad og Wiklund viser til at disse to er lette å blande sammen. Qvigstad og Wiklund plasserer Tomas Sjursson Nortman på Veerfjeld (Virfjeld/ Vijrievuelievaerie) og Halv-øyet Tomas Sjursson på Ferbfjeld (Åarjel Stoerevaerie).⁵⁵¹ Jeg har kommet fram til at det er omvendt.

Mitt resonnement tar utgangspunkt i det som må være en sikker identifisering av Tomas Sjursson Nortman i 1742, nemlig Schnitlers vitneavhør angående grensa. I Schnitlers avhør er ett av vitnene Tomas Sjursson Nortman, eller *Nørteman*, som det står. Det blir oppgitt at han var rundt femti år. Han sa i avhøret at hans land, «field-Sæde», bestod av «*Ferbe-field Vær-field* og andere Smaa Vohler, fremdeeles i *Apel-Vand*, og *Roper-Vand*, Samt andere Smaa Vande, item *Bierke-dalen*». Dette var hans svigerfars land, og han hadde bygselseddel.⁵⁵² Dette kobler Tomas Sjursson Nortman til Åarjel Stoerevaerie (Ferbfjell), Vijrievuelievaerie/ Virisfjället (Vær-Field), Aapije/ Abelvattnet (Apel-vand), Rovpe/ Roper (Roper-Vand) og Bearhkojeavrie/

⁵⁴⁸ Qvigstad & Wiklund 1929: 18

⁵⁴⁹ Qvigstad & Wiklund 1909 bind 2: 240

⁵⁵⁰ Qvigstad & Wiklund 1929: 82–83

⁵⁵¹ Qvigstad & Wiklund 1909, bind 2: 498–499

⁵⁵² Qvigstad & Wiklund 1929: 18–20

Björkvattnet (som er i Bierkedalen, altså Björkvatsdalen) i 1742. Med andre ord er ikke dette bare Vijrevuelievaerie/ Virisfjället (Vær-Field), men også det som må forstås som søndre del av Åarjel Stoerevaerie (Ferbjell).

Fra protokolleringer fra den norske grensoppmålingen 1744–1747 framgår det at de norske representantene i de siste dagene av august 1744 hadde fått overbrakt en bygselseddel datert 5. juli 1725 av Tomas Sjursson «Nørtemann», på «Veerfield, bierkevandet, brakfield, fierbiefield, til naitfield, halfparten i Bongfield, Nordsiden i Arvatnet med videre». Denne bygselseddelen ble lagt ved i original.⁵⁵³ Originalen, skadd, men leselig, finnes ved Riksarkivet med overnevnte datering, og bekrefter avgrensinga av landet, selv om navnet på bygsleren ikke er med.⁵⁵⁴ Dette sammenfaller godt med opplysningene til Schnitler i 1742, og dateringa av bygselseddelen til 5. juli 1725 viser at den Tomas Sjursson som hadde en fisketvist med Jon Tomasson (10.1.5) for lappetinget i Vefsn i 1730, var Tomas Sjursson Nortman.

Ut fra andre opplysninger vet vi at Jon Tomasson hadde land som omfattet «Fierp-Fiellet ock Birck Siön».⁵⁵⁵ Dette må da bli på nordre delen av Åarjel Stoerevaerie, og nødvendigvis grensende mot Tomas Sjursson Nortmans land siden de havnet i tvist om fiskerett. Det er derfor rimelig at det var Jon Tomasson og Tomas Sjursson Nortman som var uenige om fisket i Bearhkoejaevrie i 1730. Når Jon Tomasson og Tomas Sjursson senere også møttes for retten i Liksjoe/ Lycksele i 1742 om retten til land, er det rimelig at det er disse to, siden de var naboer.⁵⁵⁶

Qvigstad og Wiklund ser derimot ut til å forstå det slik at Tomas Sjursson Nortman hørte til i Vijrevuelievaerie (Virfjeld), men *Halv-øyet* Tomas Sjursson var

⁵⁵³ Qvigstad & Wiklund 1909, bind 1:508

⁵⁵⁴ RA/ EA – 4062/F/L0002, Cancelliet, Grændsereguleringen, pakke 2, bygselsbrev datert 5. juli 1725

⁵⁵⁵ Qvigstad & Wiklund 1909, bind 2: 6

⁵⁵⁶ Päiviö 2001: 93

den som grenset opp mot Jon Tomasson.⁵⁵⁷ Dette støttes altså ikke av min gjennomgang.

10.1.5 Bygsel nr. 5 (Vaapste)

Jon Tomasson la fram bygselbrev i forbindelse med en rettsak mellom ham og Tomas Sjursson Nortman (bygsel nr. 4) om fiskerett i Björkvattnet/ Bearhkoejaevrie i dagens Västerbotten på lappetinget i Vefsn i 1730.⁵⁵⁸ Det opplyses ingen dato for inngåelse, men Jon Tomasson refererte til at hans «formand» også hadde hatt landet på nordre side av Björkvattnet/ Bearhkoejaevrie. Med andre ord må denne bygselsavtalen ha røtter godt tilbake før 1730, men selve avtalen kjenner vi ikke. Siden han hadde landet på nordre side av Björkvattnet/ Bearhkoejaevrie, hadde han sannsynligvis land nord for bygsel nr. 4 i dagens Åarjel Stoerevaerie/ Södra Storfjäll.

I jordebokutkastet fra 1670 står Tomas Sjursson med land i Ferbfiäll og fiske i *Biörkwattn* (Björkvattnet/ Bearhkoejaevrie), noe som kan bety at dette dreier som om samme land.⁵⁵⁹

10.1.6 Bygsel nr. 6 (Vaapste)

På lappetinget i Vefsn i 1731 stevnet Jon Andersson og Lars Jørgensson en tredje mann, Jens Paulsson, for at han brukte de to førstnevntes bygselland.⁵⁶⁰ Her nevnes bare bygselen og det legges ikke fram bygselbrev, men det må nødvendigvis være eldre enn 1730 fordi saken kom opp i 1730, og de to hadde tydeligvis hadde hatt bygsel ei tid før da. Det er også verdt å legge merke til at det er to bygslere. Det endte med av Jens Paulsson måtte flytte fra de to bygselshavernes land.

Selve bygselsavtalen kjenner vi ikke. Hvor dette landet lå, ble heller ikke oppgitt, men i og med at det kom opp for lappetinget i Vefsn, må man anta at området

⁵⁵⁷ Qvigstad & Wiklund 1909, bind 2: 498–499

⁵⁵⁸ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0008: Tingbok 9, 1730-1734, s. 36b-37a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350870>

⁵⁵⁹ Qvigstad & Wiklund 1909 bind 2: 240

⁵⁶⁰ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0008: Tingbok 9, 1730-1734, s. 75b-76a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427350909>

lå i Vaapste/ Vefsn. Om man sammenholder navnene med misjonær Albert Dass' manntall over *Fjeldlapperne i Vefsen* fra 1733, er det bare to med samme navn som de nevnte bygslerne (nr. 151 og 158), og de hører til blant dem som ble benevnt *sør-lapperne*, dvs. sør for Hattfjelldalen.⁵⁶¹ Dette gjør det sannsynlig at bygselen lå i Såvsoe/ Susendals-området. Navnene på to av de involverte minner om de to bygslerne for bygsel nr. 2.

10.1.7 Bygsel nr. 7 (Vaapste)

Tomas Andersson hadde bygsel datert 29. august 1731 på «[...] *det lille Bergfjeld, Lyssfjeld, Lasterfjeld, Vassfjeld, Reinsfjeld (Remsfjeld?) og det halve Findfjeld* [...]».⁵⁶² Den ble framlagt for grenseoppmålingskommisjonen 1744–1747. Tomas Andersson fikk landet etter sin far, Anders Olsson, som fikk bygsel sammen med sin bror etter deres far i 1717 (bygsel nr. 3). Tomas Anderssons bygselbrev angir grensene for landet slik:

«[...] lille Bergfieldet lussfieldet, last-fieldet, Vassfieldet, Rein-fieldet og halvedelen av ~~fie~~ Finfieldet, Grandserne ere da paa øster siden Raensvandet, paa Nord siden Voinedalen, som skier mellom hans land og laugmandslandet al till harrvandet, gaaer saa skillet ved harrvandet og det elv som der av løber ner i Suseenelven, paa den synden side er Randalselven, som og løber i Susenelven, paa vestre siden er Gaautelven [...]».⁵⁶³

Dette betyr at grensene er tydeligere angitt enn i 1717. Det er også verdt å legge merke til at «Voinedalen», altså dalen som Våajmoe/ Vojmån renner i, er delelinjen mellom hans land og det som kalles «laugmandlandet», altså landet til lagmannen.

⁵⁶¹ Qvigstad & Wiklund 1929: 74 -75

⁵⁶² RA/ EA – 4062/F/L0002. Danske kanselli, grensearkivet, grensereguleringen, pakke 2.

⁵⁶³ RA/ EA – 4062/F/L0002. Danske kanselli, grensearkivet, grensereguleringen, pakke 2.

10.1.8 Bygsel nr. 8 (Vaapste)

Kristen Andersson og broren Nils Andersson hadde bygsel datert 26. juli 1734 utstedt av Erich Jørgenson Hass.⁵⁶⁴ Denne er beskrevet i protokollen etter grenseoppmålingen 1744–1747. Den var utstedt til brødrene, og landet hadde før dette vært tidligere lagmann Nils Olsson sitt land. Bygselen omfattet «[...] Valfieldet, baadskoug og baadvatnet, saa og vestre Siden i Daunfield, halvparten av Findaasen, Oufield og østre siden i Ouvatnet [...]».⁵⁶⁵ Valfieldet må være Valfjäll/ Vaalere. Baadvandet er sannsynligvis dagens Vínhtsere, siden båt på samisk er vínhtse og -re er en sammendragning av jaevrie (innsjø). Daunfield må være Daevnie. Ouvandet og Oufield kan være Aavnere og Aavnerejaevrie. Dette området må da ha vært øst og nord for innsjøen Raentsere/ Ransarn, og altså i dagens Västerbotten, men sør for det som senere ble regnet som Vaapste/ Vefsn og nabo område til bygsel nr. 3 og 7.

I bygselbrevet nevnes navnet Nils Olsson Laugmann, altså Nils Olsson Lagmann. Tilnavnet er interessant fordi det nokså sikkert forteller at han hadde fungert som lagrettemann. Det vises i bygselbrevet til at dette landet før hadde vært hans land så lenge han levde. Det åpner opp for at dette landets historie kan følges tilbake til 1600-tallet. I Vefsn kirkebok nevnes Nils Olsson Laugmann blant annet som en av de samiske fadderne ved dåpen av Jakob Jonsson og kona Dinas datter Kirsti 24. juni 1691.⁵⁶⁶ Om vi går ut fra at dette var samme mann, og at han i det minste var i 20-årene da han var lagmann og fadder i 1691, er det sannsynlig at han også hadde hatt landet fra samme tid.

⁵⁶⁴ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0013: Tingbok 13, 1745-1749, s. 213b-214a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427370673>

⁵⁶⁵ Qvigstad & Wiklund 1909 bind 1: 507–508

⁵⁶⁶ SAT, Ministerialprotokoller, klokkerbøker og fødselsregistre – Nordland, 820/L0280: Ministerialbok nr. 820A01, 1690-1693, s. 34 Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/kb20071004620123>

10.1.9 Bygsel nr. 9 (Vaapste)

Sjur Sjursson Artfjell hadde bygsel datert 11. august 1739 utstedt av Erich Jørgensson Hass. Bygselen hadde han sammen med Nils Andersson. I bygselseddelen beskrives landet på følgende måte:

«[...] Varde-field tillige med det lille qvartfield som ligger paa den østre side ad Varde-field og kand af gamle folk bevissis at det har vææret et Skatteland til sammen og har gamel Tiid allene hørt til Norge Tillige med det vand kaldet Vensen Jaure saaledes at hans land gaar fra qvartfield og til Veer-Vand og følger saa Vefsen Elv indtil mand komer et stykke neden om det nederste Vefsens Vand saa gaar da merket der ifra og i Søer over Giems-field og imillem begge Daren-Vandene og til Mures Kiaaschies [...]»⁵⁶⁷

Vardefield må være Vaartoevielie. Qvartfjell kan være en forvanskning av Guarhtavaartoe. Ventsenjaure betyr Båtvann, og må være dagens Vinhtsere. Vinhtsere er sannsynligvis en sammentrekning av vinhtse (båt) og jaevrie (vann), der jaevrie er forkorta til -re. Dette er kjent fra flere sørsamiske innsjønavn. Dette er altså sør for innsjøen Vijrisjaevrie/ Virisen som i avtalen skrives Veervand. Derfra fulgte merket Vapstenjeano/ Vefsna til et stykke nedenfor Jillie Vaapste og svinga så sørover over Giems-field, som må være Giemsie, og ned til og over sundet i Daarnege. Derfra gikk merket til *Mures Kiaaschies*, noe som fra dagens kart er vanskelig å identifisere, men rimeligvis må linja da ha gått tilbake østover. Landet lå altså i dagens Västerbotten, og sør for det som senere ble regnet som Vaapste/ Vefsn.

Avtalen ble framlagt på lappetinget i 1747.⁵⁶⁸ Da ble bare avtalen nevnt. Gjennom grenseoppmålingskommisjonen kjennes også en beskrivelse av området. Der

⁵⁶⁷ RA/ EA – 4062/F/L0002. Danske kanselli, grensearkivet, grensereguleringen, pakke 2.

⁵⁶⁸ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0013: Tingbok 13, 1745-1749, s. 213b-214a

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427370673>

ble det beskrevet som «[...] Vardefield, det lille Qvartfjell og Ventsenjaure [...]».⁵⁶⁹
Landet grensa i øst mot bygsel nr. 8.

10.1.10 Bygsel nr. 10 (Raane)

Sjur Paulsson Brandsfjeld vitnet for Schnitler i Rana, og fortalte at han hadde vært i Brandsfjell i to år og bygslet av madame Sverdrup. Bygselen må da ha vært inngått ca. 1742. En familie til brukte dette området ifølge opplysningene Schnitler fikk; Nils Klemmetsson Brandsfjell og familien.⁵⁷⁰ Dette må sannsynligvis dreie seg om Braanseaejvie og Braanstjärroe (Södra og Norra Brandsfjäll) nord for Strimasund i Luvlemes Upmeje/ Över-Uman i dagens Västerbotten.

I jordebokutkastet fra 1670 hadde lensmann Lars Persson land i *Braans fiäll*, og fiske blant annet i Luvlemes Upmeje/ Över-Uman.⁵⁷¹

10.1.11 Bygsel nr. 11 (Raane)

Paul Jonsson Virvatnet ble bevilget å tiltre og bebo de fjell som hans formann Anders Sjursson hadde bygslet før ham 24. august 1740, utstedt av L.C.A. Sverdrup på madame Sverdrups vegne.⁵⁷² Paul Jonsson fikk så igjen bygsel på skattelandet Wirvatnet med Virvassholmen 24. august 1745 av Andreas Sverdrup på sin moders vegne. Hvorfor han fikk bygsel på samme land med kort tids mellomrom finnes det ingen opplysninger om. Bygselen ble tinglyst på lappetinget i Rana i 1773.⁵⁷³

Dette er Viresjávrrre/ Virvatnet, men kan ikke forstås som en bygsel som bare omfatter selve vatnet. Den omfatta også områder rundt. Til Schnitler sa Paul Jonsson at han hadde vært på samme land i 20 år, altså fra om lag 1722.⁵⁷⁴ Her må man legge merke til at han ikke fikk bygsel før i 1740, og ikke tinglyste før i 1773. Siden han kom til landet omkring 1722, og da gifta seg med enka etter Anders Sjursson, er det

⁵⁶⁹ Qvigstad & Wiklund 1909 bind 1: 508

⁵⁷⁰ Qvigstad & Wiklund 1929: 97

⁵⁷¹ Qvigstad & Wiklund 1909 bind 2: 239

⁵⁷² Qvigstad & Wiklund 1929: 5–6

⁵⁷³ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0024: Tingbok 19B, 1772-1774, s. 341b-342a

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427410354>

⁵⁷⁴ Qvigstad & Wiklund 1929: 32 -33

også her sannsynlig at dette landets avgrensninger sannsynligvis var de samme på 1600-tallet.⁵⁷⁵ I jordebokutkastet fra 1670 ser det ut til at 5 personer som i utgangspunktet hadde *Kallfiäll* som land, også hadde Viresjávrré/ Virvatnet innafor sitt område.⁵⁷⁶ Kallfiäll må være områdene rundt Gaallajævrie/ Kallvatn.

I de svenske grenseingeniørens oppteignelser fra 1744 står det at den danske lensmannen Paul Jonsson «af Wire och Bonnäs-fiell etc» 12. september kom flyttende fra norsk side med sin «Renmact» nord om Vidduoljienuo/ Vindelälven på vei mot «Börgfiells Östra ända» og videre ned i skoglandet der han skulle bli over vinteren. Han kunne framvise et dokument fra Piteå lappmarks tingrett fra 1743 som dokumenterte en landvist mellom ham og Sjur Persson fra Sørvesterbyn om «Sergnewart» og «Sattumvart» (sannsynligvis Seärñievárátje og Tsahtsume). Paul Jonsson Virvatnet mente de tilhørte ham og Umeå lappmark.⁵⁷⁷

10.1.12 Bygsel nr. 12 (Vaapste)

Nils Sjursson fikk bygsel fra madame Sverdrups fullmektig 10. august 1741 på den fjellmark kalt «[...] Rysvatnet Krudaaen Artfjeld og Rysvatsholmen [...]» som hans far Sjur Larsson Nortman hadde hatt før ham.⁵⁷⁸ Under Schnitlers avhør oppgir to andre å være på samme land. Lars Nilsson på «Krudaa-Fieldet» sa han holdt til på «[...] Krudaa-field Vaag-field og Hatt-field [...]» og sier at han har bygslet det av Madame Sverdrup. Den andre, Nils Mortensson sier at han er i fjellmarken «Rysvandet» og framla Nils Sjurssons festeseddel, som på deres vegne hadde bygslet denne marken.⁵⁷⁹

Om slektsopplysningene stemmer, var Nils Sjurssons far, Sjur Larsson Nortman, født i 1644 og han ble gift med Marit Mortensdotter i 1692.⁵⁸⁰ Dette betyr at

⁵⁷⁵ Qvigstad & Wiklund 1929: 97

⁵⁷⁶ Qvigstad & Wiklund 1909 bind 2: 239

⁵⁷⁷ Qvigstad & Wiklund 1909 bind 2: 14

⁵⁷⁸ Qvigstad & Wiklund 1929: 16-18

⁵⁷⁹ Qvigstad & Wiklund 1929: 16-18

⁵⁸⁰ http://sijtjarnge.no/sorsamiskeslekter/vefslapkkk/sida5/h____1ix.htm

dette landets avgrensning sannsynligvis var den samme på 1600-tallet, enten det var Marit Mortensdotter eller Sjur Larsson Nortman som hadde landet.

10.1.13 Bygsel nr. 13 (Vaapste)

På lappetinget i Vefsn i 1742 hadde Nils Sjursson innkalt Jon Sjursson fordi Jon Sjursson hadde fornærmet Nils Sjursson på hans tilbygglede grunn ved å jage bort hans rein.⁵⁸¹ Med andre ord hadde Nils Sjursson bygsel eldre enn 1742. Verken bygselsavtalen eller bygselområdet framgår av lappetingsreferatet, men man må gå ut fra at det er i Vaapste/ Vefsn og det kan være naboland med nr. 16, siden det der var en bygsler som het Jon Sjursson. Nils Sjursson kan også være identisk med en av bygslerne i bygsel nr. 12.

10.1.14 Bygsel nr. 14 (Vaapste)

Sjur Sjursson Artfjell (bygsel nr. 9) hadde også en bygsel datert 11. august 1742 utstedt av Peder Erichsen Bech.⁵⁸² Gjennom grenseoppmålingskommisjonen kjennes området. Det var «Ariefjeld».⁵⁸³ Altså dagens Arefjell/ Aarebatje. Dette er et eksempel på at samme mann kan ha flere bygslere.

10.1.15 Bygsel nr. 15 (Vaapste)

Tomas Olsson og Sjur Sjursson hadde bygsel datert 11. august 1742 på «Arnefjeld». Denne bygselsavtalen er mer som et utkast, og utstederen lover å skaffe bygsel til neste ting.⁵⁸⁴ Den ble også vist grenseoppmålingskommisjonen.⁵⁸⁵ Arnefjell er mest sannsynlig dagens Arefjell/ Aarebatje, og altså det samme området som Sjur Sjursson Artfjell (bygsel nr. 14) fikk bygsel på samtidig. Her er det to mann som bygslere sammen. Det er merkelig at Sjur Sjursson fikk en bygsel alene og en bygsel sammen

⁵⁸¹ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0011: Tingbok 12A, 1740-1743, s. 185b-186a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427370181>

⁵⁸² SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0013: Tingbok 13, 1745-1749, s. 213b-214a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427370673>

⁵⁸³ Qvigstad & Wiklund 1909 bind 1: 508

⁵⁸⁴ RA/ EA – 4062/F/L0002. Danske kanselli, grensearkivet, grensereguleringen, pakke 2.

⁵⁸⁵ Qvigstad & Wiklund 1909 bind 1: 508

med en annen på samme land og på samme dag. Det kan hende at grenseoppmålingskommisjonen blandet opplysninger. Det kan også hende at Sjur Sjursson nettopp hadde fått bygsel, og så meldte Tomas Olsson seg som medbygslar. Teksten i avtalen kan peke mot en slik tolkning: «[...] Eftter begiær bevilger jeg paa Madm Sael Sverdrups veigner, Thomas Olsson og Siur Siursson at bruge Arnefieldet, ligesaa fuldt, som hand der paa bøxel Seddel haver faaet, dend jeg til neste ting eftter loven ham skal forskaf [...]».⁵⁸⁶

10.1.16 Bygsel nr. 16 (Vaapste)

Jon Sjursson fikk bygsel av madame Sverdrups fullmektig 12. august 1743 på «Arelfjeldet» og nordre side av «Felefieldet». Bygselen ble tinglyst på Vefsns høstting 1758.⁵⁸⁷ «Felefieldet» kan vanskelig være noe annet enn Fjällfjället/ Vielie. Dette er i dagens Västerbotten, sør for det som senere ble grensa for Vaapste/ Vefsn. Verre er det å vite hva som er dagens betegnelse på «Arelfjeldet» (som er vanskelig å tyde i tingboksreferatet). Det kan likne på Arefjell/ Aarebatje, men da må bygselen ha vært på to adskilte områder siden blant annet Lasterviele/ Lasterfjället og Vaartoevielie/ Vardofjället ligger mellom.

10.1.17 Bygsel nr. 17 (Raane)

Jon Jonsson Burfjeldet hadde brev fra Johan Hviid datert 9. september 1746, som ble framlagt for Nesna og Ranas bygdeting høsten 1756.⁵⁸⁸ Her brukes betegnelsen brev, og ikke bygsel eller bygselbrev. Innholdet i brevet kjennes ikke.

Han stevnet nordmenn for nybygging på hans bygslede land på Rana høstting 1755, og fra denne saken kjenner vi litt til hvor landet hans var. Burfjeldet er dagens Burfjell nord for Langvatnet ved Måehvie/ Mo i Rana, og siden nybyggerne bygde hus på Raudsandakselen er det klart at Jon Jonsson Burfjeldet også så dette som innafor

⁵⁸⁶ RA/ EA – 4062/F/L0002. Danske kanselli, grensearkivet, grensereguleringen, pakke 2.

⁵⁸⁷ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0017: Tingbok 16A, 1757-1758, s. 210b-211a

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427390214>

⁵⁸⁸ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0016: Tingbok 15B, 1755-1756, s. 510

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427380900>

sitt land. Dette landet hadde hans far brukt før ham, fortalte han, og norske vitner la til at også hans farfar hadde brukt samme land.⁵⁸⁹ Om man regner med at Jon Jonsson Burfjeld tok over landet fra sin far i 1746, er det nokså rimelig å anta at dette landets avgrensning også var den samme på slutten av 1600-tallet.

10.1.18 Bygsel nr. 18 (Vaapste)

Kristen Andersson fikk bygsel av P. J. Sverdrup i august 1748 på 1/3 av det skatteland Jens Paulsson i Susendalen hadde og på samme måte 1/3 av skattelandet som Jon Andersson Scholberg hadde brukt samme sted. De hadde godvillig avstått landet til Kristen Andersson. Dette ble tinglyst på Vefsn lappeting i 1751.⁵⁹⁰

Hvor nøyaktig dette var i Susendalen framgår ikke i kildene, men bedømt ut fra navnene på dem som avsto land, likner dette på bygslerne i bygsel nr. 2. Derfor kan vi anta at dette dreier seg om deler av det landet som ble beskrevet for Schnitler i 1742.

10.1.19 Bygsel nr. 19 (Raane)

Anders Jonsson fikk bygsel på Kjerringfjell 11. august 1748 av Peter Jacob Sverdrup på sin mors vegne. Bygselen ble tinglyst på lappetinget i Rana i 1750.⁵⁹¹ Dette må være dagens Store Kjerringfjell/ Stoere Aahkavaerie og Litjkjerringfjell/ Ohtje Aahkavaerie i Raane/ Rana i Norge.

10.1.20 Bygsel nr. 20 (Raane)

Sjur Paulsson fikk bygsel på skattelandet «Grønfield» med underliggende «Sigledahlen» i august 1748 av Peter Jacob Sverdrup på sin mors vegne. Bygselen ble tinglyst på lappetinget i Rana i 1750.⁵⁹² Dette er sannsynligvis dagens Grønnfjell/

⁵⁸⁹ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0016: Tingbok 15B, 1755-1756, s. 344
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427380732>

⁵⁹⁰ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0014: Tingbok 14, 1749-1753, s. 232
<https://www.digitalarkivet.no/rg20090427380219>

⁵⁹¹ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0014: Tingbok 14, 1749-1753, s. 83
<https://www.digitalarkivet.no/rg20090427380072>

⁵⁹² SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0014: Tingbok 14, 1749-1753, s. 83
<https://www.digitalarkivet.no/rg20090427380072>

Kroenestjahke i Raane/ Rana og dalen som Silåga renner i under forutsetning av at det er sammenheng mellom førsteleddene *Sigle* og *Sil*.

10.1.21 Bygsel nr. 21 (Raane)

Aanen Andersson fikk bygsel på skattelund «udi Brandsfieldet» 10. august 1749 av Peter Jacob Sverdrup på sin mors vegne. Bygselen ble tinglyst på lappetinget i Rana i 1750.⁵⁹³ Dette må være dagens Norra og Södra Bransfjället/Braanstjärroe og Braanseaejvie i Sverige nord for Strimasund i Upmeje/ Över-Uman. Dette ligger i samme område som bygsel nr. 10, og en rettsak i 1751 (se bygsel nr. 22) kommer det fram at Aanen Andersson og Sjur Paulsson faktisk enten delte land eller i hvert fall samarbeidet.

10.1.22 Bygsel nr. 22 (Raane)

I en rettsak i 1751 stilte Mons Andersson Ternfjeld, Anders Andersson Ternfjeld og Klemmet Larsson Bongfield med en bevilgning uestedt av Anders Sverdrup på sin mors vegne på deres land i en sak som Aanen Andersson hadde anlagt mot dem.⁵⁹⁴

Striden i saken fra 1751 viser at grensa mellom bygsel nr. 21 og 22 gikk omtrent ved Skáptsjuhka/ Skafsbacken og Skáptsvuöbmie nordøst for Luvlemes Upmeje/ Över-Uman, og at bygsel nr. 22 gikk sannynligvis gikk sørover fjellområdet. Klemmet Larsson Bongfelds etternavn peker i retning av Båņuoåjvvie, som ligger sør om Deärnnájávrrie/ Tärnasjön.

10.1.23 Bygsel nr. 23 (Raane)

Gjertrud Andersdotter Oksfjeld framstod for retten i 1751 sammen med Anders Thomasson og Sjur Thomasson. Hun hevdet at de to mennene hadde frabygset hennes land, altså fratatt henne landet. Hennes mann skulle ha vært Bent Sjursson Oksfjeld.

⁵⁹³ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0014: Tingbok 14, 1749-1753, s. 83
<https://www.digitalarkivet.no/rg20090427380072>

⁵⁹⁴ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0014: Tingbok 14, 1749-1753, s. 231
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427380218>

Med andre ord hevdet hun bygsel eldre enn 1751.⁵⁹⁵ Oksfjeld må utvilsomt være Okstinden/ Vuaksantjahke. Det finnes ingen andre spor av bygsel på dette området, og heller ikke bygselsavtalene er kjent annet enn i tingreferatet fra 1751.

10.1.24 Bygsel nr. 24 (Raane)

Petter Jakobsson fikk bygsel på nordre side av «Blachaae-dahlen» til vårbeite og halvparten under «Ruffieldets» østre del om høsten 3. mars 1754 av Raanes, Johan Hviids fullmektig. Hviid var på denne tiden lappeskatteier. Bygselen ble tinglyst på Nesna og Ranas høstting 1754.⁵⁹⁶ Dette dreier seg om Blakkådalen/ Mæltek, øst for Svartisen og nord-nordøst for bygsel nr. 17, men den andre stedsangivelsen er vanskeligere å dra kjensel på, hvis det da ikke er Ruffen nordøst for Glomfjord, men det er utafor Rana. Dette er en av de få bygslene som klart angir årstidsbeiter.

10.1.25 Bygsel nr. 25 (Raane)

Ole Andersson bygslet skattelandet «Kalvandet» 12. august 1755 av Joachim Raaneset på avdøde Johan Hvids vegne. Bygselen ble tinglyst på lappetinget i Rana i 1773.⁵⁹⁷ Dette er Kallvatnet/ Gallajaevrie i Raane/ Rana.

I jordebokutkastet fra 1670 ser det ut til at 5 personer som i utgangspunktet har *Kallfiäll* som land, også har Viresjávrré/ Virvatnet innafor sitt område.⁵⁹⁸ Kallfiäll må være områdene rundt Gaallajeavrie/ Kallvatn, siden de hadde *Kall Träsk* som fiskevann.

10.1.26 Bygsel nr. 26 (Raane)

Mons Paulsson fikk bygsel på halve delen på skattelandet Viresjávrré/ Virvatnet med de der omliggende holmer 7. august 1770 av sorenskriver Brodtkorbs ved fullmektig

⁵⁹⁵ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0014: Tingbok 14, 1749-1753, s. 231
<https://www.digitalarkivet.no/rg20090427380218>

⁵⁹⁶ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0015: Tingbok 15A, 1753-1755, s. 222
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427380604>

⁵⁹⁷ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0024: Tingbok 19B, 1772-1774, s. 341b-342a

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427410354>

⁵⁹⁸ Qvigstad & Wiklund 1909 bind 2: 239

Fyhn. Bygselen ble tinglyst på lappetinget i Rana i 1773.⁵⁹⁹ Dette landet hadde Mons Paulsson fått av sin far, Paul Jonsson (bygsel nr. 11), og det var en halvdel av farens land. Den andre halvdelene hadde svogeren fått (bygsel nr. 27).

10.1.27 Bygsel nr. 27 (Raane)

Anders Andersson fikk bygsel på halvparten av Viresjåvrre/ Virvatnet med omliggende holmer 7. august 1770 av sorenskriver Brodtkorbs ved fullmektig Fyhn. Bygselen ble tinglyst på lappetinget i Rana i 1773.⁶⁰⁰ Dette landet hadde Anders Andersson fått av sin svigerfar, Paul Jonsson (bygsel nr. 11) som den ene halvparten, der svogeren Mons Paulsson hadde den andre halvdelene (bygsel nr. 26).

10.1.28 Bygsel nr. 28 (Raane)

Tomas Mortensson Achersvandet fikk bygsel på skattelandet «Achersvandet» 7. august 1770 av sorenskriver Brodtkorb. Bygselen ble tinglyst på lappetinget i Rana i 1774.⁶⁰¹ Dette er dagens regulerte Storakervatn/ Aagkelejaevrie i Raane/ Rana.

Tomas Mortensson Achersvatnet må være den samme Tomas Mortensson som var stefar til Anna Tomasdatter (1751–1833), en av folkelivsgranskeren Jonas Nenséns hovedinformanter.⁶⁰² Hun fortalte inngående om hvordan familien levde. Blant annet fortalte hun at mora eide Aagkelejaevrie/ Akersvatnet, og at de noen år vinterflyttet østover med reinen og andre år vinterflyttet vestover på sørsida av Ranafjorden til Baddalenvaerie/ Bardalsfjellet. Andre ganger tok de bare reinen til Stoerevaerie/ Norra Storfjället og overlevert den til andre som flytta østover. Sjøl ble de igjen, sannsynligvis ved Aagkelejaevrie/ Akersvatnet.

⁵⁹⁹ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0024: Tingbok 19B, 1772-1774, s. 341b-342a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427410354>

⁶⁰⁰ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0024: Tingbok 19B, 1772-1774, s. 341b-342a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427410354>

⁶⁰¹ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0024: Tingbok 19B, 1772-1774, s. 447b-448a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427410464>

⁶⁰² http://sijtjarnge.no/sorsamiskeslekter/vefslapkkk/sida0/h____1b4.htm

I jordebokutkastet fra 1670 var 4 menn satt opp med land på *Akasfiäll*, altså området ved Aagkelejaevrie/ Akersvatnet og med fiske i blant annet Akesswatn (Aagkelejaevrie/ Akersvatnet) og Grunträsk (Grunnvatnet).⁶⁰³

10.1.29 Bygsel nr. 29 (Raane)

Anders Thomasson fikk bygsel på den delen av Virvatnet/ Viresjávrrre som hans forgjenger Erik Andersson hadde brukt av sorenskriver Brodtkorbs ved fullmektig Fyhn 14. august 1772. Bygselen ble tinglyst på lappetinget i Rana i 1773.⁶⁰⁴ Dette viser at det var flere bygselland i dette området (jfr. bygsel 11, 26 og 27)

10.1.30 Bygsel nr. 30 (Raane)

Anders Einarsson Kalvatnet fikk bygsel på Kalvatnet 11. august 1775 av Brodtkorb. Bygselen ble tinglyst på lappetinget for Rana i 1775.⁶⁰⁵ Det var også inngått en bygsel på Kallvatnet/ Gallajaevrie i 1755 (bygsel nr. 25).

10.1.31 Bygsel nr. 31 (Raane)

Anders Einarsson Kierringfjeldet fikk bygsel på hans fars brukte part i skattelandet «Kierringfield» 11. august 1775 av Brodtkorb. Bygselen ble tinglyst lappetinget for Rana i 1775.⁶⁰⁶ I 1748 ble det også inngått en bygsel på Store Kjerringfjell/ Stoere Aahkavaerie og Litjkjerringfjell/ Ohtje Aahkavaerie (bygsel nr. 19). På navnene å dømme må Anders Einarssons far hatt en annen part enn den personen bygsel nr. 19 fra 1748 gjaldt.

⁶⁰³ Qvigstad & Wiklund 1909 bind 2: 239

⁶⁰⁴ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0024: Tingbok 19B, 1772-1774, s. 341b-342a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427410354>

⁶⁰⁵ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0025: Tingbok 20A, 1774-1776, s. 112b-113a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427410650>

⁶⁰⁶ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0025: Tingbok 20A, 1774-1776, s. 112b-113a
Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427410650>

10.1.32 Bygsel nr. 32 (Raane)

Nils Klemmetsson fikk bygsel på Gresfjellet og fiskevannet Akersvatnet 11. august 1777 av Brodtkorb. Dette var samme område som forgjengeren hadde hatt. Bygselen ble tinglyst på lappetinget for Rana i 1777.⁶⁰⁷ Gresfjellet/ Graesievaerie ligger sør om Aagkelejaevrie/ Storakervatnet.

10.1.33 Bygsel nr. 33 (Raane)

Einar Eriksson fikk bygsel på en part av skattelandet Kalvatnet med omliggende strekning som Anders Bentsson tidligere hadde brukt 11. august 1778 av Brodtkorb.⁶⁰⁸ Bygselen ble tinglyst på lappetinget for Rana i 1778.⁶⁰⁹ Det var allerede inngått to bygsler på Kalvatnet/ Gallajaevrie i 1755 (bygsel nr. 25) og i 1775 (bygsel nr. 30). Ingen av dem var utstedt til Anders Bentsson. Det er derfor sannsynlig at dette er en tredje part i skattelandet Kallvatnet/ Gallajaevrie.

I denne bygselsavtalen er det tatt inn en bestemmelse om at innehaveren ikke «[...] med sine Kreaturer fornærmer de næst boende Bønder paa deris Agre eller Eng [...]».⁶¹⁰

10.1.34 Bygsel nr. 34 (Vaapste)

Sjur Nilsson fikk bygsel på land i Susendalen datert 27. september 1781 av Mikkel Jakobsson Røsvassholmen som utstedte bygsler på lappeskatteierens vegne.⁶¹¹

Bygselen ble tinglyst på Vefsn høstting i 1781. Dette var en fornyelse av den originale bygselsavtalen som ble inngått i 1764. Dette er det samme landet som bygsel nr. 1.

⁶⁰⁷ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0026: Tingbok 20B, 1776-1777, s. 400b-401a

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427420144>

⁶⁰⁸ DKNVS, Gunnerusbiblioteket, spesialsamlingene, privatarkiv nr. 59. Det brodkorbske godsarkiv, eske 4, festeprotokoll for justisråd Brodtkorb 1777 – 1811, bygsel på Kalvatnet 11. august 1778

⁶⁰⁹ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0027: Tingbok 21A, 1777-1779, s. 220-221

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090427420348>

⁶¹⁰ DKNVS, Gunnerusbiblioteket, spesialsamlingene, privatarkiv nr. 59. Det brodkorbske godsarkiv, eske 4, festeprotokoll for justisråd Brodtkorb 1777 – 1811, bygsel på Kalvatnet 11. august 1778

⁶¹¹ SAT, Helgeland sorenskriveri, 2/2C/L0003: Pantebok nr. 2, 1751-1783, s. 387 Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/tl20080129620738>

10.1.35 Bygsel nr. 35 (Vaapste)

Peder Tomasson fikk bygsel på en del fjellstrekninger 7. oktober 1788.⁶¹² Bygselen ble tinglyst på Vefsn høstting i 1788. Her angis ikke hvor, og bygselsavtalen er ikke kjent.

10.1.36 Bygsel nr. 36 (Vaapste)

Paul Paulsson får bygsel på en fjellstrekning i Susendalen til gressing av rein datert 8. oktober 1788. Bygselen ble tinglyst på Vefsn høstting i 1788.⁶¹³ Her angis ikke hvor, og bygselsavtalen er ikke kjent.

10.1.37 Bygsel nr. 37 (Vaapste)

Tomas Monsson fikk 12. august 1791 bygsel på land i Susendalen som Sjur Nilsson tidligere har hatt, utstedt av Mikkel Jacobsson Røsvassholmen på lappeskatteierens vegne.⁶¹⁴ Bygselen ble tinglyst på Vefsn høstting i 1791. Dette er den samme bygselen som nr. 1 og nr. 34.

10.1.38 Bygsel nr. 38 (Vaapste)

Anders Larsson fikk bygsel på sommerland for rein på Krutfjellet med tilhørende land datert 15. november 1791 av Nils Winther, lappeskatteieren.⁶¹⁵ Ytterligere avgrensning oppgis ikke. Bygselen ble tinglyst på Vefsn vårting i 1792. Dette er en av de få bygselsavtalene som nevner årstidsbeiter. I denne avtalen nevnes lappekodisillen ved at innehaveren Anders Larsson «[...] i øvrigt holder sig Tractaten etterrættlig [...]».⁶¹⁶

⁶¹² SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0032: Tingbok 24A, 1788-1790, s. 71b-72a

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090428320074>

⁶¹³ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0032: Tingbok 24A, 1788-1790, s. 74b-75a

Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090428320077>

⁶¹⁴ SAT, Helgeland sorenskriveri, 2/2C/L0004: Pantebok nr. 3, 1783-1792, s. 326 Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/tl20080129621157>

⁶¹⁵ SAT, Helgeland sorenskriveri, 2/2C/L0004: Pantebok nr. 3, 1783-1792, s. 351 Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/tl20080129621182>

⁶¹⁶ SAT, Helgeland sorenskriveri, 2/2C/L0004: Pantebok nr. 3, 1783-1792, s. 351 Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/tl20080129621182>

10.1.39 Bygsel nr. 39 (Vaapste)

Tomas Jonsson fikk bygsel til sine dyr i fjellet datert 8. oktober 1793 Nils Winther, lappeskatteieren. Bygselen ble tinglyst på Vefsn høstting i 1793.⁶¹⁷ Området var Tusteraasfield med Nordbotnet, Achfieldet og Hiartfieldet, og var samme området som hans far, Jon Fredriksson, hadde hatt. Dette må dreie seg om dagens Lijkievaerie/Lifjell, området ved Nordbukta i Reevertse/Røssvatnet, Jierhtetjahke/ Hjartfjell og Akfjell ved nordre og østre siden av Reevertse/Røssvatnet. I denne bygselsavtalen nevnes at forholdet til norske bønder ved at han fikk landet «[...] for sin Livets Tiid bryger uden at gjøre Gaardmændene nogen fornærmelse [...]».

10.1.40 Bygsel nr. 40 (Vaapste)

Kristen Jonsson fikk bygsel til sine dyr i fjellet datert 8. oktober 1793 av Nils Winther. Bygselen ble tinglyst på Vefsn høstting i 1793.⁶¹⁸ Området var Waaegfield, Bierchaasen og Lillefieldet. Dette må dreie seg om Våkfjell/Vækie og Bjørkåsen på sørsida av Reevertse/ Røssvatnet. Lillefjellet er ikke å finne på dagens kart. Dette kan se ut til å dreie seg om en del av området som bygsel nr. 12 omfatta i 1742. Forholdet til norske bønder er tatt inn i avtalen ved at det står at Kristen Jonsson må bruke landet (...) *uden at gjøre bøygde Folket nogen Fornærmelse (...)*.⁶¹⁹

10.1.41 Bygsel nr. 41 (Raane)

Jon Kristensson fikk bygsel 7. mai 1794 på lappelandet Krogvasfieldet av Nils Brodtkorb, angitt til å grense mot Vefsn og Kjerringhalshaugen.⁶²⁰ Det vil si nord og sør for dagens Korgfjell. I denne bygselsavtalen nevnes lappekodisillen ved at

⁶¹⁷ SAT, Helgeland sorenskriveri, 2/2C/L0005: Pantebok nr. 4, 1792-1799, s. 87 Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/tl20080129630088>

⁶¹⁸ SAT, Helgeland sorenskriveri, 2/2C/L0005: Pantebok nr. 4, 1792-1799, s. 87 Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/tl20080129630088>

⁶¹⁹ SAT, Helgeland sorenskriveri, 2/2C/L0005: Pantebok nr. 4, 1792-1799, s. 87 Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/tl20080129630088>

⁶²⁰ SAT, Helgeland sorenskriveri, 1/1A/L0034: Tingbok 25A, 1792-1795, s. 138b-139a Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/rg20090428320600> og kopi i det brodtkorbske godsarkivet, eske 4, festeprotokoll for Justisråd Brodtkorp 1777-1881, NTNU universitetsbiblioteket, Trondheim

innehaveren «[...] etterlever hvad anordninger og den om De Nordlandske Field
Lapper oprettede grendse Tractat og der ved tillagde Codiciller allernaadigst
forafskrivne [...]».⁶²¹

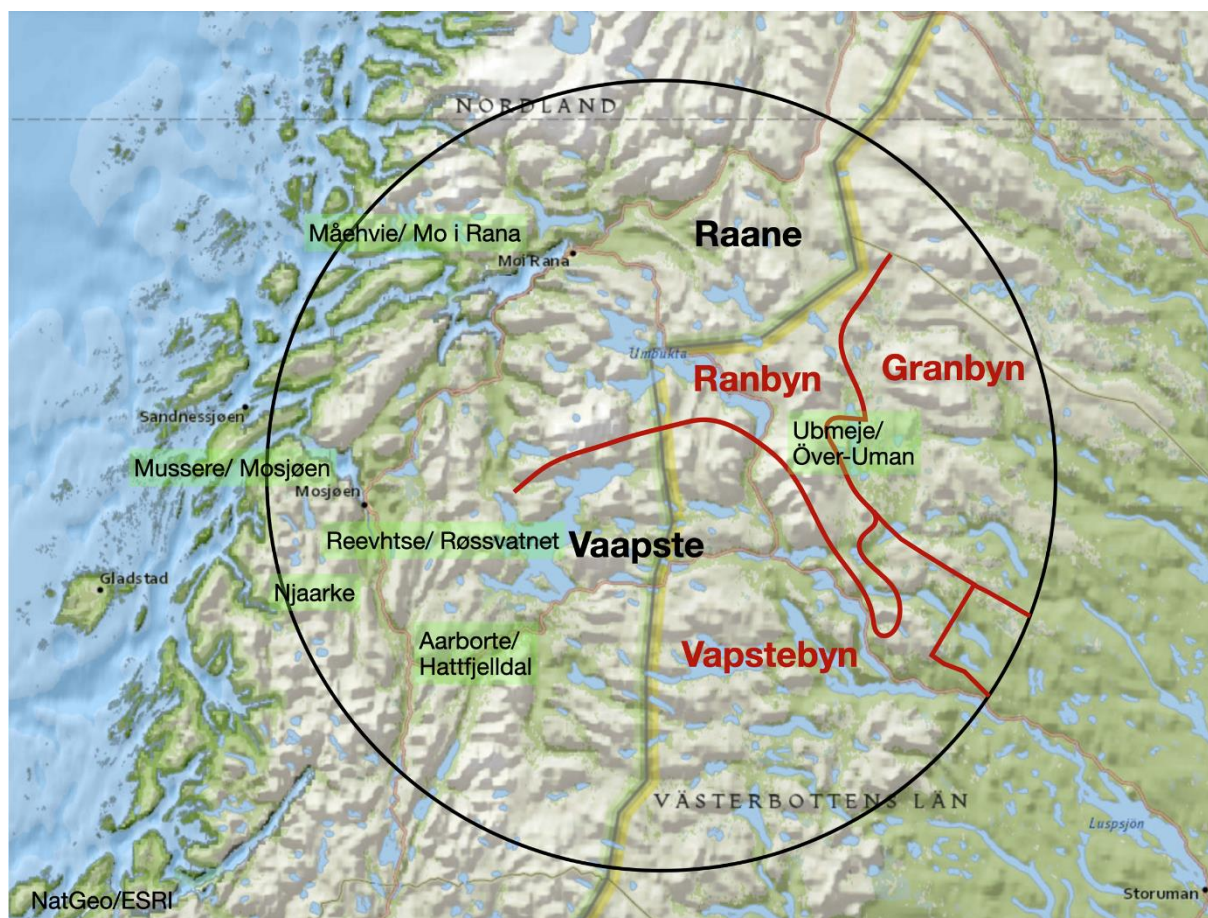
⁶²¹ Det brodtkorbske godsarkivet, eske 4, festeprotokoll for Justisråd Brodtkorp 1777-1881, NTNU universitetsbiblioteket, Trondheim, bygsel til Jon Christensen 7. mai 1794.

11 Appendiks 3 – Kart

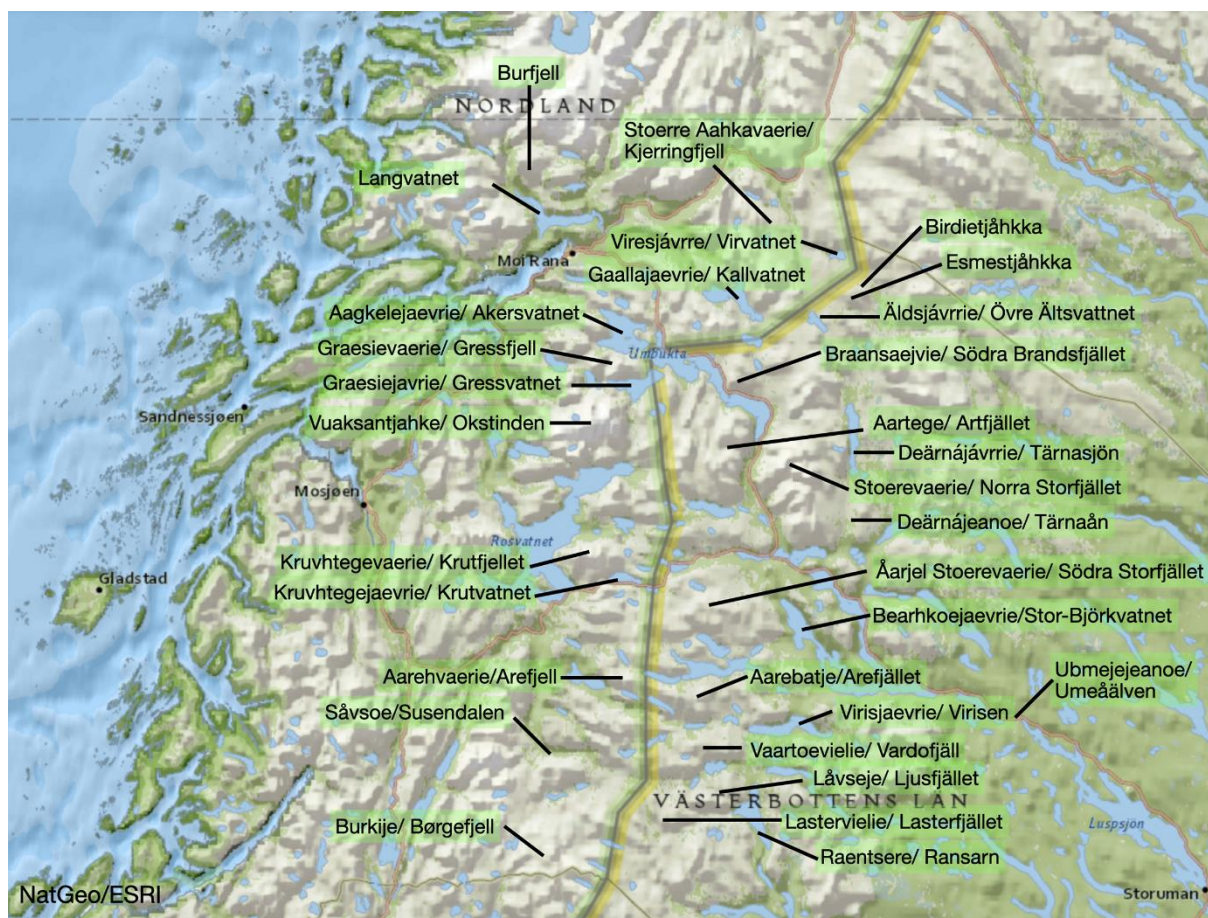
Karta fra kapittel 1 og 4 er samla her for enkelhets skyld, slik at leseren kan finne karta på samla under lesing.

Figur 11-1. Kart over Saepmie (skyggelagt) med undersøkelsesområdet skravert i rødt. Mørkere skygge markerer det sørsamiske området, og skravering viser områder man nå ser kan ha hatt samisk bosetting før ca. 1700. Kart: Trygve Wiklund Skavhaug, Nord universitet (basert på kart først utarbeidet i Hermanstrand, Kolberg, Nilssen og Sem 2019, <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Figur 11-2. Kartet viser omtrentlig avgrensning av området avhandlinga dekker markert med svart sirkel og svart skrift. Ranbyns, Vapstebyns og Granbyns navn og grenser mot hverandre markert med rødt (etter Bergsland 1994: 184–185). Dagens riksgrense, läns- og fylkesgrenser m.m framgår også. Kart: Trygve Wiklund Skavhaug, Nord Universitet

Figur 11-3. Kartet viser de vanligst forekommende stedsnavna i avhandlinga med et nåtidig kart som grunnlag. Kart: Trygve Wiklund Skavhaug, Nord Universitet.

UiT Norges arktiske universitet

